

अथ

महाकविश्रीकालिदासविरचितम्

मालविकाग्निमित्रं नाटकम्

काट्यवेमसूरिभृत्यानां टीकया समेतम्

तथा

द्राविडोपाभिधेन शेषाद्रिशर्मणा

संशोधितं आङ्गलभाषाकृतटिप्पण्या मण्डितं प्रकाशितं च ।

तच्च

एन १८९९ वत्सरे

पुण्यपत्तने

ज्ञानप्रकाशमुद्रणालयाधिपतिना मुद्रितम् ।

मूल्यं रूपकद्वयम् ।

INTRODUCTION.

Sanskrit literature is deficient in nothing so much as in its own history. The vast mass of Sanskrit books and a crowded number of names of authors are scattered on the sheet of time as confusedly and promiscuously as pebbles on a river bank, or flowers in a wild woodland. Chronology is to historical facts what thread is to a garland, and without it, it is impossible to attempt anything like stringing together books and authors or associating the proper authors with proper books. The fatal work of time and oblivion has often been to a certain extent counteracted by authors themselves, prompted perhaps by an instinct of self-preservation, and we see Sanskrit authors managing in the old fashion to incorporate their names in the text of their works. A certain amount of evidence is thus secured, but the absence of histories written from time to time and obvious unmistakable instances of literary interpolations and forgeries make the mind suspicious and cynical as to its value as evidence. So that a want of confidence and faith in the history of literature as it is told by itself, is created in the mind of a student and he is prevented from attempting anything beyond reading and enjoying, if he can, the literature itself.

There is some interest in knowing the author of a book, his name at least. In the case of *Mālavikāgnimitra* curiosity on that point is easily satisfied, for in the very introduction of the play we are introduced to the author by the author himself. Under ordinary circumstances, an autobiographical statement such as is contained in *Mālavikā* ought to be a proof enough that the celebrated Kālidāsa himself was the author of *Mālavikā*. But the absence of a reliable history of literature and the besetting sin of literary forgery as mentioned above, have led eminent scholars to doubt the truth of the statement, and from some alleged defects in the merit of the drama, to suppose that *Mālavikā* is not a work of the author of *Shālkuntala*. The first important point then is to settle whether the present book could be credited to the name of Kālidāsa.

The introduction to the play contains, as already mentioned,

discrediting theory is Dr H H Wilson. The arguments which he urges are that 'there is neither the same melody in verse nor fancy in thoughts,' and that 'the manners described appear to be those of a degenerate state of Hindu society.' The allegations are such as could be borne out by internal evidence only. In evidencing any positive or negative fact about the authorship &c. of a Sanskrit book it has been found that a piece of external evidence, when it could be got, becomes irresistible. Internal evidence, however, though sometimes less conclusive is yet in its nature more copious, distributed in all parts of the work and may take the form of a chain of circumstantial evidence, an individual link of which if taken separately may be weak, but which, if taken in all its parts together would show a strength which one would hardly like to discredit it with. But does a scrutiny of the text of *Mālavikā*, really give out evidence that might support the allegation made by Prof Wilson?

We shall only pit the late Mr Pandit against the Professor in connection with this. According to the former 'the poetry of *Mālavikā* is as smooth and flowing as that of *Shākuntala* or *Vikramorvasīya*. It is as little laboured and artificial as that of those two dramas. It requires as little labour to understand the one as the other. The verse in the *Mālavikāgnimitra* is as regular and model-like as that in the two sister dramas of the poet. The meters too are nearly the same in all these dramas.'

As for the first objection of Prof. Wilson, Mr Pandit thinks that it might be conceded that *Mālavikā* is not so rich in its poetry as the two other dramas. This inferiority may demand an explanation, but it can never by itself be sufficient to reject the work as unworthy of the celebrated poet, 'especially when the evidence for holding that it does belong to the same poet is overwhelmingly conclusive.' *Mālavikā* is inferior to *Shākuntala* or *Vikramorvasīya* because it may have been written by Kālidāsa when he was young and inexperienced. * It does not follow, however,

* Similarity in the language expressions, and thoughts in the three dramas attributed to Kālidāsa, as also the mode of his introducing himself to the audience which displays the gradual increase of his confidence in his works, clearly supports this conjecture. Cf —

that it must not have at all belonged to Kālidāsa. Even the most celebrated and successful masters of art have to make a beginning and it is quite natural that their beginnings may not be always as perfect as the products of their mature and tried brains which secure them their celebrity.

As for the second objection urged by Prof. Wilson, R. R. Pandit says that the reproach conveyed by the objection is little deserved by Mālavikā in particular. The hero in Mālavikā differs very little, in the purity or otherwise of his principles from the heroes in Shākuntala or Vikramorvashiya. Polygamy is a privilege of Hindu princes. If Agnimitra, the hero in Mālavikā makes love to a maid of honour in attendance upon the queen, he does so with the honest intention of making her his wedded wife. In this respect Agnimitra has a decided advantage over either Dushyanta or Purūrava. There was again a privilege granted to high caste people to marry maidens of a low caste. Nor is there anything in the character of the heroine or the queen, or other minor personages that can be called degenerate. But even granting for argument's sake that the drama under consideration shows signs of degeneracy of Hindu morals and manners, still the inference is not at all warranted that the play, must, for that reason, belong to the tenth or eleventh century.

The drama under consideration is based on the traditional history of Agnimitra and his father Pushyamitra. It is a matter of history that Pushyamitra put the last king of the Maurya dynasty to death in B. C. 183, and usurped the throne. The tradition therefore must have been fresh enough in men's minds, at the time when Kālidāsa lived, to supply a theme for a

मालविका—मू०:—अनिद्विदोऽस्मि.....पारि०:—माय तावद् मयि न परतां...वयं वर्तमानकवे. कालिदासस्य विद्यायां परिदो बहुमानः ।

विर्मो०—मारि वहुगन्तु परिदो पूर्वो कर्ता दृष्टः मपोदवः । सो इममे विर्मोर्भापे नाम नाटके अनुवे मपोद्वे) &c.

शाकुन्तल—आपे अभिरुद्रमुपिटा परिवर्ति । अय मनु कालिदासमयिन-
वस्तुना अभिरुद्रगाडुवतनामवेदेन सवेन नाटकेनोत्तरयावयं अग्माभिः &c.

drama The tenth century to which Prof Wilson assigns the play would be rather too late to keep up the memory of the tradition unembodied in any permanent form The character of Parivrâjikâ in the play furnishes another strong argument to suppose that the play does not belong to so late a date as the tenth or even the eighth century Parivrâjikâ means a female ascetic of the Buddhistic faith The Parivrâjikâ in the play is a learned widow, an itinerant mendicant by profession and yet commanding respect in a royal court A female ascetic of the kind is nowhere met with in Brahmanical writings The present ascetic unquestionably belongs to a class of female ascetics called the Parivrâjikâs peculiar to the Buddhistic religion The class seems to have been in favour with the public at the time when the play was written And as the Buddhistic religion was driven out of India by the eighth century, and must have begun to be disliked long before, it seems probable that the play was written at a time much earlier than the eighth century.

When we turn to the internal evidence the instances here are overwhelming to convince us that Mâlavikâgnimitra is the work of the great Kâlidasa, the author of Vikramorvasi and Shâkuntala, and we could easily have detected the fact even without the reference in the introduction. 'Every writer', as Mr Pandit observes, 'has always a settled style of composition This is especially the case with those poets and authors who take delight in an easy and natural expression of their thoughts and never surrender their good sense and fondness of perspicuity to a laboured and obscure style of writing Whatever is natural and ordinary will be frequently repeated in the writings of one and the same author And accordingly, there are so many analogies or rather identities of expression everywhere to be met with in the diction and ideas of the three dramas of Shâkuntala, Vikramorvasi and Mâlavikâgnimitra, that it is impossible to explain them on any other ground than that of the identity of their author'. Indeed the repetition of analogous expressions, phrases and ideas with characteristic frequency ought to support this theory Such parallel expressions are so much scattered over through the whole of this drama that it would be un-

necessary and impossible to attempt to give a complete list of them. So we shall only give some of the most striking ones and leave it to the reader of this book to find out the rest for himself which he can very easily do on comparing the references quoted in our notes;—

At the very outset, the benediction, which so closely resembles the benedictions of the other two dramas attributed to the same poet and is so characteristically short and simple, differing from the lengthy benedictions of high style of the poets of later date; his mode of introducing himself to his audience; the peculiar and frequent use of the words—वस्तु, उन्नार, प्रवृद्ध, अर्व, निर्वृद्ध, आत्मन्, अन्वास्पमान, अनात्मन्, चंडी, प्रणयिन्, क्रिया, पुरोभाशिन्, समाधि, अभ्यंतर, परिमंन्, परिच्छेद, धृति, पर्युन्मुख, चारु, अनुभाय, दुर्ज्ञान, विमर्ष, अत्याहितम्, स्वरसयोग, शरणम्, लघुयिष्यति, विसंराक्षितः, प्रकृतिस्थ, विभारयः, his same or similar expressions,—आकृतिविशेषेषु आदर.पदं करोति, धामन्यप्रपदं धेत्, देवप्रत्ययान्, प्रथमं वलः, अनुतिष्ठ आत्मनो विप्राय, रगिपोगमाभूयं कुह, ध्वनि हा, अलं परिदेवितेन, वसतावतारमूचकं, शरकाडपाटुगंटरुदलेयमाभाति and मुनेन सीता शरपाडुरेण, पट्ट, गृहीताया, लब्धक्षयः, अस्ति मे विशेषः, उपचारातिशयं प्रमादुम्, आत्मनः छेदेन, पर्यान्मेतावना वामिना, एतावान् मे मतिविभवो भवेत् सेविनुः, his similar thoughts—अचिराभिष्टितराग्यः शत्रुः प्ररतिन्नरदमुल्लासत & अथ सीस्य रयं प्रतिष्ठित प्रकृतिस्वात्मनमात्मविचया, अतिमात्रमासुरावं पुष्प-ति मानोः परिग्रहादनरः & दिनानि निहितं तेजः सवित्रेव दृताशनः, अहो सर्व-स्थानानवयताकशविशेषस्य & अहो सर्वान्धवस्यामु रामणीयकं आकृतिविशेषाणां, रपा-भापने न पुष्पामु य. कावनमिवाग्निषु & हेमः संलक्ष्यते घातौ विभुतिः श्यामिनादि-पा, आरसितोपादिदुरा & c. and पंडितशरितोवयस्यया मूढजानि. आकाशा निरुत्कृ-पादि निरुत्कृष्टद्विरेकजनैः & लज्जितोक्तोक्तमकिवित्रं, कुनो विभव स्निग्धस्य सगौज-स्थेम इतिमापानुं & स्निग्धजनसाविभक्तं हि दृष्ट सद्यवेदनं मयति, तत्पावयोर्विरागो न तर्हः & वामी स्वतां परपति, अयि शरीरमति & मेवरा सवनेन शरीरोभूता शरुन्ना, प्रथमं स्तोत्रवाट एव & अमति त्वयि पाशर्णामर. प्रमदानामधुना विडवना, प्रणयमयापक्षराणि विवन्तरितानि & प्राप्तागवर्धमैरतैः, समानुतागयोः & मुल्यानुतागविभुन, धृतिपुष्पमयमदि-

जन न वप्नोति & न चक्षुर्गन्ताति इति तद्वालोऽदुर्लभम् , कर्मगृहीतेन
 कुमोत्कवेन & लोप्सेन गृहीतस्य कुमोत्कस्यास्ति वा प्रतिवचन, तस्या प्रणि-
 पानलभन सेवा मये & किनु प्रणिपानलभनादहमस्या धैर्यमवलवित्ये,
 निमर्गनिपुणा स्त्रिय & स्त्रीणामपि किनरात्तु , उचित प्रणयो पर
 विहृतु & तद्गतयायागु नाहति त्व सन्नविनो मे मयः विहृतु, उपचार-
 विविर्मन्स्विनीनां and प्रियवचनशतोऽपि योनिता &c,
 the king's helpless condition and his dependence on विहृतु.
 क for getting the object of his love, विहृतु's fear about the
 serpent, विहृतु's being frightened by a stick (serpent) , the
 expectation of a द्राक्ष्य's words being proved true, the mode of
 the king's introducing himself to his beloved, the use of the
 double negative, such as न च न परिवितो न चाप्यगम्य , सन्न वे न विदितम्
 &c—these and many others go to prove that the author of
 this drama must be the same great Kālidāsa as the author
 of Vikramorvashiya & Shākuntala.

The next question that would naturally present itself
 would be 'When did this great Kālidāsa live?' and we shall
 give a summary of the arguments of Prof. Apta.

As for the date of Kālidāsa till lately there was almost a con-
 sensus of opinion that he lived in the first century. Some
 doubt was thrown on the theory by some scholars
 (such as Dr Kern, Dr. Max Muller and Mr Fergusson),
 who are disposed to place Kālidāsa in the first half of the
 6th century. So it would be better to dispose of their argu-
 ments before giving our reasons for placing him in the
 1st century B. C.

The chief arguments put forward are three, namely (1)
 the theory of Nine Gems, (2) the theory of Renaissance, and (3)
 the theory of Korus. The first of these has the following basis.
 Tradition says that there were nine gems in the court of
 Vikramāditya among whom are included the names of Kāli-
 dāsa, Amarasinha and Varāhamutra. Dr Kern has proved

conclusively† that the two latter of these lived in the 5th or 6th century and consequently Kālidāsa also must have lived at the same age. This conclusion has Dr. Bhandarkar's approval. But Dr. Bhan Dajī refutes this argument on the ground that identity of names does not necessarily establish the identity of persons and consequently there may be a Kālidāsa and perhaps also a Vikrama at this period different from the great Kālidāsa and the great Vikrama, and on some other grounds. The second is formulated by Dr. Max Muller. He thinks that after the Vedic literature (in its widest sense) there was a total interregnum and the 5th or 6th century A. D. is the age of the literary renaissance, supporting his theory by quoting Varāhamitra who was writing in this age. This is rebatted by Dr. Buhler and Dr. Peterson who prove the existence of poetry in the so-called interregnum.† The third theory is advanced by Mr. Fergusson, who thinks that the battle of Korur (544. A. D.) in which Vikrama of Ujjayini defeated the Mlechhas was a very important event, & to commemorate it an era was invented known as the Vikrama era, the beginning of which was put back 600 years, thus making its first year correspond with 601 A. D. This theory is rather definite and will collapse on a single inscription, bearing a date prior to 544, being found. Mandeswar inscription, found by Dr. Peterson, is dated the 494th year of the Malvas, when Kumargupta was the king, i. e., a date prior to 600 of that era. Now it is known that Kumargupta was reigning in 464th and 508th year of the same era. The 494th year, therefore, must be of the Vikrama era and this conclusion is also supported by Mr. Fleet. The Korur theory of Mr. Fergusson is, therefore, exploded.

Some direct arguments are also adduced to support this theory. These are (1) the argument of Dinguagias, (2) the argument

+ Kern's *Brahatsamhita*, Pref. P. 19. and Dr. Peterson's Essay on Panini.

† Dr. Peterson's Essay on Panini.

of Mitragupta, (3) and the argument of Greek Astronomy. Kālidāsa in his *Meghadūta* alludes to Dinguāgas (in the sense of the elephants of the quarters) in the natural course of the description, which leads the commentator Mallināth's ingenuity to guess that the word indirectly alludes to Dinguāga, the pupil of Asang, who lived in the 6th century A. D. Dinguāga and Nichula are supposed to be contemporaries of Kālidāsa—the former an adversary and the latter a bosom friend. From Tārānāth's history of Buddhism the date of Asang is supposed to be 578 A. D., as coming 400 years after Kanishka and 900 after Buddha. The authority of this book is questionable as it places Shākyasimha (the celebrated founder of Buddha religion who died in 543 B. C.) in the 3rd century B. C., and it will at the best give the possible date of Dinguāga. But there is no direct evidence to prove that the Kālidāsa, who was the contemporary of him was the great Kālidāsa. The second, viz., the identification of Kālidāsa with Mitragupta on the ground that *Rājatarangini* a work of Mitragupta—contains many passages exactly similar in sense to those of Kālidāsa, and that it is in accordance with the popular tradition that Vikrama bestowed the governorship of Kāshmir on Kālidāsa, loses much of its weight on the following consideration. The language of *Rājatarangini* does not at all agree with the language of Kālidāsa. Raghavabhatta in his commentary on *Sākuntala* quotes Mitragupta but does not identify him with the great Kālidāsa, while Kāhemendra in his *Auchityavichārachāra* seems to distinguish between the two. The argument of Greek Astronomy supposes that Aryabhatta, one of the earliest Hindu astronomers was acquainted with Greek astronomy, which became known in India in the 5th century A. D. But there is nothing in the works of Kālidāsa to show that he was acquainted with Greek astronomy, particularly as embodied in the *Hora Shāstra* and also with the astronomy of Aryabhatta. Kālidāsa in his *Raghuvamśa* IV. describes the *Pāschimatya*s and *Huna*s as the most powerful foreign races conquered by Raghu. Now under the former of these may be included either the Persians or the Greeks (*Yavanas*), with whom Kālidāsa appears to be closely acquainted from his way of describing

them in Raghu, Shâkuntala and Mâlavikâgnimitra. The Panj, was conquered by Darius Hystaspes in 520 B. C. and remained part under the Persian sway till about 350 B. C. From the statements of Patanjali and Garga, it appears that the Yawanas were a powerful race and they had settled in the Panjab and Sind before that century. They conquered Taxila in 180 B. C. Pushpamitra now checked them, but they must have remained in the frontier provinces till the invasions of Indo-Scythians. || Now the chief contention is about the Huns. Mr. Fleet and following him Mr. Phâtaaka attempt to prove that the Huns were powerful races and had made considerable conquest in the 5th century A. D. and as Kâlidâsa describes them as a powerful race, he must have lived after them. But there is positive evidence to show that the Huns were most powerful since the 3rd century B. C.* and their name is to be found even in Mahâbhârata (II. 33. 12.). So the Huns of Mr. Fleet & Mr. Phâtaaka may be quite different and the descendents of the Huns of Kâlidâsa.

Now we shall give some direct arguments that would place Kâlidâsa in the first century B. C. It is conclusively proved that Kâlidâsa must have lived sometime before 634 A. D. It has been discovered that a certain poet Vatsabhûti has unmistakably copied from Kâlidâsa. Vatsabhûti is positively known to have been writing in 472 A. D. The date of Kâlidâsa therefore is shifted from 634 A. D. to 472 A. D.† Next it has been proved that another person called Ashvaghosha, who was both a poet and philosopher but more a philosopher than a poet, has consciously or unconsciously borrowed several expressions and ideas freely from the several works of Kâlidâsa in writing his life of Buddha. || The similarity of expressions and ideas is unmistakable and there is also good reason to suppose from the inferior nature of Ashvaghosha's poetry that Ashvaghosha copied Kâlidâsa rather than Kâlidâsa copied the former. The date of Ashvaghosha is fixed to be 78 A. D. So that Kâlidâsa must be taken to have lived before 78 A. D.

|| Cunningham's Archaeological survey, Vol. II. 41.

* Charles Gutzlaff's History of China.

† Dr. Peterson's Essay on Panini.

|| Sacred Books of the East, Vol. XIX.

Again from the *Mālavikāgnimitra* it seems that Kālidāsa refers to the historical Pushyamitra and his son Agnimitra. Pushyamitra is known to have usurped the throne of Magadha by putting the last king of the Maurya dynasty to death. From the fact that Patanjali who lived in 144 B C refers to Agnimitra and his court in such a way as to show that the former was a contemporary of the latter—a fact very conclusively and ably proved by Dr Bhāṇḍarkār¹ by pointing out a *Vārtika*, explaining the use of the present tense—and from other independent evidence it may be taken as proved that Pushyamitra whose son figures as the hero of a drama by Kālidāsa, lived in 144 B C. The conclusion therefore is irresistible that Kālidāsa lived at a time between 78 A D on the one hand and 144 B C on the other. This external evidence is again very strongly supported by such internal evidence as can be gathered from the several historical allusions that have scattered through the works of Kālidāsa. In *Shākuntala* and *Raghuvamsha* for example Kālidāsa distinctly refers to Yavanas, Persians, Huns, Kambojas, Kalingas, and other foreign races and their kingdoms bordering on the frontiers of India. The descriptions given by Kālidāsa of them, closely resemble the conditions of the foreign races and kingdoms at the time about which Kālidāsa is supposed to have lived, i.e. about the first century B. C.² Then with respect to the ideas of religion and philosophy that occur in the works of Kālidāsa it may be said that, they indicate a period of time between the *Vedānta-sūtras* and *Gita* on the one hand and the later developments of the *Vedānta* philosophy on the other, for which Shankarāchārya, the great religious teacher, who lived in the 7th century, is responsible. His description of God is almost the same as that of Brahma in the *Vedānta Sūtras* and the *Gita*, while Kālidāsa seems to be unaware of the peculiar doctrine of *Māya* propounded by Shankarāchārya in connection with the explanation of the origin of the world. Kālidāsa also writes under the influence of the doctrine of faith and devotion, which distinguish the teachings of *Gita*.

§ G B B R A E XVII Part I P 65

† Dr Bhāṇḍarkār, I A., II, P 59

§ Pr Apte's Essay on Kālidāsa, P 23—25

from the other and later schools of philosophy. Kālidāsa's philosophy is of an earlier date than the Tāntrika philosophy of the 3rd & 4th century and the Vedānta philosophy of the 6th century. ¶ The reference to civil law of inheritance and criminal law as to punishment for theft in *Shākuntala* which was death in the time of Manu and which assumed milder forms gradually, (Brahaspata being the first to propose alternative punishment of fine for it,) also shows that Kālidāsa must have lived after Manu but before the *Smṛitikār Brihaspati*, who lived in the 1st century A. D. ¶ His graphic description of the Magadha country and its capital, clearly shows that it must have been in a flourishing condition at his time. He was not a worshipper of Śiva and Kālī in their terrific forms as described in *Malati-Mādhava* & *Kādambarī*.

Now the student of Kālidāsa would naturally expect to know something about the personal history of the great poet that has left his name behind for 18 centuries. Without taking into account the various traditions about the poet some of which are quite absurd, we can safely gather from his works that he was of the Brahmin caste, a man of learning and a protégé of some king (probably the era-making Vikrama), and must not have known the pangs of poverty as no work of his has any the slightest reference to the fact. It is also certain that he must have travelled a good deal throughout India but must have spent the greater portion of his life in Ujjayini and in Kāshmir. He was a keen and minute observer of nature as will be clear from the graphic description of the surroundings of Ujjayini and the Hymālayas, occurring in his *Meghadūta* & *Kumār*. Dr. Bhanu Daji notes that he was the first poet that describes in his poem a living saffron, only to be found on the Hymālayas near

¶ Pr. Apte's Essay on Kālidāsa, P. 23—32

¶ Pr. Apte's Essay on Kālidāsa P. 37; and Julius Jolly's *Nārada Brahmaspati*, VIII. 323, and XXII. 28.

Kāshmir, his route to this place most probably being that sketched in his Meghadūta. Kālidāsa seems to be quite familiar with the art of painting. He describes the outlines and the details, the shades and the lines with great accuracy and it is clear that this art was greatly cultivated in his times. Agriculture seems to be in a flourishing condition from his frequent and lively reference to the cultivation of rice & sugarcane. The word *वणिज* gives indications of international commerce between India and China at that time. He seems to be acquainted with the Vedāntic philosophy and the civil and criminal laws of the country prevalent at his time. His tenderness and delicacy of sentiments, his poetic imagery, his grandeur of description and his simplicity smoothness and felicity of expression are simply unrivalled. 'His models in poetry and drama were old writers, like Vālmiki and Bharat. His poetical narrative and description may be said to be yet unparalleled in Indian poetry'. (Pr. Apte) Kālidāsa as Dr Wilson observes has more fancy than Bhavabhūti. The following comparison between the two great poets made by Dr Bhāndārkar will give a good idea about their relative merits. "He (Kālidāsa) is a greater artist than Bhavabhūti. The former suggests and indicates the sentiment which the latter expresses in forcible language. The characters of the latter overcome by the force of passion often weep bitterly while those of the former simply shed a few tears if they do so at all. In the language of Sanskrit critics, Kālidāsa's *Rasa* is conveyed or is *Abhivyakta* by *Laṅghya* or *Vyangya* sense of words while Bhavabhūti's is conveyed by the *Vācya* sense." The style of Kālidāsa is free from long and involved compounds which puzzle the student of Bhavabhūti and others of later date and is fresher and more natural. The references to Shākuntala in Kāmandaki's speech and the idea of a cloud messenger in Mādhava's speech show that Bhavabhūti must have been a student and admirer of Kālidāsa.

Mālavikāgnimitra is based upon historical events. The king Pushyamitra, the founder of Sunga dynasty put the last Maurya king Brihadratha to death and usurped the throne of Magadha.

in 183 B.C. His son Agnimitra is mentioned in this play as ruling in Vidushā. Mālavikā is the sister of Mādhrvasena and cousin of Yajnasena, the king of the Vidarbha country (Berara). A quarrel arises between Mādhrvasena and Yajnasena in which the latter puts down the former and assumes the seat of government for a time. Mādhrvasena with his sister secretly marches off with the intention of seeking protection from Agnimitra. He is, however, taken prisoner on the frontier by a general of Yajnasena while Mālavikā escapes. The prime minister of the Maurya king—the brother-in-law of Yajnasena—was kept in custody by Agnimitra. When the king Agnimitra demands the release of Mādhrvasena, Yajnasena proposes an exchange of prisoners which provokes Agnimitra to severe retaliation. He sends an army against Yajnasena, subdues him and divides the kingdom between him and Mādhrvasena. Buddhism and Brahmanism were both very powerful rival faiths at this time each contending hard for a supremacy over the other; and from several accounts it is almost certain that Pushpamitra was a great persecutor of the former and an admirer of the latter; while we find in the court of Agnimitra a Buddhist lady greatly honored by the court. This must lead us to the supposition that though Pushpamitra was a persecutor of the faith Agnimitra must have been an admirer of it and this might be the probable cause of the discord between the father and the son which we learn from the passage 'विदरोषदेहता' in the 5th Act. Mālavikāgnimitra furnishes us with a vivid picture of a native court in the most flourishing period of Indian history and is the genuine description of Hindu society before the Mahomedan invasion. For this reason it has an abiding historical value though we cannot of course compare it in this respect with *Mrichchakatika* which reveals to us the strata of Hindu society that were apparently beneath the notice of our author. The following remarks of Professor Wilson on *Mālati-Mādhava* are literally applicable to the present drama. 'The manners are purely Hindu without any foreign admixture. The appearance of women of rank in public and their exemption from any personal restraint in their own habitations are very incompatible with the presence of Mahomedan rulers. The licensed existence of

Buddha ascetics, their access to the great and their employment as teachers of sciences, are other peculiarities characteristic of an early date. We cannot, therefore, persuade ourselves to concur with his remark that this drama belongs to more degenerate times.

The hero of this drama, as we have already observed, differs very little from the author's heroes in his other two plays in the purity of manners or otherwise, yet from their Mythological associations they generally find more favour with the reader. Still it will be seen that our hero is more courteous and attentive to his harem, notwithstanding his equally strong passion for his new love. He never wants to offend his wives and when in spite of his caution he is detected by his wife, Irāvati, he does not hesitate even to prostrate himself before her, and when charged by his new love for showing cowardice, he frankly confesses that politeness is as sacred to him as a family observance. He is shown to possess good political knowledge as will be clear from his remarks 'अविता विदितराज्य' &c. and 'सेनघोषितय' &c. In the queen Dhārmī

we have indeed a model Hindu wife of old times. Although at first she is shown to be a little displeased and jealous of the king's attentions to a maid of honor of her service (as she supposed Mālavikā to be), she at once yields to a better feeling and shows her readiness to serve her lord even at the sacrifice of her own interest. At the same time she does not like to displease her co-wife Irāvati and tries to bring her round to the path of duty by flattering and conciliatory words.

Though her want of jealousy and her meek submission to the wishes of her husband in this fashion are regarded as a sign of degeneracy by Western scholars still according to Hindu notions they only prove the magnanimity of a loving Hindu wife towards her husband. In Irāvati we have enough of jealousy and irascibility to tire us from beginning to end. She does not care even for the prostration of her lord and leaves him humbled down at her feet without the slightest attempt to return his courtesy. Yet at the close of this drama she appears to be reconciled by Dhārmī. Though last, the character of Vidūshaka is not of least importance. He can claim superiority over the other Vidūshakas of the poet. His wits are more keen and cut-

never to be announced. The Hindu theatre belongs to that division of dramatic composition which modern critics have agreed to term 'Romantic'. According to Hindu authorities the occasions suitable for dramatic representations are the lunar holidays, a royal coronation, assemblages of persons at fairs, at religious festivals, at marriages, and also the meetings of friends, taking possession of a house or a town for the first time, or the birth of a son. In the Hindu drama every piece opens with a prelude in which the audience is made acquainted with the author of the work, the actors and such part of the prior events as it is necessary for the spectators to know. The actors of the prelude are never more than two—the manager and an actor or an actress. The first part of the introduction is termed *gān* and it opens with a prayer invoking the protection of some deity in favour of the audience. This is termed the *Nāṇḍī*. In every case the conclusion of the prelude prepares the audience for the entrance of one of the dramatic personages. The scene may be considered to be marked by the entrance of one character or the exit of another, for in general the stage is never left empty in the course of an act nor does total change of place often occur. The act is said to be marked by the exit of all the characters. The first act or the *āṅgī* furnishes a clue to the whole story. The ensuing acts carry on the business of the story to its final development in the last. The piece closes as it began with a characteristic benediction which is always repeated by the principal personage and expresses his wish for the general plenty and happiness.

We cannot more agreeably conclude this part of the work than by acknowledging our deep sense of obligation to all those who have rendered us material help in various ways. Our thanks are specially due to Mr N N Sathé, the manager of the press for having exerted his best in bringing out this book in as correct a form and in as short a time as was possible under the circumstances of the case.

Feona

26th November 1896

SESHADRI IYAR.

अथ

मालविकाग्निमित्रम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

एकैश्वर्यं स्थितोऽपि प्रणतबहुफले यः स्वयं कृत्तिवासाः
कान्तासंमिश्रदेहोऽप्यविषयमनसां यः पुरस्तादतीनाम् ।

वेदादीनां विशुद्धानां विद्यानां जन्मदेतवे ।
पार्वतीपरतन्त्राय परस्मै वस्तुने नमः ॥
भाग्यं नाम समग्रमोक्षमतिस्नेहिकपात्रं यतो
नीरं काष्ठयवेममुद्रतरिपुष्पंसे नियुज्य स्वयम् ।
निन्यं नन्दति नर्तनैरभिनवैः कान्तैर्वसन्तो गवैः
संतानान्युदयैः कुमारगिरिभूपालो नृपालोत्तमः ॥

अत्र कनिः कालिन्दायः प्रारिप्सितस्य ग्रन्थस्याग्निनेन परिमनाप्यर्थमि-
ष्टदेवतास्मरणपूर्वकमाशिषं प्रयुङ्क्ते—एकैश्वर्यं इत्यादि । स ईशः पर-
मेश्वरः सन्मार्गालीकनाय सन् प्रज्ञस्तो मार्गः पन्था मोक्षमार्गस्तस्यालोक-
नाय दर्शनाय वो युष्माकं तामसीं तमःसंनन्धिनां । (अज्ञानान्धिकां अंधका-
रप्रचुरां च) वृत्तिं प्रवृत्तिं व्यपनयन्वपाकरोचिति संबन्धः । कथंभूत ईशः ।
यः प्रणतबहुफले । बहूनि (रत्नार्णववर्गादीनि) फलानि यस्मात्तत्तयो-
क्तम् । प्रणतानां प्रणामं कृतवत्ताम् । भक्तानामित्यर्थः । तेषां बहुफलं त-
स्मिन् एकैश्वर्ये । ईश्वरस्य भाव ऐश्वर्यम् । एकं मुख्यम् । अनन्यसाधा-
रणामित्यर्थः । तत्र तदैश्वर्यं च । तस्मिन् (परमेश्वरत्वे) स्थितोऽपि
(तद्विशिष्टोऽपीत्यर्थः) । अणिमादैश्वर्ययुक्तोऽपीत्यर्थः । स्वयमात्मना

अष्टाभिर्यस्य कृत्स्नं जगदपि तनुभिर्विभ्रतो नाभिमानः

सन्मार्गोलोकनाय व्यपनयतु स वस्तामसी वृत्तिमीशः ॥ १ ॥

(नान्द्यन्ते)

same here

सूत्रधारः—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।)^१ मारिष इतस्तावत् ।

(प्रविश्ये)

here am I.

पारिपाश्चकः—भाव अयमस्मि ।

कृत्तिवासाः कृत्तिश्चर्म यासो वसनं यस्य स तथोक्तः (द्वीपेचर्मावरः ।
तेनअर्किचन इत्यर्थः ।) यः कान्तासंमिश्रदेहोऽपि कान्तया स्त्रिया
समिश्रः संमिलितो (संयुक्तो) देहः शरीरं यस्य स तथोक्तस्तादृशोऽपि
सन् । (अर्धांगीकृतनारीदेहः) । अविषयमनसाम् । न विन्द्यन्ते विषयाः श-
ब्दादयो येषां तान्यविषयाणि । तानि मनांसि येषां ते तथोक्ताः । तेषां
यतीनां संयमिनां परस्तापरः श्रैष्टः । दिक्शब्देभ्यः - सप्तमी-पञ्चमी
प्रथमाभ्यो ' दिग्देशकालेभ्यस्तात्तिः ' इत्यस्तातिप्रत्ययः । अष्टाभिस्तनुभिः
पृथिव्यादिमूर्तिभिः कृत्स्नं सर्वं जगद्विभ्रतोऽपि धारयतोऽपि यस्याभि-
मानः प्रणयो ममत्वं न भवति । एषु विशेषणेषु विरोधालंकारेणान्येश्वरस्य
लोकातिशायित्वं व्यज्यते । अत्र प्रणतबहुकलैकैर्धर्मस्यित्वां कान्तासंमिश्र-
णेन जगद्वरणेन ईश इत्यनेन च लोकोत्तरः कश्चिद्राजास्मिन्नाटके वर्ण्यत
इति सूच्यते । सन्मार्गोलोकनायेत्यनेनात्र कश्चिन्मार्गाभिनयः प्रतिपाद्यत
इति सूच्यते । मार्गो नाम नाट्यविशेषः । यथोक्तम्—' मार्गोऽ
देशातिशयेन कथितं नाट्यवेदिभिः । सत्रमार्गो भवेन्नाट्यं नाट्यवेदोक्तल-
क्षणम् ॥ ' इति । एष नान्दीश्वरः । नान्द्यादिलक्षणं तु शाकुन्तलव्या-
ख्यान एवाभिहितम् । अत्र ' पदादिनियमोऽपि वा ' इति विकल्पापदा-
दिनियमाभावः ॥ अथ प्रस्तावनां निवसुस्तदङ्गयोः प्ररोचनामुरयोः प्ररोचनां
प्रस्तौति—नान्द्यन्ते सूत्रधार इत्यादिना । मारिष इतस्तावत् । आ-
गम्यतामिति शेषः । नटः सूत्रधारेण मारिष इति वाच्यः । ' सूत्री नटेन
भावते तेनापी मारिषेति च ' इत्युक्तत्वात् ॥ पारि पाश्चं यथा भवति तथा

सूत्रधारः—अभिहितोऽस्मि निद्वत्परिपदा कालिदासप्रयितवस्तु
मालविकाग्निमित्रं नाम नाटकमस्मिन्वसन्तोऽसवे प्रयोक्तव्यमिति । तदारभ्य
ता सर्गात् ।

पारिपार्श्वकः—मावतः ।
प्रबन्धानुतिक्रम्य वर्तमानकवेः

सूत्रधारः—अथ विवेकविश्रान्तमभिहितम् । पश्य ।

पुराणमित्येव न साधु सर्वं

न चापि काव्यं नवमित्यत्रयम् ।

वर्तत इति पारिपार्श्वकः । नट इत्यर्थः । 'परिमुखं च' इत्यत्र चकाराठक्
(सूत्रधारार्थिचिदूनगुणको नटः पारिपार्श्वकः) ॥ अभिहितोऽमी-
त्यादि । निद्वत्परिपदा विदुषां निपाश्रिता परिपत्सभा तथा । अनेन सभा-
प्रशंसा कृता । कालिदासप्रयितवस्तु कालिदासेन प्रयितं परतु
कया (अभिनयपदार्थजातं) यस्मिस्तत्तथोक्तम् । मालविकाग्निमित्रम् । 'अ-
धिकृत्य कृते ग्रन्थे' इत्यण् । यथा मालतीमाधवम् (मालविकासाहितोऽ-
ग्निमित्रः शाकपाणिबावित्वान् समासः) । 'तमाधेरुन्य कृतो ग्रन्थः अण् ।
द्वंद्वसमासत्वे किरातार्जुनीयवत् । नृग्रन्थयः स्यात् । प्रयोक्तव्यमभिनेतव्यम् ।
अभिनयश्च यद्यपि तत्रत्यपात्राणामेव तथापि तदुपलक्षितग्रन्थस्यापि स
उपचर्यते । वसन्तोऽसव इत्यनेन कालनिर्देशः कृतः । सर्गात् नाम कार्यत्रयम् ।
तदुक्तं संगीतरत्नाकरे—'गुप्तं गीतं तथा खद्यं त्रयं संगीतमभ्यते' इति ।
आरभ्यतां प्रयोक्तुः यत्नः क्रियतान् ॥ 'मा तावत् । 'मा इति निवारणे ।
भास—कविपुत्र—सौमित्रकाः कवयः प्राक्तनाः । प्रबन्धानुरूपकाणि । अति
क्रम्योल्लङ्घ्य । परिहृत्येत्यर्थः । कालिदासस्य कालिदासनामधेयस्य कवेः ।
क्रियायां कृतौ रूपके । कय बहुमान आदरातिशयः । कयमिति आलेपे ॥
विवेकश्रान्तं विवेकदुर्बलम् । (विवेको विश्रान्तो निवृत्तो यस्मात् निश्चान्तस्य-
परनिपातः) ॥ विवेकशून्यमित्यर्थः ॥ क्रियाविशेषणं चेतत् । पुराणमित्या-

(1) A. B. G. T. P. om विद्वत्. (2) B. G. N. T. P.
Read मातावत् । ६० (३) A. भाससंमितामिडकाविमिश्राणां. B. G.
T. भाससंमितामिडकाविमिश्राणां. N. भाससंमितामिडकाविमिश्राणां. (४) B. G. T.
रत्नां विद्वतो बहुमान N. om परिपद्यं.

सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते

मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ २ ॥

+ पारिपाशर्वकः—आर्यमिश्राः प्रमाणम् ।

सूत्रधारः—तेन हि त्वरतां भवान् ।

शिरसा प्रथमगृहीतामाज्ञामिच्छामि परिषदः कर्तुम् ।

देव्या इव धारिण्याः सेवादक्षः परिजनोऽयम् ॥ ३ ॥

(इति निष्क्रान्तौ ।)

प्रस्तावना ।

दि । नवं काव्यं कवेः कर्म । कृतिरित्यर्थः । पुराणमित्येव पुराणत्वादेव साधु रम्यं न भवति । नवमिति च नवत्वादेव अवयवं गद्यं न भवति । किंतु सन्तो विद्वांसः (सदसद्विचारेभ्यः) परीक्ष्य पुराणं नवं च काव्यं गुणतो दोषतश्च परामृश्य अन्यतरत्तयोरेकं पुराणं नवं वा । गुणयुक्तमित्यर्थः । भजन्ते स्वीकुर्वन्तित्यर्थः । मूढोऽहस्तु परप्रत्ययनेयबुद्धिः परस्यान्यस्य प्रत्ययेन ज्ञानेन (विश्वासेन तच्छ्रद्धादर्शनेनेति यावत्) नेया प्राप्या बुद्धिर्वस्य स तथोक्तः । (तथा च प्रेक्षावताम् गुणदोषावेव गौरवागौरवयोस्तंत्रये न नव्यप्राचीनत्वे इत्यतोऽत्र ग्रन्थे बहुगुणवत्वात् प्रेक्षावताम् प्रवृत्तिः स्यात् नतु नव्यत्वेनानादर इति भावः) । अनेन कविकाव्यप्रशंसा कृता ॥ शिरसेत्यादि । एवं परिषदः (प्रसादाभिनयार्थं तदाज्ञां त्रिघृक्षुः प्रकृतपात्रप्रवेशनाय कथां प्रस्तौति ।) शिरसा मूर्ध्ना प्रथमगृहीता पूर्वस्वीकृताम् । शिरसा ग्रहणेन भक्त्यतिशयो गम्यते । परिषदः सभाया आज्ञां शासनं कर्तुं निर्वर्तयितुमिच्छाम्यभिलषामि । अत्रोपमायाह धारिण्या देव्याः । धारिणी नाम कथानायकस्य पत्नी । तस्या आज्ञा सेवा दक्षः परिचर्यानिपुणोऽयं (पुरोवर्ती अनंतरमेवरंगभूमौ प्रवेक्ष्यतं राज्ञि परिजनं अंगुल्या निर्दिशन्नाह ।) । परिजन इव । परिचारको जनः परिजनः । अनेन पात्रक्षेपहेतुः प्रयोगातिशयो नाम मुखाद्भुक्तं भवति ॥ प्रस्तावना ॥ कविरिदानीमद्भुतमारभमाणः कथोपयोगितया प्रथमं मिश्र-

(ततः प्रविशति चेटी)

चेटी—आणताहि देवीए धारिणीर । अइरपेउत्तोवदेसं चलिअं
णामणट्टअं अन्तरेण कीरिसी मालविण्णति षट्ठाआरिअं अज्जगणदासं
पुण्डिदुं । ता जावै संगीदसालं गच्छहि । (इति परिक्रामति) । (क)
(ततः प्रविशत्यपराचेटी आमरणहस्ता ।)

प्रथमा—(अन्यां दृष्ट्वा) हल कोमुदीए कुदो दे इअं धीरदा ।
जं समीपे वि अदिक्कमन्ती इदो दिहिं ण देसे । (ख)

द्वितीया—अहो बउलावलिआ । सहि देवीए ईदं सिम्मिसआत्तादो
आणीदं सप्पेमुदासणाहं अङ्गुलीअअं सिणंदि गिंज्ञाअन्ती तुह उवालग्गमे

(क) आज्ञप्तास्मि देव्या धारिण्या । अचिरप्रपुत्तोपदेशं चलितं
नाम नाट्यमन्तरेण कीदृशी मालविकेति नाट्याचार्यमार्थगणदासं प्रपुम् ।
तद्यानर्त्तसंगीतशालां गच्छामि । *Concert-hall*

(ख) हल कौमुदिके कुतस्त इय धीरता । यत्समीपेऽप्यतिक्रामन्तीतो
दृष्टिं न ददासि ।

निष्क्रमं नामार्थोपक्षेपकं प्रस्तौति ततः प्रविशतीत्यादिना ।
अन्तरेणेत्ययं निपात उपदेशार्थे वर्तते । चलितं नामनृत्त
(नाट्य) निशेषः । तदुक्तं ' तदेतच्चलितं नाम साक्षाद्यदभिनीयते । व्यपादिश्य
पुरानृत्त स्याभिप्रायप्रकाशकम् ' ॥ इति ॥ (वृषपर्यवहितुः शर्मिन्ठायाः
कृतिश्चतुर्भिः पदैः समन्वितं लुप्तिक नामनाटकं । अचिरमुपनीता उपदेश
ग्रहणार्थं धृतनियमा । कीदृशं उपदेश गृह्यतां वि निज्ञासार्थं नाट्याचार्यसमीपे
सखीप्रेषणमिति द्रष्टव्यं) । (धैर्यम् चाचल्यं प्रकृतत्रिपयमुपेक्ष्य निषया
न्तरेऽनासक्ततेऽर्थः ।) यत्समीपेनाप्यतिक्रामन्तीतो दृष्टिं न ददासि ॥ अहो

(१) N. T. वकुलवर्णिता (२) T. अविरोक्षणीय (३) B. N.
G. T. लडिम (लडिम) (४) T. अतरे (उवदेसगहणे) . N (५)
यय (तावन्) . (६) P. om. तत (७) B. N. G. T. आमरणहस्ता
द्वितीया चेटी . (८) B. N. G. T. अन्या (९) N. समीपेण . (१०) N.
Interchange (११) B. N. G. T. नाम (नाम) . (१२) B. T.
G. शिम्मावलि (निमालवती) .

पडिदाहि । (क)

वकुंलावलिका—(निलोक्य) ठाणे खलुं सज्जदि दिष्टी । इमिणा
अहुलीअएण उब्भिण्णकिरणकेसरेण कुसुमिदो निअ दे अगहत्थो
पँडिभादि । (ख)

कीमुदिका—हला कर्हि पथ्यदा सि । (ग)

१. वक्र०—‘देवीए एधै वअणेण नैट्टाआरिअ अज्जगणदासं’ उवदेसग्गह
णे कीरिस्सी माल्लविणत्ति पच्छिदु । (घ)

(क) अहो बकुलानलिना । सुखि देव्या इव शिन्धिमकाशादानीतं

a. सर्पमद्रासनायमङ्गुलीयक स्निग्ध निध्यायन्ती त्वोपालम्भे पतितास्मि ।

(ख) स्याने खलु सज्जति घटि । अनेनाङ्गुलीयकेनोद्विसाकिरण
केसरेण कुसुमित इव तेऽग्रहस्तः प्रतिभाति ।

(ग) सखि कुत्र प्रस्थितासि । *Where are you going*

(घ) देव्या एव वचनेन नाट्यार्चयामासमुपदेशग्रहणे कीदृशी मालविकेति प्रष्टुम् ।

(आकस्मिकदर्शने हर्षाश्चर्यद्योतक अहो इत्यव्यय) बकुलबलिका सखि
इदं देव्या. शिल्पिमकाशादानीत नागमुद्रासनायमङ्गुलीयक (नागमुद्रया ना
गविषहारकमणिस्त्रिचितया मुद्रया नामाकनयोग्ययत्रभेदेन सनाय युक्त । अनेन
विषहारकमणिना विदूषकस्य रुत्रिमविषापहारो भविष्यतीति चतुर्थेऽङ्के
व्यक्तीभविष्यति ।) स्निग्ध निध्यायन्ती पश्यन्ती तवोपलम्भे पतितारिम ॥
अनेनाङ्गुलीयकेनोद्भिन्नकिरणकेसरेण कुसमित इव नेऽग्रहस्त ॥ नाटकाच्चा

(१) B. G. N. T. read प्रथमा and द्वितीया all through for वङ्ग. and वीम. (२) R. N. G T. om. (३) B. G T. add वे (४) B. G. T. N. om. (५) P. add तुमम्, तुम उण. (६) A add मुणादि. (७) B. G N. T. om (८) N. नाडआ° (९) B. G. T. last पुच्छि here and N देखि and om. last पच्छि.

कौमु०—सखि ईदृशेण व्यापारेण सनिहितापि दृष्टा किल सा भर्त्रा । (क)

वकु०—आम् । देवीए पस्सगदो सो जणो चित्ते दिट्ठो । (ख)

कौमु०—कह विअ । (ग)

वकु०—सुणाहि । चित्तसालं गदा देवी पैम्मगवण्णराअं चित्तलेहं आभरिअस्स ओलोअन्ती चिट्ठइ । तहि अन्तरे भट्ठा उवाट्ठिओ । (घ)

कौमु०—तदो तदो । (च)

वकु०—तदो अ उवआराणन्तरं एक्कांसणोवविट्ठेण भट्ठिणा चित्तगदा ए देवीए परिअणयत्तगद आसण्णअरे. तं पेक्खिअं देवी पुच्छिदा । (छ)

कौमु०—किंविअ । (ज)

(क) सखि ईदृशेण व्यापारेणासनिहितापि दृष्टा किल सा भर्त्रा । *Look & see to whom she was held*

(ख) आम् । देव्याः पार्श्वगतः सज्जनश्चित्रे दृष्टः ।

(ग) कथमेव ।

(घ) शृणु । चित्रशालां गता देवी प्रत्यग्रवर्णरागां चित्रलेखामाचार्य-स्यावलोकयन्ती, तिष्ठति । तस्मिन्नन्तरे भर्तोपस्थितः ।

(च) ततस्ततः ।

(छ) ततश्चोपचारान्तरमेकासनोपविष्टेन भर्त्रा चित्रगताया देव्याः परिजनमध्यगतामासन्नतरां, (चरां) तां प्रेक्ष्य देवी पृथ्वी ।

(ज) किमिव ।

यैर्मार्गगणदासं प्रष्टुम् उपदेशग्रहणे कीदृशी मालविकेति ॥ सखि ईदृशेण व्यापारेणासनिहितापि सा कथं भर्त्रा दृष्टा । (ईदृशेण अभिनयशिक्षण व्यापारेण कर्मणा तदभ्यासाय अन्यत्रास्त्येतरावश्यकत्वात् न तस्या तत् संनिधिसम्भवं इत्याह असन्निहितेति देव्या अन्तः पुरस्य केचन्यर्थः । कथं

(१) B. G. N. T. सा कह माट्ठिण दिट्ठा. (२) B. G. N. T. सो जणो देवीए &c. (३) B. G. T. add अस्स. (४) N. om & add अ after मट्ठा. (५) B. G. T. N. om. तदो अ. (६) B. G. T. आसण्णअरिअस्सिअ & N. आसण्णअस्सिअ. (७) B. G. N. T. रि ति

वकु०—अपूर्व्या इअं दारिआ तुह आसण्णा आलिहिदा किणामहे
अत्ति । (क)

कौमु०—आकिदिविसेसेसु आअरो पदं करोइ । तदो तदो । (ख)

वकु०—तदो अवहीरिअवअणो भट्टा भंकिदो देवी पुणोवि अणुव-
न्धिदुं पउत्तो । तदो कुमालीए वसुलच्छाए आचकिखदम् । आवुत्त
एसा मालविएत्ति । (ग)

कौमु०—(सस्मितम् ।), सरिसं खलु बालर्भावस्स । तदो वरं
कहोहि । (घ)

वकु०—किं अण्णं । संपदं मालविआ सविसेसं भट्टिणो दंसणपहा
दो रख्खाअदि । (च)

(क) अपूर्वेयं दारिकां तवासन्नालिखिता किनामधेयेति ।

(ख) आकृतिविशेषेणादरः पदं करोति । ततस्ततः ।

(ग) ततोऽवधीरितवचनो भर्ता शङ्कितो देवी पुनरप्यनुबन्धुं
प्रवृत्तः । ततः कुमार्या वसुलक्ष्म्याख्यातम् । आउत्त एषा मालविकेति ।

(घ) सदृशं खलु बालभावस्य । ततः पर कथय ।

(च) किमन्यत् । सांप्रतं मालविका सविशेषं भर्तुर्दर्शनपयाद्रक्ष्यते ।

भर्त्रा दृष्ट्युक्तिः प्रकृतकथाप्रसंगार्थः । अनेन च कथोद्घातेन तस्याः
भर्तुर्भ्रं प्रवेशो भविष्यतीति प्राक्सूचितं । ‘ असूचितस्य प्रवेशो नास्ति ।
इति नाटकसंप्रदायात् तत्सूचनं) । आमेत्यभ्युपगमे (आमङ्ग्यङ्गीकारे) ।
स जनो देव्याः पार्श्वगतश्चित्ते दृष्टः । (प्रत्यग्रः वर्णस्य रागो यत्र चित्र-
लेखायां तादृशी) । भर्ता चोपस्थितः । आसन्नदारिका । अपूर्वेयं दारिका
आसन्नाच देव्या आलिखिता किनामधेयेति ॥

(१) A. अपूर्वत्वा (२) B. G. T. देवीए आसण्णा N. आसण्णा
अ देवीए (३) B. G. T. आकिगिविसेसे (आकृतिविशेषे) . (४) N. P.
om. (५) N. om. आवि and A. पुणो पुणो वि णिच्चिद्धि. (६) B.
G. N. T. अज्ज. or अज्जउत्त P. N. add जाव देवी ण कहंदि दाव. (७)
B. G. N. T. ए (८) N. तदोवर and B. G. T. तदो अवर.

कौमु०—हला अगुचिष्ठ अण्णो णिंओअं । अहं ति ऐदं अङ्गुली-
अअं देवीए उवणइस्सम् । (इति निष्क्रान्ता) (क)

घकु०—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) एसो णट्ठाआरिओ अज्जगणदासो^१
संगीदमालदो णिक्कमादि^२ । जाव से अत्ताणं दंसेमि । (इति परिक्रामति ।)
(ख)

(प्रविश्य)

गणदासः—कामं खलु सर्वस्य^३ कुलविद्या बहुमता । न पुनरस्माकं
नाट्यं प्रति मिथ्यागौरवम् । कुतः ।

देवानामिदमामनन्ति मुनयः केनन्तं कर्तुं चाक्षुषं

(क) हला अनुतिष्ठ आत्मनो नियोगम् । अहमप्येतदङ्गुलीयकं देव्या
उपनेष्यामि ।

(ख) एष नाट्याचार्य आर्यगणदासः संगीतशालातो निष्क्रामति ।
यावदस्मायात्मानं दर्शयामि ।

(अयधीरितं देव्या प्रपुत्तरादानेन अवज्ञातं यचनं यस्य अत एव शक्तिः
शक्ता मद्बचनश्रवणेऽपि कथं नोत्तरं दत्तमि यत्र केनचित् कारणेन भवितव्यं
नवेत्याकारकः सशयो जातो यस्य तारकादित्यात् इतच् ।) आर्य एष इत्यादि ।
' अपुष्पा इअं दारिआ ' इत्याहम्य ' दसणपहादो रक्खीअदि ' इत्यन्तेन
वाक्यकदम्बकेन गम्यमानो मालविकागोचरो राज्ञोऽभिलाषोऽन नाट्ये बीज-
मित्यनुपरोपयम् ॥ सखि आत्मनो नियोगमनुतिष्ठ । एष नाट्याचार्यः संगी-
तशालातो निर्गच्छति । देवानामित्यादि । मुनयो भरतमतङ्गादय इदं नाट्य

(१) B. G. T. N. अत्ताणो. (२) N. अत्ताणो णिंओअ अगुचिष्ठ. (३)
A. P. देवीए अगुलिअअ &c. (४) B. G. N. T. om. (५) B.
G. N. T. णिक्कमादि. (६) B. G. add गणदास here. (७) B.
G. N. T. add. आदि. (८) B. G. T. कुव । तथादि । N. तथाहि.
(९) N. शातम्.

रुद्रेणेदमुमाकृतव्यतिकरे स्वाद्गे विभक्तं द्विधा ।

त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते

नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम् ॥ ४ ॥

देवानामिन्द्रादीनां क्रतुं यज्ञं (संकल्पं च) आप्नन्ति । (एतदग्निं चक्षुषः प्रीतिकरी देवानामभीष्टयज्ञसंकल्पयोः प्राप्तिरित्यर्थः) कीदृशम् । कांतं (शान्तं) सौम्यम् । पशुविशसनादिरहितमित्यर्थः । पुनः कीदृशम् । चाक्षुषं चक्षुरनुभाष्यम् । (तेन वास्तविकयज्ञादस्य विशेषः) । अस्य नाट्यस्य क्रतुत्वनिरूपणं चतुर्वेदसारनाट्यवेदविहितकर्मत्वादिति मन्तव्यम् । तथा च कुमारसंभवे—'कर्म यज्ञः फलं स्वर्गः' इति । अत्र चतुर्वेदसारत्वं भारतीये प्रतिपादितम्—'सर्वशास्त्रार्थसंपन्नं सर्वशिल्पप्रदर्शनम् । नाट्य-संज्ञामिमं वेदं सेतिहासं करोम्यहम् ॥ एवं संकल्प्य भगवान्सर्वान्वेदाननुस्मरन् । नाट्यवेदं ततश्चक्रे चतुर्वेदाङ्गसंभवम् ॥ जग्राह पाठ्यमृगवेदा-त्सामभ्यो गीतमेव च । यजुर्वेदाद्भिनयान् रसानापर्यवणादपि ॥ वेदोपवेदसं-बद्धो नाट्यवेदो महात्मना । एवं भगवता सृष्टो ब्रह्मणा ललितात्मना ॥ उत्पाद्य नाट्यवेदं तु ब्रह्मोवाच सुरेश्वरम् ॥ इति ' प्रकारान्तरेणाप्यस्य क्रतुत्वं प्रतिपादितम्—' प्रयोगं यश्च कुर्वीत प्रेक्षते चावधानवान् ॥ याग-तिर्वेदविदुषां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् । या गतिर्दानशीलानां तां गतं प्राप्नुयान्नरः ॥ ' इति । पुनः कीदृशमिदं नाट्यम् । रुद्रेणेश्वरेणोमाकृत-व्यतिकरे उभया पार्वत्या कृतो व्यतिकरः संबन्धो यस्य स तयोक्तस्त-स्मिन्स्वाङ्गे आत्मवेदे द्विधा द्विप्रकारेण लास्यताण्डवरूपेण विभक्तं पृथक्कृतम् । (स्त्रीपुंसयोर्नृत्ययोर्भेदात् हररूपार्धांगिन पुनर्तनं गीरीरूपार्धांगेन च स्त्रीनर्तनं कृतमित्यर्थः) तथा चोक्तं संगीतविद्याविनोदे—' उदण्डताण्ड-वमुदञ्चितलास्यलीलां कर्तुं स्वयं युगपदेव समुत्सुकात्मा । यः कामिनी कलितकम्रतरार्धकायः सोऽयं विभाति विभुरादिनटः सुराणाम् ॥ ' अत्र नाट्ये त्रैगुण्योद्भवं । त्रयो गुणाः सत्वरजस्तमांस्येव त्रैगुण्यम् । चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थे ष्यञ् । तस्मादुद्भवमुद्भूतं लोकचरितं लोकानां लोकस्यानां (प्रशस्यानां) रामाद्यनुकार्याणां चरितं (चेष्टितं) सुखदुःख-

बकु०—(उपगम्य ।) अञ्ज वन्दामि । (क)

गण०—भद्रे चिरं जीव । *

बकु०—अञ्ज देवी पुच्छति । अर्धे उवदेसग्रहणे णादिकेलेस्सर्दि
वो सिस्सा मालविण्णति । (ख)

गण०—विज्ञाप्यतां देवी परमनेपुणा मेधाविनी चेत्ति । किं बहुना ।

यद्यत्प्रयोगविषये भाविकमुपदिश्यते मया तस्यै ।

(क) आर्य वन्दे ।

(ख) आर्य देवी पृच्छति । अप्युपदेशग्रहणे नातिष्ठिस्सति वः
शिष्या मालविकेति ।

मिश्रात्मकं चरित्रं नानारसं नाना बहुविधा रसाः प्रीतयो पस्मात्तयोक्त-
म् । दृश्यते श्रूयते । सामाजिकैरनुभूयत इत्यर्थः । लोकानुकार्यस्य चरि-
तं सुखदुःखमिश्रात्मकमपि नाट्येनाभिनीयमानं सत्सुखरूपेणैव प्रतीयत
इति भावः । पुनः कीदृशम् । नाट्यं नटनप्रयोगः । एकमप्येकैकमपि भि-
न्नरुचेभिन्ना बहुविधा रुचयः प्रीतयोपस्य स तयोक्तस्तस्य जनस्य
बहुधा बहुप्रकारेण शृङ्गारहास्यादिरूपेण समाराधनं संतर्पकम् । तथा
चोक्तं भारतीये—त्रैलोक्यमस्यास्य सर्वस्य नाट्यं भावानुकीर्तनम् ॥ धर्मो
धर्मप्रवृत्तानां कामः कामोपसेविनाम् । अर्थोपजीविनामर्थो धृतिरुद्विगचेतसा-
म् ॥ नानाभावोपसर्पणं नानावस्थान्तरात्मकम् । लोकनृत्तानुकरणं नाट्यमेत-
न्मया कृतम् ॥ एतद्रसेषु भावेषु सर्वकर्मक्रियासु च । सर्वोपदेशजननं नाट्य-
मेतद्विविप्यति ॥ न तद्विज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न सा कला । नासौ
योगो न तत्कर्म नाट्येऽस्मिन्यन्न दृश्यते ॥ ॥ इति ॥ यद्यदित्यादि ॥
प्रयोगविषयेऽभिनयार्थं मया तस्यै मालविकायै यद्यद्वापिकं भावयत् (शृं-
गाराद्यवस्थानिशेषाव हितंठक्) । ' अतश्चिठनी । इति ठन् । नृत्यमित्यर्थः ।

(१) B. G. N. T. जेत्य. (२) B. G. T. अञ्ज (आर्य).

(३) N. स्तिरति, P. स्तिरति, B. G. स्तिरति. (४) B. G. N.
T. add भद्रे. (५) P. विमान्यता.

तत्तद्विशेषकरणात्प्रत्युपदिशतीव मे बाला ॥ ५ ॥

वकु०—(आत्मगतम्) अतिक्रमन्ती विअ इरावतिं पेक्खामि ।
(प्रकाशम् ।) किदत्था दाणिं वो सिस्सा जैस्सि गुरुअणो एवं तुस्सदि ।
(क)

गण०—भद्रे तद्विधानामसुलभत्वात्पृच्छामि । कुतो देव्यास्तत्पात्र-
मानीतम् ।

वकु०—अग्निं देवीं वर्णावरो भादा वीरसेणो नाम । सो भट्टिणा
अन्तर्पालदुग्गे मन्दैइणीतीरे द्वाविदो । तेण सिप्पादिआरे जोग्गा इअं
दारिएति भइणीए उवाअणं पेमिदा । (ख)

(क) अतिक्रमन्तामिवेरावती प्रेक्षे । कृतार्थेदानीं वः शिष्या यस्यां
गुरुजन एवं तुष्यति ।

(ख) अस्ति देव्या वर्णावरो भ्राता वीरसेनो नाम भर्त्रान्तपालदुर्गे मंदा-
किनीतीरे स्थापितः । तेन शिल्पाधिकारे योग्येयं दारिकेति भगिन्योपायनं
प्रेषिता ।

यथोक्तं—‘ आङ्गिकाभिनयप्रायमल्पवाचि ससात्विकम् । भावानामास्पदं नित्यं
पदार्थव्यञ्जनात्मकम् ॥ इति ॥ उपदिश्यते । बोध्यते । तत्तद्विशेषकरणात्तस्य
तस्य भाविकस्य विशेषेणातिशयेन करणं निर्वर्तनं तस्मात्त्वा बाला (बाल्या-
वस्थापक्षापि वयसा) मे प्रत्युपदिशतीव । अनेन तस्या नृत्ये प्राविण्यातिशयो
गम्यते ॥ (यो हि विशेषज्ञः स शिक्षकः इति संप्रदायात्) । अतिक्रान्तामिवेरा-
वतीम् पश्यामि (इरावती अप्सरो विशेषः) । (वर्णतोऽवरः तपितुः वैश्यागर्भजा-
तत्वात् तस्यावरत्वम्) वीरसेनो नाम भर्त्रा नर्मदातीरेऽन्तपालदुर्गे स्थापितः ॥

(१) N. अदिकनं (अतिक्रान्ता) . (२) N. पेक्खामि (पश्यामि) .
(३) N. जाए (यस्यां) (४) B. G. N. T. देव्या तत् . (५) N.
om. (६) B. G. T. अन्तपालदुग्गे णम्मदातीरे . N. णम्मदातीरे अन्तपालदुग्गे .
णम्मदावले . P. मंदाडणीतीरे . (७) N. add भाणिअ . (८) B. G. T.
चहिणीए (N. भइणीए) देवीए .

गण०—(आगतम् ।) आहूतिविनयप्रत्ययादेनामनूतवस्तुकां सं-
भावयामि । (प्रकाशम् ।) मया भद्रे पशस्विना भवितव्यम् । यतः ।

पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिरूपमाधातुः ।

जलमिव समुद्रशुक्लौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥ ६ ॥

बकु०—अह कहिं वो सिस्सा । (क)

गण०—इदानीमेव पञ्चाङ्गाभिनयमुपदिश्यं विश्रम्यतामित्यभिहिता,
दीर्घिकावलोकनग्राह्यगता प्रवर्तमासेवमाना सिध्यति ।

बकु०—तेण हिं अणुजाणादु मं अज्जो । जाव से अज्जंपरितोस-
णिवेदणेण उच्छाहं वहेमि । (ख)

(क) अय कुत्र वः शिष्या ।

(ख) तेन ह्यनुजानातु मामार्यः । यत्तदस्या आर्यपरितोषनिवेदनेनोन्माह
वर्धयामि ।

तेन शिष्याधिकारे कलाविद्याधिगम इयं योग्या दत्तरिकेति भणित्वा भगिन्या
देव्या उपायनं प्रेषिता ॥ अनूनवस्तुकामनूनमनस्यं निशिष्टं वस्तु वृत्तं यस्याः
सा तयोक्ता तां संभावयामि मन्ये । पात्रविशेष इत्यादि । आधातरूपदे-
ष्टुः शिष्यं कलाविद्या पात्रविशेषे निशिष्टपात्रे न्यस्त निहितं सत् गुणान्तरं
गुणविशेषं व्रजति प्राप्नोति । अत्रोपमामाह—पयोदस्य मेघस्य जलं समुद्र-
शुक्लौ न्यस्तं सत् मुक्ताफलतां मौक्तिकत्वमिव ॥ अय किम् । अय कुत्र वः
शिष्या ॥ इदानीमित्यादि । पञ्चाङ्गाभिनयं पञ्च अङ्गानि यस्य तत्त-
योक्तम् । प्रेरणाभिनयः । तस्याभिनयः प्रयोगस्तपिदानीमदीशोपदिश्य

(१) B. G. N. T. आहूतिविशेषप्रययात्. P. आहूतिप्रययात्. (२)
B. G. N. T. भद्रे मयाभि. (३) पात्रविशेष्यस्त. (४) B. G. T.
अज्ज for अह and N. add अह इ. (५) B. G. T. दाणि.
(६) B. G. T. पञ्चाङ्गाभिनय. पञ्चागमभिनय. (७) B. G. N.
T. add मया. (८) अष्टपात्र पुरोभात. (९) N. add पुनो. (१०) N
अज्जत्त परितोस. &c.

गण०—रक्षतां सखी । अहमपि लब्धक्षणेः स्वगृहं गच्छामि ।

(इति निष्क्रम्यन्ती ।)

मिश्रविष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशत्येकान्तस्थे पारिजनो मन्त्रिणा लेखहस्तेनान्वास्यमानो राजा ।)

राजा—(अनुवाचितलेखममात्रं विलोक्य ।) बाहवै किं प्रतिपद्यते वैदर्भः ।

अमात्यः—औत्सविनाशम् ।

राजा—संदेशमिदानीं श्रोतुमिच्छामि ।

शिक्षयित्वा । प्रवार्त प्रशस्तो वक्तो यस्मिन्देशे स तयोक्तस्तम् । प्रेरणस्याङ्गपञ्चकमुक्तं संगीतरत्नाकरे—^१ नृत्तं तथा च कैवारो मर्मरो जागरं (बागडं) तथा । गीतं चेति समाख्यातं प्रेरणस्याङ्गपञ्चकम् ॥ त्रिभिस्त्वेतत्प्रयोज्यं स्यात्कैवारं जागरं विना । (चित्ताक्षिभूहस्तपादिरंगैश्चेष्टादिसाम्यतः । पात्राद्यवस्थाकरणं पञ्चांगोऽभिनयो मतः ॥ इत्युक्तपञ्चागकं आदिपदेन ' भवेदभिनयोऽवस्थानुकारः स चतुर्निधः । आंगिको वाचिकश्चैव महार्घः सात्विकस्तथा ' इत्युक्तचतुरंगकं । अभिनयं पात्रादेः चित्तादिभिः साम्यकरणं । प्रकृष्टो वातस्तमासेवमाना भजमाना ।) इति । अत्र पञ्चाङ्गरूपनृत्तान्तरोपक्रमकपनेन चालितकनृत्तं साकल्येन परिचितमिति सूच्यते । तेन हि पुनरनुजानातु मार्यः । यावदस्या आर्यस्य परितोषनिवेदनेनोत्साहं वर्धयामि । लब्धक्षणे लब्धः प्राप्तः क्षणे निर्व्यापारस्थितिर्विश्रमो येन स तपोक्तः स्वगृहमात्मगृहं गच्छामि । मिश्रविष्कम्भकः ॥ ततः प्रविशतीत्यादि । (अन्वास्यमानः पश्चादुपवेशनेन सेव्यमानः । अन्वासितमरुंधत्योति वत् अनुपूर्वकासतेः सकर्मकत्वम् ।) बाहवैति तस्यामात्यस्य संज्ञा । वैदर्भो विदर्भराजः किं प्रतिपद्यते किं कार्यं मन्यते ॥ संदेशं संदिष्टार्थं श्रोतुमिच्छामि ॥ अनेन वैदर्भेणेदं प्रतिलिखितं प्रत्युत्त-

(१) B. G. N. T. A. विष्कम्भः (२) H. G. N. T. स्थितं. (३)

बाहवक. (४) B. G. T. बाहवक. (५) B. G. N. T. add देव.

(६) T. निदेशं, B. G. निदेशं, (७) B. G. T. सातुं.

अमात्यः—इदमिदानीमनेन प्रैतिलिखितम् । पूज्येनाहमादिष्टः । पितृव्यपुत्रो भवतः कुमारो माधवसेनः प्रतिश्रुतसंबन्धो ममोपान्तिकमुपागच्छेन्नन्तरा त्वदीयेनान्तपालेनावस्कन्द्य गृहीतः । स त्वया मदपेक्षया सकलत्रसोदर्यो मोक्षयितव्य इति । तन्न वो न विदितम् यत्तुल्याभिजनेषु भूमिधरेषु रागां वृत्तिः । अतोऽहं मय्यस्यः पूज्यो भवितुमर्हति । सोदर्या पुनरस्य ग्रहणविह्वले विनष्टा । तदन्वेषणाय प्रयतिष्ये । अयं वश्यमेव माधवसेनो पूज्येन मोक्षयितव्यः श्रूयतांभिर्मसंधिः ।

रत्नेनाभिलिखितम् । पूज्येन पूनाहं त्वया । अग्निमित्रेणेत्यर्थः । अहं वैदर्भ आदिष्ट आज्ञप्तः । तमेवादेशं विवृणोति—भवत इत्यादिना भवतस्तव (वैदर्भस्य) पितृव्यपुत्रः पितृभ्रातृसुतो माधवसेनो नाम प्रतिश्रुतसंबन्धः प्रतिश्रुतोऽङ्गीकृतः संबन्धः कन्यकाप्रदानरूपो येन स तपोक्तः । ममोपान्तिकं मत्समीपं (आग्निमित्रस्य समीपं) उपसर्पन्नुप गच्छन्नागच्छन्नन्तरा मय्ये त्वदीयेन त्वत्संबन्धिना (वैदर्भसंबन्धिना) अन्तपालेन (अन्तस्य पर्यन्तस्म पालेन रसकेण) सीमादुर्गरसकेणावस्कन्द्यापि प्रहृत्य गृहीतो निरुद्धः (अवरुध्य निगृहीतः) । वन्द्यकृत इत्यर्थः । स माधवसेनस्त्वया भवता वैदर्भेण मदपेक्षया (आग्निमित्रे) मय्यपेक्षा इच्छा । स्नेह इत्यर्थः । तया हेतुना । सकलत्रसोदर्यो भार्याभगिनीसहितः । 'वोपसर्जनस्य' इतिसहशब्दस्य सादेशः । मोक्तव्यो विसर्जनीयः । इति समाप्तौ । एतावता वैदर्भेणाग्निमित्रप्रेषितपतिकार्यानुवादः कृत इत्यनुसंधेयम् । इतः परं प्रत्युत्तररूपं वैदर्भवचनमुच्यते—एतन्ननु वो विदितमित्यादि । एतद्वक्ष्यमाणं वो युष्माकं विदितं नन्वित्यत्र काफुरनुसंधेया । तुल्याभिजनेषु समानवंशेषु । ज्ञातिवित्यर्थः । (तया च माधवसेनः अस्माकमेकान्वयजः तत्र ज्ञातिभिः सह वैरं विशेषतो नृपाणां भवत्येव ।

- (१) प्रविलेखित. (२) B. G. N. T. उपसर्पन्. (३) N. मोक्तव्यः (४) B. G. T. तत्र वो न विदितं, N. एतन्न नु वो विदितं P. तत्र वो विदितं. (५) A. भूमिधरेषु. P. भूमिधरे N. om. (६) P. प्रवृत्तिः (७) A. P. om. (८) B. G. सोदर्या; T. सोदरा. (९) B. G. T. पतिष्ये. (१०) B. G. N. अयम् अग्रस्य. (११) B. G. N. T. add अया. (१२) add मम.

‘मौर्यसाचिवं विमुञ्चति यदि पूज्यः संयतं मम श्यालम् ।

मोक्ता माधवसेनं ततो ऽहमपि बन्धनात्सद्यः ॥ ७ ॥ इति ।

राजा—(मीरोषम्) कथं । कार्यविनिमयेन मयि व्यवहरत्यन्तमज्ञः ।
वाहैतव प्रकृत्यमित्रः प्रतिकूलचारी च मे वैदर्भः । तदातव्यपक्षे स्थितस्य
पूर्वसंकल्पितमुन्मूलनाय वीरसेनप्रमुखं दण्डचक्रमाज्ञापय ।

अमात्यः—यदाज्ञापयति देवः ।

राजा—अथवा किं भवान्मन्यते ।

अमात्यः—शास्त्रदृष्टमाह देवः । कुंतः ।

अतः कारणादस्मिन् विषये पूज्योऽभिमित्रो भवान् मध्यस्थः मध्ये उभ-
यपक्षसाहाय्यस्याभावे स्थितः ।) राज्ञां वृत्तिर्वर्तनमीदृश्येवाविधेति यत्तन्ननु-
वो विदितमिति संबन्धः । अतोऽस्मात्कारणादत्रास्मिन्नर्थे पूज्यो भवान्मध्य-
स्थः समो भवितुमर्हति । अस्य माधवसेनस्य सोदर्या पुनः स्वसा पुनर्ग्रहण-
विह्वले विनष्टा तिरोहिता । (सोदरेत्युक्तिः प्रकृतकपोपयोगिनी तच्चाग्रेस्पष्टं
भविष्यति ।) तदन्वेषणाय तस्या अन्वेषणाय गवेषणाय प्रयतिष्ये ।
अथ वेति पक्षान्तरे । (माध्यस्थ्यं विहाय माधवसेनपक्षपातित्वं कर्तव्यं चेत्
तदाह । अथेति । अथ माध्यस्थ्यं विहाय माधवसेनपक्षपातित्वे मया वैद-
र्भेण हेतुकर्त्रा पूज्येन मान्येन भवता अभिमित्रेण प्रयोजककर्ता माधव-
सेनोऽवश्यं मोचनीयस्तदा अयमभिसंधिः अभिमुखः पणः उद्देशो वा ।)
मोचयितव्यो त्याजयितव्यः । अभिसंधिर्निश्चयः । मौर्यसाचिवमित्यादि ।
पूज्यो भवान्संयतं त्वया निर्गलितं मम श्यालं पत्नीध्रातरं मौर्यसाचिवं मौर्यस-
चिवनामानं विमुञ्चति यदि त्यजति चेत् ततस्तस्मात्कारणान्मया सद्यः सपदि
माधवसेनो बन्धनात् (निर्गलात्) मोक्ता मुक्तो भविता । मुञ्चते कर्मणि लुट् ।

. (१) B. G. T. आर्यसाचिवं मुञ्चति. (२) N. मोक्तामाधवसेनस्ततो मया
&c. (३) B. G. N. T. om. (४) P. om. सतोऽयम्. (५) B.
व्याहरति. (६) B. G. T. वाहैतव. (७) B. G. N. T. प्रतिकूलचारी.
(८) om. (९) N. समुन्मूलनाय. (१०) N. वीरसेनमुख. (११) B.
G. N. T. om.

अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वान् ।

नर्घसंरोहणशिशिलस्तद्वरिव सुकरः समुद्धर्तुम् ॥ ८ ॥

राजा—तेन ह्यवितयं तन्त्रकारवचनम् । इदमेवं निमित्तमौदाय
समुद्योज्यतां सेनापतिः ।

अमात्यः—तथा । (इति निष्क्रान्तः ।)

(परिजनो यथाव्यापारं राजलभभितः स्थितः)

(प्रैरिश्यं ।)

विदूषकः—आणत्तेहि तत्तद्दोदा रण्णा । गोत्तम चिन्तेहि दाय उ-
वाअं । जह मे जदिच्छादिद्वपडिक्किदा मालनिआ पच्छक्खदंसणा होदिति
। मए विं तत्तहा किदं । जान से णिवेदेमे । (इति परिक्रामति ।) (क)

राजा—(विदूषकं दृष्ट्वा ।) अयमपरः कार्यान्तरसचिवोऽस्मानुप-
स्थितः ।

(क) आहसोऽस्मि तत्र भवता राज्ञा । गौतम चिन्तय तानुपायम् ।
मया मे यदच्छाद्यप्रतिकृतिर्मालनिका प्रत्यक्षदर्शना भवतीति । मयापि
तत्तया कृतम् । यावदस्मै निवेदयामि ।

(मोक्षेति शीलार्थतृणतत्वात् तद्योगे कर्मणि षष्ठी ।) इति लिखितार्थसमाप्तौ ।
प्रकृत्यभिन्नः स्वभावनतः शत्रुः । अत्र प्रकृत्यभिन्नत्वं च विषयान्तरत्वादिति
मन्तव्यम् ॥ (यातव्यपक्षेयुद्धार्थमभियास्यमानपक्षे शत्रुपक्षे इति यावत् ।
दंडघतेऽग्निरेभिर्दंडाः सैन्यानि तेषां चक्रं समुदायं ।) अचिराधिष्ठितेत्पा-
दि । (प्रकृतिषु प्रजादिषु अचिराधिष्ठितराज्यः अचिरप्राप्त्यधिकारोऽरूढ-
मूलत्वादरूढमूलान्नयसरोपणशिशिलः नवाग्निरुहणेन शिशिलः श्लथमूलः
समुद्धर्तुमत्पाटयितुं नाशयितुं च सुकरः ।) तेनारूढगून्त्वेन हेतुना ।
तन्त्रकारवचनमर्थशास्त्रकारवचनमवितयं ॥ सत्यमेव । भविष्यतीति शेषः ।

(१) B. G. N. T. सतोऽस्मि । (२) N. add वचन. (३) N.
जादाय. (४) N. सेनाधिति (५) P. the bracket after विदूषक
(६) B. G. T. add विदूषक (७) B. G. N. T. अ.

विदूषकः—(उपसृत्य ।) वट्टु भवं । (क)

राजा—(सशिरःकम्पम् ।) इत आस्यताम् ।

(विदूषक उपविष्टः ।)

राजा—कश्चिदुपेयोपायदर्शने व्यापृतं ते प्रज्ञाचक्षुः ।

विदूषकः—पैओअसिद्धि पृच्छ । (ख)

राजा—कयमिव ।

विदूषकः—(कर्णे ।) एव्वं विअ । * (ग)

(ख) वर्धतां भवान् ।

(ख) प्रयोगसिद्धि पृच्छ ।

(ग) एवमिव ।

हिशब्दोऽवधारणे । ' हि हेतावधारणे ' इत्यमरः । इदमेव वैदर्भस्य कार्यविनिमयरूपमेव वचनं वाक्यं निमित्तं हेतुमुपादायावलम्ब्य समुद्योग्यतां प्रवर्त्यताम् ॥ मयाच तत्तया कृतम् । अतः गम्यमानं राज्ञो मालविकादर्शनी-
स्तुक्पमारम्भो नाम प्रथमावस्थेति मन्तव्यम् । अत्र बीजारम्भयोः समन्वया-
न्मुखसंधिरित्यनुसंधेयम् । उपेयोपायदर्शने उपेयस्य साध्यस्य मालविकासा-
क्षादर्शनस्योपायदर्शने साधनज्ञाने ते प्रज्ञाचक्षुः प्रतिभादृष्टेः किञ्चिदीपदपि
व्यापृतं प्रसृतम् । अपि प्रश्ने । (उपायेन हेतुविशेषेण उपेयस्य प्राप्यस्य
प्रकरणादिह दृश्यस्येत्यर्थादर्शने साक्षात्करणे दृश्येर्ष्यन्तात् ल्युट् ।
निमित्तार्थे सप्तमि । दर्शनायेत्यर्थः । ते तव प्रज्ञैव चक्षुः पदार्थपरिच्छेदकत्वात्
बुद्धिनेत्रं व्यापृतं स्वविषयग्रहणाय समयं कश्चित् । मालविकाया मध्यदर्शनाय
उपायं किञ्चिच्चिन्तितवानित्यर्थः) । अत्रगम्यमानस्य मालविकारूपस्य बीजस्य
रिन्यासादुपक्षेपो नाम संध्यद्गुमुक्तं भवति ॥ (प्रयुज्यतेऽस्मै इति प्रयोगः
तस्य मालविकादर्शनरूपस्य सिद्धिं पृच्छ किमुपायचित्तनपृच्छयेति भावः) ।
कर्णे । एवमिव । एतद्वचनं नियतस्य व्यापारान्तरभेदस्य गुह्यतरार्यस्य

राजा—साधुं वयस्य निपुणमुपक्रान्तं । इदानीं दुरधिगमादिद्वावप्य
स्मिन्नारम्भे वयमाशंसापदे । कुतः ।

अथ सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव ।

दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ ९ ॥

(नेपथ्ये ।)

अलमलं बहु विकस्यै । राज्ञः समस्तमेवावयोरधरोत्तरव्यक्तिर्भविष्यति ।

राजा—क्षेत्रे त्वन्नीतिपादपस्य पुष्पमुद्विज्जम् ।

विदू०—फलं वि० अदरेण देमिस्त्रस्समि । (क)

(ततः प्रविशति कर्म्मिणी ।)

(क) फलमप्यचिरेण द्रक्ष्यसि ।

प्रयोगे कविना प्रयुक्तम् । तयोक्तम्—‘ कर्णे एवमिवेभ्युक्त्वा ज्ञाप्यः पश्चा-
त्प्रसङ्गतः ’ इति ॥ (नाटकाचार्येण गणदासेन हरदत्तस्य विवाहमुत्पाप्य
शिष्य प्रयोगदर्शनात् तन्निर्णयेऽवधृते गणदासेन स्वशिष्यया मालविकया अ-
भिनयकरणसमये तस्याः प्रत्यक्षदर्शनं भविष्यति । तच्चानुपवं दर्शयिष्यते ।)
इदानीमित्यादि । अस्मिन्नारम्भे मालविकासप्तादर्शनोद्योगे दुरधिगमादि-
द्वावपि बुल्लभसिद्धौ सत्यपीदानौ त्वद्वचनश्रवणानन्तरं वयमाशंसापदे सि-
द्धिमपेक्षामहे ॥ अर्थमित्यादि । सप्रतिबन्धं सप्रतिरोधमर्थं (बाधकवा-
ध्यं) प्रयोजनमधिगन्तुं लब्धुं सहायवानेव जनः प्रभुः समर्थो भवति ।
(व्यतिरेकेण सहकारिसम्पन्नस्य कार्यहेतुत्वं समर्थमितुमाह । दृश्यमि-
त्यादि । सचक्षुरपि चक्षुष्मानपि अनेन दृष्टिकारणसम्पत्तिर्दर्शिता । दीपेन

(१) om साधु. (२) A. om and B. G. read with उपक्रान्तं.

(३) B. G. T. सप्रतिबन्धं कार्यं. (४) om. अल. (५) A.

विकस्यनेन. (६) B. G. N. T. अवरोहस्यो. (७) B. G. N. T.

add (आश्चर्यं). (८) B. G. N. T. स्मृतिं &c. (९) B. G. T.

add इद. (१०) B. G. T. P. A. om. (११) A. वाच्येनः all

through.

कञ्चुकी—देव अमात्यो विज्ञापयति । अनुष्ठिता प्रभोराज्ञा । एतौ पु-
नर्हरदत्तगणदासौ ।

उभावभिनयाचार्यौ परस्परजयोर्द्यौतौ ।

त्वां द्रष्टुमिच्छतः साक्षाद्भावाविव शरीरिणौ ॥ १० ॥

राजा—प्रवेशय तौ ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः (इति निष्क्रम्य पुनस्ताभ्यां सह प्रवि-
ष्टः ।) इत इतो भवन्तौ ।

हरदत्तः—(राजानं विलोक्य ।) अहो दुरासदो राजमहिमा । तथाहि ।

न च न परिचितो न चाप्यरम्य-

शक्तमुपैमि तथापि पाश्वर्मस्य ।

सलिलेनिधिरिव प्रतिक्षणं मे

भवति स एव नवो नवोऽयमक्षणोः ॥ ११ ॥

आलोकहेतुपदार्येन विना तमसि अन्धकारे अनेन दृष्टिप्रतिबन्धो दर्शितः ।
स्थितमिति शेषः । दृश्यं द्रष्टुं योग्यं उद्धूतस्वरूपवत् वस्तु द्रव्यं न पश्याति ।
दर्शने च आलोकवान् दीपादिः सहकारी ' गृह्णाति चक्षुसंबन्धादालोको-
द्धूतरूपयोः ' इत्युक्तैः ।) इदानीं इत्यादिना सहापवानेव इत्यन्तेन तस्य
बीजस्य बहुव्रीह्यकरणपरिकर इति सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । नेपथ्य इ-
त्यादि । (मटानां पात्रेष्वपरिग्रहादानं नेपथ्यं) बहुविकथ्यान्मश्रुत्वा
कृत्यालम् । (तत्साध्यनास्तर्ह्यर्थः । निषेधार्थकालं शब्दयोगे ल्यप्) अल-
मिति प्रतिषेधे । ' अलंखल्लोः प्रतिषेधयोः प्राचां कथा ' इति कथाप्रत्ययः
अत्र बीजरूपददीकरणात् परिन्यासो नाम सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । उभात्रि-
त्यादि । शरीरिणौ भूतौ साक्षाद्भावाविव प्रत्यक्षभावाविव नृत्याभिनयार्थाविव ।
न च न परिचित इत्यादि । अयं राजा परिचितः संस्तुतश्च न भवतीति न

(१) B. G. N. T. add इति. (२) B. G. N. T. जयैरिणौ.

(३) B. G. N. T. उद्यौ. (४) विगडिनी. (५) N. om. (६)

B. G. N. T. om. (७) B. G. N. T. गणतात्. (८) P.

अपलोम्य. (९) B. G. N. T. om. (१०) P. अगम्यः (११) जल°.

गणदासः—महत्सु पुरुषाकारनिदं ज्योतिः । तथा हि ।

द्वारे नियुक्तपुरुषानुमतप्रवेशः

सिंहासनान्तिकचरेण सहोषसर्पन् ।

तेजोभिरस्य विनिवर्तितदृष्टिपात्ति-

र्वाक्यादृते पुनरिव प्रतिशारितोऽस्मि ॥ ३२ ॥

कञ्चुकी—एष देवः । उपसर्पता भवन्ती ।

उभौ—(उपेन्य ।) विजयता देवः ।

राजा—स्वागतं भवद्भ्याम् । (परिजनं निश्चोक्य ।) आसने तावद-
ब्रभन्तोः ।

(उभौ परिजनोन्नीतयोत्तमनयोरुपतिष्ठौ ।)

राजा—किमिदं शिष्योपदेशकाले युगणदाचार्याभ्यामत्रोत्थानम् ।

किं तु परिचित एव । (परिचितत्वात् न भयहेतुरित्यर्थः ।) अस्म्यो
ऽमीष्वन न क्ति रम्य एव । (तेनापि न भयहेतुः । अत्र भयहेतोरभावेऽपि
मयवर्णनान् विभावनात्कारः । न केवलं भयहेतुत्वमपि तु आश्चर्यत्वमपी
त्याह । स एवेति । न दृष्टचरोऽयं अयं प्रयत्न इदयो राजा सलिलनिधि
रिव प्रतिलग्नमक्षणेनैत्रयोर्वेपथे वर्जने इत्यर्थः । नवो नवः नव प्रकारः
प्रकारे द्वित्रचन भवति ।) तथापि चकितं सभयं यथा भवति तथास्य
पार्श्वं समीपमुपेति । ओषं स्पष्टं ॥ द्वाग्नेनियुक्तेत्यादि । (द्वारे नियुक्त-
पुरुषेण दीनारिकेण नित्यापेक्षतयाऽममस्तनिशेषणत्वेऽपि समाप्तः । अनुमतः
अभ्युपगतः प्रवेशो यस्य अनिवारित इत्यर्थः । सिंहासनान्तिकचरेण राज-
सन्निहितपरिवारेण कञ्चुकिनामह अनेनाभयं प्रोत्तिभाजनन्व चोक्तम् ।
उपसर्पन्नन्तिकं गच्छन् । विनिवर्तितः दुःमहत्वात् निवारितः स्वस्मिन् दृष्टि-
पातो नेत्रमितेपो यैस्तादृशीर्दृष्टौ इत्यर्थः । अस्य राजतेजोभिः शरीरकां

गण०—देव श्रूयताम् । मया तीर्थोद्भिन्नयविद्या शिक्षिता । दत्त प्रयोगोऽस्मि । देवेन देव्या च परिगृहीतः ।

राजा—दृष्टं जाने । ६

गण०—सोऽहममुना हरदत्तेन प्रधानपुरुषसमक्षं नायं मे पादरजसा तुल्य इत्यधिकक्षितः ।

हर०—देव अयमेव मयि प्रथमं परिवारतः । अत्रभवतः किल मम च समुद्रपल्लवयोरिवान्तरमिति । तदत्रभवानिमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु । देव एव नौ विशेषज्ञः प्राश्निकश्च ।

विदूषकः—समर्थं पङ्णादं । (क)

गण०—प्रथमः कल्पः । अवहितो देवः श्रोतुमहाति ।

राजा—तिष्ठतु तावत् । पक्षपातमत्र देवी मन्यते । तर्त्तस्याः पण्डित कौशिकीक्षितायाः समक्षमेव न्याप्यो व्यवहारः ।

(क) समर्थं प्रतिज्ञातं ।

तिभिः प्रभवैर्वा । पुनरपि प्रतिवारितो निवारितोऽस्मि ।) विनिवर्तितदृष्टि पतैर्विनिवारितदृष्टिप्रसारैरस्य राजस्तेजोभिः पुनः प्रकाशविशेषैस्तु वाक्या-
द्वते प्रतिषेधवाक्यं विना प्रतिवारित इव निरुद्ध इवास्मि ॥ सुष्ठु सुखेन
आगतं आगमनं भवद्भ्याम् भवतोरित्यर्थः । क्रिययापमप्रेतीति सम्प्रदानता ।)
तीर्थाद्भिन्नयविद्येत्यादि । तीर्थाद्विशिष्टाहुरोर्भिन्नयविद्या नाट्यविद्या

(१) N. om. (२) B. G. T. सुतीर्यात्. (३) B. G. T. सु-
शिक्षिता. (४) B. G. N. दृश्ययोगश्चास्मि, T. दृश्ययोगश्चास्मि देवेन । देव्या
&c. (५) T. N. वादं. (६) B. G. N. T. add दत्त. किम्. (७)
B. G. N. T. अयं मे न &c. (८) B. G. N. T. add
अवि. (९) B. G. N. T. om. (१०) B. G. N. T. परिवा-
द्वर. (११) P. अस्तीति and A. om. इति. (१२) A. विमर्शयतु.
(१३) B. G. N. T. om च. (१४) B. G. T. तिष्ठ तावत् &c. N.
तिष्ठ तावत्. (१५) B. G. N. T. अस्या.. (१६) P. A.
कौशिक्याक्षितायाः

विट्—सुष्ठु भवं भणादि । (क)

आचार्यै—यदेवाय रोचते ।

राजा—मौद्रस्य अमुं प्रस्तावं निवेद्य पण्डितकौशिक्या सार्धमाहूय-
तां देवी ।

कञ्जुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य परिव्राजिकया
देव्या च सह पुनः प्रविश्य ।) इत इतो देवीं धारिणी ।

देवी—(परिव्राजिकां विलोक्य ।) भगवदि हरदत्तस्य गणदास-
स्य अ संरम्भे कथं पेक्षसि । (ख)

परिव्राजिका—अलं स्वपक्षेत्वादिशङ्कया । न परिहीयते प्रतिवृ-
न्दिनो गणदासः ।

(क) सुष्ठु भवाम्भणाति ।

(ख) भगवति हरदत्तस्य गणदासस्य च संरम्भे कथं पश्यसि ।

शिक्षिताभ्यस्ता (सुतीर्णात् सुन्दरस्थानात् विशिष्टाध्यापकात् । आख्या-
तोपयोगे इत्युपादानता । देवेन दत्तप्रयोगः प्रयोगाधिकारः मातृश्रामिनया-
धिकार इति यावत् यस्मै तादृशः देव्या च परिगृहीतः आत्मपक्षीयत्वेनाभ्यु-
पगतः ।) दत्तप्रयोगश्चास्मि । दत्तः शिष्येभ्यः प्रतिपादितः प्रयोगो वि-
नियोगो येन स तथोक्तः ॥ (प्रश्नं वादप्रतिवादिनौ प्रति विवादानुगत विष-
यपृच्छां करोति ठक् । विवादनिर्णायकः ।) प्रथमः कल्पो मुख्यः पक्षः ॥
न्यायो युक्तः । व्यवहारो विवादः ॥ (यदिप्रतिवादिनोः प्रतिशोत्तरादिकार-
णानां सदसद्विवेचनेन जयपराजयसंपादको नृपादीनामनुमित्याद्यात्मकः
विचारपरपर्यायो व्यापारो व्यवहारः ।) कथं मन्यसे । अनयोः कतरस्य
पराजयं विचारयसीत्यर्थः ॥ अलं स्वपक्षेत्वादि । अत्र परिव्राजिकायाः

(१) B. G. N. T. सह (N स) परिव्राजिक्या देव्या सह प्रविष्टः (२)
B. G. N. T. भवती &c. A. इतो देवीं धारिणी. (३) B. G. N. T.
न परिहीयते प्रतिवादिना (प्रतिवादिनो) &c. न च पराजयते चेन्मन्त्रिणदासः

देवी'—जइवि एव्वं तहँवि राअपरिग्गहो से पहाणैत्तणं उवहरइ ।
(क)

परित्रा०—अपि राज्ञीशब्दभाजनमात्मानमपि तद्विश्वेन्तयतु भव-
ती । पश्य ।

अतिमात्रभासुरत्वं पुण्याति भानोः परिग्रहादनलः ॥

अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ १३

बिहुप०—अविहाँ अविहाँ उवहँवि पाठमदिअं पण्डिअकोसिइं पुरो
कदुअ देवी' । (ख)

राजा—पश्याम्येनाम् । धैषा

(क) यद्यप्येवं तथापि राजपरिग्रहोऽस्य प्रधानत्वमुपहरति ।

(ख) अपिहा अपिहा । उपरिपता पीठमर्दिक्ता पण्डितकौशिकी
पुरस्कृत्य देवी ।

स्त्रीत्वात्प्राकृते प्राप्ते संस्कृताप्रयणं लिङ्गित्वादिति मन्तव्यम् । तथाचोक्तम्—
' देवद्विजनरेन्द्राणां लिङ्गिनां संस्कृतं वचः ' इति ॥ यद्यप्येवं राजपरि-
ग्रहोऽस्य हरदत्तस्य प्रधानत्वमुपहरति ॥ (राज्ञः परिग्रहः स्वकीयत्वेन
स्वीकारः अस्य प्रभुत्वं महिमानं वर्धयते) । अतिमात्रभासुरस्त्वमि-
त्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ (राज्ञा स्वकीयत्वेनाङ्गीकारस्य महिमहेतुत्वमिव
भयदीयपरिग्रहस्यापि तथात्वं दृष्टान्तेन समर्थयितुमाह । अतिमात्रभासुर-
त्वमिति । भानोः सूर्यकिरणस्य परिग्रहात् रात्री स्परिमन् सक्त्रमादनलः
भासुरोऽप्यतिमात्रभासुरत्वं दिवातनवन्दिमपेक्ष्य पुण्याति धारयति तथा
चन्द्रोऽपि निशाया परिगृहीतः संबद्धो दिवातनचन्द्रापेक्षयेत्यर्थात् महिमानं
माहात्म्यं अतिमात्रभासुरत्वं अधिगच्छति प्राप्नोति । अत्र ' भानुः परिग्र-

(१) B. G. N. T. धारिणी. (२) N. om. (३) B. G. T. बहुत्वं
(प्रभुत्वं). (४) B. G. N. T. om &c. some गनु. (५) A. P.
भासुरत्वं. (६) भासुरिग्रहादल (७) N. अधि. (८) B. G. N. T.
देवी. (९) B. G. T. तत्रमोदा धारिणी &c. N. धारिणी.

मद्गलालंकृता भाति कौशिक्या यतिवेपया ।

त्रयी विग्रहवत्येव सममच्यात्माविद्यया ॥ १४ ॥

परित्रा०—(उपेत्य ।) निजयतां देवः ।

राजा—भगवत्याभिवादये ।

परित्रा०—

महासारप्रसवयोः सदृशक्षमयोर्दयोः ।

धारिणीभूतधारिण्योर्भञ्ज भर्ता शरच्छतम् ॥ १५ ॥

देवी—जेवु अग्नउत्तो । (क)

राजा—स्वागतं देव्ये । (परित्राजिकां निलेख्य ।) भगवति कियता-
मासनपरिग्रहः ।

(क) जपत्वार्यपुनः ।

हावन्हः इति कावित्कः पाठः असंगततया उपेक्ष्यः । अन्हः परिग्रहामावे
सूर्यस्यैवाभावात् कुतो भासुरलं स्यात् । उत्तरवाक्ये तु चंद्रस्य दिवापिसत्वात्
माहा म्याभावात् निशाभावे दाशितं । इह तु न तत् संभव इति विवेच्यं । अपि-
हेत्यव्ययमाश्रये द्विरुक्तिरादरद्योतनाय । अपि उपस्थिता देवी पीठ-
मर्दकां पण्डितकौशिकीं पुरस्कृत्य धारिणी । पीठमर्दो नाम कामपुरु-
षार्पणहायो नायकसमीपवर्ती पुरुषः कथ्यते । तथाचोक्तम् ' पीठमर्दः
समीपस्थः कार्यालोचनकोविदः ' इति । अत्र विदूषकः परिहासेन परित्रा-
जिकायां पण्डितकौशिक्यां तद्धर्ममारोपयतीति मन्तव्यम् ॥ मङ्गलेत्यादि ।
मङ्गलालंकृता मङ्गलं शोभनं यया भवति तयालंकृता भूषिता धारिणी
यतिवेपया यतेः परित्राजकस्य वेष इव वेषः कापायादिधारणं यस्याः सा
तयोक्ता तया कौशिक्या समं सार्वं भाति प्रकाशते । अत्रोपमायाह—विग्रहव-
त्या शरीरेण्याव्यात्मविद्यया समं त्रयीव त्रिवेदीव । (अध्यात्मविद्यया
वेदान्तप्रतिपाद्यविद्यया ब्रह्मन्यैक्यज्ञानेन समं त्रैकर्मप्रतिपादकवेदत्रय
मिव । मंगलेन धर्मेण मङ्गलार्थद्रव्यैश्चालंकृता ।) विग्रहवतीव निभक्ति
विपरिणामेन योजनीयम् ॥ महासारेत्यादि । महासारप्रसवयोः । महा-

(सर्वे यथोचितमुपविशन्ति ।)

राजा—भगवत्यत्रभवतोर्हिरदत्तगणदासयोः परस्परेणं ज्ञानसंघर्षो जातः । तदत्रभवत्या प्राश्निकपदमध्यासितव्यम् ।

परित्रा०—(सस्मितम् ।) अलमलमुपालम्भेन । पत्तने विद्यमानेऽपि-
ग्रामे रत्नपरीक्षा ।

राजा—मैयैवम् । पण्डितकौशिकी सखु भगवती । पक्षपातिनावहं
देवी च ।

आचार्यैः—सम्यगाह देवः । मध्यस्या भगवती नौ गुणदोषतः परि-
च्छेत्तुमर्हति ।

राजा—तेनहि प्रस्तूयतां विवादः ।

परित्रा०—देव प्रयोगप्रधानं हि नाट्यशास्त्रं । किमत्र वाग्व्यवहारेण ।
कथं वा देवी मन्यते ।

देवी—जइ मं पुच्छसि एदाणं विवादो एव्व ण मे रुच्चइ । (क)

(क) यदि मां पृच्छसि एतयोर्विवाद एव न मे रोचते ।

न्सारो वरः प्रसवः संतानं ययोस्ते तयोः । सदृशक्षमयोः सदृशीं समाना क्षमा
सहिष्णुत्वं ययोस्ते तयोः । शेषं स्पष्टम् ॥ भवतु पश्याम उरध्वसंघातम् ।
किं मुधावेतनदानेन । मा चण्डि । अन्योन्येत्यादि (प्रत्यायायितव्यम् बो-
धयितव्यम् इत्यर्थः । प्रतिपूर्वादिणोऽप्यन्तात् तय्यः । बोधार्थत्वात् नगम्पादे-

(१) B. G. N. T. om. (२) B. G. N. T. परस्परं विज्ञानसंघ-
र्षिणो भगवत्या &c. and P. विज्ञानसंघर्षो. (३) B. G. N. T. om.
one अलम्. (४) B. G. N. T. सति for. विद्यमानेऽपि. (५) B.
G. N. T. नैतेदेवम्. (६) P. A. भवती. (७) A. विवादवस्तु. (८)
P. A. put the sentence कथं &c. into the mouth of the
king.

गणः—न मां देवी समानोद्यतः परिहीनमनुमन्तुमर्हति ।

विद्व०—देवि देवस्वामो उरन्ध्रसंवादं । किं मुधायेभ्यदाणेन ।
(क)

देवी—णं कलहपिओसि । (ल)

विद्व०—मा चण्डि । अण्णोण्णकलहिदाणं मत्तहस्सिणं एक्कदरस्सि
अण्णिज्जिदे कुदो उवसमो । (ग)

राजा—ननु स्वाङ्गसौष्ठवाभिनयमुमयोर्दृष्टवती भगवती ।

परिव्रा०—अथ किम् ।

राजा—तदिदानीमितः परं किमर्थं प्रत्यापयितव्यम् ।

परिव्रा०—एतदेव वक्तुकामस्मि ।

‘श्लिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था
संक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता ।

(क) देवि पश्याम उरन्ध्रसंवादम् । किं मुधायेतेनदानेन ।

(ल) ननु कलहमिओसि ।

(ग) मा चण्डि । अन्योन्यकलहितयोर्मत्तहस्तिनोरेकतरस्मिन्ननिर्जिते
कुत उपशमः ।

शः ।) श्लिष्टेत्यादि । कस्यचित्कस्यापि पुरुषस्यापि क्रिया शिक्षा ।
विद्याभ्यास इत्यर्थः । आत्मसंस्था आत्मानिष्ठा सती श्लिष्टा संगता । रम्या
भयतीत्यर्थः । अन्यस्य पुरुषस्य संक्रान्तिः शिष्येषु क्रियासंक्रमणम् ।

(१) B. G. N. T. P. देवि न मा समान (B. G. T. विद्या, P.
विद्या and others विद्याया.) (P. T. N. परिमर्णय & G. B.
परिमर्ण) (T. N. अवगत, B. G. अवगमयितु & P. मनु & others
अनुमन्तु or अवगत) अर्हति. & न मा देवी परिमर्णयमनुमन्तु अर्हति.
(२) B. G. T. मो देस्वामो. N. मोदि देस्वामो. (३) T. उअत्तरि
(उअत्तरि). (४) N. मा एव. B. G. T. मा एव चडि. (५) B. G.
N. T. कलहपिआण. (६) B. G. N. T. अतिराय. (७) दाम्या,
(८) B. G. N. T. वदेव. (९) P. A. शिष्टा.

यस्योभयं साधु स शिक्षकाणां

धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव ॥ १६ ॥

विदूष०—सुदं अज्जेहिं भवदीए वअणं । एसो पिण्डित्यो
उवदेसदंसणेण णिण्णओ त्ति । (क)

हर०—परमेचितं नः ।

गण०—देवि एवं स्थितमेवं ।

देवी—अदा उण अमेहाविणीं सिस्सा उवदेसं मलिणेदि तदा आ-
अरिअस्स दोसो णं । (ख)

राजा—देवि एवमापद्यते ।

गणर्दा०—विनेतुरद्रव्यपरिग्रह एवं बुद्धिलाघवं प्रकाशयंति ।

(क) श्रुतमार्याभ्यां भगवत्या वचनम् । एष पिण्डितार्थ उपदेश-
दर्शनेन निर्णय इति ।

(ख) यदा पुनरमेधाविनी शिष्या उपदेशं मलिनयति तदाचार्यस्य दोषो ननु ।

। संक्रान्तिशब्दोऽत्रान्तर्भावितव्यर्थः । विशेषमुक्तातिशयवती । यस्य पुरु-
षस्योभयमात्मसिद्धिः परसंक्रमणं च साधु रम्यं स पुरुष एव शिक्षकाणां
मुपदेशकानां धुर्यग्रे प्रतिष्ठापयितव्यः प्रतिष्ठां प्रापयितव्यः ॥ श्रुतमार्याभ्यां
भगवत्या वचनम् । एष पिण्डितार्थः (निष्कृष्टार्थः) उपदेशदर्शनान्नि-
र्णय इति । अत्र मालिनिकादर्शनसंदेहनिर्णयाद्युक्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति
॥ यदा पुनर्मन्दमेधा शिष्या उपदेशं मलिनयति तदाचार्यस्य दोषो नु ।

(१) B. G. N. T. इत्थान्ते. (२) B. G. N. T. परमभिमत and
A. परमरवित. (३) A. देव. (४) B. G. N. T. om. (५) B. G.
N. T. मंदमेधा. (६) B. G. N. T. take last णं here. (७)
P. A. उग्ररत्ने, N. आरत्त्ये & आरत्ति. (८) B. G. N. T. read
this speech as a part of the above speech of the King.
(९) B. G. N. T. पस्मिहोऽति. (१०) N. add इति.

देवी—(गणदासं विलोक्य जनान्तिकम्) कहं दारिणं । अलं अञ्ज-
उत्तरसं उच्छाहकालणं मणोरहं पूरिभ । (प्रकौशम्) विरम गिरत्यआ-
दो आरम्भादो । (क) .

विदू०—सुदु होदे भणादि । भो गणदास संगीदे आवदेसेण
सरस्सई उयाअणमोदआइं स्वादअमाणस्स किं दे सुल्लहणिग्गहेण विवादे-
ण । (ख)

गण०—सत्यमयमेवार्थो देवीवचनस्य । श्रूयतामवसरप्राप्तमिदम् ।

(क) कथमिदानीम् । अलमर्थपुत्रस्योत्साहकारणं मनोरथं पूरयि-
त्वा । विरम निरर्थकादारम्भात् ।

(ख) सुदु भवती भणाति । भो गणदास संगीतकापदेशेन सरस्व-
त्युपायनमोदकास्वादतः किं ते सुलभनिग्रहेण विवादेन ।

नुः पश्चे ॥ (अद्रव्यस्यास्तुनो मंदमतेरिति यावत् । परिग्रहो विनियतया-
स्वीकारः रुचिभित्तो भावो द्रव्यवत् प्रकाशते इत्युक्तेः परिगृहीतमद्रव्यमपि
सुपात्रं भवतीत्यर्थः । विनेतुः शिक्षकस्य बुद्धेः प्रतिभाया लाघवं सौन्दर्यं प्रका-
शयत्युद्भावयति ।) (संगीतकपदेन संगीतरूपलक्षणेन उपलब्धानि
नित्यानुशीलनेन अनुभूतानि सरस्वत्या उपायनभूतानि उपदीकनद्रव्याणीव
मोदकानि स्वादमानस्य भक्षयतस्तव सुखनिग्रहेण सुखतिरस्कारकारेण वि-
वादेन दुष्ककलहेन किं । तदनुशीलयतस्तव ईदृक्कलहे प्रवृत्तिरनुचिते-

(१) B. G. T. N. (जनान्तिक N. स्वगतं) कहं दारिणं । (गणदासं
विलोक्य प्रकारं) अल &c. Po. कहं दारिणं । (गणदासं विलोक्य जनान्तिकम्)
अलं &c. A (गणदासं विलोक्य जनान्तिकम्) कहं &c. (२) A. add.
एदस्स. (३) B. G. T. add परि and A. सिम्भअ (रक्षयित्वा). (४)
B. G. T. संगीदअणोक्कस्मिअ. N. स.. पदं लस्मिअ; Po. A. संगीदओक्क-
देस आहिअ. (५) P. A. हिदे before सरस्सई &c. (६) N. मुह
(मुह). (७) N. पात्तस्स. (८) B. G. N. T. इयानीम, P. om.

लब्धास्पदोऽस्मीति विवादभीरो-
 स्तितिक्षमाणस्य परेण निन्दाम् ।
 यस्यागमः केवल जीविकार्यै'
 तं ज्ञानपण्यं वाणिजं वदन्ति ॥ १७ ॥

देवी—अइरोवणिदौ वो सिस्सा । अवरिणिद्धिदस्सै उवदेसस्सै
 अण्णअं पआसणं । (क)

गण०—अत एव मे' निर्बन्धः ।

(क) अचिरोपनीता वः शिष्या । अपरिनिष्ठितस्योपदेशस्यान्या-
 य्यं प्रकाशनम् ।

त्यर्थः ।) लब्धास्पदोऽस्मीत्यादि । (अहं लब्धास्पदः प्राप्तप्र-
 तिष्ठोऽस्मीति हेतोर्विवादभीरोर्विवादे कदाचित् पराजयः स्यादित्याशं-
 कया ततो भीतस्य परकर्तृकां निन्दां । स्त्रीविहिताकारयोगे वा पठ्यति
 कर्तरि तृतीया । तितिक्षमाणस्य सहमानस्य यस्य जनस्य केवलजीविकार्यै
 आत्मजीवनमात्रार्थं आगमः शास्त्रज्ञानं लाभोपायश्च भवति । तं ज्ञानमेव प-
 ण्यं विक्रेयं यस्य तादृशं वाणिजं जीविकाभंगभीरुतया अपकृष्टपण्डित
 मित्यर्थः । वदन्ती पण्डिता मन्यन्ते ।) (अचिरोपनीतायां शिष्यायां पुनः
 प्रतिष्ठितस्योपदेशस्यान्याय्यं प्रकाशनम्) अचिरोपनीता वः शिष्या । तद-
 प्रतिष्ठितस्योपदेशस्य पुनरन्याय्यं प्रकाशनम् ॥ (अचिरेण आशु उपनीता
 उपदेशग्रहणाय दीक्षिता ते शिष्या मालिका इत्यर्थः । अतोऽचिरोपनी-
 तात्वेन न सम्पक् शिक्षितेति गम्यते अपरिनिष्ठितस्य स्थैर्यमप्राप्तस्य उप-
 देशस्य शिष्ये संक्रामणरूपव्यापारस्य आवेदनं ज्ञापनं प्रकृतेऽभिनयदर्शने-

(१) P. A. जीविकैव. (२) N. अइरोवणीदाए सिस्साए उव
 पण्डिहरम उवदेसस्स अण्णाअं पआसणं. (३) B. G. T. दे. (४) A.
 Po. add ता. (५) A. renders by अममाप्तम्य. (६) B. G. T.
 add उण. (७) A. om.

देवी—तेण हि दुवेवि उर्वदेसं भगवदीरं दंसह । (क)

परित्रा०—नैतक्याप्यम् । सर्वज्ञस्याप्येकाकिनो निर्णयाम्युपगमो
दोषाय ।

देवी—(आत्मगतम् ।) मूढे^१ मं^२ जग्गति वि सुतं विअ करोति ।
(इति सासूयं परावर्तते) (ख)

(राजा देवीं परित्राजिकायै दर्शयति ।)

परित्रा०—(विलोक्यं ।)

अनिमित्तमिन्दुवदने किमत्रभवतः पराङ्मुखी भवसि ।

प्रभवन्त्योऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः ॥१८॥

(क) तेन हि ह्यप्युपदेशं भगवत्यै दर्शयतम् ।

(ख) मूढे मां जाग्रतीमपि सुप्तामिव करोषि ।

न सदसत्यबोधनं अनार्थमनुचितमित्यर्थः । एतदुक्तिश्च राज्ञा मालविकायाः
कथंचिदपिदर्शनं न भवत्वित्याशयेन गणदासस्य तदभिनयनिकारणार्थेति
ब्रष्टव्या ।) (जाग्रती मालविकाया राजसमीपे निगूहनरूपे स्पर्कतय्ये
अप्रमत्ताम् । सुप्तां प्रमत्तामिव ।) अनिमित्तमित्यादि । (हे इन्दुवदने
प्रसक्तमुखि अत्रभवतो मन्यद्वाङ्गः सकाशात् किं कथं अनिमित्तं पराङ्मु-
खी निमुखी भवसि । कुटुम्बिन्यः सत्कुलस्त्रियो भर्तृषु प्रभवन्त्यः प्रभुत्ववत्यो
ऽपि कारणादेव कोपो यासां तादृश्यो भवन्ति नमुधा । तथा च कारणाभावे
किमिति तव राज्ञः पराङ्मुखत्वं ।) अत्र देवी कोपेन वस्तुविच्छेदे
प्राप्ते विदूषककृतं प्रोत्सहनमुत्तराङ्गोपयोगित्वेनाविच्छेदे कारणत्वाद्विन्दुरित्यनु-

(१) B. G. Interchange. (२) B. G. N. T. add देवी.

(३) Po. A. B. G. N. T. जनप्रियम्. (४) B. G. N. T.
A. Po. add परित्राजि. (५) P. किं मं and A. वि for मं. (६)
B. G. N. T. om.

विदूष०—णं सकारणादो एव । अत्तणो पक्खो रक्खिदव्वो ति ।
(गुणदासं विलोक्य ।) दिट्ठिआ कोव्वाएण देवीए परित्तादो भवं ।
सुसिक्खिदो वि सव्वो उवदेसेण णिण्णैणादो होइ । (क)

गण०—देवि श्रूयताम् । एवं जनो गृह्णाति । तदिदानीम्

विवादे दर्शयिष्यन्तं क्रियासंक्रान्तिमात्मनः ।

यदि मां न नुजानासि परित्यक्तोऽस्म्यहं त्वया ॥ १९ ॥

(आसनौदुत्तिष्ठति ।)

देवी—(स्वगतम् ।) का गर्ह । (प्रकाशम् ।) पहवादि आभारिओ^१
सिस्सजणस्स । (ख)

गण०—चिरमपदे शङ्कितोऽस्मि । (राजानं विलोक्य ।) अनुज्ञातं
देव्या । तदाज्ञापयतु देवः कस्मिन्नभिर्नयवस्तुन्युपदेशं दर्शयिष्यामि ।

राजा—यदादिशति भगवती ।

परित्रा०—किमपि देव्या मनसि वर्तते । तच्छृङ्खितास्मि ।

(क) ननु सकारणमेव । आत्मनः पक्षो रक्षितव्य इति । दिष्ट्या
कोपव्याजेन देव्या परित्रातो भवान् । सुशिक्षितोऽपि सर्व उपदेशेन
निष्णातो भवति ।

(ख) का गतिः । प्रभवत्याचार्यः शिष्यजनस्य ।

संधेयम् ।) विवाद इत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ (अपदेशो निराकृतिस्तत्राश-
ङ्का जाता यस्य तारकादित्वात् इतच् । कदाचित् शिष्यशिक्षादर्शने
निवारितो भवेयं इति शङ्का स्थिता । सा च राज्ञ्या एतद्वचनेन दूरीकृते-
त्यर्थः ।) (शर्मिष्ठायाः शुक्राचार्यस्य पत्न्याः कृतिं रुदाभिहितभावत्वात्

(१) Pn. वारणाणे. (२) Pn. B. G. T. उवदेसदंसणे. (३) P.
गिज्जो (निगुणो) & G. A. णिच्चाओ (निच्चाओ). (४) B. G. N.
T. द्वांयिप्प्यामि. (५) B. G. N. T. ज्ञ्यातुमिच्छति. (६) A. P.
अग्गो. (७) B. G. N. T. अपदेश &c. (८) B. G. N. T.
असलोस्स. (९) Pn. अभिनेय. (१०) B. G. N. T. ततः

देवी—भण विस्सर्धं । णं पहविस्सं अत्तणो परिअणस्स । (क)

राजा—मम चेति ब्रूहि ।

देवी—भअवादि भणं दाणिम् (ख)

परिव्रा०—देवै चतुप्पदोद्धेवं चलितमुँदाहरन्ति । तत्रैकार्यसंश्रयमु-
भयोः प्रयोगं पश्यामः । तावता ज्ञापत एवात्रभवतोरुपदेशेतारतम्यम् ।

आचार्यी—यदाज्ञापयति भगवती ।

विदूष०—तेणं दुवोरे वंग्गा पेह्त्ताघरणं संगीतरअणं करिअ
अत्तंभवतो दूदं पेसअंहु । अहवा मुदङ्गसदो एव्व णो उट्ठावइस्सदि । (ग)

(क) भण निश्रुत्यम् । ननु प्रभविष्याप्यात्मनः परिजनस्य ।

(ख) भगवति भणेदानीम् ।

(ग) तेन ह्यपि वगैः प्रेक्षागृहे संगीतरचनां कृत्वा अत्रभवतो
दूतं प्रेषयतम् । अथवा मृदङ्गशब्द एव न उत्थापयिष्यति ।

कृतमित्यर्थः । चतुर्भ्यः पादेभ्य उत्तिष्ठतीमित्युत्पत्त्यं उत्तरपदाद्विगुः । चतुप्प-
दीयुक्तमित्यर्थः । छलिकं तन्नामधेयकं नाटकं दुष्प्रयोज्यं दुःखेन प्रयोक्तुं
अभिनेतुं योग्यमुदाहरन्ति कथयन्ति पाण्डिता इति शेषः । उभयोर्हरदत्त
गणदासयोः एकार्थः तद्रूप एकस्य उद्देश्यः संश्रयो यस्यैतद्वशं प्रयोगं
क्रमेण उभयकर्तृकं तन्नाटकप्रयोगं अभिनयं पश्यान्ः प्रार्थनायाम्
छोट् ।) तेन हि ह्यपि वगैः प्रेक्षागृहे संगीतरचनां कृत्वा तत्र भवतो
दूतं प्रेषयतम् । अथवा मृदङ्गशब्द एव न उत्थापयिष्यति ॥ विजयी

(१) B. G. N. T. नीलद्व. (२) N. T. पहविस्सं णमु &c. (३)
N. मणगानीम्. (४) B. G. add शमिटाया इति । & N. T. शमि
टाया इति &c. (५) B. G. N. T. चतुप्पदोय. (६) B. G. N.
T. छलिकम्. (७) N. T. add दुष्प्रयोज्यम्. (८) Po. A. तत्रभवतोः
(९) B. G. N. T. A. Po उद्देशात्तरम् (१०) B. G. N.
T. add. हि. (११) Po गृह्य. (१२) N. तत्रभवतो. (१३) A.
Po. विसर्गज (विसर्गवत्).

हरद०—तथा । (इत्युत्तिष्ठति ।)

(गणदासो देवीमवलोकयति ।)

देवी—(गणदासं विलोक्य ।) विअई होहि । णहु विअअपच्चायिणी
अहं आअरिअस्स । (क)

(उभौ प्रस्थितौ ।)

परित्रा०—निर्णयाधिकारे ब्रवीमि । सर्वाङ्गसौष्ठवाभिव्यक्तये विगतने-
पथ्ययोः पात्रयोः प्रवेशोऽस्तु ।

उभौ—नेदमप्यौवयोरुपदेश्यम् । (इति निष्क्रान्तौ ।)

देवी—(राजानं विलोक्य ।) जई राअकज्जेसु वि ईरिसी उवाअ
णिउणदा अज्जउत्तस्स ता सोहणं भवे । (ख)

राजा—देवि°

(क) विजयी भव । न खलु विजयप्रत्यार्थिन्यहमाचार्यस्य ।

(ख) यदि राजकार्येष्वपीदृश्युपायनिपुणतार्पणपुत्रस्य ततः शो-
भनं भवेत् ।

भव ॥ (तार्तम्यनिश्चयकरणस्याधिकारे स्थितेति शेषः ब्रवीमि उपदि-
शामि ।) सर्वाङ्गस्यादि । (सर्वाङ्गसौष्ठवाभिव्यक्तये सर्वेषां अंगानां सौष्ठ-
वस्य सौन्दर्यस्याभिव्यक्तये प्रकाशनाय विगतनेपथ्ययोः आहार्याभरण
राजजारहितयोः पात्रयोः अभिनेययोः नायकयोः प्रवेशः रंगभूमौ समागमोऽ-
स्तु ।) अत्र गुणवत्त्वस्य गम्यमानत्वादिलोभनं नाम संध्यंगमुक्तं भवति ।

(१) B. G. N. T. वारिणीय. (२) N. विअई होहि, and B. G.
T. जयो मोदु अज्जो । ण विअअपच्चायिणी (T. विअअम्मयिणी) अअं अज्जस्स.
Po. णहि । विअअपच्चायिणी अहं अज्जस्स ण होमि । (३) add °अभिनय°.
(४) Pn. A. विल. (५) N. B. G. T. om अपि. (६) B. G.
N. T. अवलोम्य. (७) Po. A. add इदमेसु. (८) N. om. वि.
Po A. एवं. (९) A. B. G. T. om. उवाअ°. (१०) B.
G. N. T. om.

अलमन्यथा गृहीत्वा न खलु मनास्विनि मया प्रयुक्तमिदम् ।
 प्रायः समानविद्याः परस्परयशः पुरोभागाः ॥ २० ॥

(नेपथ्ये मृदङ्गध्वनिः । सर्वे कर्णं ददति ।)

परित्रा०—हन्त प्रवृत्तं संगीतकम् । तथा ह्येषा

जीमूतस्तनितविराड्छिभिर्मयूरै-

रुदग्रीवैरनुरासितस्यपुष्करस्य ।

निन्हादिन्युपाहितमध्यमस्वरोत्था-

मायूरी मदयति मार्जना मनांसि ॥ २१ ॥

यदि राजकार्येध्वित्यादि । अत्र गूढार्थेद्वेदनादुद्वेदो नाम संध्यंगमुक्तं
 भवति । अलमन्यथागृहीत्वेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः । (परस्परयशसि अ-
 न्योन्यकीर्तौ पुरोभागा दोषिकदर्शनं येषां ते) । जीमूतस्तनितेत्यादि ।
 जीमूतस्तनितविशकिभिर्जीमूतस्य स्तनितं गर्भितं विशंकत इति
 तयोक्तास्तैरुदग्रीवैरुत्कण्ठैः (हर्षात्) मयूरैः शिखण्डिभिरनुरासि
 तस्यानुध्वनितस्य पुष्करस्य नावभांडमुखस्य मायूरी मयूरप्रिया मार्जना
 मनांसि मदयति हर्षयति । कीदृशी मार्जना । उपहितमध्यमस्वरोत्था । उप-
 हितो योजितो मध्यमस्वरो मध्यमसंज्ञकस्वरस्तस्मादुत्तिष्ठत्युदेतीति तयोक्ता ।
 निन्हादिन्यतिशयनिनादा (निन्हादवती मधुरगंभीरेत्यर्थः) । मार्जना
 नाम पुष्करवादनविशेषः । तयोक्तं भारतीये । षोडशाक्षरसंपन्नं चतुर्मणिं
 तथैव च । द्विलेपनं षट्करणं त्रियति त्रिलयं तथा ॥ त्रिगतं त्रिप्रचारं च
 त्रिसयोगं त्रिपाणिकं ॥ दशार्धपाणिप्रहतं त्रिप्रहतं त्रिमार्जनं । एभिरंगैस्तु संपन्नं
 नाद्यं पुष्करजं भवेत् ॥ तत्र ' मायूरी चार्धमायूरी तथा कार्मारवीति च ।
 तिस्वस्तु मार्जना ज्ञेयाः पुष्करेषु स्वराश्रयाः ॥ गांधारी वामके कार्यः षड्जो
 दक्षिणपुष्करे । मध्यमश्चोर्वके कार्यो मायूर्यास्तु स्वरास्त्वमी ॥ वामके

राजा—देवि धामाजिका भवामः ।

देवी— (आत्मगतम्) अहो अविणओ अज्जउत्तस्स ! (क)

(सर्वे उत्तिष्ठन्ति)

विदूषकः—(अपवार्य) भो धीरं गच्छेद्वा । मा खँवु अत्तभोदि धारिणी विसंवादइस्सदि । (ख)

राजा—

धियांवल्लब्धिनमपि त्वरयति मां मुरजवाद्यनादो ऽयम्
अवतरतः सिद्धिपथं शब्दः स्वमनोरथस्येव ॥ २२ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति प्रथमोऽङ्कः

(क) अहो अविनय आर्यपुत्रस्य ।

(ख) भो धीरं गच्छामः । मा खल्वत्रभवती धारिणी विसंवादयिष्यति ।

पुष्करे पङ्कज ऋषभो दक्षिणे तथा । धैवतश्चोर्ध्वगोत्रार्धमापूर्वा निर्दि-
शेद्बुधः ॥ ऋषभः पुष्करे वामे पङ्कजो दक्षिणपुष्करे । पञ्चमश्चोर्ध्वगः
स्फार्यः कार्मारव्याः स्वरा अभी ॥ इति ॥ भो धीरं गच्छामः । तत्रभवती
धारिणी विसंवादयिष्यति । (विसंवादयिष्यति विप्रलम्ब्यते अन्यथा मंस्यते ।)
धियांवल्लब्धिनमित्यादि । अयं मुरजवाद्यनागो मुरजवाद्यस्य रंजकत्वं
धियांवल्लब्धिनमपि मां त्वरयति संग्रमयति । सिद्धिपथं सिद्धिमार्गमवतरतः
प्राप्तुपतः स्वमनोरथस्यान्मगच्छितस्य शब्द इव ध्वनिरेव । अत्र बीजस्य

(१) A. सादृश्यादिसा, B. G. N. T. add वन्याः Pn सामशयिताः
and Po सामाविसाः (२) B. G. N. T. स्रग्वतम्. (३) P. A. B.
G. T. गच्छ. (४) B. G. N. T. तत्तमोदि for मातु अत्तमोदि. (५)
N. साम; B. G. T. सामः

पुनरावर्तनात् समाधानं नाम संध्यंगमुक्तं भवति । अत्रैव सुखागमस्य गम्य-
मानत्वात्प्रामिर्नाम संध्यंगमुक्तं भवति । अत्रोपक्षेपादिषु संध्यंगेषु कतिचिदेव
कानिनोक्तानि नेतराणि तथापि न दोषः । ‘ न्यूनमप्यत्र यैः कैश्चिदंगैर्नाट्यं
न दूष्यति । यद्युपात्तेषु संपत्तिराराधयति तद्विदः ॥ ’ इति वचनात् ।
अत्र नृत्यदर्शनिनिश्चयात् प्रयमांकार्ये समाप्तेऽपि तपसाम्पाद्यैर्नोत्तरांकादौ
विष्कंभादौ प्रतिपाद्यायाः संगीतरचनया अत्रैव निपातनादंकावतरणं ना-
मार्योपक्षेपकं उक्तं भवति । तथा चोक्तम् । ‘ अंकास्तस्त्वंकान्ते पात्रेणांकस्य
सूचनात् ’ ॥ इति ॥ इति श्रीमाटयवेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये
मालविकाग्निमित्रव्याख्यने प्रथमोऽङ्कः ॥

द्वितीयोऽङ्कः।

(ततः प्रविशति संगीतरचनायां कृतायामासनस्थः सवयस्यो^१ राजां धारिणी परिव्राजिका विभवतश्च परिवारः)

राजा—भगवति अत्रभवतोराचार्ययोः प्रथममुपदेशं कंठरस्य द्रक्ष्यामः^२।

परिव्राजिका—ननु समाने ऽपि ज्ञानवृद्धभावे वयोऽधिकैत्वाव्रण-
दासः पुरस्कारमर्हति ।

राजा—तेन हि मौढ्य एवमेवात्रभवतोरावेद्यं स्वीनियोगमशून्यं कुरु ।

कञ्जुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य)

गणदासः—देव शर्मिष्ठायाः कृतिर्लयमध्या चतुष्पदा^३ । तस्याश्चतुर्थं
वस्तुनः प्रयोगमेकमनाः श्रोतुमर्हति देवः^४ ।

राजा—आचार्य बहुमानादवहितोऽस्मि^५ ।

ततः प्रविशतीत्यादि ॥ ‘ भगवति अत्रभवतोः ’ इत्यादिना ‘ गण-
णदासः पुरस्कारमर्हति ’ इत्यन्तेन रात्र उपायेन मालविकावर्षानप्रवर्तनं
प्रयत्नो नाम द्वितीयापरित्यक्तिरिति मन्तव्यम् । अत्र विन्दुप्रयत्नयोः समन्वयाप्र-
तिमुखसंधिरित्यनुसंधेयम् ॥ देव शर्मिष्ठाया इत्यादि । शर्मिष्ठा नाम वृष-
पर्वणो राक्षसराजस्य दुहिता । तस्याः कृतिः काव्यम् । लयमध्या लयेन
तालकालेन मध्या मध्यलययुक्ता । चतुष्पदा चत्वारि पदानि खण्डानि

(१) N. om. (२) N. Interchange. (३) B. G. N. T.
उपदेशो दृश्यतां (T. उपदेश दृश्यतां as alternative). (४) B. G. T.
om वृद्ध (T. as alternative). (५) N. (T. as alternative)
वृद्धत्वात्. (६) N. om तेनहि. (७) B. G. N. T. om एव. (८)
B. G. N. T. om च. (९) N. T. add अस्मि. (१०) B. G.
T. तस्याश्चतुष्पदश्चतुर्कं (वर्णं) Po. चतुर्थं चतुष्पदप्रयोगं &c. (११) B.
G. T. take देवः before श्रोतुं &c. (१२) T. add (तत्प्रयोगाय पात्रं.)

(निष्क्रान्तो गणदासः)

राजा—(जनान्तिकम् ।) नयस्य

नेपथ्यगृहगतायाश्चक्षुर्दर्शनसमुत्सुकं तस्याः

संहर्तुमधीरतया व्यवसितमिव मे तिरस्कारिणीम् ॥ १ ॥

विद्वपकः—(अपवार्प) भो^१ उवादिदं णअणमहु । 'संणिहिद' मक्खिअं अ । ता अप्पमतो दाणं पेक्ख । (क)

(ततः प्रविशत्याचार्यैर्प्रत्यवेक्ष्यमाणाङ्गसौष्ठवा मालविका)

(क) भो उपस्थितं नयनमधु । सन्निहितमक्षिकं च । तदप्रमत्त इदानीं पश्य ।

यस्याः सा तयोक्ता । तस्याः कृतिसंबन्धिनश्चतुर्यवस्तुनश्चतुर्यस्य तुर्यस्य वस्तुनः प्रबन्धस्य प्रयोगमभिनयमेकमना अवहितः सन् श्रोतुमर्हति । अत्र शृङ्गारस्य प्रतिपाद्यमानत्वाल्लयमध्येयुक्तम् । तथा चोक्तं भारतीये—शृङ्गार-
हास्ययोर्मध्यलयः । करुणे विलम्बितः । वीररौद्राद्भुतबीभत्सभयानकेषु-
द्रुतः ॥^१ इति ॥ नेपथ्यपरिगताया इति । नेपथ्यपरिगताया यवनिकान्तरि-
तायास्तस्या मालविकाया दर्शनसमुत्सुकमवलोकनोत्काण्ठितं मे चक्षुर-
धीरतया तरलतया तिरस्कारिणी यवनिकां संहर्तुमपनेतुं व्यवसितमिवोद्यु-
क्तमिव । अत्रेष्टार्यविषयेच्छाया गम्यमानत्वाद्विलासो नाम संध्यङ्गमुक्तं
भवति । ततः प्रविशतीत्यादि । आचार्यनिक्ष्यमाणाङ्गसौष्ठवा । आचा-
र्येण गणदासेनावेक्ष्यमाणमङ्गानां सौष्ठवं यस्याः सा तयोक्ता) सौष्ठवं नामा-
ङ्गानां शोभनावस्था ॥ यथोक्तम्^२ अनुच्चनीचचलतामङ्गानां समपादताम् ।
कटिकूर्परशीपांसकण्ठानां समरूपताम् ॥ रम्यां प्रतीकविश्रान्तिमुरसश्च

(१) N. P. शरि for गृह & A परिगताया (२) A. तिरस्करणम्.
(३) B. G. N. T. om. (४) T. renders (सन्निहितमक्षिक) &
A. Po. संणिहिद मक्खिअ च. (५) T. N. आवेक्ष्य &c. and B. G.
प्रत्यक्षमाणा.

विदूषकः—(जनान्तिकम्) पेक्खदु भवं । ण तु से पडिच्छ
न्दादो परिहीअदि मधुरदा । (क)

राजा—(जनान्तिकम्) वयस्य

चित्रगतायामस्यां कान्तिविसंवादशङ्कि मे हृदयम् ।

संप्रति शिथिलसमार्धि मन्वे येनेयमालिखिना ॥ २ ॥

गणदासः—वत्से मुक्तसाध्वसा सत्वस्या भव ।

राजा—(आत्मगतम् ।) अहो सर्वस्यानानवद्यतां रूपविशेषस्य ।
तथाहि ।

(क) पश्यतु भवान् । न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दात्परिहीयते मधुरता ।

समुन्नतिम् । अम्यासोपहितामाहुः सौष्ठवं नृत्यवेदिनः ॥ ' पश्यतु भवान् ।
न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दात्परिहीयते मधुरता ॥ अत्रापवार्येत्येतन्नियत
श्राव्यार्थभेदस्यापवारितस्य विवक्षितत्वे कविना प्राक्प्रयुक्तमिति मन्तव्यम् ।
यथोक्तं वसन्तराजायै ' अर्थस्त्वेकेन विज्ञेयो नियतश्राव्य इष्यते । द्विवि-
धः स परिज्ञेयो जनान्तश्रापवारितः ॥ ' अत्र ' परैरलक्ष्यव्यापारं कथि-
तोऽर्थोऽपवारितः । उक्त्वा प्रागपवार्येति पश्चादेनं प्रयोजयेत् ॥ ' इति ॥
चित्रगतायामित्यादि । मे हृदयं मनश्चित्रगतायामालेख्यगतायामस्यां
मालविकायां कान्तिविसंवादशङ्कि कान्तेः शोभाया विसंवादं विपर्यासं शङ्कत
इति तथोक्तम् । (एतस्या ईदृशी कान्तिर्भवेन्नयेति संदेहयुक्तमासीदिति
शेषः) । संप्रतीदानीम् । साक्षादर्शनवेलामपित्यर्थः । इयं मालविका येन
चित्रकारेणालिखिता तं चित्रकारं शिथिलसमार्धि शिथिलप्रयत्नं मन्ये जा-
नामि ॥ मुक्तसाध्वसा परित्यक्तभया । सभाकम्परहितेत्यर्थः । सत्वस्या
(सत्वे स्वभावे प्रकृतौ वा तिष्ठति स्या—क अव्यग्रा इति यावत्) । सत्व-

(१) B. G. N. T. त्रि (अग्नि) for परि. (२) अपवार्यं.
(३) स्वगतम्. (४) P. A. B. G. T. सर्वास्ववस्यास्त्वनवद्यता रूप
T. (वयस्य) विशेषस्य. (५) P. A. om. तथा हि.

दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्तिं वदनं बाहू नतावंसयोः

संक्षिप्तं निविडोन्नतस्तनुरुरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव ।

मध्यः पाणिमितो नितम्बि जघनं पादावरालङ्गुली

छन्दो नर्तयितुं यैव मनसः श्लिष्टं तथास्या वपुः ॥ ३ ॥

मास्रविका—(उपगोनं कृत्वा चतुष्पदं वस्तु गायनि ।)

गुणयुक्ता अविकृता भवेत्पर्यः । यथोक्तम्—' चित्तस्याविकृतिः मत्वं विकृतेः कारणे सति ' इति । अत्र विकृतिकारणं नापकसंनिधिः ॥ अहो इत्याद्यर्थे । सर्वस्यानानवयता सर्वेषु स्थानेषु सर्वानयनेऽनवयता निर्दोषता । रमणीयतेत्यर्थः । दीर्घाक्षमित्यादि । वदनं मुखं दीर्घाक्षं दीर्घं आयते अक्षिणी लोचने यस्य (पञ्चसमाप्तः) तत्तथोक्तम् । शरदिन्दुकान्ति शरदिन्दोः शरच्छन्द्रस्य कान्तिरिव कान्तिर्यस्य तत्तथोक्तम् (प्रसन्नमित्यर्थः) । बाहू भुजावंसयोः स्कन्धयोर्नती नद्यौ (लम्बमानावित्यर्थः) । मध्योऽवलम्बं पाणिमितः पाणिना हस्तेन मितः परिमितः (पाण्युपलक्षणेन मुष्टिमितः) । जघनं नितम्बि नितम्बातिशययुक्तम् । पादौ शरणावरालङ्गुली अराला आकुञ्चिता अङ्गुल्यो ययोस्तौ तथोक्तौ । अस्या मास्रविकाया वपुः शरीरं नर्तयितुं नृत्ताचार्यस्य (मनसः) छन्दोऽभिप्रायो यथा यादृशस्तथा तेन प्रकारेण श्लिष्टं संगतम् । (यादृशांगीठने सति नर्तनं सुनिपुणं भवति तथैव अस्या वपुर्देहः श्लिष्टं संवृतम् । स्वतश्चिद्धसौन्दर्यादिगुणकृतया संवद्धं इत्यर्थः) । अनेन नर्तक्या नृत्तारम्भोचितावस्थानविशेष उक्तः । तया चोक्तं वसन्तराजीये—' अद्भुतस्य चतुरस्रत्वं समरद्वी लताकरी । आरम्भे सर्वनृत्तानमेतत्सामान्यमिष्यते ' ॥ इति ॥ उपगानं रामललितं (गानात् प्राक् कर्तव्यं वसन्तादिरागानुगतं स्वरविशेषं ' आलपाचारि ' इति स्थापितं) कृत्वा । चतुष्पदवस्तु चतुष्पदसंबन्धं प्रबन्धं गायनि । वस्ति-

दुष्टहो पिओ' तरिंस भव हिअअ णिरासं

अहो' अपङ्गओ मे पैप्फुरइ किंपि वामो ।

एसो सो चिरदिट्ठो कहं' उवणैइदव्वो

णाह मं पराहीणं तुइ गणअ सतिण्हम् ॥ ४ ॥ (क)

(इति ययारसमभिनयति ।)

(क) दुर्लभः प्रियस्तस्मिन्भव हृदयनिराश-

महो अपाङ्गो मे प्रस्फुरति किमपि वामः ।

एष स चिरदृष्टः कथमुपनेतव्यो

नाथ मां पराधीनां त्वयि गणय सतृष्णाम् ॥

ति प्रबन्धः । ' प्रबन्धो रूपकं वस्तु निबन्धस्याभिधात्रयम् ' इत्युक्तत्वात् ।
अहो (अहह इत्यव्ययं हर्षे । एवमाशाया वैकल्यसंभाषनायामपि)
अपाङ्गो मे परिस्फुरति किमपि (किंचित् अनिर्दिष्टहेतोः) वामः (स्त्री-
णां वामाक्षिरूपं दर्शनं हि अर्भाष्टसमागमसूचकं तथा च पुनराशंसे प्रियसमागमो
मे भावी । वामाक्षिस्फुरणात् तथाशंसे इति भावः) । एष स चिरदृष्टः
कथं पुनरुपनेतव्यः (एवं आत्मनो दर्शनाभिलाषमभिधाय संकल्पोपनीतं
नाथं संबोध्याह) । नाथ मां पराधीनां त्वयि परिगणय सतृष्णाम् (एतच्च
पद्यं चतुष्पदवद्धं प्रकृतार्थानुगुणं च एतदेव द्वारीकृत्य मालविकया आत्मा
नुरागो नृपे दर्शितस्तच्चाग्रे विदूषकवाक्ये स्फुटीभविव्यति । अत्र च
चतुर्षु पादेषु चतस्रोऽवस्थावैराग्यौप्सुक्यसंकल्पात्मसमर्पणरूपा दर्शिताः) ॥
ततो गानानन्तरं ययारसं रसानुकूलमभिनयति । अत्र रसोऽयोगविप्रलम्भ-
शृङ्गारः । यथोक्तम्—' अप्राप्तिविप्रलम्भः स्यादूनोर्जाताभिलाषयोः । विप्र-
लम्भस्य भेदाः स्फुरयोगो विरहस्ततः ॥ प्रवासः शापः करुणा मानश्चेति
च षष्ठ्यताः ॥ ' तत्र । ' संप्राप्तेः प्रागसङ्गो (अभासो) यस्तमयोगं प्रच-

. (१) N. add मे. (२) अग्महे. (३) N. परि for प. and B.
G. T. दुष्ट इति वामओ. (४) N. add ण. (५) T. उण दृष्टो.
(६) N. add परि. (७) B. G. N. T. add तन.

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) भो चतुष्पदवयुषं देवारीकदुःख
तुह उन्मृशविदो निमै अण्णा तत्तहोदीए । (क)

राजा—सखे एवमैत्रयोर्द्वयम् । अनया खलु

जनमिममनुरक्तं विद्धि नाथेति मेमे

वचगमभिनयन्त्याः स्वाङ्गनिर्देशपूर्वम् ।

(क) भोः चतुष्पदवस्तुकं द्वारीकृत्य त्वय्युपस्थापित इवाग्रा तत्र-
भवत्या ।

क्षते ' इति । अत्र चतुष्पद्यां पादचतुष्टये क्रमेण निर्वेदः सतिस्मयो हर्षाश्चि-
न्ता दैन्यं चेति संचारि (चिन्तादि) भागास्तत्तदनुभावेर्मुक्तरागादिभिः
सम्यक्प्रकाशिता इत्यनुसंधेयम् । तेषां लक्षणमुक्तं वसन्तराजीये—' इष्टार्थ
तिरहस्याधिनिन्दापदवमाननैः । दारिद्र्यताडनाक्षेपपरवृद्धवलेपनैः । निष्कल-
त्वमनिर्मुखा निर्वेदो भावितादिषु ॥ ' अत्र इष्टार्थतिरहजनितो निर्वेदः ।
अन्तर्हर्षाद्रिमध्याननिःश्वासस्वावमाननैः । दैन्यगूढवैस्वर्परभिनेयो भवेद-
यम् ॥ हर्षो मनःसमुल्लासो गुरुदेवमहीभुजाम् । प्रसादाप्रियमङ्गाच्च भवेदि-
ष्टार्थलाभतः ॥ ' अत्रेष्टार्थलाभजनितो हर्षः । अपाङ्गस्फुरणस्येष्टार्थलाभ
हेतुत्वात् । ' मुखेनेत्रप्रमलत्वप्रियोक्तिपुलकोद्गमैः । दानव्यागपरीरम्भैराभि-
नेयो भवेदयम् ॥ इष्टार्थलाभादिष्टनाशादनिष्टासैश्च दैन्यतः । चित्तस्यैका-
ग्रता चिन्ता ॥ ' अत्र चिन्तेष्टार्थभजनितः । ' स्मरणं चानुपस्मृतिः ॥
संतापोच्छ्वासमनिश्वासा मान्दामिन्द्रियकर्मणाम् । अधोमुखान्वामिन्यादीराभिनेया
भवेदयम् ॥ अनोजरत्वं तु मनसो दैन्यमिन्यामिधीयते । मनःसतापदारि-
द्र्यचिन्तौषुक्यादिभिर्भवेत् ॥ ' अत्रैतत्तुक्पजनितं दैन्यम् । ' अङ्गानाम-
पि शैथिल्यं देहगंस्कारवर्जनम् । अश्रितं भरतेऽस्मिन्वै अनुभावाः प्रदर्शि-
ताः ॥ ' इति ॥ जनमिममित्यादि । नाप स्वाभिन् इमं जनम् । प्रामित्य-

(१) B. G. T. add वयस्स. (२) P. चतुष्पद वयुष. (३)
Po A. इति करिअ. (४) B. G. N. T. जनमित्ये. (५) N. om.
(६) N. एवमेव ममापि.

प्रणयगतिमदृष्ट्वा धारिणीसंनिकर्षा

दहमिवं सुकुमारप्रार्थनान्याजमुक्तः ॥ ५ ॥

(मालविका गीतान्ते गन्तुमिच्छति ।)

विदूषकः—होदि चिह्नं । किंचि वो विसुर्मरिदो कर्मभेदो । तं दाव
पुच्छिस्सम् । (क)

गण०—वत्से^१ स्थीयतामुपदेशविशुद्धौ^२ यास्यासि ।

(मालविका निवृत्य स्थिता ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) अहो सर्वास्ववर्षांसु चाखता शोभान्तरं पु-
ष्यति । तथा हि ।

(क) भवति तिष्ठ । किंचिद्वो विस्मृतः कर्मभेदः । तं तावत्
प्रक्ष्यामि ।

र्थः । अनुरक्तं त्रिधम् । त्वयीति शेषः । विद्धि जानीहि । इत्येवंविधे गेये
गीते । वचनं ' णाह मं पराहणं ' इत्यादि वाक्यं स्वाङ्गनिर्देशपर्वमात्म-
शरीरप्रदर्शनपूर्वं यथा भवति तयाभिनयन्त्या हस्तादिभिः प्रकाशीकुर्वत्या
(स्वाङ्गनिर्दिश्य इममित्युच्चारणकाले इदं पदार्थतया स्वस्याङ्गं निर्दिश्ये-
त्यर्थः) अनया मालविकया धारिणीसंनिकर्षाद्धेतोः प्रणयगतिं मम स्नेह
प्रवृत्तिमदृष्ट्वाह्वा । अनुभावानामप्रकाशनादिति भावः । सुकुमारप्रार्थना
व्याजं सुकुमारा मृदुला । रसनीयेत्यर्थः सा चासौ प्रार्थना सैव व्याजोऽपदेशो

(१) N. अरि for इव. (२) N. निष्कमिन् (B. G. T. निष्कान्तु)
आख्या. (३) N. विद् मिचि । वो &c; A. Po विद् । मिचि &c. (४) B.
G. N. T. विसुर्मरिदो कर्मभेदे and A. Po विसुर्मरिदो कर्मभेदेण or
(some कर्मभेदेण). (५) P. A. एव after पुच्छिस्सम्. (६) B.
G. T. वामे क्षणमात्रं गित्यथोपदेशविशुद्धा यास्यासि, N. भद्रे उपदेशविशुद्धा यातु-
मर्हसि. (७) A. शुद्धा. (८) B. G. T. om (९) स्वगतम्. (१०)
सर्वास्याम्. (११) P. शोभां ।

वामं संधिस्तिमितबलयं न्यस्य हस्तं नितम्बे
कृत्वा श्यामाविटपसदृशं स्रस्तमुक्तं द्वितीयम् ।

पादाङ्गुष्ठालुलितकुसुमे कुट्टिमे पातिताक्षं

नृत्तादस्याः स्थितमातितरां कान्तमृज्वायतार्धम् ॥ ६ ॥

देवी—णं गोदमवअणं वि अज्जो हिअए करोदि । (क)

गणदासः—देवी' मैयम् । देवंप्रनययान्संभाव्यते सूक्ष्मदर्शिता गीतम-
स्य । पश्यै

मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विषाधितः ।

पङ्कच्छिदः फलस्येव निरूपेणाविलं ययः ॥ ७ ॥

(क) ननु गौतमवचनमप्यार्यो हृदये करोति ।

यस्मिन्कर्मणि तथोक्तम् । अहमुक्त इवोदित इव ॥ वामाभ्यादि । संधि-
स्तिमितबलयं संधौ मणिवन्धे स्तिमितं निश्चलं बलयं कङ्कणं यस्य स
तथोक्तः । तं वामं सव्यं हस्तं नितम्बे न्यस्य निधाय । श्यामाविटपसदृशं
फलिनीगात्रासंनिभं द्वितीयं दक्षिणं हस्तं स्रस्तमुक्तं स्रस्तं शिथिलं यथा
भवाति तथा मुक्तं निःसृष्टम् । लम्बितमिन्यर्थः । कृत्वा निधाय । पादाङ्गुष्ठा-
लुलितकुसुमे । पादाङ्गुष्ठेनलुलितमामृष्टं कुसुमं यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन्कुट्टिमे ।
रुक्मिकादिखचितस्थले पातिते व्यापारितेऽक्षिणी यस्मिन्कर्मणि । तथो-
क्तम् । मृज्वायतार्धम् । मृज्जु अवक्रमायतं दीर्घं अर्धं शरीरस्योर्ध्वभागो
यस्य तत्तथोक्तम् । अस्याः स्थितमवस्थानं नृत्तान्तर्तनादतितरामत्यर्थं कान्तं
मनोहरं भवति (अस्या नृत्यादनितराम् मृज्जु सरलं आयतार्धं दीर्घार्ध-
शरीरस्येत्यर्थात् कान्तं स्थितं । यद्वा प्रातितमक्षि नेत्रमेवायतमर्धं यस्य ता-
दृशं सत् कान्तं वभूयेत्यर्थः) । अत्र वाक्यस्य विशेषितत्वानुपुष्यं नाम संध्य-
ङ्गमुक्तं भवति ॥ मन्दोऽप्यमन्दतामेतीति । स्पष्टोऽर्थः । अस्य वाक्य-

(विदूषकं विलेख्य ।) ' शृणुमो ' विवक्षितमार्थस्य ।

विदू०—(गणदासं विलेख्य) सखिखर्णी दास पुच्छ । पच्छा
जो मए कर्मभेदो लखिखदो तं भणिस्सं । (क)

गणदा०—भगवति ययादृष्टमभिधीयताम् दोषो वो गुणो वो ।

परित्रा०—ययाशास्त्रं सर्वमनवद्यम् । कुतः ।

अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः सूचितः सम्पदार्थः

पादन्यासो लयमनुगतस्तन्मयत्वं रसेषु ।

शाखायोनिर्मदुरभिनयस्तद्विकल्पानुवृत्तौ

भावो भावं नुदति विषयाद्वागबन्धः स एव ॥ ८ ॥

(क) साक्षिणी तावत्पृच्छ । पश्चाद्यो मया कर्मभेदो लक्षितस्तं
भणिष्यामि ।

स्योपपत्तिमन्यादुपन्यासो नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ कौशिकी तावत्पृच्छ ।
पश्चाद्यो मया कर्मभेदो दृष्टस्तं भणिष्यामि ॥ अङ्गैरित्यादि । अन्तर्नि-
हितवचनैरन्तर्निहितान्यभ्यन्तरस्थापितानि वचनानि पदानि यैस्तेरङ्गै-
र्हस्तादिभिः (वचनमन्तरेणापि विक्षेपविशेषेण अन्तर्गतवचनैः) ।
अत्राम्यासपाटवाद्भानां स्वन एवान्तर्निहितवचनत्वमुपेक्षितमिति मन्तव्यम् ।
अर्थो गीतार्थः सम्पद् साधु सूचितः प्रकाशितः । पादन्यासः पादस्य
न्यासो विन्यासः । लयमनुगतोऽनुसृतः । लयो नाम तालमानम् । ' ताला-
तरालवर्ती यः कालोऽसौ लय ईरति ' इत्युक्तवान् । अत्र पादन्यासस्य
स्वतो लयानुसरणमभ्यासपाटवादिति मन्तव्यम् । रसेषु रसानुपयेषु तन्मयत्वं
तादात्म्यम् । रसान्मता भवतीत्यर्थः । अत्र रसशब्देनोपचारापरितोषाति

(१) N. add ततः and B. G. T. तत्. (२) N. add एवं. (३) B.
G. N. T. योमिदं. (or भिरङ्गुणी). (४) B. G. N. T. वचनभेदो दितो.
(५) B. G. N. T. गुणो वा दोषो वा. (६) B. G. T. add इति.
(७) N. यया दृष्टं and B. G. T. यया दर्शितं. (८) B. G. T. नुदति.

गण०—देवः कर्पं ' मन्यते ।

राजा—गणदासं वयं स्वपक्षेणैविलम्बिताभिमानाः संवृत्ताः ।

गण०—अहं नतयित्वास्मि ।

उपदेशः विदुः शुद्धं सन्तस्तमुपदेशिनः ।

श्यामायत्ते न युष्मासु यः काञ्चनमिश्राग्रिषु ॥ ९ ॥

देवी—दिष्टिआ परितस्तत्प्राहणेण अज्जो बद्धंइ । (क)

(क) दिष्ट्या परीक्षकाराधनेनार्थो वर्धते ।

शपयन्वादिभावाः कथ्यन्ते प्रकृतरसस्वैकत्वादमेवैति बहुवचनानुपपत्ति-
प्रसङ्गात् । अभिनयः प्रयोगः । ययोक्तम्—' प्रयोगो यस्तु नाट्यादेर्भेद-
भिनयो हि सः ' इति । शास्त्रायोगिनः शास्त्रा योगिनः प्रभवो यस्य स तयो
क्तस्तथाविधः सन् (शास्त्रानुस्यपाणिरेव योगिनोत्पत्तिसाधनं यस्य
हस्ताश्रित इत्यर्थः) । मृदुः सुकुमारः । शास्त्रानाम् नृत्तहस्तानां मानप्रचारः ।
ययोक्तम्—' शास्त्रा तु नृत्तहस्तानां या मात्रा चित्तनर्तने ' इति । तद्वि-
कल्पानुवृत्तौ । तस्याभिनयस्य (तस्य अभिनेयनायकादेर्विकल्प्यन्ते
इति विकल्पाः देहादिचेष्टादयस्तेषामनुवृत्तौ अनुसरणे भावस्तद्गतोऽ-
वस्थाभेदः स एव अभिनेयनायकादिगत एव रागबन्धोऽनुरागसंबन्धो
विषयादन्यस्मादिनि शेषः । भावं हृदयं तुदति आकर्षति । विषयान्तर-
संसर्गरादिभ्येन स्वप्रणयं करोतीत्यर्थः) विकल्पो भेदस्तस्यानुवृत्तिरनुगतिः
प्राप्तिः । तस्यां सत्या भावः । अभिनीयमानो निर्वेदादिर्विषयादाश्रयात् ।
प्रकृतास्यापि न इत्यर्थः । भावं पूर्वाभिनीतं संचारिणं नुदत्यपाकरोति ।
रागबन्धो रञ्जनत्ययोगः स एव । पूर्वं यादृशस्तादृश एवेत्यर्थः ॥ उपदेशं
त्रिद्वारित्यादि । उपदेशिनः शिक्षकस्य युष्मासु युष्मादशेषु विवेकि

(१) N- add वा. (२) B. G. N. T. om. (३) N. स्वपक्षे
&c. (४) Po अय. (५) T. विदुः. (६) T. परितस्तत्प्राहणेण &c. (परी-
क्षाता &c.) (७) T. बद्धं (वर्धनाम्).

गण०—देवीपरिग्रहश्च मे' वृद्धिहेतुः । (विदुषकं विलोक्य ।)

गौतम वदेदानीं यत्ते मनसि वर्तते ।

विदू०—पुटमोपदेशदंसणे पुटमं ब्रह्मणस्स पूजा इच्छिदेव्या ।
सा उणै वो विसुमरिदा । (क)

परि०—अहो प्रयोगान्यन्तरः प्रश्नः * । *

(सर्वे प्रहसिताः * ।)

(मालविका चै स्मितं करोति ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) आत्तंसारश्चलुपां स्वविषयः । यदनेन
स्मयमानमायताख्याः किंचिदभिव्यक्तदशनरोभि मुखम् ।
असमग्रलक्ष्यकेसरमुच्छ्रसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥ १० ॥

(क) प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणस्य पूजा एष्टव्या । सा
पुनर्वो विस्मृता ।

वित्यर्थः । न श्यामायते न मलिनीभवति । ' लोहितादित्वान् क्यप् ' ।
' वा क्यपः ' इति विकल्पादान्मनेपदम् ॥ अपि पण्डितं मन्ये किमन्यत् ।
मोदकखण्डनेऽपि असमर्था किं जानासि । प्रसन्नचन्द्रपादसदृशैः केश-
पाशैरेतान् भीषयसि । प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणस्य पूजा एष्टव्या
सा त्वया विस्मृता । अत्र परिहामस्य गम्यमानत्वान्नर्मेति संध्यद्भुतं भवति ॥
स्मयमानमित्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ अथवा पण्डितपरितोषप्रत्यया ननु

(१) N. एव &c. B. G. T. अपि for च मे. (२) B. G. N. T. A. पाठ्या. (३) B. G. N. T. णं & A. ण शोरलीस्वदा. (४) P. A. प्राश्निकः (५) Pn add. विदूषकः—अहं पण्डितं मण्णे हि अण्णं । मोदकखण्डने हि असमर्था तुम हि जानासि ॥ प्रसन्नचन्द्रपादसदृशैः केशपाशैरेतान् भीषयसि. (६) B. G. हस्ताः (७) N. om. (८) B. G. T. स्वगतम्. (९) B. G. N. T. उपात्तार. (१०) N. T. add मे.

गण०—महांप्राज्ञ न खलु नेपथ्यसंगीतकामिदम् । अन्यथा कथं त्वामर्चनीयं नार्चयिष्यामः ।

विदू०—मए णाम मुद्धचादएण मिअ सुक्खघणंगज्जिदे अन्तरिक्षे जलपाणं इच्छिद^३ । (क)

परित्रा०—एवमेव

विदू०—तेण हि पण्डितपरितोषप्रत्यया भूदनादी । यदि अंतहो-
दीए सोहणं भणितं ततो से इमं पारितोषिअं पअच्छामि । (इति
राज्ञो हस्ताकटकमारुपति ।) (ख)

देवी०—विष्ट दास । गुणान्तरं अजाणन्तो किति^{१०} तुमं आहरणं वेत्ति । (ग)

विदू०—परकेरंअं ति करिअ । (घ)

(क) मया नाम मुग्धचातकेनेव शुष्कघनगोजितेऽन्तरिक्षे जलपा-
नमिष्टम् ।

(ख) तेनाहि पण्डितपरितोषप्रत्यया भूदनादिः । यतोऽप्रभवत्या
शोभनं भणितं ततोऽस्यै इदं पारितोषिकं प्रपच्छामि ।

(ग) तिष्ठ तावत् । गुणान्तरमजानन्किमिति त्वमाभरणं ददासि ।

(घ) परकीयमिति कृत्वा ।

भूदनादिः । अनेन मालविकानिर्गमनहेतुना देवीवचनेन राज्ञो हितरोधनादि-

(१) 1. B. G. (T. प्रथम) नेपथ्यसङ्गमिदम्, and N. प्रथम
नेपथ्यप्रवर्णनमिदम्. (२) B. G. * T. दक्षिणीय. (३) B. G. T.
जलपाणेन (T. or जलपाण इच्छदा) चाश्चाडत. N. reads the
following speech of विदूषक in continuation with this
omitting the speech of परित्राजिना and reading अहं for
तेषां. (४) N. सतोषन. (५) B G N. T. add न. (६) Po वचहोदीए.
(७) Po गेह्द. (८) B. G. om. (९) B. G. N. T. A.
Po. om. (१०) B. G. N. T. कितिमिद. (११) A. Po पस्वीअ.

देवी—(आचार्य विलोक्य ।) अज्ज्ञ गणदास णं दसिदोवदेता दे
सिस्ता । (फ)

गण०—वत्से प्रतिष्ठस्वेदानीम् ।

(मालविका सहाचार्येण निष्क्रान्ता ।)

विदू०—(जनान्तिकम् । राजानं विलोक्य) एतिओ मे मीदिविहो
भवन्त सेविदु । (ख)

राजा०—अलमल परिच्छेदेन । अद्यै हि

भाग्यास्तमयमिवाक्ष्णोर्हृदयस्य महोत्सवावसानमिव ।

द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करणम् ॥ ११ ॥

विदू०—(जनान्तिकम् ।) साधु तुम दलिदादुरो विअ वेज्जेणं उव
णीअमाण ओसह इच्छाति । (ग)

(फ), आर्य गणदास ननु दासितोपदेशा ते शिष्या ।

(ख) एतस्मा मे मतिविभवो भवन्त सेवितुम् ।

(ग) साधु त्व दरिद्रातुर इव वैद्येनोपनीयमानमौषधमिच्छसि ।

रोधो नाम सव्यङ्गमुक्त भवति ॥ भाग्यास्तमयमित्यादि । तस्या मालवि
फायास्तिरस्करण तिरोधानमक्ष्णोर्नेत्रयोर्भाग्यास्तमयमिव भाग्यस्य भागधेय
स्यास्तमयमिव । हृदयस्य मनसो महोत्सवस्यावसानमन्तमिव । धृतेः प्रतिद्वी
रोपिधानमिव द्वारस्य प्रवेशमार्गस्य पिधान तिरोधानमिव । मन्ये
सभावयामि (तस्या अदर्शने नेत्र निफलमिव हृदय निरानन्दमिव
सतोपमावृतमिव च मन्ये) अत्रारतेर्गम्यमानत्वाद्बिधूत नाम
सव्यङ्गमुक्त भवति ॥ दरिद्र इवानुरो वैद्येनदायमनौषधमि

(१) N. Pn om. (२) B. G. T. एहि गच्छ (३) B. G.
T. om. (४) A. om मति. (५) B. G. N. T. अह. (६) P.
B. G. T. निस्क्रान्ता. (७) A. Po om. (८) B. G. T. साधु.
N. om & A. add अहह. before (९) N. दलिदो विअ आदुरो. (१०)
B. G. N. T. वेज्जेण ओसह दाअमाण (B. G. T. ज्यादाअमाण).

(प्रविश्य)

हर०—देव मदीयमिदानीमवलोकयितुं प्रयोगं कृत्यतां प्रसादः ।

राजा—(आमगतम् ।) अवसितो दर्शनार्थं (दाक्षिण्यमवलोक्य ।
प्रकाशम् ।) हरदत्तं पर्युत्सुका एव वयम् ।

हर०—अनुगृहीतोऽस्मि ।

(नेपथ्ये ।)

वैता०—जयतु जयतु देव । उपास्तो मध्याह्नं । तथा हि ।

पत्रच्छायासु हंसा मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीनां

सौधान्यत्यर्थतापादलभिपरिचयद्वेषिपारायतानि ।

विन्दुस्तेषां निपासुः परिपतति शिखी भ्रान्तिमद्धारिणम्

सर्वैश्चैः समं त्रैस्त्वामिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्तः ॥ १२ ॥

च्छति ॥ पत्रच्छायेत्यादि (हंसा दीर्घिकापद्मिनीनां वापोसरैर्भिनीनां
चलच्छायासु मुकुलितनयना उक्त आसते इति शेषः । सौधानि अत्यर्थं
तापादलभिरणमयसर्गकृततापादलभिपरिचये वडभ्यनुशीलने द्वेषि
णी द्वेषयुक्ता अननुरक्ता पारायता यत्र तथा भूतानि । शिखी मधूर
निपासु सन् विन्दुस्तेषां जलरुणात्ताम्रलेपाद् भ्रान्तिमद् भ्रमणयुक्त
जलमत्र धारायत्र परिपतति गच्छति । हे नृप सप्तसप्तः सूर्यः गुणैः
समप्र सनूर्गस्त्वामिव उंसैः किरणैः समप्र सन् दीप्यते भानि ।) ॥
अविध अविध । अस्माकं पुनर्मोक्षवेलापरिचयता । उचित वेलातिक्रमे

(१) B. G. N. T. Interchange. (२) B. G. f.
स्वगतम् (३) B. G. f. add धे. (४) B. G. l. om (५) P
om. one जयतु. nm । A. मुखाय मयतु मां यन्नि सत्या देवस्य । तथाहि । (६)
Po मध्यम्, मय (७) T. Po विन्दुस्तेषां & A. विन्दुस्तेषां, (८)
B G N. T. परिपतति. (९) B. G. N T समम् ।

चिद्व०—अविहा अविहा । अहोण उण भोअणवेला सउत्ता ।
उइदवेलादिक्रमे चिइच्छआ दोष उदाहरन्ति । (क)

राजा—हरदत्त किं भणसि ।

हर०—नास्त्यैवकाशो मद्भवचनस्य ।

राजा—(हरदत्त विलोम्य) तेन हि त्वदीयमुपदेश श्रो वयं द्रक्ष्या
म । विश्राम्यतुं भवान् ।

हर०—यदाज्ञापयति देव । (इति निष्क्रान्त ।)

देवी—णिव्वट्टेदु अज्जर्त्तो मज्झणविहिम् । (ख)

चिद्व०—भोदि विसेसेण पाणंभोअण तुवरेदु' (ग)

(क) अविध अविध । अस्माक पुनर्भोजनवेलोपस्थिता । उचित
वेलातिक्रमे चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति ।

(ख) निर्वर्तयत्वार्यपुत्रो मध्याह्नविधिम् ।

(ग) भवति विशेषेण पानभोजन त्वरयतु ।

चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति । किमिदानीं भणसि (अत्र मध्याह्नमये
अयस्य वचनस्यावकाशोस्तीति काक्ता प्रश्न) ॥ निर्वर्तयत्वार्यपुत्रो म

(१) B. G. om one अविहा (२) Po read अ होगे with सत्ता,
Pn यल्लगस्त भोअणवेग । अउहोवे सउत्ता । उइद &c. and B G T.
अहोण भोअणवेला । अउहोवे उइदवेलादिक्रमेण &c. A. एहाणभोअणवेला
उत्तिग । अ होवे उइद &c (३) B G. N. 1. read the following
speech of the king with this, omittin, राजा N. adds (हरदत्त
विलोम्य) & एणि after हि (४) Pn नाति मद्भवचनस्ततोऽत्र B G.
T. नातिवाचस्य वचनास्ततोऽत्र & N. नातिवचनया यस्यावसारोऽत्र (५)
N om (६) B G T om (७) B G T विप्रम्यताम् भवान्
(८) Pn अत्रो (९) Pn मज्झण (१०) Pn om पाण. (११)
B. G. N. T तुवरेदु

तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति परिव्राजिकायाः परिवारिकी ।)

परिचो०—आणत्तहि भववदीए समाहिमदिएँ देवीएँ उवाण-
अत्थं बीजपूरअं गेण्हिअ आअच्छेत्ति । ता वाव पमदवणपालिअं महु-
अरिअं अण्णेसामि । (परिकम्पावलोक्य चै ।) एसा तवणीआसोअं
ओलोअन्ती चिद्धदि । जाव णं उपसप्पामि । (क)

(ततः प्रविशत्युद्यानपालिका)

प्रथमा—(उपसृत्य) महुअरिँअं अवि मुँहो दे उज्जाणवणव्यापारो ।
(ख)

द्वितीया—अहो समाहिमदिआ । सहि साअदं ते । (ग)

(क) आह्वयामि भगवत्या समाधिमतिके देव्या उपायनार्यं बीजपूरकं
गृहीत्वागच्छेत्ति । तदा तत्प्रमदवनपालिकां मधुकरिकामन्विष्यामि । एषा
तपनीयाशोकमवलोकयन्ती तिष्ठति । यावदेनामुपसर्पामि ।

(ख) मधुकरिके अपि सुखस्त उद्यानवनव्यापारः ।

(ग) अहो समाधिमतिका । सखि स्वागतं ते ।

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभमाणः कथासंघटनार्यं प्रथमं प्रवेशकं नामा-
र्योपक्षेपकं प्रस्तौति ततः प्रविशतीत्यादिना । समाभूतिके (देव्याः) उपा-

(१) N. T. add समाहिमदिआ. (२) B. G. N. T. समाहितिका
A. समाभूतिता all-through. (३) Po. add बह्व समाहिमदिए. Pn
om. समाहिमदिमः (४) B. G. N. T. Po देवस्म, Pn om. (५)
A. Po समाअण्णयं. (६) B. T. ता राव, N. जाव & G. त राव. (७)
N. om च. (८) B. G. T. A. Po. add महुअरिआ. (९) B. G.
A. P. T. संभावेमि. (१०) B. G. T. आलि for महु. .. अवि (T.
अवि). (११) A. सुविदिदे. (१२) Pn AN. उज्जाणव्यापारो.

दसणा तत्तहोदी । भव वि सूणोपरिचरो विहगमो विअ आमिसलोलुवो
भीरुओ अँ अँचादुरो भविअ कज्जसिद्धि पत्थयन्तो मे रोअसि ।

राजा—सखे कथ नँतुरो भविष्यामि ।

सर्वान्तःपुरेऽनिता व्यापारप्रतिनिवृत्तहृदयस्य ।

सा वामलोचना मे स्नेहस्यैकायनोभूता ॥ ३४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति द्वितीयोऽङ्कः

(ग) गृहीतक्षणोऽस्मि । किंतु मेघोपरुद्धज्योत्स्नेव परार्थिनदर्शना
तत्रभवती । भवानपि ज्ञानोपरिस्वरो विहङ्गम इव आमिषलोलुपो भीरुक-
श्चात्मातुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थयमानो मे रोचते ।

भीरुकश्च । तस्मादनातुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थयमानो मे रोचते । अत्र
सान्त्वनस्य गम्यमानत्वापर्युपासनं नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ सर्वान्तः
पुरेत्यादि । या स्नेहस्य प्रेम्णैकायनोभूता । एककेवलमयनं स्थानम् ।
आश्रय इत्यर्थः । तद्गता । अत्राङ्गे मालविकाया निष्क्रमणेन कथाविच्छेदे
सति सर्वान्तःपुरेत्यादिना गम्यमानो राज्ञोऽप्रभिलाषातिशय उत्तराङ्ककथा
हेतुत्वाद्भिन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥ इति श्रीकाट्यवेमभूपविरचिते कुमारोगिरिजायै
मालविकाग्निमित्रव्याख्याने द्वितीयोऽङ्कः ॥

(१) B. G. N. T. सूणापरिचरो (N सरो). (२) B. G. T.
मिरो विअ and N. विहगो विअ. (३) B. G. N. T. sentence
complete here (४) B. G. T. अचादुरो विअ &c. N. ता अणादुरो.
(५) B. G. N. T. om. (६) B. G. N. T. वयमनातुरो. (७)
B. G. T. व्यास प्रति &c.

तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति परिव्राजिकायाः परिचारिका ।)

परिचो०—आणत्तहि भअवर्दाए समाहिमदिएँ देवाएँ उवाण-
अत्थे वीजपूरअं गेण्हिअ आभच्छेत्ति । ता जाव पमदवणपालिअं महु-
अरिअं अण्णेसामि । (परिक्रम्यावलोक्य च ।) एसा तवणीआसोअं
ओलोअन्ती चिह्णदि । जाव णं उपसप्पामि । (क)

(ततः प्रविशत्युद्यानपालिका)

प्रथमा—(उपतृत्य) महुअरिएँ अवि सुँहो दे उज्जाणवणव्वावारो ।
(ख)

द्वितीया—अहो समाहिमदिआ । सहि साअदं ते । (ग)

(क) आहतास्मि भगवत्या समाधिमतिके देव्या उपायनार्यं वीजपूरकं
गृहीत्वागच्छेत्ति । तद्यावत्प्रमदवनपालिकां मधुकरिकामन्विष्यामि । एषा
तपनीयाशोकमवलोकयन्ती तिष्ठति । यावदेनामुपसर्पामि ।

(ख) मधुकरिके आपे सुखस्त उद्यानवनव्यापारः ।

(ग) अहो समाधिमतिका । सखि स्वागतं ते ।

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभमाणः कथासंघटनार्यं प्रथमं प्रवेशकं नामा-
र्योपक्षेपकं प्रसीति ततः प्रविशतीत्यादिना । समाभूतिके (देव्याः) उपा-

(१) N. T. add समाहित्तिना. (२) B. G. N. T. समाहित्तिका
A. समाभूतिद्या all through. (३) Po. add बह्व समाहिमदिए. Pn
om. समाहिमदिएः (४) B. G. N. T. Po देवस्स; Pn om. (५)
A. Po समाअण य. (६) B. T. ता गत, N. जाव & G. तं गत. (७)
N. om च. (८) B. G. T. A. Po. add महुअरिआ. (९) B. G.
A. P. T. समावेमि. (१०) B. G. T. आलि for महु. .. अवि (T.
अवि). (११) A. मुविहिदो. (१२) Pn AN. उज्जाणव्वावारो.

समाधिमतिका—हला भवदी आणवेदि । अरित्तिपाणिणा अह्मा-
रित्तजणेण तत्तहोदी' देवी' दक्खिदब्बा । ता बीजपूरण सुस्सुसिद्धं
इच्छामि त्ति । (क)

मधुकरिका—णं सणिहिद बीजपूरअं । कहोहे दाव अण्णोणसंघ-
रिसिदाण णट्ठाअरिआण उवदेस देस्सिअ कदरो भवदीए पससिदो-
त्ति । (ख)

समाधिमतिका—दुवे वि किले आअमिणा पओअणिउणा अ ।
किं दु सिस्सागुणविसेसेण उण्णमिदो' गणदासो । (ग)

मधुकरिका—अह मालविआगअ कोलीण किं सुगीअदि । (घ)

समाधिमतिका—वलिअ वखु साहिल्लो तोस्सि भट्ठा । "केवलं

(क) सखि भगवत्याज्ञापयति । अरित्तिपाणिनास्मादशजनेन तत्र-
भवती देवी द्रष्टव्या । तद्बीजपूरकेण शुश्रूषितुमिच्छामीति ।

(ख) ननु सनिहित बीजपूरकम् । कथय तान्व्योम्यसंघर्षितयो-
र्नाट्याचार्ययोरुपदेशं दृष्ट्वा कतरो भगवत्या प्रशसितः ।

(ग) इत्यपि किलगामिनौ प्रयोगनिपुणौ च । किंतु शिष्यागुणविशे-
षेणोन्नमितो गणदासः ।

(घ) अयं मालविकागतं कौलीनं किं श्रूयते ।

यनार्यं बीजपूरकं गृहीत्वागच्छेति । अयं मालविकागतं कौलीनं लोकवार्ता
किमिति श्रूयते । (देव्या रक्ष्यतेच ।) ततः परं न जाने ॥ इति प्रवेशकः ॥

(१) A. B. G. T. Po अवभव दस्सिअ वो. (२) T. पेस्सेइ (सुस्सु-
सिद्धं). (३) B. G. T. om and Po' A. दुवेण सांठओरदेतणिमिअ &c.
(४) B. G. N. T. om त्ति (५) T. (स्सु alternative).
(६) N. मालविआए उवदेसो पससिदो, T. (सिस्साए विसेसेण उण्णमिदो उवदे-
सो गणगएस्स. & P A. गणदासो उण्णमिदोउवदेसो. (७) A. N. Po.
रिति. (८) N. ए अस्सि. and B. G. T. बाट्ठ मिल्. (९) B. G. N.
T. Interchange. (१०) N. add विन्नु.

देवीरं धारिणीं चित्तं रक्खन्तो पहुत्तणं ण दंसेदि । मालविआ वि इमे-
सु दिअहेसु अणुहूदमुत्ता विअ मालदीमाला मिलाअमाणा लक्खीअदि ।
अदो वरं ण जाणे । विसज्जेहि मं । (क)

मधुकरिका—एदं साहावलम्बिदं बीजपूरकं गेण्ह । (ख)

समाधिमतिका—(नाट्येन गृहीत्वा ।) हला तुमं वि इदो पेशलदरं
साधुजणसुसूसाए फलं अणुहविस्सत्तिं । (इति प्रस्थिता ।) (ग) .

मधुकरिका—सहिं समं एव्वं गच्छहो । अहं वि इमस्स चिर-
अमाणकुसुमोममस्स तवणाआसोअस्स दोहलणिमित्तं देवीए विण्णवेनि ।
(घ)

समाधिमतिका—जुज्जइ । अहिआरो कुं तुह । (च)

(इति निष्क्रान्ते)

प्रवेशकः

(क) यत्पत्न्यलु साभिलापो तस्यां भर्ता । केवलं देव्या धारिण्या-
भित्तं रक्षन् प्रभुत्वं न दर्शयति । मालविकाप्येषु दिवसेष्वनुभूतमुक्तेव
मालतीमाला म्लापमाना लक्ष्यते । अतः परं न जाने । विदूष मां ।

(ख) एतच्छाखावलंबितं बीजपूरकं गृहाण ।

(ग) हला त्वमपीतः पेशलतरं साधुजनशुश्रूषायाः फलमनुभवसि ।

(घ) सखि सममेव गच्छानः । अहमप्यस्य चिरायमाणकुसुमोद्गमस्य
तपनीयाशोकस्य दोहदनिमित्तं देव्यै विज्ञापयामि ।

(च) युज्यते । अधिकारः खलु तव ।

(१) N. om. (२) Pn रत्तमाणे, Po A. रत्तमा. (३) B. G.
T. add अत्तणो and A. Po अहिल्लपत्तणे. &c. (४) T. अणुहूमूज्ज.
(५) N. म्हाणा. (६) B. G. T. अवरं. (७) II. G. T. साहावलवि,
and A. एणं साहावलविणं. (८) N. तह । (इति नाट्येन बीजपूरकं गृहीत्वा).
(९) N. अदो & A. om; Pn. अदो वरं. (१०) Po रिगुलदरं & Pn
om. (११) B. G. N. T. पावेहि and Po A. लहेदि. (१२) N.
हला. (१३) B. G. om. (१४) A. उमुसस्स. (१५) B. G. T.
निपेदेमि. (१६) A. om. (१७) N. add इति.

(ततः प्रविशति कामयमानावस्थो राजा विदूषकश्च)

। राजा—(आत्मानं विलोक्य)

शरीरं क्षामं^१ स्यादसति दयितालिङ्गनमुखे

भवेत्साम्रं चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत इति ।

तथा सारङ्गाक्ष्या त्वमसि न कदाचिद्विरहितं

प्रसक्ते निवाणे हृदयपरितापं बंहसि किम् ॥ १ ॥

विदू०—अलं भवदो धीरद उग्निअ परिदेविदेण । दिट्ठा कैलु मए तत्तदोदीए मालविआए पिअसही बउलबलिआ । सुणोविदा अ तं अत्थं जो भवदो संदिट्ठो । (क)

राजा—ततः किमुक्तवती ।

(क) अलं भवतो धीरतामुग्धित्वा परिदेवितेन । दृष्टा खलु मया तत्र भवत्या मालविकायाः प्रियसखी बकुलबलिका । श्राविता च तमर्थं यो भवता संदिष्टः ।

ततः प्रविशतीत्यादि । कामयमानावस्थः । कामयमानानां कामिनामवस्थेयान-
स्या दशा यस्य स तथोक्तः । शरीरमित्यादि । दयितालिङ्गनमुखे प्रि-
यापरिप्यङ्गमुखे ऽसत्यनिवामने (सति) शरीरं वपुः क्षामं स्यात्कृशं भवेत्
(सभारनामां लिङ् । शरीरक्षामता संभावितैवेत्यर्थः । अनेन स्मरजा कृ-
शानस्या सूचिता । तथा चालिङ्गनगुराणिमुक्तस्य कृशतोचितैवेत्यर्थः ।) ।
क्षणमपि क्षणमात्रमपि सा मालविका न दृश्यत इति न लक्ष्यत इति चक्षुः
सास्व सवार्थं भवेत्स्यात् । हे हृदय चित्त सारङ्गाक्ष्या हरिणेनेत्रया तथा

(१) B. G. मर. (२) B. G. N. T. मरति. (३) B. G. N. T. om. मर. (४) B. G. T. om व, N. गुणाविदो अअ अयो for अ न आय and Pn. मर for व अव. (५) Po. interchange.

विदू०—विष्णवेहि भट्टरं । अणुगृहीदस्मि श्मेणा णिओएण ।
किं दु सा तवस्सिणी देवीए अहिअदरं रक्खअमाणा णाअरक्खिदो णिहिं
विअ ण सुहं समासादइदव्वा । तहवि घडइस्सं ति । (क)

राजा—भगवन्संकल्पयोने प्रतिबन्धवत्सोपि विषयेष्वभिनिवेश्य तथा
प्रहरति यथा जनोऽयं कालान्तरतमो न भवति । (सविस्मयम्)

क राजा हृदयप्रमाथिनी क च ते विश्वसनीयमायुधम् ।
मृदु तीक्ष्णतरं यदुच्यते तदिदं मन्मथ इक्ष्यते स्वयि ॥ २ ॥

(क) विज्ञापय भर्तारम् । अनुगृहीतास्प्यनेन नियोगेन । किं तु सा
तपस्विनी देव्याधिकतरं रक्ष्यमाणा नागरक्षितो निधिरिव न सुखं समासा-
दयितव्या । तथापि घटयिष्यामीति ।

मालविकया कदाचिज्जातु विरहितं त्रिपुक्तं नासि न भवसि (मनसस्तदे-
कायनत्वात्) । अतस्तस्मात्कारणात् (तन्मयत्वेन) निर्वाणे सुखे प्रसक्ते
प्रस्तुते सति किं किमर्थं परितापं संतापं व्रजसि प्राप्नोषि (अनुभवति) ।
श्राविता च तमयी यो भवता संदिष्टः । (श्राविता च नया यद्भवता
संदिष्टं) नागरक्षित इव निधिः । अत्र तपस्विनीति करुणापात्रमुच्यते ।
' तपस्वी करुणापात्रम् ' इति हलायुधः । अत्र प्राप्तिसंभावनया प्राप्त्याशा
नाम तृतीयावस्था सूचिता । अनया प्राप्त्याशाया विन्दोः समन्वयाद्भ्रमं छेदि-
रिति मन्तव्यम् । करुजेत्यादि । (हृदयप्रमाथिनी हृदयनिष्पीडिका राजा
रोगः क । ते विश्वसनीयं कुसुमायुधत्वेन अणीडाकरत्वात् विश्वासपात्रमायु-
धं शस्त्रं वा क । कुसुमशस्त्रेण भवता हृदयस्य पीडनं अतीनासम्भवमित्य-
र्थः । हे मन्मथ लोके मृदु कोमलं सदेव तीक्ष्णतरमातितीक्ष्णं यदुच्यते

(१) N. om. and B. G. I. भट्टारअं. (२) N. अहिअं रक्खंतीए.
(३) B. G. T. रक्खंतीए विअ णिहिं सुहं &c., A. N. विअ मणो and
P. मणि विअ. (४) B. G. T. जतिम्मं. (५) N. प्रतिबन्धवत्सुवापि &c.
A. B. G. om. चापि. (६) N. अभिनिवेशसरो कि. (७) B. G. N.
T. interchange.

विदू०—णं भणामि तस्मिन् साहचर्ये किदो उवक्खेओ त्ति । तां पज्जवत्यावेदु भवं अत्ताणं । (क)

राजा—अथेमं दिवसशेषमुचितव्यापारपराङ्मुखेन चेतसा क्व नु खलुं यापयामि ।

विदू०—^१ अज्ज एव न भन्दुपुदग्गववारसुहओणि रत्तकुरवआणि उवाअणं पेसेअ णववसन्तावदारावदेसेण इरावदीए णिठणिआमुहेण पत्थिदो भवं । इच्छामि अज्जउत्तेण सह दोलाधिरोहणं अणुहविदुं त्ति । भवदा वि से पडिण्णादं । ता पमदवणं एव गच्छामि । (ख)

राजा—न क्षमामिदम् ।

विदू०—कहं विअ । (ग)

(क) ननु भणामि तस्मिन्साधर्माये कृतो मयोपक्षेप इति । तत्पर्य-
वस्थापयतु भवानात्मानम् ।

(ख) अथैव वसन्तप्रथमावतारसुभगानि रत्तकुरवकाण्युपायनं
प्रेष्य नववसन्तावतारापदेशेनेरावत्या निपुणिकामुखेन प्रार्थितो भवान् ।
इच्छाम्यार्यपुत्रेणसह दोलाधिरोहणमनुभवेतुमिति । भवताप्यस्यै प्रति-
ज्ञातम् । तत्प्रमदवनमेव गच्छावः ।

(ग) कथमिव ।

तत्तिदं त्वयि दृश्यते । तव शस्त्रस्य मृदुत्वात् तापकत्याच्च तथान्वमिति
भावः ।) ननु भणामि तस्मिन्साधर्माये कृत उपक्षेप इति । (संस्तंभयतु) ।

(१) A. B. G. T. add वज्जे. (२) N. A. om. त्ति, A. Po उवा-
ओवक्खेओ त्ति (A. om. त्ति), T. मए उवाओवक्खेओ त्ति, B. G. मए उवाओ
त्ति. (३) N. om. ता, B. G. अत्तव, A. Po अत्ताण तत्तभव. (४)
B. G. om. जरित. (५) B. G. N. T. वि for परा. (६) B. G.
N. T. om. (७) B. G. N. T. add न पय. (८) B. G. N. T.
om. पत्तइ (९) P. A. सूअआणि. (१०) B. G. N. T. °ववदेसेण
&c. (११) B. G. N. T. om.

राजा—वयस्य निमर्गनिपुणाः स्त्रियः । कथं मामन्यसंक्रान्तहृदयमुपल
लपन्तमपि ते सखी न लक्षयिष्यति । अतः पश्यामि ।

उचितः प्रणयो वरं विद्वन्तुं बहवः खण्डनहेतवो हि दृष्टाः ।

उपचारविधिर्मनस्विनीनां न तु पूर्वाभ्यधिकोऽपि भावशून्यः ॥३॥

विद्व०—णारुहदि भवं अन्तेउरपाडिद्विदं दमिस्त्रणं एकपदे पिद्वदो
कादुम् । (क)

राजा—(विचिन्त्य) तेन हि प्रमदवनमार्गमादेशय ।

विद्व०—इदो इदो भवं । (ख)

‘(उभौ परिक्रामतः)

(क) नार्हति भवानन्तःपुरप्रतिष्ठितं दाक्षिण्यमेकपदे पृष्ठतः
कर्तुम् ।

(ख) इत इतो भवान् ।

अत्र ' कृत उपक्षेपः ' इत्यनेन कपटोपायकल्पनाया गम्यमानत्वेन अभूता-
हरणं नाम सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । (निमर्गेण स्वभावेन निपुणाः परचित्त-
ज्ञानदक्षा अन्यस्यां संक्रान्तं हृदयं यस्य । वृत्तिगतत्वत् अस्याशब्दस्य पुं-
पद्भावः । तादृशं मामुपललपन्तं बाह्यव्यापारेण आनुकूल्यमाचरन्तं
ते वयं सखी इरावती लक्षयिष्यति ।) उचित इति । प्रणय इरावत्याः
प्रार्थना विद्वन्तुं प्रतिषेद्धमुचितोऽहो वरं मनाक्प्रियम् । अयं पक्षः किञ्चि-
त्साधुरित्यर्थः । हि यस्मात्कारणात्खण्डनहेतवः (अभिमताननुष्ठानरूप-
स्य प्रणयखण्डनस्य हेतवः) ईर्ष्याकोपकारणानि बहवोऽनेके दृष्टा मया
लक्षिताः (कल्पयितुं शक्या इत्यर्थः) । खण्डनहेतुदर्शनेऽप्युपचारविशेषैः
प्रत्येभ्यतामित्यत आह । उपचारेति । भावशून्यः प्रेमरहित उपचारविधि-
रिष्टाचरणं पूर्वाभ्यधिकोऽपि पूर्वस्मादुपचारविधेरतिशयितोऽपि मनस्विनीनां

विदू०—वसन्तो किल एताहं पवनचलिदाहं पल्लवद्गुलीहं तुवरेदि
विअ भवन्तं एदं पमदवणं पविसेदि । (क)

राजा—(रैपशै रूपयित्वा ।) अभिजातः खलु वसन्तः । सखे पश्य ।

आमत्तानां श्रवणसुभगैः कूजितैः कोकिलानां

सानुक्रोशं मनसिजरुजः सह्यतां पृच्छतेव ।

अङ्गे चूतप्रसवसुरभिर्दक्षिणो माहतो मे

सान्द्रस्पर्शः करतल इव व्यापृतो माधवेन ॥ ४ ॥

विदू०—पविस णिच्चुदिलाहाअ । (ख)

(उभौ प्रविशतः)

(क) वसन्तः किलैताभिः पवनचलिताभिः पल्लवाङ्गुलीभिस्त्वरयतीव
भवन्तमेतत्प्रमदवनं प्रविशेति ।

(ख) प्रविश निर्वृतिलाभाय ।

तु प्रशस्तमनसां पुनः । विवेकवतीनामिदं यर्थः । उपचारविधिर्न भवति ।
किं वपचारविधिरित्यर्थः । अत्र ननर्यस्तद्विरोधः । इत इतो भवान् । एत-
त्प्रमदवनं पवनचरचलिताभिः पल्लवाङ्गुलीभिस्त्वरयतीव भवतं प्रवेष्टुम् ।
आमत्तानामित्यादि । (श्रवणसुभगैः श्रुतिसुखदायकैरामत्तानां कोकि-
लानां कूजितैर्मनसिजरुजः कामवेदनायाः सह्यतां घोटुं योग्यतां सानुक्रोशं यथा
तथा मामिति शेषः । पृच्छतेव माधवेन वसन्तेन चूतप्रसवसुराभिराश्रफुसु-
मसुगन्धिर्दक्षिणो मलयचलसंनिरुद्धो माहतो मेऽङ्गे सान्द्रस्पर्शः करतल इव
व्यापृतः । हाणस्थ करतलेन स्पर्शो लोकसिद्धः । माधवेन मलयवायुनेवा

(१) B. G. N. T. ण एव पमदवणं पवनचल (N. ६२) कलाहि. भवत
पवेणिकः A. om. एताहं. (२) सखे निश्चय or सखांमुम रूपयित्वा. (३)
B. G. T. उमत्तानां.

विदू०—भो वयस्स अनहाणेण दानं दिट्ठं देहि । एदं दसु भवन्तं विलोहइदुकामए पमदवणलच्छीए जुवइविसलज्जाइत्तअं वसन्तकुसुमणेवत्थं गहीदं । (क)

राजा—ननुं विस्मयादवलोकयामि ।

रक्ताशोकरुचा विशेषितगुणो विम्बाधरालक्तकः

प्रत्याख्यातविशेषकं कुरवकं श्यामावदातारुणम् ।

आक्रान्ता तिलकाक्रियापि तिलकैर्लज्जाद्विरेकाञ्जनैः

सावज्ञेव मुखप्रसाधनविधौ श्रीर्माधवी योपिताम् ॥ ५ ॥

(उभावुंद्यानशोभां निर्वर्णयतः)

(ततः प्रनिशति पर्युत्सुका मालविका)

(क) भो वयस्य अवधानेन तावद् दृष्टिं देहि । एतत्त्वलु भवन्तं विलोभयितुकामया प्रमदवणलक्ष्म्या पुनतिवेषलज्जापेतृकं वसन्तकुसुमनेपथ्यं गृहीतम् ।

कारीत्यर्थः) ॥ मधुलक्ष्म्या ॥ रक्ताशोकेत्यादि । विम्बाधरे ॥ विम्बामिवाधरस्तस्मिन् । ' विशेषणं विशेष्येण बहुलम् ' इति विशेषणसमासः । ' उपमितं व्यावृत्तिभिः सामान्याप्रयोगे ' इत्युपमितसमासस्तु कविभिरत्र प्रायेण नाङ्गीकृतः । अलक्तको लाक्षा । रक्ताशोकरुचा रक्ताशोककुतुमस्य रुचा कान्त्या विशेषितगुणः । विशेषितोऽतिशयितो (तिरस्कृतो) गुणो रांगो यस्य स तथोक्तः । (रक्ताशोकलतयैव अधरयोग्योऽलक्तकरसो निष्पादित इत्यर्थः ।) श्यामावदातारुणम् । श्यामं चावदातं चारुणं च तथोक्तम् । ' वर्णो वर्णेन ' इति कर्मधारयः । कुरवकं-कुरवकपुष्पं प्रत्याख्यातविशेषकम् ।

(१) B. G. N. T. om. भो वयस्स, (Pn om. भो). (२) B. G. N. T. om. (३) N. मधुल°. (४) N. om. (५) N. add एतत्. (६) add न्यादि. (७) N. च for अपि. (८) A. P. लोत°. (९) N. add नाग्नेन, B. G. T. इति for उभौ and निरूपयतः

मालविका—अविर्णोदहिअं भट्टारं अहिलसन्दी अत्तणो वि दाव
 लज्जेमि । कुदो विहवो सिणिद्धस्स सहीअणस्स इमं वुत्तंत आचवित्तुं ।
 ण जाणे अप्पडिआरगरुअ वेअणां केत्तिअं कालं मअणो मं णइस्सदि
 त्ति । (कैत्तिचित्पदानि गत्वा) कैहं णु पत्थिदहि । (इति स्मृतिम-
 भिनीय ।) आम् सदिद्वहि देवीए गोदमचत्तलादो दोलापरिभट्टाए सरुज्जा
 मे चलणा । तुमं दाव गदुअं तवणीआसोअस्स दोहलं णिवट्टेहि । जदि
 सो पञ्चरत्तन्मन्तरे कुसुमं दंसेदि तदो अहं (अन्तरा निःश्वस्य) अहि-
 लासपूरइत्तअं पसादं दाइस्सं त्ति । जैव णिओअभूमि पृढमं गदा होमि ।
 जैव अणुपदं मह चलणालंकारहत्पाए बजलवलिआए आअन्तव्वं
 परिदेवइस्सं दाव विस्सद्धं मुहुत्तअं । (इति परिक्रामति ।) (क)

(क) अविज्ञातद्वयं भर्तार्याभेलघन्त्यात्पनोऽपि तावल्लज्जे । कुतो
 विभवः स्निग्धस्य सखीजनस्येमं वृत्तान्तमाख्यातुम् । न जानेऽप्रतीकारगुरु-
 कां वेदनां कियन्त कालं मदनो मां नेप्यतीति । कुत्र ननु प्रस्थिता-
 स्मि । आम् सद्विष्टास्मि देव्या । गौतमचापलादोल्लपरिभट्टायाः सरुजौ मे
 चरणौ । त्वं तावद्वत्वा तपनीयाशोकस्य दोहदं निर्वर्तय । यद्यसौ पञ्चरात्र-
 भ्यन्तरे कुसुमं दर्शयति ततोऽहमभिलाषपूरयितुं प्रसादं दास्यामीति ।
 यावन्निपोगभूमिं प्रथमं गता भवामि । यावदनुपदं मम चरणालंकारहस्त-
 या वकुलवलिक्वयागन्तव्यं परिदेवयिष्यामि तसद्विश्रब्धं मुहूर्तकम् ।

प्रत्याख्यातं तिरस्कृतं विशेषकं पत्रभङ्गो येन तयोक्तम् । लग्नद्विरेका-
 ज्ञनैलग्नः सक्तो द्विरेफो भ्रमर एवाञ्जनं येषु तैस्त्तिलकैस्त्तिलककुसुमैस्ति-

(१) A. P. अणहि (P. वि) णाहं. (२) A. Po सिणिद्धअणस्स
 and Po. सिणिद्धसहीअणस्स. (३) B. G. T. om. (४) N. add
 इति. (५) N. आः कैहं णु पत्थिदहि. (६) B. G. T. P.
 (सिचित्प), A. (आत्थम्यत्तम). (७) B. G. T. N. आ.
 N. आगिहि. (८) B. G. N. T. सरुजो मह चलणो, Po. A ररिमहा
 स सरुजोमि अह चलणे चलइह. (९) B. G. T. A. P. om. (१०)
 P. A. N. add ति (११) P. दाव; T ता जाव. (१२) B. G. N.
 T. मग. (१३) B. G. T. ता ररिद्विस्स इह.

विदू०—(दृष्ट्वा) वयस् एदं कर्तुं सीधुपाणुव्येजिअस्स मच्छं
ण्डिआ उवणदा । (क)

राजा—अयि किमेतत् ।

विदू०—एसा वस्तु णादिपज्जत्तेनेसा पज्जुस्सुओ विअ एआरणी
मालविआ अदूरे वट्ठेदे । (ख)

राजा—(सहर्षम्) कयं मालविका ।

विदू०—अहं इ । (ग)

राजा—शक्यमिदानीं जीवितमवलम्बितुम् ।

त्वदुपलभ्य समीपगतां प्रियां

हृदयमुच्छ्वसितं मम विदुवम् ।

तद्वृतां पथिकस्य जलार्थिनः

सरितमारसितादिव सारसात् ॥ ६ ॥

(क) वयस्य एतत्सल्लु सीधुपानोद्वेजितस्य मत्स्याण्डिकोपनता ।

(ख) एषा नातिपर्याप्तवेपा पर्युत्सुकेनैकाकिनी मालविकादूरे वतति ।

(ग) अयं किम् ।

लकक्रियापि तिलकस्य ललाटिकायाः क्रियाक्रान्तोल्लाङ्घिता । परिभूतेत्यर्थः ।
माधवी मधुसंवन्धिनी श्रीलक्ष्मीः । शोभेत्यर्थः । योषितां स्त्राणां मुखप्रसाध-
नविधौ मुखालङ्कारकरणे सप्तउवाचमानेन सहितेव । अवमाननां कृतवती
वेत्यर्थः । (इत्युपेक्षा) । मत्स्याण्डिका नाम शर्कराविशेषः । त्वदुपलभ्ये-
त्यादि । (आरसितात् शब्दायमानात् सारसात् तत्स्वनमाकर्ण्येत्यर्थः ।
तद्वृतां वृत्तच्छायाच्छायां सरितं नदीमिव त्वत् सकाशात् समीपगतां प्रि-

(१) Pn om.; B. G. T. ही ही एं व्नु, Po. A. om. व्नु; (२)
N. Interchange (३) B. G. T. अवलम्बितुं. (४) Pn तद्वृत्तं
पथिकस्य जलार्थिनः सल्लिमुद्गसिवादि सारसात् । (५) A. सरसिम्.

अर्थ क तत्रभवती ।

विदू०—एसा तरराइमज्जादो णिकन्ता इदो एव परिवट्ठन्ती दो-
सइ । (क)

राजा—* वयस्यं पश्याम्येनाम् ।

विपुलं नितम्बविम्बे मध्ये क्षामं समुन्नतं कुचयोः ।

अस्यायतं नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥ ७ ॥

सखे पूर्वस्मार्दनस्यान्तरमुपासदा तत्रभवती । तथाहि ।

शरकाण्डपाण्डुगण्डस्थलेयमाभाति परिमिताभरणा ।

माधवपरिणतपत्रा कतिपयकुसुमेव कुन्दलता ॥ ८ ॥

विदू०—एसा वि भवं विअ मअणब्बाहिणा परिमिद्धा भविस्सदि (ख)

राजा—सौहार्दमेव पश्यति ।

(क) एषा तरराजिमध्याग्निष्क्रान्तेत एव परिवर्तमाना दृश्यते ।

(ख) एषापि भवानिव मदनव्याधिना परिमृष्टा भविष्यति ।

यामपलभ्य श्रुत्वा जलार्थिना पिपासोः पयिकस्येव मम विह्वलं हृदयं लक्ष्म-
सितनिव हर्षेण स्फूर्तिमित्यर्थः ।) अत्र संचित्यनानार्थस्य प्राप्तेः क्रमो नाम
संध्यङ्गमुक्तं भवति । विपुलमिति । (नितवदेशे श्रोण्यां विपुलं स्यूलं-
मध्ये क्षामं क्षीणं कुचयोः समुन्नतमुत्तङ्गं नयनयोरत्यापतमेतन्मालविकावपू-
रूपं मम जीवितमायाति) ॥ शरकाण्डेति । माधवे पेशाखे परिणतं पत्रं
पत्रं यस्यास्तयाभूता कतिपयकुसुमा परिमितपुष्पा कुन्दलतेव परिमिता-

(१) B. G. T. om. (२) P. add णं & A. om एसा. (३)
N. अहि for परि & P. A. इदो एव आअच्छदि. (४) N. add
(विलोक्य सत्पम् ।). (५) B. G. T. om. (६) N. om. (७)
B. G. T. ओ. (८) A. कम्मात् for पूर्वम्यान्, आसदा for उपासदा
& om तथा हि । N. add अतिमनोहर.

माल०—अयं सो ललितदोहदापेक्षी अगृहीतकुसुमनेपथ्यो उत्कण्ठितं मां अनुकरोत्यशोकः । यत्नस्य प्रच्छाद्यशीतले शिलापट्टे निपण्णात्मानं निनोदयामि । (क)

विदू०—सुदं भवता । उत्कण्ठितास्मीति तत्रभवत्या मन्त्रितम् । (ख)

राजा—नैतावता भवन्तं प्रसन्नतर्कं मन्ये । कुतः ।

बोद्धाकुरवकरजसां किमलपुटभेदसौख्यं रानुगतः ।

अनिमित्तोत्कण्ठामपि जनयति मनसो मलयवातः ॥ ९ ॥

(मालविकोपविष्टा)

राजा—वयस्य इतस्तावत् । आवां लतान्तरितो भवावः ।

विदू०—इरावदं निमि अदूरे समर्थेभिः । (ग)

राजा—नहि कमलिनीं दृष्ट्वा ग्राहमेक्षते मत्कृजः ।

(इति विलोकयन् स्थितः ।)

(क) अयं स ललितदोहदापेक्षी अगृहीतकुसुमनेपथ्य उत्कण्ठितां मामनुकरोत्यशोकः । यत्नस्य प्रच्छाद्यशीतले शिलापट्टके निपण्णात्मानं निनोदयामि ।

(ख) सुदं भवता । उत्कण्ठितास्मीति तत्रभवत्या मन्त्रितम् ।

(ग) इरावतीमिवोदूरे समर्थेभिः ।

भरणेषुमाभाति) ॥ अयं स सुकुमारदोहदापेक्ष्यगृहीतकुसुमनेपथ्य उत्कण्ठितां मां (उत्कण्ठिताया मम) अनुकरोत्यशोकः । बोद्धेत्यादि । (कुरवकरजसा तत्पुष्पपरागाणां बोद्धा वहनकर्ता तेन सुगन्धिरित्यर्थः ।

(१) N. मुडमाल for ललित. (२) N. उत्कण्ठिता मद्. B. G. T. उत्कण्ठिता मद् सोअ and om. असौख्यो. (३) N. Interchange. (४) N. स्वस्म. (५) P. A. add मविज. (६) A. प्रसन्नतर्का. (७) B. G. N. T. शांति. (८) B. G. N. T. सरो. (९) B. G. T. ऐक्यामि. (१०) N. लब्ध्वा. (११) N. अपेक्षो.

माल०—हिअअ णिरवलम्बणादो^१ मणोरहादो निरम । किं मं आआसे-
सि^२ । (क)

(विदूषको राजनमवेक्षते)

राजा—मिये पश्य वैमतां स्नेहस्य ।

औत्सुक्यहेतुं विवृणोपि न त्वं

तत्त्वावबोधैकरसो न तर्कः ।

तथापि रम्भोरु करोमि लक्ष्य-

मास्मानमेपां परिदेवितानां ॥ १० ॥

विदू०—संपदं भवदो^३ णिरसंसअं^४ भविस्सादि । एसा अप्पिअम-
अणसंदेसा विविक्ते णं^५ बउलाबालेआ उव्विह्ढा । (ख)

(क) इदय निरवलम्बनान्मनोरथादिरम । किं मामयासयसि ।

(ख) सांप्रतं भवतो निःसशयं भविष्यति । एषार्पितमदनसंदेशा
विविक्ते ननु बकुलवल्लिङ्गपरिपता ।

किसलयानां नवपल्लवानां भिनत्ति—भिदअण् । तेन मन्दः । सीकरैरनुगतः
तेन शीतलः । पश्चात्कर्मधारयः । मलयपर्वतसंसर्गं अनिलो नास्ति निमित्तं
यस्यास्तादृशीमपि अनिमित्तां उत्कंठां जनयति ।) इदय निरवलम्बनादिति-
भूमिगताद् (अतिभूमिलघिनस्ते) मनोरथादिरम् । किं मामयास्यं । औ-
त्सुक्येस्यादि । (हे रम्भोरु त्वमौत्सुक्यस्य कारणं न विवृणोषि न कथ-
यसि । तर्कोऽपि अनुमानविशेषोऽपि तत्त्वस्य वस्तुस्वाभाव्यस्यावबोधो नि-
श्चय एव एकं फलं यस्य तथाभूतो न भवति । व्यभिचारादिसंभवादिति
भावः । अनुमानमात्रेण न वस्तुतत्त्वनिश्चयो भवतीत्यर्थः । तथाप्यात्मानं
एषां त्वदुक्तानां परिदेवितानां विलापानां लक्ष्यं उद्देश्यं करोमि । त्वदुक्तप-
रिदेवन मामुद्दिश्यैवेति तर्कयामि । अर्पितेत्यादि । अर्पितो मया संप्रेषितो

(१) Po. णिप्पल्लवो &c. B. G. N. T. add अदिमूमिरुणिणो (N. ते). (२) B. G. N. T. आआसिअ. (३) B. G. T. वीक्षते, N. अपेक्षते. (४) N. वाम्ब for वामता and B. G. T. एस्य महत्वं स्नेहस्य. (५) Po. om. (६) Po णिस्ससओ. (७) A. add एआ (स्वा).

राजा—अपि स्मरेदस्मदभ्यर्धनाम् ।

विट्०—किं दाणि एसा दाणि ए दुहिदां दावैरुअं संदेसं विस्मरेदि ।
अहं वि दाव ण विस्मरेमि । (क)

(प्रविश्य चैरणालङ्कारहस्ता)

वकुला०—अपि सुहं सहीए । (ख)

माल०—अहो वकुलावलिआं । सहि सागदं दे । उपविश । (ग)

वकुला०—(उपविश्य) हल तुमं दाणिं जोगदाए णिउत्ता । ता
एकं चलणं उवणेहि । जाव सालत्तअं सणेउरं करोमि । (घ)

माल०—(आत्मगतम्) हिअअ सुदिहददाए अत्तं उवड्ढिदो, अअं
निहो तिं । कहं दाणि अत्ताणं मोचएअं । अहं एदं एज्ज मह
मिन्नुनण्डणं भविस्सदि । (च)

(क) किमिदानीमेषा दास्या दुहिता तावदुरुकं संदेशं विस्मरति । अ-
हमपि तावन् विस्मरामि ।

(ख) अपि मुखं सख्याः ।

(ग) अहो वकुलावलि । सहि स्वागतं ते । उपविश ।

(घ) सहि त्वमिदानीं योग्यतया नियुक्ता । तस्मादेकं चरणमुपनय ।
यावत्सालत्तकं सन्तुपुरं करोमि ।

(च) हृदय सुखिततया अलमुपस्थितोऽयं विभन इति । कपमि-
दानीमात्मानं मोचयेयम् । अथवेतदेव मम मृत्युमण्डनं भविष्यति ।

(१) N. add अलौ. (om. अस्मद्). (२) P. A. पुना. (३) P.
N. तुह. (४) Pn. B. G. T. om. अहं &c.; N. om. वि. & A.
Po दाणि for दाव. (५) A. om. चरण. (६) A. Po add उवड्ढिआ.
(७) Pn add देसए &c. Po A. वेहल्लरणः (८) B. G. N.
T. सुदिदार. (९) B. G. T. om. वि. (१०) N. add दाणि.

बकुला०—किं विचारेसि । उस्तुका क्व इमस्स तवणीभासोअस्स कुसुमोगामे' देवी । (क)

राजा—कयमशोकदोहदनिमित्तो ऽयमारम्भ ।

बिह्व०—^२ किं क्वु ण जाणासि अकालणादो देवी इमं अन्तेउरणे वत्थेण ण सज्जोअइस्सदि त्ति । (ख)

माल०—हल मरिसेहि दाव ण । (पादमुपहरति) (ग)

बकुला०—अयि शरीर सि मे । (^३ नाट्येन चरणसंस्कारमारभते) (घ)

राजा—

चरणान्तानिवेशितां प्रियायाः

सरसां पश्य वयस्य रागरेखाम् ।

प्रथमामिव पल्लवप्रसूतिं

हरदग्धस्य मनोभवद्रुमस्य ॥ ११ ॥

बिह्व०—चलणाणुरूपो नखुं तत्तहोदीए अहिआरो उवक्खित्तो । (च)

(क) किं विचारयसि । उस्तुका खल्वस्य तपनीयाशोकस्य कुसुमो ब्रूमे देवी ।

(ख) किं खलु न जानास्यकारणादेवीमामन्त पुरनैपथ्येन^१ न सयोजयिष्यतीति ।

(ग) शसि मर्षय तानदेनम् ।

(घ) अयि शरीरमसि मे ।

(च) चरणानुरूपस्तत्रभवत्या अधिकार उपसिप्त ।

मदनविषयकरो सदेशो भवदुक्तरूपो यस्यै (यस्या) ताच्छी । चरणान्ते

(१) P. समुगमे, N. मुज्जुगमे. (२) N. णि णु णु जाणासि तुमम् । मायाणागे .. जोअइस्सदि त्ति, B. G. T. किं खु ण जाणासि जो अइस्सदि. (३) N add इति. (४) G.N.T. om. (५) Pn अल्लवारो.

राजा—सम्यग्माह भवान् ।

नवकिसलयरागेणाव्रपादेन बाला

स्फुरितनखरुचा द्रो हन्तुमर्हत्यनेन ।

अकुमुमितमशोकं दोहलापेक्षया वा ।

(प्रणमितं शिरसं या कान्तमार्द्रापराधम् ॥ १२ ॥

विद्व०—^१ पहरिस्तादि तत्तदोदि तुमं अवरद्धम् । (क)

राजा—^२ प्रतिगृहीतं^३ वचः सिद्धिदर्शिनो ब्राम्हणस्य ।

^४ (ततः प्रविशति युक्तमदेरागती चेटी च)

इरा०—हज्जे णिउणिए सुणामि बहुसो मदो किल इत्थिआमप्रास्सु

विसेसमण्डणं ति । अंनि सत्तो लोअपादो अअं । (ए)

(क) पहरिष्यति तत्र भवति त्वमपराद्धम् ।

(ए) हज्जे (चेटी) निपाणिके शृणोमि बहुसो मदः किल स्त्रीज-

नस्य विशेषमण्डनमिति । अंनि सत्तो लोअपादो अपम् ।

स्यादि । (वयस्य प्रियायाश्चरणान्तनिवेशितां सरसामाश्रौ रागरेखां हर-
दग्धस्य शिखोपानलभरभीभूतस्य मनोभवद्रुमस्य कामरूपतरोः प्रथमां
पल्लवप्रसूतिमिदं पश्य ।) । (भौ वयस्य चरणानुरूपस्तत्रवत्याः अलङ्कार
उपलक्षितः) । किं नु खलु जानासि त्वम् । मम कारणादेवोभयमन्तः पुरनेप-
थ्येन सयोजयतीति । नवकिसलयेत्यादि । (बाल्य माल्यवेकमेन मत्यक्ष
दृश्येन नवकिसलयरागेण नवपल्लवताम्रेण स्फुरितनखरुचा प्रकाशित-
नखकान्तिना अव्रपादेन दोहदापेक्षया कुसुमोद्गमार्थमपघनदानानुरोधेनाकु-

(१) P. A. सम्यग्माहित भवता (२) B. G. T. आदि०. (३) P.
A. प्रणिहितं. (४) P. A. B. G. T. वातदस्तावे तत्तदोदीए अवरद्धम्. (५) T.
N. add मूर्ता. (६) P. A. गति. (७) Po A. उन्नतवेया. (८) B. G.
N. T. ०७७. सिद्धि. (९) A. नव. (१०) P. A. ०७७.

निपु०—पुढम लोअवादो एव्व । अज्ज सच्चो सवुत्तो । (क)

इरा०—अल सिण्हेभणिदेण । कहेहि कुदो दाणिं अवगंढ देल्ल
घर पुढम गदो भट्ठीं ति । (ख)

निपु०—भट्ठिणीए अखण्डिदादो पणमादो । (ग)

इरा०—अल सेवार । मज्झत्यद परिगेण्हीअं भणाहि । (घ)

निपु०—वसन्दोवाअणलोलुवेण अज्जगोदमेण कहिद । तुवरदु
भट्ठिणी । (च)

इरा०—(अयस्यास्तदश परिक्रम्य ।) हज्जे^१ मदेण किलामिअमाणं
अत्ताण अज्जउत्तदसणे हिअअ तुवरोदि । चलणा उण ण मग्गे पसर
दि^२ । (छ)

(क) प्रथम लोकवाद एव । अद्य सत्यं सवृत्तं ।

(ख) अल स्नेहभणितेन । कथय कुत इदानीमवगतं देलागृह
प्रथमं गतो भूतेति ।

(ग) भट्ठिन्या अखण्डिताध्वनयात् ।

(घ) अल सेवया । मध्यस्थता परिगृह्य भण ।

(च) वसन्तोपायनलोलुपेनार्यगौतमेन कथितम् । त्वरता भट्ठिणी ।

(छ) हज्जे (चेष्टे) मदेन क्लाम्यमानमात्मानमार्यपुत्रदर्शने हृदय
क्षययति । चरणौ पुनर्न मार्गे प्रसरत ।

सुमितमपुष्पितमशोक आर्द्रपिराद्ध प्रणयकृतापराद्ध अभिनवापराद्ध वा

(१) N सविच्छिन्नाससिणा सिण्हेण अल, T. अल मह सिणिहेण, B G
सविच्छिन्नाससिणा &c (२) B. G अवगमि, T. अवगमिदन्व, N. अवग
मिदवो (३) B. G. N T. add ण वे. (४) P. A. मेग्हीअ, B.
G. गदुअ (५) A. P. हल्ल. (६) A. P. मिलाअमाण, B. G. T.
मिलाअमाण. (७) N. add मह. (८) G. B. T. ओगल्लति.

निपु०—णं पत्तल दोलाघरम् । (क)

इरा०—णिउणिए अज्जउत्तो एत्थ ण दीसदि । (ख)

निपु०—भट्टिणी^१ ओलोअदु । ^२ परिहासणिमित्त काहँ वि^३ अदिठ्ठेण
भट्टिणा होदव्व । अहो वि^४ इम पिअदुलदापरिक्खित्त असोअसिलापट्टं
पविसाह । (ग)

इरा०—(तथा करोति) "

निपु०—(विलोक्य) ओलोअदु भट्टिणी । चूदाडुर विचिण्णन्दीणं
पिपीलिआहँ दसिदँ^५ । (घ)

इरा०—कह विअ । " (च)

निपु०—एसा असोअपाअवच्छाआए मालविआए वडलावलिआ च-
लणान्कार णिवट्टेदि । (छ)

(क) ननु प्राप्ते स्वे दोलागृहम् ।

(ख) निपुणिके आर्यपुत्रोऽत्र न दृश्यते ।

(ग) भट्टिन्यवलोकयतु । परिहासनिमित्तं कुत्राप्यदृष्टेन भर्त्रा भवितुं
व्यम् । आवागपीम प्रियदुलतापरिक्षिप्तमशोकशिलापट्टं प्रविशाम् ।

(घ) अवलोकयतु भट्टिनी । चूताडुर विचिन्वन्त्योः पिपीलिकाभि-
र्दष्टम् ।

(च) कथमिव ।

(छ) एषाशोक्रूपादपच्छायाया मालविकाया वकुलावलिका चरणा-
लङ्कारं निर्वर्तयति ।

प्रणतशिरसः कान्तः प्रियं च द्वौ हन्तु ताडयितुमर्हति ।) कथय कुतः

(१) P. A. om, B. G. T. ण भट्टिणा. (२) Po A. भट्टिणीए,
(३) Po A. गुम्मे गुम्मे, Pa. B. G. T. गुम्मे. (४) N. om. (५)
B. G. N. T. वह । for तथा करोति. (६) A. रमण (रमण). (७) A.
P. B. G. T. वि विअ ए.

इरा०—(शङ्का रूपयित्वा) अभूमी इव मालविआए । कह' एत्थं तेकेसि । (क)

निपु०—तक्केमि दोलपरिभ्रष्टए सरुअचलणए देवीए असोअदो हलाहिअरे मालविआ णिउत्तेत्ति । अण्णहा कह देवी सअ धारिअ णेउर जुअल परिअणस्स अणुजाणिस्सदि । (ख)

इरा०—महती नखु से सभावणा । (ग)

निपु०—किं उण णं अण्णेसीअदि भट्टा । (घ)

इरा०—हज्जे मे चलणाअण्णदो ण पवट्ठन्दि । मदो' म विओरेदि । आसकिदस्स दाव अन्त गमिस्स । (मालविका' निर्वर्ण्य । आत्मगतम् ।) ठाणे नखु कातर मे हिअअ । (च)

वक्कु०—(मालविकायै' चरण दर्शयन्ता) अवि' रोअदि दे' अअ राअरेहाविण्णासो । (छ)

(क) अभूमिरिय मालविकाया । कथमत्र तर्कयसि ।

(ख) तर्कयामि दोलपरिभ्रष्टया सरुजचरणया देव्याशोकदोहदाधिकारे मालविका नियुक्तंति ।

(ग) महती खल्वस्या सभावना ।

(घ) किं पुनर्नान्विष्यते भर्ता ।

(च) हज्जे मे चरणावन्यतो न प्रवर्तते । मदो मा विकारयति । आशङ्कितस्य तावदन्त गमिष्यामि । स्थाने खलु कातर मे हृदयम् ।

(छ) अपि रोचते तेऽय रागरेखाविन्यास ।

इदानीमवगन्तव्यो दोलागृह प्रथम गतो भर्ता न वेति । (कुत इदमवगत दोलागृह प्रथम गतो भर्ता न वेति ।) पिपीलिकाभिर्दष्टम् । भावेत्त । सखि

(१) P. A. किं तक्केसि (२) A. P. om. (३) B. G. N. T. अण्णजुणिस्सदि. (४) B. G. N. T. om. उण. (५) Po. मणो &c. (६) N. add इति, B. G. मालविका—(आत्मगतम्) &c. (७) A. P. B. G. T. om (८) B. G. T. किं वि (९) Pb. om. देअअ, B. G. T. om. अअ.

माल०—हला अत्तणो चलण गदो' ति लज्जेमि ण पसंसिदुं ।
'केण पसाहणेकलाए अहिनिणादासि । (क)

बकु०—एत्य अहं मैट्ठिणो सिस्स झि । (ख)

विद्व०—तुवरेहि दावै णै गुरुदत्तिवणए । (ग)

माल०—दिट्ठिआ ण गव्विदासि । (घ)

बकु०—उपदेशानुस्वे' चलणे' लम्भिअ अज्ज दाणि गव्विदा
भविस्स । (राग विलोक्य । आत्मगतम् ।) हन्त सिद्धं मे दीयम् ।
(प्रकाशम् ।) सहि एकस्स दे चलणस्स अयसिदो राभणिकखेवो' ।
केवलं मुहमारुदो लम्भायितव्यो । अथवा प्रवादं एवै एदं ठाण । (च)

राजा—तखे पस्य पश्यं ।

(क) सखि आत्मनश्चरणं गत इति लज्ज एनं प्रशंसितुम् । केन
प्रसाधनकलायामभिविनीतासि ।

(ख) अत्राह भर्तुः क्षिप्यास्मि ।

(ग) त्वरय तावदेना गुरुदक्षिणायै ।

(घ) दिष्ट्या न गर्वितासि ।

(च) उपदेशानुरूपी चरणौ लज्ज्वेदनीं गर्विता भविष्यामि । हन्त
सिद्धं मे दीयम् । सखि एकस्य ते चरणस्यावसितो रागानितेयः । केवलं
मुखमारुतो लम्भायितव्यः । अथवा प्रवातमेवैतत्स्थानम् ।

न मे चरणानन्यतः प्रवर्तते । मदश्च मां विचारयति । उपदेशानुरूपी

(१) B. G. N. T. om. गदो, A. Po गद. (२) A. Po add
रहेहि, N. तेज. (३) Po सिन्धुसहजकलाय. (४) A. Po B. G.
T. add क्व. (५) A. P. II. G. T. वाण. (६) N. 'इवा चलणा.
(७) N. दूयम्, B. G. T. सिद्धो मे व्य. (८) Pu. 'विस्वेयो. (९)
N. om. (१०) N. A. om. one परय.

आर्द्रालककमस्याश्वरणं मुखमारुतेन बीजयितुम् ।

प्रतिपन्नः प्रथमतः संप्रति सेवावकाशो मे ॥ १३ ॥

विद्व०—कुदो दे अणुसओ । ^१ चिरं भवदा एद कमेण अणुहो
द्व्वं (क)

वकु०—सहि^३ अरुणसदपत्त विअ सोहदि दे चलणो^४ । सज्जहा
भाट्टिणो अङ्कुपरिवट्टिणी होदि । (ख)

(इरावती निपुणिकामुखैषवेक्षते)

राजा—ममेयमाशी ।

माल०—हलौ अवअणाअ मतेसि । (ग)

वकु०—मन्तिद्व्व एव्व मए मतिद । (घ)

माल०—पिआ न्वु अह तुह । (च)

वकु०—ण केवल मह । (छ)

(क) कुतस्तेऽनुशय । चिरं भवतैतत्क्रमेणानुभूतित्वम् ।

(ख) सखि अरुणशतपत्रमिव शोभते ते चरण । सर्वथा भर्तुरङ्कुपरिवर्तिनी भव ।

(ग) सखि अवचनीय मन्त्रयसे ।

(घ) मन्त्रयितव्यमेव मया मन्त्रितम् ।

(च) प्रिया खल्वहं तव ।

(छ) न केवलं मम ।

चरणौ लब्ध्वाद्यं गर्विता भविष्यामि ॥ आर्द्रालककमित्यादि । मुखमारु

(१) B G T शोषयत, शोषयितु (२) P चिरं भवदा एद अणुहोद्व्व
ध्वरेण H G. T एद भवदा चिरक्रमेण अणुमविद्व (३) P A cm
(४) B G. N T चलण (५) B G N T निपुणिकाम्, (६)
N. मा अवअणीअ मतेहि. B. G T add एहा to this

माल०—कस्म वा अण्णरस । (क)

वकु०—गुणेतु अहिणिवेसिणो भट्टिणो वि । (ख)

माल०—अलीअं मन्तेसि । एद एच्च मयि णान्ति । (ग)

वकु०—सच्चं तुइ णत्थि । भट्टिणो त्तिथेनु 'इमिपरिपण्डरेमु अङ्गेसु दीसइ । (घ)

निपु०—पुदमं भणितं विअ हताशाए उत्तरं । (च)

वकु०—अणुराओ अणुराएण परित्थितव्वो' ति सुअणदभणं प्रमाणीकरोहि । (छ)

माल०—किं अत्तणो छन्देण मन्तेसि । (ज)

(क) कस्म वान्पस्य ।

(ख) गुणैवमिनिवेशिणो भर्तुरपि ।

(ग) अलीकं मन्त्रयसे । एतदेव मयि नास्ति ।

(घ) सत्यं त्वमि नास्ति । भर्तुः रुशेन्वीपत्परिपाण्डुरेण्वङ्गेषु दृश्यते ।

(च) प्रथमं भणितमिव हताशाया उत्तरम् ।

(छ) अनुरागेऽनुरागेण परित्थितव्य इति सुजनवचनं प्रमाणीकुरु ।

(ज) किमात्मनश्छन्देन मन्त्रयसे ।

तेन बीजयितुं शोषयितुं । प्रथमतरो मुख्यतरः । प्रतिपन्नः प्राप्तः ॥ भर्तुः रुशेषु दर (वर) पाण्डुरेषु अङ्गेषु दृश्यते । प्रथमं गुणितमिव हताशाया उत्तरम् । नाहि भर्तुः खल्वेतानि प्रणयमृदूनि त्रिचन्तरितान्यक्षराणि । दुर्जाति

(१) B. G. T. मुदर°; N. वर°. (२) B. G. N. गुणित; T. गणित. (३) A. पीडिच्छिदन्वो (प्रीतिच्छेदन्वो); N. वण्डेदन्वो (व्रदेदन्वः); पुच्छिदन्वो.

वकु०—णहि णहि । भट्टिणो कर्तुं एदाइ पणभमभाइ^१ अक्खराइ
बिम्बन्तरिदाइ (क)

माल०—इत्थं देवि विचिन्तिय ण मे हिअय विस्ससदि । (ख)

वकु०—मुद्धे भमरसबाधो^२ भविस्सदि^३ ति वसन्दावदारसब्बस्स
किं ण चूदप्पसवो ओदसिदब्बो । (ग)

माल०—तुम दाव दुज्जादे^४ अच्चन्त सहाया होदि । (घ)

वकु०—विमरसुरही बैउलावलिआ न्खु अह । (च)

राजा—साधु वकुलावलिके साधु ।

भावज्ञानानन्तरं प्रस्तुतेन

प्रत्याख्याने दत्तयुक्तोत्तरेण ।

(क) नहि नहि । भर्तुं खल्वेतानि प्रणयमयान्यक्षराणि बिम्बान्तरितानि ।

(ख) सखि देवी विचिन्त्य न मे हृदय विश्रसिति ।

(ग) मुग्धे भ्रमरसबाधो भविष्यतीति वसन्तावतारसर्वस्य किं न चूत-
प्रसवोऽवतसयितव्य ।

(घ) त्व तावदुर्जातेऽत्यन्त सहाया भव ।

(च) विमर्दमुराभि बैकुलावलिका खल्वहम् ।

दु खे । ' दुर्जात व्यसने क्लीब असम्भगजातवस्तुनि ' इति केशवस्वामी ।
भावज्ञानेत्यादि । (भावस्यास्या अनुरागस्य ज्ञानान्तरं प्रस्तुतेन कृत

(१) A. P om. णहि. (२) B G. N. T. मिडुआइ. (३) N.
वत्तत्तरिदाइ, B. G. T. विप्पेसिदाइ (विंरिखानि). (४) N A. B. G
सपादो. (५) J. अत्थि, P. A. om., B. G. भमरसपादो वसन्तोदर (T
पत्तावदार) सप्पवो दाणि (T. om. दाणि) णवचूदप्पसवो ओदसिण्णो.
(६) B G. T. जाव (७) Po add मे (८) P. अच्चन्तसहाइणी T.
गच्छतस्स सहाइणी, B. G. ओदीसणाज्जो. (९) Pn. बज्जलिआवलिआ ण अह.

वाक्येनेयं स्थापिता स्वे निदेशे

स्थाने प्राणाः कामिनां दूत्यधीनाः ॥ १४ ॥

इरा०—हजे' पेवख । कारेदं एव वडलावलिआए एदं^३ पदं मा-
लाविआए । (क)

निपु०—भट्टिणि णिव्विआरस्सं वि उस्सुअत्तणजणओ उनदेसो॥(स्त)

इरा०—ठाणे वखु संकिदं मे हिअअं । गहीदित्या अणन्तरम् चिन्त
हस्स । (ग)

वकु०—एसो दुदीओवि दे णिवुत्तपरिकम्पो चलणो । जाव दुवे विं
सणेउरे करोमि । (इति नाट्येन नूपुरयुगलमामुष्य ।) इत्थ उट्टेहि । अ-
नुचिष्ठं देयीअसोअविआसइत्तअं णिओअं । (घ)

(क) हजे पश्य । कारितमेव वकुलावलिकयैतत्पदं मालविकायाः ।

(ख) भट्टिणि निर्विकारस्याप्युत्सुकत्वजनक उपदेशः ।

(ग) स्थाने खलु शङ्कितं मे हृदयम् । गृहीतार्थान्तरं चिन्तयि-
ष्यामि ।

(घ) एष द्वितीयोऽपि ते निर्वृत्तपरिकर्मा चरणः । यावद् द्वारपि
सन्पूरा करोमि । इत्थ उत्तिष्ठ । अनुत्तिष्ठ देव्या अशोकविकासपितृकं
नियोगम् ।

प्रसङ्गेन प्रत्याख्यानं तया निराकरणे कृते सतीति शेषः । वक्तोचित्तोत्तरेण
वाक्येन स्वे प्रदर्शान्प्रधानप्रदर्शनरूपे निदेशे तत्प्रतिपालनरूपे इयं मातु-
विका स्थापिता । कामिनां जनस्य प्राणा दूत्यधीना यत् तत् स्थानेऽर्जितपुक्त-
मित्यर्थः ॥ भट्टिणि निर्विकारस्थापि उत्सुकत्वजननमुपदेशः ॥ यावदेनं नूपुर-

(१) N. om. (२) पाठिक्व वडलावलिआए मालविका पदं. (३) Po.
A. om.; T. प्वस्स. (४) B. G. N. T. णिव्विआरस्स (N. om.)
अहिआरस्स उदरोअदेसो. (५) P. A. मक्का; B. G. T. मक्का. (६)
B. G. N. T. ७ (स्तं) सणेउर. (७) P. add मक्का.

हरा०—सुदो देवीए णिओओ तिं । हेदु दाणं । (क)

चकु०—एसो उवारुटराओ उवभोअक्खमो पुरदो दे वट्ठे । (ख)

माल०—किं भट्ठ । (ग)

चकु०—(सम्मितम्) ण दाव भट्ठ । एसो असोअसाहाअलम्बी
पल्लवगुच्छो । ओदसेहिं णं । (घ)

विहू०—अवि सुद भवदा । (च)

राजा—सस्से पर्याप्तमेतावता कामिनाम् ।

अनानुरोत्कण्ठितयोः प्रसिद्धयता

समागमेनापि रतिर्न मा प्राप्ति ।

परस्परप्राप्तिनिराशयोर्वरं

शरीरनाशोऽपि समानुरागयोः ॥ १५ ॥

(क) श्रुतो देव्या नियोग इति । भवविदानीम् ।

(ख) एष उपाख्यटराग उपभोगक्षम पुरतस्ते वर्तते ।

(ग) किं भर्ता ।

(घ) न तावद्भर्ता । एषोऽशोकशाखावल्ग्वी पल्लवगुच्छ । अवत
सपैनम् ।

(च) श्रुत भवता ।

शोभित करोमि ॥ अनानुरोत्त्यादि । अनानुरोत्कण्ठितयो । अनानुरोऽनार्त
उत्कण्ठित कामोत्कण्ठित इत्यर्थः । प्रसिद्धयता सभवता समागमेनापि स
पर्येणापि मा प्राप्ति माप्नु । मत्पस इत्यर्थः । रतिर्न शृङ्गारो न भवति ।

(१) N om ति (२) B. G. T विहू (३) B G. T.
add दाव (४) N. om (५) B. G T. add मालविका विप्राद
नाम्पति (६) Po A अनासतो (७) B. G. समानरागयो

(मालविका रचितपञ्चवातंसा सलीलर्नशोकायं पादं प्रादिणोते ।)

राजा—वयस्य

आदाय कर्णकिसलयमस्मादियमत्र चरणमर्पयति ।

उभयोः सरस्वतिनिमयादात्मानं चाञ्जितं मन्ये ॥ १६ ॥

‘मातृ०—‘अवि णाम अद्याणं संभावना सफल भवे । (क)

वकु०—‘हल णत्ति दे दोषो ।’ ‘णिगुणो अमं असोओ नइ कुसुमोद्भेदमन्यरो भवे जो दे’ चलणसत्कारं लहेई । (ख)

(क) अपि नामावयोः संभावना सफल भवेत् ।

(ख) सति नास्ति ते दोषः । निर्गुणोऽप्यमशोको यदि कुसुमोद्भेदमन्य-
रो भवेद्यस्ते चरणसत्कारमलभत ।

एकानुरागस्य रूपाभासत्वात् । तथा चोक्तम्—‘एकवैवानुरागश्च बहुवक्ति-
श्च योपेतः । अनौचित्यप्रवृत्तत्वात् शुद्धाराभास उच्यते ॥’ इति (एतावता
एतादृशश्रवणेनैव कामिनां अभ्यासमिति शेषः । एकस्य अनतुरस्य अपर-
स्य चोत्काठितस्य एतयोर्वैषम्यानुरागयोर्नापेक्षनापेक्षयोः प्रविद्धचता कपचि-
क्षिप्यद्यमनेनापि समागमेन मां प्रति न वरं । किं तु समानुरागयोः परस्परप्राप्ति-
निराशयोः सतोः शरीरनाशोऽपि वरं । तथा च एतस्या न्यूनानुरागवत्त्वान् स-
मागमाभावे मम देहत्यागोऽप्यभीष्टः) । आदायेत्यादि । कर्णकिसलयं
कर्णपूरयं किसलयम् । अत्र कर्ण शब्देन कर्णपूरो लक्ष्यते । कर्णभूषण

(१) N. om. (२) P. अगोच्छादनात्. (३) A. P. N. om.
thus, speech. (४) T. add here वयो स्तु एतो अद्योसो जो वन्तव
एमाणी रुदुअ (व्यवहृ एमाणी इत्य) कुसुमुमम न द्योति &c., (५) T. add
अत्र जेव. (६) P. A. समुच्छेद°, T. B. G. उग्रम्°. (७) P. A.
इति. (८) N. अन्तर्दृष्टात्. (९) B. N. G. T. लीनज (N. अलम्ब.
A. लेभे); T. लम्बज.

राजा—

अनेन तनुमध्यया मुखरानूपुराराविणा

नवाम्बुरुहकोमलेन चरणेन संभावितः ।

अशोक यदि सद्य एव कुसुमैर्न संपत्स्यसे

वृथा वहसि दोहलं ललितकामिसाधारणम् ॥ १७ ॥

सखे वचनमसौ पूर्वकं प्रवेष्टुमिच्छामि ।

विदू०—एहि । णं परिहासइस्सं । (क)

(उभौ प्रवेशं कुरुतः ।)

निपु०—भट्टिणि मद्य एत्थ पविसदि । (ख)

इरा०—एव्व मम पुढमं चिन्तिदं हिअएण । (ग)

विदू०—(उपसृत्य) होदि जुत्तं णाम अत्तदोदो पिअव्वभस्सो
अँअँ भसोओ वामपादेण ताडेदु । (घ)

(क) एहि । एना परिहासयिष्यामि ।

(ख) भट्टिनि भर्तानि प्रविशति ।

(ग) एवं मम प्रथमं चिन्तितं हृदयेन ।

(घ) भवति युक्त नामात्रभवतः प्रियवयस्योऽयमशोको वामपादेन
ताडयितु ।

चरणार्पणयोस्तुल्यरूपपरिवर्तेन वञ्चितं अकृतार्थं मन्ये ॥ यस्ते चरणस-
त्कारं लब्ध्वा (लब्ध्वा) ॥ अनेनेत्यादि । ललितकामिसाधारणं चारु-

(१) B, G, N, T. मुकुलै. (२) B, G, I. मुभा. (३) B,
G, T. 'अववारा', N. 'अनुसारा'. (४) A. माळविआए for मम. (५)
B, G, N, T. ज्येष्ठ. (६) N. om. & A, P add ण. (७) B,
G, N, T. A. om. अज. (८) N. 'असोओ' । ण & G.

उभे—(ससंभ्रमम् ।) अहो भद्रा । (क)

विदू०—बकुलावल्लि गृहीदत्वाए तुए अत्तहोदी ईरिअं अविणअं
करन्दी कांस ण निवारिदी । (ख)

(मालविका भयं रूपयति^१)

निपु०—भद्रिणि देवेसु । किं पजुत्तं अज्जगोदमेण । (ग)

इरा०—कहं ब्रह्मबन्धु अण्णहा जीविस्सदी^२ । (घ)

बकु०—अज्ज एसा देवीए णिओअं अणुचिह्वादि । एदस्सि अदिक्कमे
परवदी इअं । पसीदतु भद्रा । (आत्मना सममेनां प्रणिपातयति ।) (च)

राजा—यदेवमनपराद्धासि । उत्तिष्ठ भद्रे । (इति हस्तेन गृहीत्वो^३
त्पापयति ।)

(क) अहो भर्ता ।

(ख) बकुलावल्लिके गृहीतार्थया स्वयात्रभवतीदृशमविनयं कुर्वती
कस्मान्न निवारिता ।

(ग) भद्रिणि पश्य किं प्रयुक्तमार्यगौत्तमेन ।

(घ) कथं ब्रह्मबन्धुरन्यया जीविष्यति ।

(च) आर्य एषा देव्या नियोगश्नुतिष्ठति । एतस्मिन्नतिक्कमे परवती-
यम् । प्रसीदतु भर्ता ।

कामिसाधारणं चारुकाभिजनतुल्यं दोहलं पादनिक्षेपरूपं वृथा मिथ्या बहसि
॥ ' जुत्तणाम् ' इत्यत्र ककुर्नुसधेया ॥ भयं रूपयतीति । अत्र भयकयना

(१) P. A. वारिदा. (२) P. A. निरूपयति. (३) B. G. N. T. वेस्त. (४) Pn om. (५) R G. N T. P. पउत्त (प्रयुत्त).
(६) B. G. N. P. add कप्पु, Pa. A. add च. (७) N. होदि.
(८) B. G. N. T. (इत्यात्मना सहैव &c). (९) N. add एना.

विदू०—जुज्जइ । देवी एत्थ माणइदब्बा । (क)

राजा—

किसलयमृदोर्विलासिनि कठिने निहितस्य पादपस्कन्धे ।

चरणस्य न ते वाघा संग्रति वामोरु वामस्य ॥ १८ ॥

(मालविका लज्जा नाटयति)

इरा०—अहो णवणीदोहिअओ अज्जउत्तो । (ख)

माल०—बउलालिए एहि । अणुछिद^१ अत्तण्यो णिओअ देवीए णि
वेदेअ । (ग)

बकु०—तेणैहि विण्णवेहि भट्ठारं विसज्जेहि ति । (घ)

राजा—भट्टे यास्यसि । मम तावदुत्पन्नावसरमर्थित्व श्रूयताम् ।

बकु०—अवहिदा सुणाहि । आणवेदु भट्ठ । (च)

(क) युज्यते । देव्यत्र मानयितव्या ।

(ख) अहो नवनीतहृदय आर्यपुत्र ।

(ग) बकुलालिके एहि । अनुष्ठितमात्मनो नियोग देव्यै निवेदयामः ।

(घ) विज्ञापय भर्तारं विसर्जयेति ।

(च) अवहिता शृणु । आज्ञापयतु भर्ता ।

त्सध्रमण नाम सध्यगमुक्त भवति ॥ किसलयेत्यादि । स्पष्टोर्थः ॥ अत्र
प्रियोक्त्या सगृहो नाम सध्यङ्गमुक्त भवति ॥ अहो अर्वावनीतहृदयोऽयमार्यपुत्र,

(१) P. A. लज्जते, N, रूपयति. (२) P add सास्यम (३)
B. G. N. T. Po णवणादकम्प^१ (४) A. add एव, (५) B, G,
N. T. om, Po. A, om हि.

राजा—

धृतिपुष्पमयमाषि जनो वध्नाति न तादृशं चिरात्प्रभृति ।

स्पर्शामृतेन पूरय दोहदमस्याप्यनन्यरुचेः ॥ १९ ॥

इग०—(सहसोपसृत्य ।) पूरेहि पूरेहि । ण' असोओ कुसुमं दधेदि ।
अअ उणं पुष्पइ फलइ अ । (क)

(सर्वे इरावतो दृष्ट्वा सन्नान्ताः ।)

राजा—(अपवार्य ।) वयस्य का प्रतिपत्तिरत्र ।

विदू०—किं अण्ण । जङ्घावल एव्वं । (ख)

(क) पूरय पूरय । नन्वशोकः कुसुमं दर्शयति । अयं पुनः पुष्प्यति
फलति च ।

(ख) किमन्यत् । जङ्घावलमेव ।

(दयार्द्रचित्तत्वात्तयात्वोपेक्षा । सेट्ठुङ्गनोक्तिरपि) । धृतिपुष्पेति (अयं
मादृशः जनः चिरात्प्रभृति धृतिपुष्पं धृतेः पुष्पं न वध्नाति । अतोऽनन्य
रुचेरनन्याभिलाषस्यास्य मादृशस्य जनस्य दोहदं अभीष्टं स्पर्शामृतेन पूरय ।
पूरय पूरय । अशोकः कुसुमं न दर्शयति (अशोकः पुष्पं दर्शयति ।)
अयं पुनः पुष्प्यति फलति च (न निकाशते किन्तु फलति फलित्य-
तत्पर्यः) । अत्र संरब्धवचनात्तोटकं नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति । वयस्ये-
ह्यादि । का प्रतिपत्तिः को विचारः । क उपाय इत्यर्थः । अत्र भीतेर्गम्य-
मानत्वादुद्देशो नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति । मया आत्मनो वध्ना
वचनं प्रमाणीकृत्य व्याघर्षात्तरकया हरिण्येवाशक्तितया न विज्ञातमेतत् ।
एतदित्यनेन राज्ञा कपटावरणं परानृश्यते ॥ प्रतियोजयेदानीं किमाषि ।

(१) B. G. N. T. असोओ कुसुमं ॥ दधेदि. (२) Po A. अअ उण
ण केवल पुष्पइ फलइ अ, N. अअ उण पुष्पइ एव, B. G. T. अअ उण
प्रतिपत्ति १९, (T. add ण पुष्पइ फलइ केव). (३) T. add (खण).

इरा०—'बकुलवल्लिं साधु उवक्षन्तम् । मालवि तौ दाणिं तुमं
अञ्जउत्तं सफलपथ्यणं करोहि । (क)

उभे—प्रसीदतु भट्टिणी । का अहो भर्तुणो पणअपडिं गहस्स ।
(इति निष्क्रान्ते ।) (ख)

इरा०—अविस्ससणीया पुरिसा । मरं कहुं अत्तणो वञ्चनावअणं
प्रमाणीकरिअं वाहणीदरत्ताए हरिणीए विअ असंकिदाएँ एदं ण विण्णादं ।
(ग)

(क) बकुलवल्लिके त्वया साधूपक्रान्तम् । मालविके तावदिनानीं त्वं
आर्यपुत्रं सफलप्रार्थनं कुरु ।

(ख) प्रसीदतु भट्टिनी । के आवां भर्तुः प्रणयपरिग्रहस्य ।

(ग) अविश्वसनीयाः पुरुषाः । मया खत्वात्मनो वञ्चनावचनं प्रमाणी-
कृत्य व्याधगीतरक्तया हरिण्येवाशङ्कितयैतन्नं विज्ञातम् ।

कर्मगृहीतेन कर्मणि चौर्यकर्मणि गृहीतेनापि कुम्भारिकेन चोरेण संधिच्छेद-
ने । संधेः पिहितभूमिः संधिस्तस्य छेदेने भेदने । सुरङ्गकरणं इत्यर्थः । शिक्षि-
तः । अभ्यसितोऽस्मीति वक्तव्यं भवति । किमपि प्रतियोजय । उपपन्न

(१) B. G. T. add साधु. (२) P. A. B. G. N. T. add

ण. (१) B. G. N. T. om. 'मालवि तौ तुम; A. P. शव for दाणिं;
B. G. दाणिं करोहि. अञ्जउत्तं सफलपथ्यण. (२) P. om. एवसंस्स (प्रसंगस्य).

(५) P. A. om. इति; (६) P. A. add अहो. (७) B. G. N.
T. om. (८) N. add, अस्सिखत्ताए वाहजणगांअहोदिवत्ताए विअ हरिणीए

एदं ण विण्णादं; B. G. T. अस्सिखत्ताए विअहरिणीए विअअसत्तुं विअ । एव ण
विण्णादं मरं वाहजणगांअहोदिवत्ताए अविस्ससिक्खाए हरिणीए विअ विणासो ति ।

(१) N. वाहजणगांअहोदिवत्ताए; P. om. ण, (१०) N. om.

विद्व०—(जनान्तिकम् ।) पण्डितो जेहो दिद्वं किंपि । कम्प-
गाहीदेण कुम्भील्लएण सधिच्छेअणसिस्सिओस्सि ति वत्तव्वं होदि । (क)

राजा—सुन्दरि न मे मालविकायां काश्चिदर्थः । मया त्व विरायसीति
कैचिदात्मा विनोदितः ।

इरा०—विस्ससणीओ सि । मए ण विण्णहं ईरिसं विणोदवत्थुअं
अज्जउत्तेण उवलद्ध ति । अण्णहा मन्दभाइणीए एव्वं ण करीअदि ।
(ल)

विद्व०—मा दावं अत्तहोदी अत्तहोदी दक्खिण्णस्स उअरोह भण्णादु ।
संभावात्तिदिट्ठेण देवीए परिअणेणै सकहा वि जइ अर्धराहो द्वावीअदि
एत्थ तुम एव्व पमाण (ग)

(क) प्रतिभोजयेदानीं किमापि । कर्मगृहीतेन कुम्भील्लकेन साधे-
च्छेदनाशिक्षायाऽस्मीति वक्तव्यं भवति ।

(ल) विश्वसनीयोऽसि । मया न विज्ञातमीदृश विनोदवस्तुकमार्यपुत्रे-
णोपलब्धमिति । अन्यथा मन्दमगिन्यैव न क्रियते ।

(ग) मा तावदत्र भवत्यत्र भवतो दक्षिण्यस्योपरोधं भणतु । समा-
पत्तिदष्टेन दैव्याः परिजनेन सकयापि यदापराधः स्याप्यतेऽत्र त्वमेव
प्रमाणम् ।

मनुपपन्नं वा उत्तरं कुर्वित्यर्थः । विश्वसनीयोऽसीत्यत्र विपरितरुक्षणानुसंधे-

(१) B. G. T. भो पण्डितज्जेहि रिपि उत्तर. (२) N. add
ति, B. G. T. किं ण मणइ । उदरा-दमूले विमहिले विमहिदेण (उदरागत
मूले विरयिके विमयितेन) कुम्भील्लण (B. G. सवेसो सिस्सद्वो चि) (T.
सधिच्छेतो सिस्सिद्वो चि). (३) Po. 'A. add. एव. N. 'उअ &c.
(४) B. G. N. T. मलविका (५) B. G. N. T. add पया.
(६) B. G. T. अविस्सं, (७) B. कि वि, P. A. एतारिच. (८)
N. दुस्समा, B. G. T. दुस्सन्नावाणीणी एव ण इरेमि, Po A. दुस्सतर एव.
(Po एव) ण तरेमि. (९) N. तावदा. (१०) N. वत्तमअदो. (११)
B. G. मविदु, N. भाणइ (१२) B. H. T. समीवाद्धेण. (१३) B.
G. परिद्विअज्जणेण, T. परिअसिप्यआज्जणेण (१४) Po. अवरादे, A. अव-
रादो, T. वरिअदि, B. G. सरदा अदिमूआ (B. अवरादो)

इरा०—ण सकदा णाम होदु । किंति* अत्ताणं आभासइस्सं । (इति
रुष्टो प्रस्थिता) (क)

राजा—(अनुसरन् ।) प्रसीदतु भवती ।

(इरावती रशनासर्दितचरणा व्रजत्येव ।)

राजा—सुन्दरि न शोभते प्रणयिजननिरपेक्षता ।

इरा०—सठ अविस्ससणीअहिअओ सि । (ख)

राजा—शठ इति मयि तावदस्तु ते
परिचयवत्यवधीरणा प्रिये ।
चरणपतितया न चण्डिं तां
विसृज्यसे मेखलयापि याचिता ॥ २० ॥

इरा०—इअ पि हदासा तुम एव्व अनुसरामे ।* (रशनामावाप राजानं तादयितुमिच्छति ।) (ग)

(क) ननु सकया नाम भवतु । किमित्याख्यानमापस्तपिष्यामि ।

(ख) शठ अविश्वसनीयद्वयोऽस्ति ।

(ग) इयमपि हताशा त्वामेवानुसरति ।

या ॥ मा तावदत्रभवतो दाक्षिण्यस्योपरोधं भणतु । शठइत्यादि । हे प्रिये परिचयवति परिचयं समुत्तवो यस्य स परिचयवान् । अतिशायने मतुप् । तस्मिन्माये शठं इति गूढविप्रियकारीति अवधीरणा तिरस्कारोऽस्तु । अतः ' अतिपरिचयादवज्ञा ' इति वदन्ति । तस्मादियमवधीरणा युक्तैवेत्यर्थः । हे चण्डि अत्यन्तकोपने चरणपतितया मेखलया रशनया याचि

(१) केरिअ वाल. (२) N. द्वा. A. P. om. इति. (३) N. सगरिव, B. G. T. सदान्ति. (४) P. A. प्रणयजननिरपेक्षता, N. प्रणयिनि जने &c. (५) P. A. चण्डता, N. चण्डिका

राजा—एषां

वाष्पासारा हेमकाशीगुणेन

श्रोणीविम्बादव्यपेक्षाच्युतेन ।

चण्डी चण्डं हन्तुमभ्युद्यता मां

विदुद्दाम्ना मेघराजीव विन्ध्यम् ॥ २१ ॥

इरा०—किं मे एवम् भूओ त्वि अवरेद्धं करोषि । (इति सरशनं हस्तमालम्बते ।) (क)

राजा—

अपराधिनि मयि दण्डं संहरासि किमुद्यतं कुटिलकेशि ।

वर्धयसि विलसितं त्वं दासजनायात्रं कुप्यसि च ॥ २२ ॥

नूनमिवानीर्भेनुजातम् । (इति पादयोः पतति ।)

(क) किं मामेवं भूयोऽप्यपराद्धां करोषि ।

तपि प्रार्थितापि ताम्रवधीरणां न विसृजसि न त्यजसि । किमिदं युक्तमिति शेषः (सखीपाचनेन कोपत्यागस्योचितत्वेन कोपाभावे चातधीरणात्यागो युक्त एव । तन्नकरोपीत्यनुचितमिति भावः) । वाष्पासारेत्यादि । वाष्प आसार इव पर्यायः । श्रोणीविम्बात् प्रशस्तनितम्बस्थानादुपेतया असावधानेन च्युतेन गलितेन विदुद्दाम्ना विदुन्मालयेव हेमकाशीगुणेन त्वर्णरक्षनया चण्डमुत्रं (ययास्यात्तया) मेघराजीव मेघमालेव इयं चण्डी कोपना विन्ध्य पर्वतमिव मां हन्तुमुद्यता उद्युक्ता । किं मामेवं भूयोऽप्यपराद्धां करोषि । अपराधिनीत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ नूनमित्यादि । इदं वदन्नासंहरणमनुजात

(१) B. G. एषावती, T. वपस्वीरावती; N. इषामिरावती, A. पैशा.

(२) B. G. N. T. अष्टपेक्षा &c. (३) N. ताह. (४) P. A.

om. (५) B. G. T. अववातिज, A. अववद्ध (अवसते) (६) B.

G. N. T. read (सरशनं हस्तमालम्बयति) after राजा below. (७)

N. जघ. (८) P. add (आत्मपदम्). (९) N. इहय.

इरा०—ण खु इमे मालविआरं चल्णा जे दे हरिसंदोहल पूरयिस्स-
ति । (इति निष्क्रान्ता सचेटा ।) (क)

विदू०—भो उठेहि उठेहि । किदैणसादोसि । (ख)

राजा—(उत्थाय इरावतीमपश्यन् ।) कैय गतैव मिया ।

विदू०—वअस्सं दिट्ठिआ इमस्स अविणअस्स अण्णसादिदा गदां । तं
वअ सिग्घ अवक्कमाम जाव अङ्गारओ रासिं विअ सीं अणुवक्क^१ ण करेइ । (ग)

राजा—अहो मनसिजैवैषम्यम् ।

मन्ये प्रियाहृतमनास्तस्याः प्रणिपातलङ्घनं सेवाम् ।

एवं हि प्रणयवती सा शक्यमुपेक्षितु कुपिता ॥ २३ ॥

(इति निष्क्रान्त सह वयस्येन ।)^२

इति वृत्तीयोऽङ्कः ॥

(क) न खल्विमौ मालविकायाश्चरणौ यौ ते हर्षदोहद पूरयिष्यत ।

(ख) भो उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ । कृतप्रसादोऽसि ।

(ग) वयस्य दिष्ट्या अस्याविनयस्याप्रसादिता गता । तदावां
शीघ्रमपक्रमाव यावदङ्गारको राशिमिव सा अनुवक्र न करोति ।

मनुमतम् । मत्प्रार्थनया इति शेषः ॥ वयस्य दिष्ट्या अनेनाविनयेनाप्रसन्ना
गतया । तावदावा शीघ्रमेवापक्रमाव यावदङ्गारको राशिमिवानुवक्र (प्रतिगम
न) प्रतीप ॥ करोति । मन्य इत्यादि । प्रियाहृतमना मालविकाहृतमना

(१) N मालविआचल्णा. (२) Po परित, Pn करित, A इस्ति
T. विसत्तेण (१) P A (सप्तमी निष्क्रान्ता ।), N सहचेण्या (२)
B G. N. T. om. भो & om. उठेहि (५) B. G T अस्मि & c
(६) B. G हत, T वत् (७) P A om. (८) N अप्यसण्णा,
B G T अपण्यसारिण (९) N. add एसा (१०) B G अत्तिणा,
T. अहदाव for वा वय. (११) B G. N T om. (१२) N. add
पट्टिमण. (१३) N. T मदनस्य, B. G. मदन^३ (१४) B. G T
एव प्रणयवती ॥ नहि शक्यम् & c (१५) P A. (इति परिक्रम्य निष्क्रान्ता
वत्) B. G. T. (इति निष्क्रान्त सह वयस्येन).

प्रणिपातलङ्घन प्रणामातिक्रम तस्या इरावत्या सेवामनुकूलचरण मन्ये ।
 सेवायाः फलमाह—कुपिता क्रुद्धा प्रणयवती प्रेमवता सा इरावती एव
 मनेन क्रमेण प्रणिपातलङ्घनरूपेणोपेक्षितुमीदासीन्येन वर्तितुं शक्यं हि
 शक्या खलु । शक्यमिति निपात (तदतिकामिणीं प्रसादनविशेषं प्रणा
 माधिकामिति यावत् सेवा मन्ये तादृशी सेवैः प्रसादनाया अल नान्येत्यर्थः ।
 सा हि कुपितापि मये प्रणयवती अत उपेक्षितुं तस्या प्रसादनमिति शेष
 न शक्यम् ।) अत्र वीचानुसंधानादक्षेपो नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति । इव
 श्रीकाट्यवेमभू
 ष्योऽङ्क ॥

()

चतुर्थोऽङ्कः

(ततः प्रविशति पर्युत्सुको राजा प्रतीहारी च ।)

राजा—(आत्मगतम्)

तामाश्रित्य श्रुतिपथमतामास्थया लब्धमूलः
 संप्राप्ताया नयनविषय रुद्धरागः प्रवालः ।
 हस्तस्पर्शं मुकुलितं इव व्यक्तरोमोद्गमत्वा-
 त्कुर्यात्कौन्तं मनसिजसरुमां रसज्ञ फलस्य ॥ १ ॥

(प्रकाशम् ।) सखे गौतम ।

प्रती०—जेदुं भट्टा । असनिहितो गोदमो । (क)

राजा—(आत्मगतम् ।) अये^१ मालविकावृत्ता तज्ज्ञानार्थं प्रेषित ।

(प्रीत्यर्थम्)

विद्म०—वडुदुं भव । (ख)

(क) जयतु भर्ता । असनिहितो गौतम ।

(ख) वर्धताम् भवान् ।

कविरिदानीमिद्वा तस्मारभते—ततः प्रविशतीत्यादिना । ताभिति ।
 मुकुलित इव सजातमुकुल इव का त कामनायुक्त कुर्यादिति प्रार्थनाया (आ-
 शंसाया) लिङ् । अत्र प्रसजितवान् प्रकरास्थाने कृतमिति न तत्त्वम् ॥
 असनिहितोऽत्र गौतम ॥ सा खलु तपस्विनी तथा पिङ्गलाद्या सारभाण्ड

(१) B G N T वडुदुं (२) B G N T स्पर्श. (३)
 B G T कुमुलित (४) P रोमोद्गम (५) N T. रुद्ध. (६)
 B G. N T repeat जेदुं (७) B G N T. आ (८) N.
 T add मया (९) B G add विष्णु (१०) B. G. T जेदुं
 जेदु and P A. जेदु.

राजा—जयसेने जानीहि कं देवी धारिणी कय नौ सरुनचरण
त्वादिनोद्यत इति ।

प्रती०—ज देवी आपवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (क)

राजा—सखे को वृत्तान्तस्ते सख्यास्तत्रभवत्या ।

विदू०—जो बिडालगद्दीदाए परहुदिआए । (ल)

राजा—(सविपादम् ।) कयमिव ।

विदू०—सा खु तवस्मिणी तए पिङ्गलच्छिण सारभण्डभूगृहए मि-
चुमुहे विअ निविस्सता । (ग)

राजा—ननु मसिंपकमुपलब्ध ।

विदू०—अह इ । (घ)

(क) पदेव आज्ञापयति ।

(ल) यो बिडालगद्दीदाया परभृतिकाया ।

(ग) सा खुलु तपस्विनी तया पिङ्गलाद्या सारभाण्डभूगृहे मृत्युमुख
इव निलिप्ता ।

(घ) अयं किम् ।

भूगृहे गुहापायिन निलिप्ता । शृणोतु भवान् । परिव्रजिकया मे कथितम् ।
द्य पूर्वेषु किल तत्रभवतारामती रुजाव्रजन्तचरणा देवी सुखपृच्छका
आगता ॥ तपोक्तम् (ततस्तथा व्याख्यात । मन्दो वा उपचारो वा । प
स्य परिजनस्य बलभूतं जानत्यपि पृच्छसति) । मन्दो व उपचारः ।

(१) N. add वाक्, B. G. वाक् । क वा देवी कय वा &c, and
T. वाक् । वाक्ते &c (२) B. G. N. T. om. कय वा. (३) B.
G. N. T. गीतम् (४) B. G. N. T. तत्रभवतारामती (५) A
Po 'भाण्डभूमि' and B. G. T. 'भाण्डभूमे' परिनिस्सता. (७) B. मे,
(मत्तवभमुपलब्ध).

राजा—गौतमं क एवं विमुखोऽस्माकं येन चण्डी कृता देवी ।

विद्व०—मुणादु भवं । परिव्वाजिभौ मे कहेइ । हिओ किल तत्त
होदी इरावदी रुजाविहैन्यचरणं देवि सुहंपुच्छिआ आअदा । (क)

राजा—ततस्ततः । *

विद्व०—तदो सा देवीए पुच्छिदा । किं णं लखिदो जणो वल्ल-
हो ति । ताए उत्तं । मदो वा उवआरो वा जं दे परिअणस्स वल्लहत्तणं
जाणन्ती वि पुच्छसी त्ति । (ख)

राजा—^८ निर्भेदाद्वेऽपि मालविकायाम्यमुपन्यासः शङ्कयति ।

(क) शृणोतु भवान् । परित्राजिका मे कथयति । ह्यः किल तत्र-
भवतीरावती रुजाविहस्तचरणां देवीं सुसंपृच्छकाग्रता ।

(ख) ततः सा देव्या पृष्टा । किं न लसितो जनो वल्लभ इति । तयो-
क्तम् । मदो वा उपचारो वा यत्परिजनस्य वल्लभत्वं जानन्त्यपि पृच्छसीति ।

यत्परिजने संक्रान्तं वल्लभत्वं न ज्ञायते ॥ निर्भेदाद्वेऽपि स्फुटीकरणं वि-
नापि ॥ ततस्तयानुवध्यमानया भवतोऽविनयमन्तरेण परिगृहीतार्था कृता ।
(धारिणी) राजाविनयमिरावत्याः सकाशाज्जातवर्तत्यर्थः ॥ किमतःपरम् ।

(१) B. G. N. T. om. (२) N. परिम्वाविआए मे कहिइ. (३)
N. इअअत्तं and B. G. T. रुजाअत्तं (रुजायमान). (४) B. G.
T. Po. सुह पुच्छिइ. (५) P. omits this speech and reads
the following speech of विद्वक्क in continuation with
the above. (६) B. G. T. किं अत्तणो वि अणलखिदो हिअअज्जो
वल्लहो ति । & N. किं णु ओलोइदो वल्लहज्जणोचि. (७) Po A. मदो वो
उवआरो । जं दे परिअणस्स वल्लहत्तणं व ण जाणसि ति । N. मदो.. ज परिअणे
सङ्गत्त वत्तहत्तणं ■ जाणीअदि, and B. G. T. तदो ताए उत्तम्मतीए मतिइम्
पुदो वा उवआरो जं परिअणे सङ्गत्त वल्लहत्तणं जाणिस्सदि ति । (८) Pn. add
मो & T. अहो. (९) B. G. T. om. अदि.

विदू०—तदो तए अणुवधिज्जमाणए भन्दो अविणअं अन्तरेण परिगृहीदत्थो किदा देवी । (क)

राजा—अहो दीर्घरोपता तत्रभवत्याः । अतः परं कथय ।

विदू०—अदोवरं किम् । मालविआ वडलावलिआ अ णिअलवदीओ अदिठ्ठसुज्जपादं पादाल्वात्त णाअकण्णआ विअ अणुहेन्ति । (ख)

राजा—कष्टम् ।

मधुरस्वरा परभृता भ्रमरो च विबुद्धचूनसङ्गिन्यौ ।

फोटरमकालवृष्ट्या प्रबलपुरोचातया गमिते ॥ २ ॥

वपस्य अप्यत्र कस्यचिदुपक्रमस्य गतिः स्यात् ।

विदू०—कहं भविस्सदि । जं सारभाण्डघरए वाउदा माधविआ देवीए संदिष्टा । मम अङ्गुलीअर्मुहं अदेक्खिअ ण मोत्तव्वा तुए हतासा मालविआ वडलावलिआं अं ति । (ग)

(क) ततस्तयानुवध्यमानया भवतोऽवेनयमन्तरेण परिगृहीतार्या कृता देवी ।

(ख) अतः परं किम् । मालविका वकुलवलिका च निगलवत्यावष्टसूर्यपादं पातालवात्तं नागकन्यके श्वानुभवतः ।

(ग) कथं भविष्यति । यत्सारभाण्डगृहे व्यावृता माधविका देव्या सदिष्टा । ममाङ्गुलीयकमुद्रामद्ध्वा न मोक्तव्या त्वया हताशा मालविका वकुलवलिका चेति ।

मधुस्वरेत्यादि । (मधुरस्वरा मधुरनादा परभृता कोकिल भ्रमरो च तत्तु-

(१) Po. णिववि &c and N. अणुविज्जमाण्णा सा (१) B. G. T. परिगृह. (२) N. किं अहो पर, and B. G. T. किं अवरं. (३) B. G. N. repeat. (५) P. मधुरस्वरा परभृतिवत्; मधुरस्वरा परभृति. (६) B. G. N. T. om., P. वयस्वाप्यत्रोचक्रमस्य कस्यचित् &c. (७) B. G. °भाण्डवावावि, and T. भाण्डविहन्वावावि. (८) N. अणुलीअअ &c. B. G. °मुदअ and T. मुदिअ. (९) Po. om.

राजा—(निःश्वस्य) सखे किमत्र प्रतिर्कर्तव्यम् ।

विदू०—(विचिन्त्य ।) अत्यि एत्य उवाओ । (क)

राजा—क इव ।

विदू०—(सद्यष्टिसेपम् ।) को वि अदिष्टो सुणादि । कण्णे दे कहे मि । (^१ उपश्लिष्य कर्णे ^२ ।) एव्व विअ । (इत्यावेदयति ।) (ख)

राजा—(सहर्षम् ^३) सुष्ठु चिन्तितम् । ^४ प्रयुज्यता सिद्धये ।

(प्रविश्य)

प्रसी०—देव पवादसअणे देवी निसण्णा रत्तचन्दणधारिणी परि अणहत्यगहीदेणं चलणेण भभवदीएँ कहाहिँ विणेदिअमाणे चिद्ध ।

(ग)

राजा—^५ अस्मत्प्रेर्वेशयोग्योऽयमवसरः ।

(क) अस्त्यत्रोपायः ।

(ख) कोऽप्यदष्टः शृणोति । कर्णे ते कथयामि । एवमिव ।

(ग) देव प्रवातशयने देवी निपण्णा रत्तचन्दनधारिणा परिजन हस्तगृहीतेन चरणेन भगवत्या कथाभिर्विनोदमाना तिष्ठति ।

ल्ये मालविकाबकुलावलिके इत्यर्थात् विबुद्धचूतसगिन्यौ विकसितसहकार सक्ते मदाश्रिते इति ध्वनिः प्रबलपुरोवातया वृष्ट्या कोटर वृक्षकोटर त

(१) B. G. N. T. add सपरामर्गम् . (२) B. G. N. T. om. प्रति. (३) N. add इति. (४) B. G. T. om. वर्णे (५) A. P. om. (६) N. om चिन्तितम्. (७) B. G. T. add (B. G. अनुष्ठित & T. अनुष्ठेयम्) (८) B. G. T. ^६वालिता. (९) B. G. N. T. इत्यगदेण. (१०) P. A. षडिन्वाजिआए. (११) B. G. T. Interchange. (१२) B. G. T. add वस्थात्. and N. तेनहि. (१३) B. G. T. ^७प्रयाण.

विदू०—तां गच्छतु भव । अहं वि देवि पेन्निखदु अरित्तपाणी
भावेस्स । (क)

राजा—जयसेनायास्ताक्खवेद गच्छे ।

विदू०—(कर्णे ।) होदि एव विअ । (इत्यावेद निष्क्रान्त ।)
(ख)

राजा—जयसेने प्रयातशयनमार्गमादेशय ।

प्रती०—इदो इदो देवो । (ग)

(ततः प्रविशति शयनस्या देवो परिव्राजिका विभवेतश्च परिवारः)

देवी—भगवदि रमणिज्ज * कहावत्यु । तदो तदो । (घ)

परि०—(सदृष्टिलेपम् ।) दोने अत पर पुन कययिप्प्यामि । अत्र
भयान्निश्वर सप्पात् ।

देवी—अहो अज्जउत्तो * । (इत्युत्पातुमिच्छति ।) (च)

(क) तद्गच्छतु भवान् । अहमपि देवां द्रष्टुमरित्तपाणिर्भविष्यामि ।

(ख) भवति एवमिव ।

(ग) इत इतो देवः ।

(घ) भगवति रमणीय कथास्तु । ततस्ततः ।

(च) अहो आर्यपुत्रः ।

तुल्य निविडान्धकार इति ध्वनिः । गमिते प्रापिते) । अत्र राज्ञः कर्णे वि-
दूषकोक्त उपायो नियमेन मालिनिकप्राप्तिहेतुत्वाभियतास्तिर्नाम चतुर्था

(१) B. G. T. गो (२) A. सगाय, B. G. T. सविद्धि & N.
अस्मदहस्य विद्धि कुह (३) B. G. N. T. तह । (कर्ण) एव विअ होदि,
(४) A. P. अस्मिणिज्ज. (५) T. अयमवान् विविशेस्वर and N.
अत्र भगवान् विविशेस्वर. (६) B. G. N. T. मद्दा. (७) B. G. अ-
ति. for इति.

राजा—अल्पमलमुपचारयन्त्रणया ।

अनुचितनूपुरविरहं नार्हसि तपनीयपीठकालम्बि ।

चरणं रुजा परोत्वं कलभापिणि मांच पीडयितुम् ॥ ३ ॥

परि०—विजयता देवः । *

धारिणी—जेदु अज्जउत्तो । * (क)

राजा—(परित्राजिकां प्रणम्योपावेश्य * ।) देवि अपि सद्यो वेदना ।

धारिणी—अति मे विसेसो । (ख)

(ततः प्रविशति यज्ञोपवीतबद्धाङ्गुष्ठः सभ्रान्तो विदूषकः ।)

विदू०—परित्ताअदु परित्ताअदु भव । सप्पेणं दड्ढोस्मि । (ग)

(सर्वे विषण्णाः ।)

राजा—कष्टम् * । क्व भवान्परिभ्रान्तः ।

(क) जयत्वार्मुपुत्रः ।

(ख) अस्ति मे विशेषः ।

(ग) परित्रायता परित्रायता भवान् । सप्पेण दड्ढोऽस्मि ।

वस्या सूचिता । अत्र पूर्वं प्रकरीस्थानोक्तबीजस्यानया नियताप्या सम-
न्वयादवमर्शोनाम चतुर्यसधिः प्रतिपादित इति मन्तव्यम् ॥ परिजनहस्तग-
तेन चरणेन । अहो भर्ता ॥ अनुचितोति (अनुचितनूपुरविरहं सतत
परिचितनूपुरसंगमित्यर्थः । रुजा परित रोगव्याप्त चरणं तददर्शनेन रो-
गाक्रान्त मा च पीडयितुं नार्हसि) । अद्यास्ति मे विशेषः ॥ तत इति ।

(१) B. G. N. T. पाठ्या. (२) B. G. N. T. Inter-
change the speeches. (३) B. G. T. add च. (४) Pn.
add. ते. (५) N. add अज्ज (६) P. add दाणि. (७) Po. A.
अविहा सप्पेण दड्ढोस्मि, and B. G. T. सप्पेणास्मि दड्ढो. (८) B. G. N.
T. repeat.

विदू०—देवीं देवित्सर्वं ति आआपुष्पग्रहणकालणादो पमदवनं गतोऽस्मि ।^१ (क)

देवी—हृदी हृदी । अहं एव ब्रह्मणस्य जीवितसंशयनिमित्तं जाता । (ल)

विदू०—तहि असोअत्यवअस्य कालणादो मए पसारिदे दक्षिणहस्ते कोटरनिगतेण कालेणं सप्पस्विणीं दष्टोऽस्मि । णं एदीइ दुवे दंत पदाइ । (इति वशं दर्शयति ।) (ग)

परि०—तेन हि दंशच्छेदः पूर्वकमेति श्रूपते । स सावदस्य कियताम्^२ ।

^३ छेदो दंशस्य दाहो वा क्षतेर्वारकमोर्क्षणम् ।

एतानि दष्टमात्राणामायुर्व्यौः प्रतिपत्तयः ॥ ४ ॥

(क) देवीं द्रक्ष्यामीत्याचारपुष्पग्रहणकारणात्पमदवनं गतोऽस्मि ।

(ल) हा धिक् हा धिक् । अहमेव ब्रह्मणस्य जीवितसंशयनिमित्तं जाता ।

(ग) तस्मिन्नशोकस्तवकस्य कारणान्मया प्रसारिते दक्षिणहस्ते, कोटरनिगतेन कालेन सर्पस्वेणा दष्टोऽस्मि । नन्वेते द्वे दन्तपदे ।

यद्वोपवीतेन बद्धोऽद्भुष्टो यस्य स तथोक्तः । अत्र कपटकरूपनाया गम्यमानत्वाच्चलनं नाम संध्यद्भुक्तं भवति ॥ तस्मिन्नशोकस्तवककारणात्प्रसारिते दक्षिणहस्ते कोटरनिगतेन सर्पस्वेण कालेन दष्टोऽस्मि । छेदो दंशस्ये-

(१) दक्षिणहस्ते. (२) B. G. T. cum गहण. (३) P. add परिता, अद् परिचायद्. (४) A. om. (५) P. सप्प &c. N. जागस्सि and B. G. T. जाता ब्रह्मणस्य. (६) B. G. T. असोअत्यपुष्पनाल°, and N. त्यवअसा°. (७) N. om. (८) B. G. T. पसारितो दक्षिणहस्ते । सवे &c. (९) P. अगहस्ते, A. हस्ते. (१०) B. G. T. Interchange. N. सप्पस्वेण कालेण. (११) B. G. N. T. ण एदिणि दुवे वत्तणपदाणि (B. G. om. वत्तण). (१२) B. G. T. om वेन... कियताम्. (१३) A. reads the verse and the following and P only the following first in the king's speech below. (१४) N. मोचनम्. (१५) P. आयुध.

संप्रति विपवेद्यानां कर्म ।

राजा—जयसेने क्षिप्रमानीयतां ध्रुवसिद्धिः^१ ।

प्रती०—अं देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (क)

विदू०—अहो पावेण मिच्छुणा गहीदोहि (ख)

राजा—मा कातरो भूः । अविपोऽपि कदाचिदंशो भवेत् ।

विदू०—कहं ण भाइस्सं^२ । सिमासिमाअन्ति मे अङ्गाइं । ("विषवेग
हृपयति ।) (ग)

देवी—ही ही आहिअं दंसिदं विआरेण । हला अवलम्भह णं । (घ)

(परिजनः^३ ससंभ्रममवलम्बते)

विदू०—(राजानं विलोक्य ।) भोः भवतो बालैस्तणादो पिअवअ-
स्सो हि । तं विआरिअ अपुत्ताए मे जणणीए जोअकरोमं व्होहि । (च)

(क) यदेव आज्ञापयति ।

(ख) अहो पापेन मृत्युना गृहीतोऽस्मि ।

(ग) कयं न भेष्यामि । सिमिसिमायन्ति मेऽङ्गानि ।

(घ) ही ही आधिक्यं दार्शितं विकारेण । हला अवलम्बध्वमेनम् ।

(च) भोः भवतो बाल्यात् प्रियवयस्योऽस्मि । तं विचार्यापुत्राया मे
जनन्या योगक्षेमं वह ।

इत्यादि । ध्रुवसिद्धिरिति तस्य वैद्यस्य नाम ॥ अनेन संतापः सूच्यते ।

(१) B. G. N. T. Interchanges. (२) P. om. अवि. (३)
A. interprets भाइस्स by भेष्यामि. (४) B. G. N. T. add इति.
(५) B. G. T. हा हा दंसिदं विआरेण । अवलम्ब ण । (T. पल्लव for ण)
N. हा दंसिदं असुह विआरेण (दार्शितमशुभ विकारेण अवलम्ब वल्लवण and P.
हीही अमुह दंसिदं (असुह इष्ट &c.) .. अवलम्बह ण. (६) N. T. परिनाजिवा
& B. G. परिनाजिवा. (७) B. G. T. भो बाल्यपिअवअस्तोहि मे
(T. दुष्ट) । अविआरेण (अविआरेण) अपुत्ताए जणणीए &c । N. भो बाल्यापि
&c. (८) A. मुच्छाए and Po मुच्छाए मे.

राजा—भा भैषी. ' । अचिरात्ता पैयश्चिक्खित्ते । 'रियरो भव ।

(प्रविश्य)

जय०—देव आणवदो^१ धुवसिद्धि विण्णवेदि । इह * एव्व आणीअ-
हे गोदमो ति । (क)

राजा—तेन हि धर्यधरप्रतिगृहीतमेन तत्रभवतः सक्काशं प्रापय ।

जय०—तथा । (ख)

विदू०—(देवीं निरोक्ष्य ।) भोदे जियेअं वा ण वा । जं^२ मए,
अत्तभवन्तं सेवमाणेण दे अवरद्धं तं धीरेसेहि । (ग)

देवी—दीहाऊ होहि । (घ)

(निष्क्रान्तो^३ विदूषकः प्रतीहारी च ।)

राजा—प्रकृतिभीरुस्तपस्वी । ध्रुवसिद्धेरपि ययार्थनाम्नः सिद्धिं न
पश्यते ।

(क) देव आज्ञापितो ध्रुवसिद्धिर्मेज्ञापयति । इहैवानीयतां गौतम इति ।

(ख) तथा ।

(ग) भवति नीषेय वा न वा । यन्मयातभवन्तं सेवमानेन तेऽपराद्धं
ज्ञानमुप्यस्व ।

(घ) वीषामुर्भव ।

विषवेगं विषप्राप्यै रूपयति प्रकाशयति । विषवेगास्तु वसन्तराजोये कथिताः—

(१) N. add गौतम. and take स्थितोमत्र here after it. (२)
N. T. विविचिप्पयति and B. G. विविचिप्पयति. (३) A. P. प्रतिहारी
all through. (४) A. P. om. (५) N. add सो. (६) P. वपवर
पारो & N. om. वर्षवर. (७) Po add व सञ्च. (८) N. निष्क्रान्तो.
(९) Po. A. ध्रुव.. सिद्धिं सन्वे. N. ध्रुवसिद्धिमपि ययार्थं नामान सिद्धिमन
न पश्यते.

जय०—जेदु भट्ट । भुवसिद्धी विष्णवेदि । उदकुम्भविहाणेण सप्प
मुदिअ किपि कप्पइदब्ब । त अण्णेसीअदु त्ति । (क)

देवी—इद सप्पमुदिअं अङ्गुलीअअ । पच्छा मम हत्थे देहि ण
(ख)

(इति प्रयच्छति ।)*

राजा—जयसेने^१ कर्मसिद्धात्वाशु प्रतिपत्तिमानय ।

प्रती०—ज देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (ग)

परि०—यथा मे^२ हृदयमाचष्टे तथा निर्विषो गीतमः ।

राजा—भूयादेवम् ।

(प्रविश्य)

जय०—जेदु भट्टी । णिवुत्तविसवेगो गोदमो मुहुत्तेण^३ पकिदित्थो
सवुत्तो । (घ)

(क) जयतु भर्ता । भुवसिद्धिर्विज्ञापयति । उदकुम्भविधानेन सर्प
मुद्रित किमपि कल्पयितव्यम् । तदन्विष्यतामिति ।

(ख) इद सर्पमुद्रितमङ्गुलीयकम् । पश्चान्मम हस्ते देध्येतत् ।

(ग) यदेव आज्ञापयति ।

(घ) जयतु भर्ता । निवृत्तविषवेगो गीतमो मुहुर्तेन प्रकृतिस्य
सवृत्तः ।

‘ वैवर्ण्यं वेपथुर्दाहः, फेनः स्कन्दस्य भञ्जनम् । दुःखं जाड्यं मृतिश्चेति वि
षवेगाः स्युरष्टधा ॥ ’ यन्मया तत्रभवन्त सेवमानेन अपराद्धं तन्मृष्यताम्

(१) B. G. N. T. Pn विहाणे । सप्पमुदिअ कपिअण्णेमाअदु । . (२)
B. G. T. om. & N. इति अङ्गुलीयकं दद्याति and add प्रतिहारा गृहात्वा
प्रस्थिता. (३) N. om. (४) B. G. T. om. मे (५) B. G. T.
repeat. (६) N. देवो (७) Pn. णिवुत्त. गोत्तमो । मुहुत्तएण पकिदित्थ
एव सवुत्तो. Po. A. णिवुत्त... गोत्तमो परिदित्थएव &c.

देवी—दिष्टिआ वैअण्णाआदो मुत्तस्सि (क)

प्रती०—एसो उण अमच्चो वाहतओ विण्णवेदि । राअकज्जं बहु मन्तिदव्वं । तौ दंसणेण अणुग्गहं इच्छामि त्ति । (ख)

देवी—गच्छदु अज्जउत्तो कज्जसिद्धीए । (ग)

राजा—आतपाक्रान्तोऽपमुद्देशः । शीतक्रिया चास्या रुजः प्रशस्ता । तदप्यत्र नापतां शयनीम् ।

देवी—बालिओ अज्जउत्तवअणं अणुचिट्ठह । (घ)

परिजनः—तहाँ । (च)

(इति निष्क्रान्ता देवी परिव्राजिका परिजनश्च ।)

राजा—जयसेने गूढेन पया मां प्रमदवन प्रापय ।

प्रती०—इदो इदो देवो । (छ)

राजा—जयसेने समाप्तकृत्यो ननु गौतमः ।

(क) दिष्ट्या वचनौयान्मुक्तास्मि ।

(ख) एष पुनरमात्यो वाहतको विज्ञापयति । राजकार्यं बहु मन्त-
पितव्यम् । दर्शनेनानुग्रहमिच्छामीति ।

(ग) गच्छत्वार्यपुत्रः कार्यसिद्धये ।

(घ) बालिका आर्यपुत्रवचनमनुतिष्ठत ।

(च) तथा ।

(छ) इत इतो देवः ।

इति ॥ दर्शितमशुभं विकारेण । अवलम्बध्वं ब्राह्मणम् ॥ विवृत्तविषयेगो .

(१) N. om. (२) B. G. N. T. om. (३) B. G. om. ९.

(४) N. G. शयनम् (५) B. G. T. बालिआ, N. बालिआओ and A. बालिआ. (६) अज्जउत्तस्स सत्तेस. (७) add [परिजनस्तया प्रवृत्तः].

(८) N. om. इति (९) Pn. गुदपयेन. A. B. G. T. Po om. मां.

(१०) B. G. T. काम्यो & N. करणीयो.

प्रती०—अह इ । (क)

राजा—

इहाधिगमनिमित्त प्रयोगमेकान्तसाध्यमपि मत्वा ।
संधिग्धमेव सिद्धौ कानरमाशङ्कते चेत्तः ॥ ५ ॥

(प्रविश्य)

विद्व०—वदतु भव । सिद्धाह दे मडलकज्जाइ । (ख)

राजा—ज्ञयसेने त्वमपि नियोगमशून्य कुरु ।

प्रती०—ज देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (ग)

राजा—वयस्यं क्षुद्रा माधविका । न खलु किंचिद्विचारितमनया ।

विद्व०—देवाए अहुलीअमुर देविस्त्रअ कह विभारीअदि । (घ)

राजा—न खलु मुद्रामाधिक्यं ब्रवामि । एतयोर्बद्धयो किं निमित्तोऽयं
मोक्ष । किं देव्या परिजनमतिक्रम्य भवासदिष्ट इत्येवमनया प्रष्टव्यम् ।

विद्व०—ण पुच्छिदोअि । पुणो मन्दस्सवि मे तस्मिं पञ्चुप्पण्णा
मदा । (च)

(क) अथ किम् ।

(ख) वधता भवान् । सिद्धानि ते मडलकार्याणि ।

(ग) यदेव आज्ञापयति ।

(घ) देव्या अहुलायकमुद्रा दृष्ट्वा कथं विचारयति ।

(च) ननु पृष्टोऽस्मि । पुनर्मन्दस्यापि मे तस्मिं प्रत्युत्पन्ना मति ।

गौतमो मुहूर्तमात्रेण प्रकृतिस्थः सवृत्तः ॥ इष्टाधिगमेत्यादि । (इष्टस्या

(१) N इत्ययं (२) P A. वेदु & B G. T repeat. (३)
B G T कस्माइ (मम कज्जाइ) (४) B G N T गौतम
(५) B. G N I. मुदिअ (६) B G. । तयोर्द्वयो & N
तयोर्द्वयो (७) B G N T om. अय. (८) B G N T
दिवा (९) B G T मन्दस्सवि पुणो मे वह पञ्चुप्पण उत्तर आसि, P.
पञ्चुप्पणवुदिणा मए कहिद A पञ्चुत्तरपञ्चुप्पणवुदिणा मए कहिद.

राजा—कथ्यताम् ।

विद्व०—भणिदो मए । देवचिन्तएहि विण्णाविदो राआ । सोमसग्ग
यो णस्सत्त । सर्वबन्धणमोस्सतो करीअदु त्ति । (क)

राजा—ततस्ततै ।

विद्व०—त तुणिअ देवीए इरावदीचित्त रक्खन्तीए राआ किल मो-
एदित्ति अह सदिदो त्ति । तदो जुज्जइदि त्ति ताए सपादिदो आयो । (स्त)

राजा—(निदूषक परिण्य ।) सखे प्रियोऽह तव ।

नाहि बुद्धिगुणेनैव सुहृदामर्थदर्शनम् ।

कार्यसिद्धिपथः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ ६ ॥

(क) भणिता मया । देवचिन्तकैर्निष्ठापितो राजा । सोमसर्गो नो नक्ष-
त्रम् । सर्वबन्धनमोक्षः क्रियतामिति ।

(ए) तच्छ्रुत्वा देव्येरावतीचित्त रक्षन्त्या राजा किल मोचयतीत्यहं
सविष्ट इति । ततो युज्यत इति तथा सपादितोऽर्थः ।

धिगमे प्राप्तौ निमित्त कारण एकान्तसाध्य नि सन्देहेन सभववृत्तातिफसा
ध्यमेन रूपमपि प्रयुज्यत इति प्रयोग उपायस्त सिद्धये साव्यनिष्पादनाय
सदिग्धमेव कार्यं स्यान्नवेति कृतसदेह मत्वा चेत् । कातर यया तथा आग-
च्छते ॥ पुनर्मन्दरय मे तस्मिन्प्रत्युत्पन्ना मतिः ॥ (पुनर्मन्देनापि प्रत्युत्पन्नबु-
द्धिना मया कथितम् । उपसर्गेण ज्योतिषोक्तकूरग्रहनेधमूचितदैवोपद्रवेण
सहितमित्यर्थः ।) । नाहि बुद्धीत्यादि । (सुहृदा बुद्धिगुणेनैव अर्थदर्शन
न किन्तु स्नेहेनैव सूक्ष्मः दृष्टानुद्धानीयः कार्यसिद्धिपथः अभीष्टसिद्धे

(१) A. P. omit the speech and read the follow-
ing in continuation with the above speech of विद्व० .
(२) T. भणित् and A. P. om. भणिता म. (३) B. G. A. P.
omit the speech and read the following speech of विद्व०
in continuation with the above. (४) A. उद्विग्नः .

विदू०—तुवरदु भव । समुद्रघरण ससाहिं मालविअं ठाविअ भवन्तं
पञ्चुगदालि । (क)

राजा—अहमेना सभावयामि । मच्छाप्रत ।

विदू०—एदु भव । (परिक्रम्य ।) इदं समुद्रघरणं । (ख)

राजा—(साक्षाद्गम्य ।) वयस्य एषा कुसुमवचयव्यग्रहस्ता सख्यास्तं
इरावत्यौ परिचारिका चन्द्रिका समागच्छति । इतस्तावदावा भित्तिगूढौ
भवाव ।

विदू०—कुम्भीलएहिं कामुएहिं अ पडिहलणीआ खु चन्दिआ । (ग)

(उभौ यथोक्तं कुरुत ।)

राजा—गौतम कथं नु ते सखी मा प्रतिपालयति । एहि । एता
मवासमाश्रित्य विलोक्तवामि ।

विदू०—तह । (घ)

(उभौ विलोक्तयन्तौ स्थितौ ।)

(ततः प्रविशति मालविका बकुलवलिका च ।)

(क) त्वरतां भवान् । समुद्रगृहे ससखीं मालविकां स्थापयित्वा भव-
न्तं प्रत्युद्गतोऽस्मि ।

(ख) एतु भवान् । इदं समुद्रगृहम् ।

(ग) कुम्भीलकैः कामुकैश्च परिहरणीया खलु चन्द्रिका ।

(घ) तथा ।

रूपम् उपलभ्यते उद्भाव्यते इत्यर्थः । सखी सहिता । अहो इत्यामन्त्रणे ।

(१) B. G. N. T. सहीसहिदः. (२) B. G. T. गेहक. (३) N.
om. इरावत्या. (४) B. G. N. T. सन्निष्टमागच्छति. (५) B. G.
N. T. add अहो. (६) A. om. (७) B. G. T. यथासमाश्रित्य.
(८) A. om. (९) N. तिष्ठतः.

चकु०—सखि प्रणम भट्टार । जो पस्सदो पिठ्ठदो देवलीअदि ।

(क)

राजा—मन्ये प्रतिरुत्ति मे दर्शयति ।

माल०—(सहर्षं) णमो दे० । (द्वारमवलोक्य सन्निपाद ।) हला,
मं विप्रलम्भेति । (ख)

राजा—सखे हर्षनिपादाभ्यामत्रभवत्याः प्रीतोऽस्मि ।

मूर्योदये भवति या सूर्योस्तमये च पुण्डरीकस्य ।

वदनेन सुवदनायास्ते समवस्थे क्षणादूढे ॥ ७ ॥

चकु०—ण एसो चित्तगदो भट्ट । (ग)

उभे—(प्रणिपत्य ।) जेदु भट्ट । (घ)

(क) सखि प्रणम भर्तारम् । यो पार्श्वतः पृष्ठतः दृश्यते ।

(ख) नमस्ते । सखि मा विप्रलम्भयसि ।

(ग) नन्वेव चित्रगतो भर्ता ।

(घ) जयतु भर्ता ।

मूर्योदय इत्यादि । (पुण्डरीकस्य पद्मस्य मूर्योदये यावस्या विकाशरूपा
सूर्यास्तमये च या सकोचरूपावस्या भवति ते विकाशसकोनात्मिणे द्वे
समवस्थे सुवदनाया मालविकाया वदनेन क्षणादूढे धृते) । सखि वदा

(१) Pn om. the sentence, and B. G. T. read it
after णमो दे along with मालविका's speech. (२) 'B. G. N.
T. om. and read after 'णमा दे ।' राजा—सङ्के मे प्रतिकर्त्तुं निर्दिशति ।

(३) B. G. N. T. om (४) B. G. T. add जोरस्तदो (T.
add निदय) दम्भाजदि, B. G. N. T. मालविका—(सहर्षे द्वारमवलोक्य)
&c. (५) Pn Interchange. (६) B. G. N. T. om.

माल०—हला तदा ससभम उक्कंठिआ अहं भट्टिणो रुवदंसणेण
तह ण'वित्तिण्हस्सि जह अज्ज विभावितो चित्तगद्दसणो भट्ट । (क)

विट्ठ०—सुद भवदा । अत्तहोदी चित्ते जह दिट्ठो भवं तह अदिट्ठो
त्ति मन्वेदि । मुधा दाणं मज्झुसा विअ रअणमण्ड जोव्वणगव्य बहोसे ।
(ख)

राजा—सखे कुतूहलवानपि निसर्गशालिनः स्त्रीजनः । पश्य ।

कास्सनेन निर्वर्णयितुं च रूप-
मिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानाम् ।

(क) सखि तदा ससभ्रमनुत्कठिता अहं भर्तृरूपदर्शिनः तथा न
वितृष्णास्मि यथाह्य विभावितश्चित्रगतदर्शनो भर्ता ।

(ख) श्रुतं भवता । अत्रभवती चित्रे यथा दृष्टो भवास्तथाऽदृष्ट
इति मन्त्रयते । मुधेदानो मज्झुषेव एलभाण्ड यौवनगर्वं बहसि ।

सभ्रमदृष्टे भर्तृरूपे यथा न वितृष्णास्मि तथाद्यापि मया भावितोऽवितृष्ण-
दर्शनो भर्ता (सखि ससभ्रमदृष्टे भर्तृरूपे यथा सतृष्णास्मि तथा अद्यापि
मया न विभावितो वितृष्णदर्शनो भर्ता) ॥ तत्रभवती चित्रे यथा दृष्टस्त
था दृष्टो भवानिति मन्त्रयते (तत्रभवती चित्रे यथा दृष्टो न तथा दृष्टो
भवान् इति मन्त्रयते) । कास्सन्नेनेत्यादि । (प्रियेषु तद्दर्शनायेत्यर्थः ।

(१) B. G. T. तहिसममेट्ठिआ भट्टिणो रुवस्स ण तह वित्तिण्हस्सि जह
अज्ज मए भाविओ अवित्तिण्हस्सणो मट्ठा । Pn हला तदा समुह्हिआ भट्टिणो
रुवस्स ण तह वित्तिण्हस्सि जह अज्ज विभावितो चित्ताण्हस्सणो मट्ठा । Po हला तदा
समुह्हिआ अहं भट्टिणो रुवदंसणेण तह ण वित्तिण्हस्सि जह अज्ज विभावितो चित्ताओ एव
मट्ठा । N. हला तदा सममट्ठिआ भट्टिणो रुवे जह ण वित्तिण्हस्सि तह अज्जवि मए
भाविओ अवित्तिण्हस्सणो मट्ठा. (२) P. सुद भवदा । अत्तहोदी चित्ते जह विट्ठेण
तह दिट्ठो भव चि मन्विद । B G. T. सुद भवदा । ण कि अत्तहोदी तुए जह दिट्ठो
तह ण दिट्ठो भव &c. N. सुद भवदा । वत्तहोदी चित्ते जह दिट्ठो तह दिट्ठो भव चि मन्वे
दि । (३) B. G. N. T. 'समाममानाम्.

न च प्रियेष्वायतलोचनानां

समप्रपौत्रानि विलोचनानि ॥ ८ ॥

माल०—हला का एसा ईसिप्परिउत्तवणो भट्टिणा सिणिद्धाए दि-
ष्टाए णिज्झाईआदि । (क)

वकु०—णं इअं पस्सगदा इरावदी । (ख)

माल०—सहि अदक्खिणो विअ भट्टी मे पडिभादि । जो सव्वं
देवीजणं उज्झिअ एक्काए मुहे वद्धलवखो । (ग)

वकु०—(आत्मगतम्) चित्तगदं भट्टारं परमत्यवो गोण्हअं अ-
सूपादि । होदु । कीलिस्सं दाव एदाए । (प्रकाशम् ।) हलौ भट्टिणो
वज्जहा एसा । (घ)

माल०—तदो किं दाणि अत्ताणं आआसेमि । (सामूयं परानर्तते ।)
(च)

(क) सखि कैषा ईपत्परिउत्तवज्जा भट्टी स्त्रिधया दृष्ट्या निध्यायते ।

(ख) नन्वियं पार्श्वगतेरावती ।

(ग) सखि अदक्षिण इव भर्ता मे प्रतिभाति । यः सर्वं देवांजन-
गिद्धत्वैकस्या मुखे वद्धलक्ष्यः ।

(घ) चित्रगत भर्तारं परमार्थतो गृहीत्वामूयति । भवतु । अद्वि-
ष्यामि तावदेतया । सखि भर्तुर्वैलभ्यैषा ।

(च) ततः किमिदानीमात्मानमायासमिष्यामि ।

आयतलोचनानां व्यापारितनेत्राणां स्त्रीणामिति शेषः । तदेवमन्ते तदूर्ध्वं

(१) T. ननु, B G. ननु. (२) B. G. *अन्ते, N. J. *अन्ते

(३) पासपरिवर्तिनित्ववर्णने. (४) B. G. T. Interchange, *अन्ते
om. भट्टा. (५) P. परमत्य. (६) B. G. N. T. *अन्ते

P. A. om. (८) B. N. G. T. *अन्ते

राजा—सखे पश्य ।

भूभङ्गभिन्नतिलकं स्फुरिताधरोष्ठं

सासूयमाननामितः परिवर्तयन्त्या ।

कान्तापराधकुपितेष्वनयां विनेतुः

संदर्शितेव ललिताभिनयस्य शिक्षा ॥ ९ ॥

विदू०—अणुणअसज्जो दाणिं होहि । (क)

माल०—अज्जगोदमो एत्थ एवै सेवदि ण । (पुनः स्थानान्तराभि-
मुखी भवितुमिच्छति ।) (ख)

वक्कु०—(मालविका रुद्धा ।) ण खु कुविदा दाणिं तुम । (ग)

माल०—जइ चिर कुविद एवै म^३ मण्णेसि एसो पञ्चाणीअदि
कोवो । (घ)

(क) अनुनयसज्ज इदानीं भव ।

(ख) आर्यगौतमोऽत्रैव सेवते ननु ।

(ग) न खलु कुपितेदानीं त्वम् ।

(घ) यदि चिर कुपितामेव मा मन्यसे एष प्रत्यानीयते कोपः ।

समागमाना स एव पूर्व० । तै. नेत्रैः पूर्व०) समागमो येषां कृतप्रथमदर्श
नाना प्रियाणामित्यर्थः । रूपं लावण्यं कात्स्न्येन समग्रवृत्त्या निर्वर्णयितुं
द्रष्टुमिच्छन्ति सोऽसुकानि किंतु समग्रवृत्तीनि सपूर्णव्यापारवन्ति न भवन्ती
ति शेषः । इष्टविषयदर्शने औत्सुक्ये सत्यापि समग्रतया स्त्रियो न पश्य
न्ति लज्जाशीलत्वादिति भावः ।) पार्श्वपरिवृत्तवदना । चित्रगत भर्तारं
परमार्थतः सकल्प्यासूयति । भूभङ्गेत्यादि । (विनेतुः शिक्षकस्य इति
कर्तारिषष्टी । कान्तापराधकुपितेषु कान्तस्य योऽपराधः अन्यस्त्रीसंगमादिकृता

राजा—(उपैत्य ।)

कुप्यसि कुत्रलयनयने चित्रार्पितचेष्टया किमेव मयि ।

ननु तव साक्षादयमहमनन्यसाधारणो दासः ॥ १० ॥

वक्रु०—जेदु भट्ट (क)

माल०—(आत्मगतम् ।) क्वं चित्रगतो भट्ट मयि असूयितो ।

(व्रीडवदनमञ्जलिं करोति ।) (ख)

(राजा मदनकातर्यं रूपयति ।)

विदू०—किं भवं उदासीनो विभ । (ग)

राजा—अविश्वसनीयत्वात्सपत्यास्तन ।

विदू०—अस्तहोदीए अयं तुह अविस्सासो । (घ)

राजा—श्रूयताम् ।

(क) जयतु भर्ता ।

(ख) कयं चित्रगतो भर्ता मयासूयितः ।

(ग) किं भवानुदासीन इव ।

(घ) अस्तभवत्यामयं तवाविश्वासः ।

पराधस्तत्र कुपितेषु नपूसके भावे क्तः । ललिताभिनयस्य मनोहरस्य कोपप्यनकचेष्टाविशेषस्य कर्मणि पठ्यते । शिखा उपदेशोऽनया मालविकया सदृशितेव तत्र हेतुगर्भविशेषणं पूर्वार्धम् । कुप्यसीत्यादि । (चित्रार्पितचेष्टया किं कस्मात् कुप्यसि मद्यमिति शेषः । ननु अहं साक्षादनन्यसाधारण एकभक्तिकः इत्यर्थः तव दासः) । भवत्यामयं तवावि-

(१) B. G. T. क्यपि किम्हि मे & N. विमेतमे for किमेत मयि. P. A. किमेत मयि. (२) N. (इति सत्यप्यन्यत्वं &c.), B. G. T. प्रसार । स्रोतवदन. (३) P. A. निरूपयति. (४) B. G. T. कइ for अयं तुह । P. A. मा गव अस्तहोदाय तुह &c.

पथि नयनयोः स्थित्वा स्थित्वां तिरोभवति क्षणाः

त्सरति सहसा बाह्वोर्भक्ष्य गतापि सखी तव ।

मनसिजराजा क्षिप्रस्येव समागममायया

कथमिव सखे विश्रब्ध^१ स्यादिमा प्रति मे मनः ॥ १२ ॥

वकु०—सखि बहुसो किल भट्टा विप्पलद्धो । दारिणं दौव अत्ता वि
स्ससणिज्जो करीअदु । (क)

माल०—सखि मह उण मन्दभग्गाए सिविणसमाअमो वि भट्टिणो
दुल्लहो आसि । (ख)

वकु०—भट्टा देहिं से उत्तर । (ग)

राजा—

उत्तरेण किमात्मैव पञ्चवाणाग्निसाक्षिकम् ।

तव सख्ये मया दत्तो न सेव्यः सेविता रहः ॥ १२ ॥

(क) सखि बहुश किल भर्ता विप्रलब्ध । इदानीं तावदामा वि
श्वसनीय क्रियताम् ।

(ख) सखि मम पुनर्मन्दभाग्याया स्वप्नसमागमोऽपि भर्तुर्वर्लभ
आसात् ।

(ग) भर्ता देहस्या उत्तरम् ।

श्वास । अस्मिन्वाक्ये काकुरनसधेया । पथि नयनयोरित्यादि । उ
क्तरूपेण बहुश प्रतारणेन अविश्वासकारणाचरणादिमा मालविका प्रति मे
मन कथ विश्रब्ध विश्वस्त स्यादपि तु कथमपि न । प्रतारिकाया प्रतारणा
वश्य भावेन तत्राविश्वासस्यैव युक्तवादिति भाव । उत्तरेणेत्यादि ।

(१) P A स्वभ. (२) P A B G अवग्रा सती (३) B
G 1 कथमपि (४) N विश्रब्ध (५) B G, T ता for दाण दा
Po दावएय &c A दावअथ &c (६) B G T add एदु (७)
N कहिहि

वकु०—अणुगृहीदस्मि । (क)

विदू०—(परिक्रम्य । सगंध्रमर्म् ।) वडलावलि एसो वालासोअ-
रुवत्तस्स पल्लवादिं लद्धेदिं हरिणो । एहि निवारेम णं । (ख)

वकु०—तह । (इति प्रस्थिता ।) (ग)

राजा—वयस्स एवमेवास्मिन् रक्षणे ऽवहितेन तया भवितव्यम् ।

विदू०—एवं पि गोदमो सदस्सीअदिं । (घ)

वकु०—अज गोदम अहं अप्पआसे चिञ्चमि । नुम् दुवाररक्खंओ
होदि । (च)

विदू०—जुज्जइ । (छ)

(क) अनुगृहीताः स्मः ।

(ख) वकुलावलिके एष वालाशोरुक्षस्य पल्लवानि लङ्घयति हरि-
णः । एहि निवारयाम एनम् ।

(ग) तथा ।

(घ) एवमपि गौतमः सदिश्यते ।

(च) आर्य गौतम अहमप्रकाशे तिष्ठामि । त्वं द्वाररक्तकौ भव ।

(छ) युज्यते ।

[उत्तरेण किं उत्तरसाध्यं नास्ति । पंचवाण एवाग्निस्तापकत्वात् साक्षी
यत्र तदया तथा अग्नेनाग्निसाक्षिकत्वेन दुर्गेयता दर्शिता । यथा इदानीं

- (१) N. om. (२) B. G. T. असोअण्डाडै. (३) P. A.
लविदु आमच्छंदि, B. G. T. अदि लविदु इच्छेदि. (४) N. om., Po A.
वा एहि. (५) omit this and the two following speeches.
(६) A. P. om. (७) B. G. N. T. एवमग्निद्रक्षणद्वारे &c. B. G.
T. एवमेवास्मिन् रक्षणे ऽवहितेन &c. (८) P. ए वि. (९) P. A. add
ण (न्तु). (१०) B. G. T. णिदिस्साअदि. (११) N. add परिक्रम्य,
(१२) दुवाररक्खा.

(निष्क्रान्ता वकुलावलिका ।)

विदू०—इम दाव फलिहृत्यल' असिसदो' होमि । (इति तथा क
त्वा ।) अहो सुहृण्कारिसदा सिलाविषेसम् । (इति निद्रायते ।) (क)
(मालविका ससाध्वस' तिष्ठति ।)

राजा—

विसृज सुन्दरि संगमसाध्वसं
तव चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे ।
परिगृहाण गते सहकारतां
त्वमतिमुक्तलताचरितं मयि ॥ १३ ॥

माल०—देवीए भएण अत्तणो वि' पिअ कादु ण पारोमि । (ख)

राजा—अयिं न भेतव्यम् ।

माल०—(सोपालम्भम् ।) जो ण भाएदि सो मए भट्टिणीदसणे
दिट्ठसमवत्पो' भट्टा । (ग)

(क) इम तावत्फटिकस्थलमाश्रितो भवामि । अहो सुखस्पर्शता
शिलाविशेषस्य ।

(ख) देव्या भयेनात्मनोऽपि प्रिय कर्तुं न पारयामि ।

(ग) यो न विभेति स मया भट्टिनीदर्शने दृष्टसमवस्थो भर्ता ।

आत्मा तव सख्यै दत्तः । रहमि निर्जनेऽस्या सेविता सेयक एव भविष्या-
भि न तु सेव्य इत्यर्थः ।] विसृजेत्यादि । [चिरात्प्रभृति बहुकालावाधे तव
प्रणयो-मुखे प्रणयसमुत्सुके सहकारिता सहचारिताम्प्रवृत्तत्वञ्च गते मयि
त्वमतिमुक्तलताचरितं माधवीलतासदृश्य बन्धनाश्लेषेणेति शेष परिगृ

(१) B. G. T. °त्वम् N स्लम्भम् (२) B. G. T. ससिद्धो. (३) N.
ससाध्वसा; A. साध्वस (४) P. A. न्नु (५) B. G. 1. देवी भआदो.
(६) Pn om. अवि. (७) B. G. T. om (८) A. P repeat.
(९) P A. om (१०) N. T. °समयो (°सामर्थ्यो), B. G.
°समावदो, A. दिट्ठो समवत्पो

राजा—

दाक्षिण्यं नाम विम्बोष्टि वैम्बिकानां^१ कुलव्रतम् ।

तन्मे दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनाः ॥ १४ ॥

तदनुगृह्यतां चिरानुरक्तोऽयं जनः । (इति संक्षेपमुपमनयति ।)

(मालविका नाट्येनै पादिरति ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) रमणीयः खलु नपाद्गुणानां मदनविषय-
व्यापारः । तथा हि ।

हस्तं कम्पयती^२ कृणाद्धि रशनाव्यापारकोलाङ्गुलिं^३

स्त्रीं हस्तौ नयति स्वनाचरणतामालिङ्ग्यमाना बलात् ।

पातुं पदमलनेत्रं मुञ्चमयतः साचीकरोत्याननं

व्याजेनाप्यभिलाषपूरणसुखं निर्वर्तयत्येव मे ॥ १५ ॥

(ततः प्रविशतीरावती निपुणिका च ।)

इरा०—हज्जे गिडगिए ससं तुमं^४ परिगदत्या चन्दिआए ।

समुद्वरअलिन्दए सइदो एअई अज्जगोदमो दिट्ठे ति । (क)

(क) हज्जे निपुणिके सत्यं तु परिगतायां चन्द्रिकया । समुद्रगृह-
लिन्दे शयित एकाक्यार्थगीतमो दृष्ट इति ।

हाण । दाक्षिण्यमित्यादि । [हे विम्बोष्टि । नाम सभक्तनायां प्रकाश्ये
वा । दाक्षिण्य सर्वदयितास्वानुकूल्यं नायकानां कुलव्रतमवश्यपालनीयो
नियमः । यदापीति शेषः तत् तथापि ये मे प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनास्तवा-
कांक्षा परवशा इत्यर्थः ।] वैम्बिकास्तदस्या राजानः ॥ हस्त्वमित्यादि ।

(१) B. G. T. नायकान् । (२) अनुसूहृष्यो &c. (३) P. A.
अभिमनयति, (उद्वरयति); (४) N. om. (५) B. G. N. T. A. अज्जगो.
(६) B. G. N. T. इत्ययत्ते. (७) B. G. T. अनुमं, N. अगुमं.
(८) P. Interchange. (९) P. A. चञ्चु. (१०) P. A.
तुइ चन्दिआए सदिः समुद्व &c. (११) N. अज्जगोदमो, B. G. T. कांदिद
सइदो. (१२) B. G. T. om. एआइ.

निपु०—अण्णहा कहं भट्टिणीए विण्णावेमिं । (क)

इरा०—तेण हि तहिं एव गच्छामो । संसआदो मुत्तं अज्जउत्त-
स्सं पिअवअस्सं पुच्छिदुं अ । (ख)

निपु०—सावसेमं विअ भट्टिणीए वअणं । (ग)

इरा०—अण्णं अं चित्तगदं अज्जउत्तं पसादेदुं । (घ)

निपु०—अह कहं दाणं भट्टी एव ण प्सर्सादीअदि । (च)

इरा०—मुद्धे नारिसो चित्तगदो णं तारिसो एव अण्णसकन्ताहिं
अओ अज्जउत्तो । केवलं उअआरादिक्कमं पमज्जिदुं अंअं आरम्भो ।
(छ)

(क) अन्यथा कथं भट्टिन्यै विज्ञापयामि ।

(ख) तेन हि तत्रैव गच्छामः । संशयाभ्युत्तं आर्यपुत्रस्य प्रियवयस्यं
मष्टुं च ।

(ग) सावशेषमिव भट्टिन्या वचनम् ।

(घ) अन्यच्च चित्रगतमार्गपुत्रं प्रसादयितुम् ।

(च) अथ कथमिदानीं भर्तृव न प्रसाद्यते ।

(छ) मुग्धे यादृशश्चित्रगतो ननु तादृश एवान्यसंक्रान्तहृदय आर्य-
पुत्रः । केवलमुपचारातिक्रमं प्रमार्जितुमयमारम्भः ।

[रशनाव्यापारलोलांगुलि रशनायां व्यापारे तद्ग्रन्थिमोचनरूपचेष्टायां]

(१) Po कि अण्णहा, A. कि अर्लाअ, (२) P. B. G. T. विण्णावांअदि, A. विण्णाविद. (३) Po A. निमुत्त. (४) B. G. N. T. om. (५) P. A. take अ last. (६) Pn मट्टार, (७) N. om. मट्टा, B. G. T. पु मट्टा एव अणुं &c. (८) B. G. T. अणुणीअदि, P. A. कि ण (A. om ण) पच्चणुणीअदि. (९) B. G. T. A. P. om. (१०) P. A. अत्ताण.

निपु०—इदो इदो भट्टिणी । (क)

(उभे परिक्रामत ।)

(प्रविश्य)

चेटी—जेदु भट्टिणी । देवी भणदि । नो मे एसो मच्छरस्स कालो । तुह वैखु बहुमाण वड्ढेदु वअस्सिआए सह णिअलवन्धणे किदा मालविआ । जइ अणुमण्णेसि अज्जउत्तवि तुहकिदे विण्णावइस्स । ज^१ तुह इच्छिउव त मे भणाहि त्ति । (ख)

इरा०—णाअरिए विण्णवेहि देवि^२ । का वअ भट्टिणि णिओजेदु । परिअण्णिअलणेण दसिदो मह अणुग्गहो । कस्स वा अण्णस्से पसादेण अअ जणो वड्ढादि त्ति^३ । (ग)

चेटी—तह । (इति निष्क्रान्ता ।) (घ)

(क) इत इतो भट्टिनी ।

(ख) जयतु भट्टिनी । देवी भणति । न म एष मत्सरस्य काल । तव खलु बहुमान वर्धयितु वयस्यया सह निगडवन्धने कृता मालविफा । यद्य नुमन्यस आर्यपुत्रमपि तव कृते विज्ञापयिष्यामि । यत्तवेष्ट तन्मे भणोति ।

(ग) नागरिके विज्ञापय देव्यम् । का वय भट्टिनी नियोजयितुम् । परिज ननिगडनेन दर्शितो मय्यनुग्रहः । कस्य वान्यस्य प्रसादेनाय जनो वर्धेत इति ।

(घ) तथा ।

समुत्सुकत्वेन व्यग्रमुखीर्यस्य त हस्त रुणद्धि रोद्धु मृह्णाति । बलाद्दण्डेनालि

(१) P. A. om. one इत्ये. (२) P. A. इति. (३) B G T. न मे एसो मत्सरस्स कालो तव बहुमाण वड्ढेदु &c, N. मत्सरास्स एत्ते &c. (४) N. तेण. (५) B. G. T. A. Po. om. (६) N. Po. अज्जउत्तस्स विअ यादु तह त्ति (७) B. G. T. omit the sentence. (८) P. om. मे. (९) Po. A. भट्टिणी. (१०) P. A. णिमहेण. (११) B. G. N. T. om. (१२) Po. A. add भणाहि.

निपु०—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) भट्टिणि एसो दुवारदेसे^१ समुद्रघर
अस्स विपणिगदो विअ बलीवदो^२ न जगोदमो आसीणो एव्व णिदाअदि
(क)

इरा०—अच्चाहिद^३ । ण क्खु सावसेसैविसविआरो भवे^४ । (ख)

निपु०—पसण्णमुहवण्णो^५ दीसइ । अवि अ धुवसिद्धिणा चिइछि
दो । ता से असङ्खणिज्ज पाव (ग)

विदू०—(उत्स्वप्नायते) भोदि मालविए । (घ)

निपु०—सुद भट्टिणीए । कस्स एसो अत्ताणिओअसपादणे विस्स
साणिज्जो इदासो । सव्वकाल इदो एव्व सोथिवाअणमोदएहिं कुच्चि
पूरिअ सपद मालविअ सिविणावेदि । (च)

(क) भट्टिणि एष द्वारदेशे समुद्रगृहस्य विपणिगत इव बलीवर्द आर्य
गौतम आसीन एव निद्रायते ।

(ख) अयाहितम् । न खलु मावशेषविषविकारो भवेत् ।

(ग) प्रसन्नमुखवर्णो दृश्यते । अपिच ध्रुवसिद्धिना चिकित्सित ।
तदस्याशङ्कनीय पापम् ।

(घ) भवति मालविके ।

(च) श्रुत भट्टिन्या । कस्यैष आमनियोगसपादने विश्वसनीयो
इताश । सर्वकालमित एव स्वस्तिवाचनमोदके कुक्षिं पूरयित्वा साप्रत
मालविकां स्वप्नायते ।

ग्यमाना स्वी हस्तौ स्तनावरणतां स्तनावरकव नयति । पक्षमलनत्रमानन

(१) B G 1 दुवारे A. P दुवारोच्छेदे N दुवारदेसे (२) B
G T A वुसहो and A P add विस्सदो (३) B. G 1 कि
णु खु अच्चाहिद । सावसेसो विअ विस् &c (४) N सावसेसो &c (५) A
विस्सो & P o विस्सेओ (६) A P पसण्णमुहो (७) P n अत्ताणां
हवासो । सव्वकाल &c P o A अत्ताणीणो अभयहाससवादापेक्खी (A adds
कित्तयो) इदासा आदिओ इदो (P o ससक्कार) (for सव्वकाल) &c T
B G अत्ताणां (1 add एत कित्तयो) अन्ववहारि अ (B G add
सपावे अ) विदग्धो (B G. add सक्कयो) इदो &c

विदू०—इरावदि अदिकमन्दी होहि । (क)

निपु०—सुदं अद्याहिदं । इमं भुजङ्गभीरुअं बहवन्धुं शमिणा
भुजङ्गकुडिलेण दण्डकाष्ठेण तम्भान्तरिता भाअइस्सं । (ख)

इरा०—अरुहादि एव्वं किदग्घो उवइवस्स । (ग)

(निपुणिका विदूषकस्यांपरि दण्डकाष्ठं पातयति ।)

विदू०—(सहसा प्रनुद्वय ।) अविहा अविहा । भो^१ दर्वाकरो^२
मे उपरि पडिदो ॥ (घ)

राजा—(सहसोपसृत्य ।) सर्वे न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

(क) इरायतीमतिक्रामन्ती भव ।

(ख) श्रुतमत्याहितम् । इमं भुजङ्गभीरुकं बहवन्धुमनेन भुजङ्गकु-
टिलेन दण्डकाष्ठेन स्तम्भान्तरिता भोपयिष्यामि ।

(ग) अर्हत्येव कृतत्र उपद्रवस्य ।

(घ) अविधा अविधा । भो दर्वाकरो म उपरि पतितः ।

पातुं चुंबापितुमुन्नमयत उत्तोलयतो साक्षाकरोति वक्रं स्थापयति । अतो
प्याजेन छलेन ममाभिलाषपूरणसुखं अभिलाषस्य पूरणेन पत्सुखं तन्नि-
र्वर्तयति निष्पादयत्येव ॥) हस्ते निपुणिके सत्यं त्वं परिगतायां चांद्रिका-
याम् । अत्याहितं नाम जीमनपेलि कर्म । ' अत्याहितं महाभीतिः कर्म जीवान-
पेलि च ' इत्यमरासिंहः । अत्र दोषोद्घाटनादपवादो नाम संध्यङ्गमुक्तं भ-
वति । अत्रैव रोपभाषणात्संफोटोनाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । दण्डकाष्ठेन
स्तम्भान्तरिता भोपयिष्यामि । ' उवइवस्स ' इत्यत्र क्वचित् अघादेः इति
प्राकृते कर्मणि पठो । अवत अवत । अत्रोद्वेगनाशुक्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भ-

(१) B. G. N. T. P. एवं. (२) B. G. T. P. A. om. (३)
B. G. T. add अत्तणो. (४) B. G. T. om. A. हिल. (५) Po
A. विदो. (६) B. G. T. om. and N. add वमस्य. (७) N.
सयो. (८) B. G. T. om.

माल०—(अनुसृत्ये ।) भट्टा मा दाव सहसा णिक्रमं । सप्पो ति भणीअदिं । (क)

इरा०—हद्धि हद्धि । भट्टा इदो एव धावति । (ख)

विट्ठ०—(सप्रहासम् ।) कह दण्डकठ एद । अह उण जाणे ज मए केदईकण्टएहं दस करिअ सप्पस्सं विअ दसो किदो त मे फल्लिद ति । (ग)

(प्रविश्य पटाक्षेपेण ।)

वकुला०—मा दाव भट्टा पविसदुं । इह कुटिलगई सप्पो विअ दीसदी । (घ)

इरा०—(राजानमुपसृत्य ।) अवि" णिनिग्घमणोरहो दिवासकेदो मिहुणस्स । (च)

(क) भर्त मा तावत्सहसा निष्क्राम । सर्प इति भण्यते ।

(ख) हा धिक् हा विक् । भर्ता इत एव धावति ।

(ग) कथ दण्डकाष्टमेतत् । अह पुनर्जनि यमया केतकीकण्ट-
कैर्दश कृत्वा सर्पस्येव दश कृतस्तन्मे फलितमिति ।

(घ) मा तावद्भर्ता प्रविशतु । इह कुटिलगति सर्प इव दृश्यते ।

(च) अपि निर्विघ्नमनोरथो दिवासकेतो मिथुनस्य ।

वति । भर्त मा तावत्सहसोपसर्प । प्रसीदतु भट्टिनी । किं नु खलु दर्वुर

(१) B. G. T णिक्रमिस्ससि (T as an alternative णिक्रमद् महा) (२) B. G. T. A P मणादि. (३) Po A om. सं करिअ, N. सप्पस्स उवरि अजसो विद, B G 1. सप्पस्स (T. alternative सप्पदसो) अजसो च्छि. (४) N. om. (५) P. A. add ससप्रमम (६) B. G. 1 कप्पु. (७) B A वदि सप्यो । मा कस पविस, (मा कप्पु मा कप्पु महा मिससि अ. (८) N. om. (९) N. सप्रहासिता राजानमु पेष (१०) B. G. T add सहसा after राजानम् (११) Po A. अवि सिग्ग मणोरहा दिवा सकेमिहुणस्स.

(सर्वे इरावतीं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः ।)

राजा—प्रिये ! अपूर्वोऽयमुपचारः ।

इरा०—वकुलवल्लिख दिष्टिआ दुश्चाहिआरविषआ संपुण्णा दे पइण्णा । (क)

वकु०—प्रसीदतु भट्टिणी । किं मए किदं ति देवो पुच्छिदव्यो ।
‘वदुरो बाहरन्ति ति किं देवो पुदरिं वरिषिदुं सुमरोदि । (ख)विह०—मा दाव । होदीएँ वंसणमेत्तेण अत्तभवं पणिपादलङ्घनं
‘विसुमारोदो । होदी’ उण अज्ज वि पसादं ण गेह्वादि । (ग)

इरा०—कुविदा विं दाणिं किं करिस्सं । (घ)

राजा—अस्यने कोप इत्यनुपपन्नं त्वयि । तथा हि ।

(क) वकुलवल्लिके दिष्ट्या वृत्त्याधिकारविषया संपूर्णा ते प्रतिज्ञा ।

(ख) प्रसीदतु भट्टिनी । किं मया कृतमिति देवः प्रष्टव्यः । वदुरो व्याहरन्तीति किं देवो पृथिवीं वर्षितुं स्मरति ।

(ग) मा दावत् । भवत्या दर्शनमात्रेणात्र भवान्प्रणिपातलङ्घनं वि-
स्मृतः । भवती पुनरद्यापि प्रसादं न गृह्णाति ।

(घ) कुपितापीदानीं किं करिष्यामि ।

व्याहरन्त्याक्रोशन्तीति पृथिव्यां देवो वर्षितुं विरमति (वदुरा व्याहरन्तीति
किं देवः पृथिवीं वर्षितुं स्मरति । भेकशब्दश्रवणेनैव किमिदो वर्षणाय
प्रवर्तते अपि तु नैव । यदा तस्येच्छा तदैव वर्षति । अतः देवेच्छेवात्रकार-

(१) Po. A. om. (३) P. N. om. the sentence, (१)

किं शु शु वदुरा बाहरन्ति ति देवो पुदरिं वरिषिदुं विरमति, P. कि दुरा बाहरन्ति
देवो पुदरिं विसुमारोदि, A. om. the sentence. (२) Po. A. अत्तहो-
सी. (५) B. G. N. T. Po. A. तुम. . गेह्वादि, (६) N. om. (७)
Po A. add अह.

कदा मुखं वरतनु कारणादते

तवागत क्षणमपि कोपपात्रताम् ।

अपर्वणि ग्रहकलुपेन्दु मण्डला

विभावरी कथय कथं भविष्यति ॥ १६ ॥

इरा०—अष्टाणे ति सुष्ठु वाहरिद' अज्जउत्तेण । अण्णसकतेसु
अह्माण भाअहेएसु जदि उण कुप्पेअ' तदो हस्सा भवेअ' । (क)

राजा-- त्वमयथा कल्पयसि । अह पुन सत्यमेव कोपस्थान न
पश्यामि । कुत' ।

नार्हति कृतापराधोऽप्युत्सवदिवसेषु परिजनो वन्धम् ।

इति मोचिते मयैते प्राणिपतिनु' मामुपगते च ॥ १७ ॥

(क) अस्थान इति सुष्ठु व्याहृतमार्यपुत्रेण । अन्यसक्रातेष्वस्माक
भागधेयेषु यदि पुन कुप्पेय्य ततो ह्यस्या भवेयम् ।

ण किं मम प्रतिज्ञयेतिभाव) । कदेति । (हे वरतनु तव मुख कारणादते
अपराधारूप हेतु विना कोपपात्रता कोपभाविता क्षणमपि कदागत ।
अपि तु अपराध इद्वैव कुप्पसि नायथा कदापीत्यर्थ । कारणाभावे कोप
स्यानुचितत्व इष्टा तेन दृढयति । अपर्वणि पूर्णिमाप्रतिपत्सधिकालभिन्ने
विभावरा रात्रिर्ग्रहकलुषे दुमडला कदा भवति । अपि तु नैव । तथा च
कोपकारण विना इदं कथं भवति तत्कथयेत्यर्थ) । नार्हतीत्यादि । (कृ
तापराधोऽपि परिजन उत्सवदिवसेषु वधन नार्हति सयतु योग्यो न भवति
इति हेतोर्मया मालविकाबकुलाबालिके वधनामोचिते । ते च प्राणिपतिनुं
नमस्कर्तुं मामुपगते नान्यकारणादिति वाक्यशेष ।) भो अनर्थं संपतित ।

(१) P A मण्डि B G. T. अन्धकारिद (२) B G T. न अह
(३) कुपिस्स and भविस्स (४) N om (५) A N इण्डम
T वन्धुम (६) सभाजयितु (७) add विदूषक-दयालु तु एतो भीरुओ अ

इरा०—णिउणिए गच्छ । देतं विण्णवेहि । दिट्ठो भवदीए पक्ख-
वादो णं अज्ज ति । (क)

निपु०—तह । (इति निष्क्रान्ता ।) (ख)

विदू०—(आत्मगतम् । *) अहो^१ अणत्थो संपाडिदो । बन्धवम्-
धो गिहकवोदो^२ चिच्छाए^३ मुहे पडिदो^४ । (ग)

(प्रविश्य)

निपु०—(अपवार्य ।) भट्ठिणि जदिच्छादिदिए माहविआए आच-
खित्तदं । एवं तु एदं णिच्चुत्तं ति । (इति कर्णे कययति ।) (घ)

इरा०—(आत्मगतम् ।) उववण्णं एवं । बन्धवन्धुणा किदो
अअं^५ पओओ । (विदूषकं विलोक्य प्रकाशम् ।) इअं इमस्स काम-

(क) निपुणिके गच्छ । देवा विज्ञापय । इष्टो भवत्याः पक्षपातो
नन्यथेति ।

(ख) तथा ।

(ग) अहो अनर्थः संपतितः । बन्धभ्रष्टो गृहकपोतो चिच्छाया मुले
पतितः ।

(घ) भट्टिनि पदच्छादय्या माधविकयाख्यातम् । एवं खन्वेतन्निर्वृ-
त्तमिति ।

बन्धभ्रष्टो गृहकपोतः परावतो विडालिकाया आलोके पतितः (विडालिक-

(१) B. G. T. गच्छिअ, Po. A. om. (२) P. A. दिउ मवदीए पक्खवा-
दिण्ण अज्ज ति, B. G. T. एउ before पक्खवाथे and अवदिद (अवधूत)
मे दिअअ before अज्जति; दिउपक्खवाद् अवगट्ठे दिअअं ति. (३) स्वगत-
म्. (४) N. मो. (५) B. G. N. T. Po बन्धवन्धुणो. (६)
B. G. T. नेदरुवोदओ. (७) B. G. N. T. विडालिआए. (८)
A. मदाल्लालओ विअ कपोतो चिच्छाए मुहे पडिदो, (९) P. cm ति, B. G.
T. णिमत्तम्. (१०) B. G. T. सन्ध जेव्व, and A. N. om. (११)
N. add सन्ध अअ एय and om. अअ after विदो. (१२) उग्गिण्णो.
(१३) N. om.

तत्तसचिवस्स णादा । (क)

विदू०—होदि जदि णादिणं एक्कं वि अक्खर पठेअ तदो गोअत्तं वि विस्सुमरअ । (ख)

राजा—(आत्मगतम् ।) कथं नु खल्वस्मात्सकटादात्मानं मोक्षयामि ।
(प्रविश्यैव)

जय०—(सावेगम्) देव कुमारा वसुल छा कदुअ अणुधावन्दां पिङ्गलवानरेण बलिअ तासिदा अङ्गुणिसण्णां देवाए पवादं कियलअ विअ वेवमाणा णं किं वि पाकिदं पडिवज्जइ । (ग)

(क) उपपन्नमेव । ब्रह्मबन्धुना कृतोऽयं प्रयोगः । इयमस्य कामतः
नृसचिवस्य नाति ।

(ख) भवति यदि नीतेरेकमप्यक्षरं पठेयम् तदा गायत्रीत्यपि
विस्मरयेत् ।

(ग) देव कुमारी वसुलक्ष्मी कन्दुकमनुधावन्ती पिङ्गलवानरेण बल
वस्त्रासिताङ्गुनिषण्णा देव्या प्रवातकियलयामिव वेवमाना न किञ्चित्प्रकृति
प्रतिपद्यते ।

या आलोकितः) । भवति यदि नीतिगतमेकमप्यक्षरं पठेयम् (भवति
यदि नीतौ एकमपि अक्षरं पठितं) तदामानं गोहत्या प्रापितो भवेयम् । परि
श्रुतस्त्वया स्वपक्षं अहमिति शेषः । अत्र देव्यनुग्रहरूपकार्यसंग्रहणादादानं
नाम सम्पन्नमुक्तं भवति । इदं मालविकारुतमुद्यानपालिकानुसरणमुत्तराङ्को

(१) N गारिगद, (२) N न मए अत्तमव पेप्पिसे इवे । T न मए अत्त
मव ससिदो मवे (न यथा सन्निवो &c), (३) B G, सप्पिदो (सशित)
(४) T अपवारं, सगत्तम् (५) P A om (६) N मोचयिष्यामि
B. G T om, आत्मानं and read मोच्यावहे, मोचयामहे, (७) T P
add सावेगं वपसेना and omit सावेगं below; B G सावेगा (८)
अणुसोवा, (९) P A उज्जसिदा, B. G T. विज्जसिदा (१०) अके
&c (११) Pn. पणवत्तं (१२) Po A दाणिं हि णं नाकदि.

राजा—कष्टम् । क्रातरो बालभावः ।

इरा०—(सविगम् ।) त्वरदु अजउत्तो णं समुत्तासइदुं । मा
से संतांसजणिदो विआरो वड्ढु । (क)

राजा—अयमेनां संज्ञापयामि । (इति सत्वरं परिक्रामति ।)

विदू०—साधु रे पिङ्गलनागर साधु । परिचादो तुए सपक्खो । (ल)

(निष्क्रान्तौ राज्ञौ विदूषकश्च । इरावती निपुणिका प्रतीक्षती च ।)

मारु०—हलौ देवि चिन्तिअं वेवदि मे हियमं । ण जाणे अदो-
वर किं वा अणुहविदब्ब हुविस्सदि ति । (ग)

(नेपथ्ये)

अञ्जरिअं अञ्जारेअं । अपुण्णे एव पञ्जरत्ते दोहलस्स मुठलेहिं संण-
ओ तवणीआसोओ । नाव देवीए निवेदयामि । (घ)

(क) त्वरतामार्गपुत्र एनां समाश्वासयितुम् । मात्याः संव्रासजनितो
विकारो वर्धताम् ।

(ल) साधु रे पिङ्गलनगर साधु । परित्रातस्त्वया स्वपक्षः ।

(ग) सति देवीं चिन्तयित्वा वेपते मे हृदयम् । न जानेऽतः परं
किं वानुभावितव्यं भविष्यतीति ।

(घ) आश्चर्यमाश्चर्यम् । अपूर्ण एव पञ्जरात्रे दोहदस्य मुकुलैः
संनद्धस्तपनीयाशोकः । यावदेव्ये निवेदयामि ।

पमुक्त्वा द्वेन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥ इति श्रीकाठयवेमभूपतिराचिते कुमारगिरिसा-

(१) B. G. repeat. (२) B. G. T. A. Po सप्तमं. (३) P.
A. अह. (४) Pq A. निष्क्रान्तो इत्यत्रेण राजा &c; Pn निष्क्रान्त. समस्यो
राजा &c. (५) B. G. T. om.. (६) A. चित्तवर्धन. (७) B. G. T. किं
अतो &c. and om. न वा; P. A. om. न. (८) B. G. T. om.

(१२६)

(उभे श्रुत्वा प्रहृष्टे ।)

बकुला०—अस्ससदु सहा^१ । सच्चप्पइण्णा देवी । (क)

माल०—तेण हि^२ पमदवणपालिआए पिड्ढो होमै । (ख)

बकुला०—तह । (ग)

(इति निष्क्रान्ते ।)^३

इति चतुर्योऽङ्क ।

(क) आश्वसितु सखी । सत्यप्रतिज्ञा देवी ।

(ख) तेन हि प्रमदवनपालिकाया पृष्ठतो भवाव ।

(ग) तथा ।

नीये मालविकाभिपित्रव्याख्याने चतुर्योऽङ्क ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशत्युद्यानपालिका ।)

उद्यान०—उपक्षितो मय किदसत्कारविहिणो^१ तवणीआसोअस्स वेदि-
 आवन्धो । जाव अणुद्विदणिओअं अत्ताणं देवीए णिवेदेमि । (परिक्रम्य ।)
 अहो देवस्स अणुकम्पणीआ मालवेआ । तस्सि तह चण्डिआ देवी
 शमिणा असोअकुसुमवृत्तन्तेण पसादसुनुही भविस्सदि । कहिं पु खु हुवे^२
 देवी । (विलोम्य ।) अहो एसो देवीए परिअणव्भन्तरो किंनि जदुमु-
 शालव्ठिद चरिमझूसं करे^३ गेह्ठिअ चउस्सालदो कुञ्जो सारसओ णिक्कम-
 दि । पुच्छिसं दख णं । (क)

(ततः प्रविशति ययानिर्देष्टुः कुब्जः ।)^४

उद्यान०—(उपसृत्य ।) सारसअ कहि पत्तिदोसि । (ख)

(क) उपक्षितो मया कृतसत्कारविधेस्तवनीयाशोकस्य वेदिकाव-
 न्धः । यावदनुष्ठितनियोगमात्मानं देव्यै निवेदयामि । अहो देवस्यानुकम्पनी-
 या मालविका । तस्यां तथा चण्डिका देव्यनेनाशोककुसुमवृत्तान्तेन प्रसाद-
 सुमुखी भविष्यति । कुत्र नु खलु भवेदेवी । अहो एष देव्याः परिजनान्य-
 न्तरः कामपि जतुमुद्रालव्ठितां चरिमझूयां करे गृहीत्वा चतुःशालतः
 कुब्जः सारसको निष्क्रामति । प्रक्ष्यामि तान्देनम् ।

(ख) सारसक कुत्र प्रस्यितोऽसि ।

कावेरिदानीमङ्कान्तरमारभमाणः कयासंघटनायै प्रथमं प्रवेशक नामा-
 योपक्षेपक प्रस्तौति—ततः प्रविशतोऽद्यादि । उपक्षितो मया कृतस-

- (१) B. G. T. सत्कारविहिणा (१) A. Po. भित्ति, B. G. T.
 मितिवेदिआ. (२) B. G. T. हरिसोहद्वृत्तन्तेण, A. कुसुमवृत्तन्तेण (३)
 B. G. T. om. पु, A. Po. पसादाहिमुही. (४) N. Interchange.
 (५) A. Po. om. (६) देवोरास्त्रियं &c. (७) B. G. N. T.
 om. (८) B. G. N. T. चतुस्सालदो कुञ्जो (N. सारसको) णिक्कमदि.
 (९) N. om. the bracket and read the following speech
 along with the above,

सारसकः—महुअरिए विज्जापारअण अणुचिह्णत्ताण वक्षणाण इयं
णिच्चदक्खिणा मासिआ दादब्बा। ता अज्ज पुरोहिदस्य हत्थ पाविदुं । (ग)

उद्यान०—किं निमित्त (क)

सार०—जदप्पहुदि सुदं सेणावहणीं जण्णतुरगरक्खणे णिउत्तो
भट्टिदारओ वसुमित्तो त्ति तदप्पहुदि तस्स आउसो निमित्त अष्टौदससुव-
ण्णपरिमाण दक्खिण देवी दक्खिणीएहिं पडिग्गाहेदि । (ख)

उद्यान०—अह काहे देवी । किं वा अणुचिह्णदि । (ग)

सार०—मङ्गलपरे आसणत्था भविअ विदम्भविसआदो भादुणा
वीरसेणेण पेसिदं लिविअरोहिं वाचीअमाण लेहं सुणादि । (घ)

(ग) मधुकरिके विद्यापारायणमभूतिष्ठता ब्राह्मणानामिय नित्यदक्षि-
णा मासिका दातव्या । तामार्यपुरोहितस्य हस्त प्रापयितुम् ।

(क) किं निमित्तम् ।

(ख) यदाप्रभृति श्रुत सेनापतिना यज्ञतुरगरक्षणे नियुक्तो भर्तृदारको
वसुमित्र इति तदाप्रभृति तस्यायुषो निमित्त अष्टादशसुवर्णपरिमाणा दक्षि-
णा देवी दक्षिणीयै परिग्राहयति ।

(ग) अथ कुत्र देवी । किं वानुतिष्ठति ।

(घ) मङ्गलगृहे आसनस्या भूत्वा विदर्भविषयाद्भ्रात्रा वीरसेनेन प्रेषित
लिपिकारैर्वाच्यमान लेख श्रृणोति ।

त्कारविधिस्तपनीयाशोकस्य वेदिकाबन्ध । तस्यां तथा चण्डीकृता देव्य

(१) महुअरिए विज्जापारआमीण वक्षणाण इमाणि वस्त्रिणा णिक्कणि ।
वाह पुरोहिदस्स हत्थ पाविदु । Po. महुअरिए विज्जापारआण ..इमा &c. B. G.
T. महुअरिए विज्जावरिआण इम. मासि (B. G. अ) अज्ज .पावस्स.. N
महुअरिए विज्जाभरिआण वक्षणाण णिबर्गस्सिणा माडिआ पुरोहिन्न्स हत्थ पावदस्स
(२) B. G. T. add अह (३) N. om. मु. (४) N. सेणावही.
B. G. T. om. वसुमित्तो. (५) N. आउसणिमित्त, B. G. l. आउस-
त्थ. (६) N. णिह्णदं, B. G. T. अहस्स. (७) B. G. T. दक्षिणा
एहिं पडिग्गा हेदि. for दक्षिणा &c. (८) P. A. add पुग्गद, add om.
इमा &c. (९) Po. लिविअराहि N. लेहरोहि and take ले before
thiz. (१०) लेसवच.

उद्यान०—को उण निदम्भराभवत्तन्तो । (क)

सार०—वसीकिदो किल वीरसेणप्पमुहोहिं भट्टिणो निजअदण्डेहिं
निदम्भणाहो । सोददो अं से दाआदो माहवसेणो । दूदो अतेण महासारा-
णि रअण्णवाहणाणि सिप्पआरेओभूइहं परिअणं अं उवाअणीकरिअ भट्टिणो
सआसं पेसिदो सुवो किल भट्टां दैविसस्सदि ति । (ख)

उद्यान०—गच्छ । अणुचिट्ठ अत्तणो णिओअं । अहं वि देवि पे-
क्सिस्सं । (ग) ।

(इति निष्क्रान्तौ ।)

प्रवेशकः

(क) कः पुनर्विदर्भराजवृत्तान्तः ।

(ख) वशीकृतः किल वीरसेनप्रमुखैर्भर्तुर्विजयदण्डैर्विदर्भनायः । मो-
चितश्चास्य दायादो माधवसेनः । दूतश्च तेन महासाराणि रत्नवाहनानि
शिल्पकारिकाभूयिष्ठं परिजनं चोपायनीकृत्य भर्तुः सकाशं प्रेषितः श्वः किल
भर्तारं पश्यतीति ।

(ग) गच्छ । अनुतिष्ठ आत्मानो नियोगम् । अहमपि देवीं प्रेक्षिष्ये ।

नेनाशोककुसुमवृत्तान्तेन प्रसादमुमुखी भविष्यति । कुत्र खलु देवी भवेत्
। अहो एष खलु देव्याः परिजनाम्पन्तरः किमपि जतुमुद्रालम्बितां
मञ्जुषा गृहीत्वा चतुःशालातः कुब्जः सारसको निष्क्रामति । मधुकारिके
विद्यापारायणमनुतिष्ठतां ब्राह्मणानां नित्यदक्षिणानिष्क्राणि । आर्यपुरोहित-
स्य हस्त एव वितरीतुम् । यदाप्रभृति श्रुतं सेनापतिना यज्ञतुरगरक्षणे

(१) B. G. N. T. add तुणोअदि. (२) B. G. T. चकेहि.

(३) B. G. T. विट्ठ. (४) N. रअण्णाणि &c. (५) Po A. B.

G. T. गरिअ. (६) B. G. N. T. om. अ. (७) N. om.

the sentence सुवो &c and take last वि here; E. G. T. om.

last ति. (८) N. अहं वि देवि सआसं गच्छहि । तुम वि अत्तणे णिओअं

अणुचिट्ठ । (९) N. add इति.

(ततः प्रविशन्ति प्रतीहारी ।)

प्रती०—आणत्तहि अत्तोअस्सकावाहुदाएँ देवीए । विण्णवेहि अज्जउत्त^१ । इच्छेहि अज्जउत्तेणसह असोअस्सखस्सै पसूणलच्छि पचक्खीकादु त्ति । तौ जाव धम्मासणगद देव पडिवालेमि । (इति प्रिक्रामति ।) (क)

(नेपथ्ये वैतालिकाः)

प्रथमः—दिष्ट्या दण्डैरेव रिपुशिरसु वर्तते देवः ।

परभृतकलव्याहारेषु स्वमात्तरतिमधुं

नयासि विदिशातीरोद्यानेष्वनङ्ग इवाङ्गवान् ।

विजयकरिणामालानाङ्गैरुपोढवलस्य ते

वरद वरदारोधोवृक्षः सहावनतो रिपुः ॥ १ ॥

(क) आज्ञप्तास्म्यशोकसत्कारव्यापृतया देव्या । विज्ञापयार्थपुत्रम् । इच्छाम्यार्थपुत्रेण सहाशोकवृक्षस्य प्रमूनलक्ष्मीं प्रत्यर्क्षीकर्तुमिति । तद्यावद्धर्मासनगत देव प्रतिपालयामि ।

नियुक्तो भर्तृदारको वसुमित्रः इति । तदप्रभृति तस्यायुर्निमित्तं अष्टशतमु-
वर्णपरिमाणं दक्षिणा देवी दक्षिणीयैः परिग्राहयति । दक्षिणीयो दक्षिणार्धः ।
' कङ्कडूरदक्षिणाच्छः च ' इति छप्रत्ययः । युज्यते । कुत्र देवी । किं वा
नुतिष्ठति । (अत्र च दृत्तस्य अशोकविकासस्य वर्तमानस्य शिल्पिपदा-
रिकावृत्तातस्य निदर्शनं) । ततः प्रविशतीत्यादि ॥ आज्ञप्तास्म्यशो-
कसत्कारवत्सलया देव्या । विज्ञापयार्थपुत्रम् । इच्छाम्यार्थपुत्रेण सहाशोक-
वृक्षस्य कसुमलक्ष्मीं प्रत्यर्क्षीकर्तुमिति । तस्माद्यावद्धर्मासनारिपत देव प्रतिपा-
लयानि । परभृतेत्यादि । (आत्तरतिगृहातरतिनामपत्नीको गृहीतसतोपश्च
विदिशातीरोद्यानेषु विदिशाख्यनर्दाङ्गूलस्थारामेष्वनङ्ग इव काम इव अन-

(१) P. A. om., B. G. T. देवा अशोअ &c. (२) N. om.

(१) N. om. (२) P. A. एस्सखस्सै. (५) P. om. (६) N.

आलानाव गते, प्रयत्नस्य ते.

द्वितीयः—

विरचितपदं वीरप्रोत्था सुरोपम सूरिभि-
 श्रितमुभयोर्मध्ये कृत्य स्थितं कथं नैशिकान् ।
 तव हृतवतो दण्डानां विदर्भपतेः श्रियं
 परिघगुरुभिर्दोभिः शौरेः प्रसह्य च रुक्मिणीम् ॥ २ ॥

प्रती०—एतो जअसदसइदप्पत्थाणो भट्टा इवो एव्व आभच्छडिं ।
 अहं वि दाव इमस्स पनुहादो किंवि ओसरिअ एदं मुहालिन्दतोरणं
 समस्सिदा होमि । (इत्येकान्ते स्थिता ।) (क)

(ततः प्रविशति सवयस्यो राजा) *

(क) एष जयशब्दसूचितप्रस्थानो भर्तेत एवागच्छति । अहमपि
 तानदस्य प्रनुत्तार्त्तिकविदपसृत्य एतन्मुखालिन्दतोरणं समाश्रिता भवामि ।

गवान् प्रशस्तांगवान् परभृतकलव्याहारेण परभृतानां कौकिलानां बन्दिनां च
 कलव्याहारेण कलौक्षिपु मधुं वसंतं मधुर्यं च नयति । हे वरद अभीष्टद
 उपोदबलस्य समर्पितेभ्यस्य उज्जितसामर्थ्यस्य च ते तव रिपुः शत्रुः विजयक-
 रिणां विजयहस्तिनां आलग्नान्धैः बन्धनसन्धनैः वरदारोधकृतैः वरदाप्य-
 नदीतीरस्थवृक्षैः सह अवगतः नम्रतप्तनुकूलतां च गतः) । विरचितेति ।
 कथं नैशिकान् विदर्भान्मध्येकृत्य आक्रम्येत्यर्थः । ' मध्ये पदे निवचने च '
 इति गतिसंज्ञायाम् ' कुगतिप्रादयः ' इति समासः । समासान्तरं क्वो-
 ल्यविनित्यवादेशः । (सुरोपम देवनुल्य परिघगुरुभिः परिघास्त्रवद्वैर्दो-
 भिर्विदुभिः चतुर्भिरित्यर्थात् रुक्मिणीं हृतवतः शौरेः कृष्णस्य विदर्भपतेः
 श्रियं दण्डप्रधानसेनैः हृतवतः तव च एतयोरुभयोश्चरितं सूरिभिः
 पण्डितैर्वीरप्रोत्था गूरभक्त्या च विरचितपदं कीर्तितमाहात्म्यं कथं नैशि-

(१) B. G. N. T. विजोः (२) देवो last for महा. (३) B.
 G. T. मुह्यो. (४) N. लोआये for किं वि and B. G. T. om it.
 (५) B. G. समोत्तरिअ. (६) N. सम्बन्धित्वा for एट्.स्तिग. (७) P.
 A. om. इति (८) B. G. N. T. प्रतिस्व सवयस्यः.

राजा—

कान्ता विचिन्त्य सुलभेतरसंप्रयोगां

श्रुत्वा विदर्भपतिमानमितं बलैश्च ।

धाराभिरातप इवाभिहतं सरोजं

दुःसायते च हृदयं सुखमश्रुते च ॥ ३ ॥

विदू०—जह अहं पेवरा मे तहं एक-तसुहिदो भव भविस्सदि । (क)

राजा—कयमेव ।

विदू०—अज्ज किल देवीएँ पण्डितकोसिई भणिदा । भअवादि जइ तुम^१ पसाहणगव्व^२ वहसि तं दसेहि मालविआए सरीरे विवाहणेव त्य ति । ताएँ^३ सविणोसलकिदा मागविआ । तं^४तहोदी कदावि पूरे भव दो^५ मनोरह^६ । (ख)

(क) यथाह पश्यामि तथा एकान्तसुखिनो भवान्भविष्यति ।

(ख) अद्य किल देव्या पण्डितकौशिकी भणिता । भगवति यदि त्व प्रसाधनगर्भं वहसि तद्दर्शय मालविकाया शरीरे विवाहनैवमिति । तथा च सविशेषालकृता मालविका । तत्रभवती कदाचित्पूरयेद्भवतो मनोरयम् ।

कास्तदाख्यनिपय मध्ये कृत्य अधिष्ठाय स्थित अनेन तव विदर्भश्री हरण कृष्णस्य रुक्मिणीहरणमिव तवातीवयशस्करमिति भाव) । अहमपि तावदस्य प्रमुखदपसृत्य एतदलिदत्तेरण समाश्रिता भवानि । कान्ता विचिन्त्येत्यादि । सुलभेतरसंप्रयोगाम्बुलभ (दुर्लभ) समागमाम् ।

(१) N. मम मन (२) B, G. (T. is an alternative) इ पेस्यामि. (३) P. १. om अह and read देस्यामि. (४) N. om, तह & A सवदा for it. (५) Po A. B. G. १. धारिणाए and N. add ए-ए. (६) B. G. T. तुमजदि, T. add सच्च (७) पसाहणणेज्ज (८) B. G. I. om. (९) P. A. पैदम्भअ. (१०) N. om, अ, B. G. I. तरो for ताएँ अ, and read त भोग after मागविआ. (११) II G. I. om. (१२) N. add वि (१३) P. A. take पूरे (Po. रि for इ.) here for पूरे.

राजा—तस्मै मन्त्रपेक्षानुवृत्त्या निवृत्तेर्प्यायां धारिण्याः पूर्वचरितैः संभाव्यत ऐतत् ।

प्रती०—(उपगम्य ।) जेदुं भट्ट । देवी मिण्णवेदि । तवणी-आसोअस्स कुसुमसोहंमादंसणेण सह आरम्भो सफलो करीअदुत्ति । (क)

राजा—ननु तत्रैव देवी ।

प्रती०—अहं इं । जहरुहंसमाणसुहिअं अन्तेउरं विसज्जिअ माल-विआपुरोएण अत्तणो परिअणेण सह देवं पडिवालेदि । (ख)

राजा—(सहर्षं । विदूषकं विलोक्य ।) जयसेने गच्छाप्रतः ।

प्रती०—एदु एदु देवो । (इति परिक्रामति ।) * (ग)

विदू०—(विलोक्य ।) भो वयस्स किञ्चिं परिवृत्तजोव्वणो विअ वसन्तो पमदवणे लक्ष्मीभदि । (घ)

(क) जयतु भर्ता । देवी विज्ञापयति । तपनीयाशोकस्य कुसुमसौभाग्यदर्शनेन ममारम्भः सफलः क्रियतामिति ।

(ख) अथ किम् । यथार्हसमानसुखितमन्तःपुरं विसृज्य मालविकापुरोगेणात्मनः परिजनेन सह देवं प्रतिपालयति ।

(ग) एतेन देवः ।

(घ) भो वयस्य किञ्चित्परिवृत्तयौवनं न वयस्यः प्रमदवने लक्ष्यते ।

दुःखायते । 'सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायान्' इति कयञ् । अत्र मालविकाह्वय-जानुसंधानात्सधिर्नाम निर्वहणसंध्यङ्गमुक्तं भवति । कयमिवेति प्रश्ने । अत्र

राजा—यथाह भवान् ।

अग्रे विकीर्णकुरवकफलजालविभुज्यमानसहकारम् ।

परिणामाभिमुत्तमृतोरुस्तुकयति यौवनं चेतः ॥ ४ ॥

विदू०—(परिक्रम्य ।) भो^१ अअ सो दिण्णजेवत्यो विअ कुसुन-
त्यवरहिं तवणीआसोओ । ओलोअदु भव । (क)

राजा—स्थाने खलु प्रसवमन्यरोऽभूद्देश्यभिदानीमनन्यसाधारणी
शोभानुद्बहति । पश्य ।

सर्वाशोकतरूणां^२ प्रथमं सूचितवसन्तविभवानाम् ।

निर्वृत्तदोहदेऽस्मिन्संक्रान्तानीव कुसुमानि ॥ ५ ॥

(क) भो अय स दत्तनेपय्य इव कुमुनस्तवकैस्तपनीयाशोक^३ ।
अवलोकयतु भवान् ।

कार्यान्वेपणादिरोधो नाम स-यङ्गमुक्त भवति । तत्रभवती धारिणी कदा-
चिपूरयेद्भवतोऽपि मनोरथम् । अत्र कार्योपदर्शनत्पूर्वभाव इति सध्यङ्गमुक्त
भवति । अग्रे विकीर्णकुरवकेत्यादि । (अग्रे पुरतो विकीर्णाना व्याप्ता
ना कुरवकाणां फलजालकैः फलसमूहे भिद्यमानोऽवलम्ब्यमानः सहकारो
यत्र तादृशमृतोर्भसतस्य इदं परिणाममुत्तं परिणतेः परिपाकस्य आरम्भक
यौवनं चेतः समुत्सुकयति उत्कठितं करोति) । सर्वाशोकतरूणानि-
त्यादि । (प्रथमं सूचितवसतविभवानां ज्ञापितवसंतसपत्नीनां सर्वाशोकल-
तानां मध्ये निर्वृत्तदोहदे निष्पन्नौषधे प्राप्तमालविकापादस्पर्शे इति
यावत् अरिस्तपनीयाशोके मुकुलानि सर्वासांमैत्यनुषंगः संक्रान्तानीव ।
अन्येषां दोहोदाभावात् सर्वेषां मुकुलानामेकत्र समावेशादेव पुष्पप्राचुर्यमि-

(१) P. A. यथाह (Pu. om. इत) भवानाह. (२) A विवर्णं तुल्य
फलजालनिभज्यं. (३) N. T. जालसमिधं, B G. जाडरहायं. Po. भय
(४) N. अहो. (५) P. अय before प्रथ and N. before अभूत्, and
both complete the sentence after अभूत्. (६) T. (as an
alternative) पुष्पयति. (७) B G. T. स्त्राणा. (८) B. G. T. मुकुलानि.

विहृ०—भो विसद्वो होदि । अस्मेषु संनिहिदेसुं वि धारिणी पश्य-
परिवर्तिर्मा मालविकां अनुमण्णेहि । (क)

राजा—(सहर्षम् ।) सखे पश्य ।

मामियमभ्युपतिष्ठति देवी चिनयादुपस्थिता प्रियया ।

विस्मृतहस्तकमलया नरेन्द्रलक्ष्म्या वसुमतीव ॥ ६ ॥

(ततः प्रविशति देवी परित्राजिका मालविका निभवतश्च परिवारः ।)

माल०—(आत्मगतम् ।) जानामि निमित्तं कौतुआलंकारस्त ।
तह वि विसिणिपत्तगदं सलिलं मिथ वेवादि मे हिअअं । आवि अं दक्षिण-
णेदरं वि मे णअणं बहुसो फुरदि । (ख)

विहृ०—भो वअरसं विवाहणेवत्येण सविषेसं खु सोहदि अत्तंसोदी
मालविआ (ग)

(क) भो विसद्वो भव । अस्मानु संनिहिदेष्वापि धारिणी पार्श्वपरिव-
र्तिर्मा मालविकामनुमन्यते ।

(ख) जानामि निमित्तं कौतुआलंकारस्य । तस्यापि विसिनीपत्रगतं
सलिलमिव वेपते मे हृदयं । अपि च दक्षिणेतरमपि मे नयनं बहुशः
स्फुरति ।

(ग) भो वयस्य विवाहनेपथ्येन सविशेषं तलु शोभतेऽत्रभवती
मालविका ।

त्याशयः) । मामियमिति । (विस्मृतहस्तकमलया प्रियया मालविकया

(१) N. add तह; and B. G. T. for मोः. (२) T. Po. A.
पत्तगदेषु, B. G. तह्यधेषु (३) B. G. पश्यपरिवर्तिअ. (४) Po. A.
अण्णेहि. (५) B. G. 'T. अनुयिता, N. A. अनुयिता. देवी वचनादनुयिता.
(६) N. 'T. विस्मृत. (७) P. परित्राजिका देवी &c; B. G. N. T.
धारिणी मालविका परित्राजिका &c. (८) T. add मह. (९) B. G. N. T.
A मे हिअअं before विसिणि &c. B. G. N. T. विअ सलिल. (१०) B.
G. T. P. A. om. आवि अ. P. also मे, B. G. T. om. वि and add
अ after णअणं. (११) P. A. असदेह for वअस्त. (१२) N. om.

राजा—पश्याम्येनाम् । यैषां ।

अनतिलम्बिदुकूलनिवासिनी
लघुभिराभरणैः प्रातिभाति मे ।
उदुगणैरुदयोन्मुखचन्द्रिकां
गतोहिभैरिव चैत्रविभाचरी ॥ ७ ॥

देवी—(उपेत्य ।) जेदुं अज्जउत्तो । (क)

विद्व०—बडुदु भोदी । (ख)

परिव्रा०—विजयता देवः ।

राजा—भगवति अभिवादये ।

परिव्रा०—अभिप्रेतसिद्धिरस्तु ।

देवी—(सस्मितम् ।) अज्जउत्त एसो दे अहोहि तरुणीजणसहाअ
स्स असोओ सकेदघरैअ कम्पिदो । (ग)

विद्व०—भो आराहिदो सि । (घ)

(क) जयत्सार्यपुत्र ।

(ख) वर्धता भवती ।

(ग) आर्यपुत्र एष तेऽस्माभिस्तारुणीजनसहायस्याशोकः सकेतगृह
फल्गितः ।

(घ) भो आराधितोऽसि ।

अनूपिता अनुगतेति यावत् देवी धारिणी नरेन्द्रलक्ष्म्या नृपप्रिया अनुगता
पसुमतीव मामभ्युत्तिष्ठति । अनतिलम्बोत्स्यादि (अनतिलम्बिदुकूलनि-

(१) P. A. add आभारणाच्छ्राम्. (२) P. om यैषां, B. G.
T. om. पा. (१) N. बडुमि. (२) मुखमैमुरी. (५) B. G. N. T.
स्व. (१) B. G. T. repeat. (७) Po A. N. पतओ, B. G. T.
गेल्ले.

राजा—(सवाडमशोकमभित परिक्रामन् ।)

नायं देव्या भाजनत्वं न नेयः

सत्काराणामोदशानामगोकः ।

यः सावज्ञो माधवश्रीनियोगे

पुष्पैः संसत्पादरं स्वत्प्रयत्ने ॥ ८ ॥

चिद्व०—भो विसद्वो भविष्य तुम' इम जोल्यणवदि पेक्ख । (क)

देवी—क । (ख)

चिद्व०—भोदि' तवणीआलोअस्स कुसुमसोहम् । (ग)

(सर्व उपविशन्ति ।)

राजा—(मालविका विलोक्य । आगगतम् ।) कष्टं खलु सनिधि-
विपोगं ।

अहं रथाङ्गनामैव प्रिया सहचरीव मे ।

अननुज्ञातसपर्का धारिणी रजनीव नौ ॥ ९ ॥

(क) भो विसद्वो भूत्वा त्वमिमा यौवनवर्ता पश्य ।

(ख) काम् ।

(ग) भवति तपनीयाशोकस्य कुसुमशोभाम् ।

वासिनी परिहितानतिदीर्घवसना । नायं देव्या इत्यादि । (अयमशोको देव्या
इदशाना सत्काराणा सम्मानना भाजनत्वं न नेय न प्रापणीय इति न ।
अपि तु नेय एव । तत्र हेतुत्वेन द्वितीयार्थं । योऽशोको माधवश्रीनियोगे वसत
सपदो नियोगे सपुष्पत्वभवनरूपे आदेशो सावज्ञ कृतानादर सन् स्वप्रयत्ने
तत्र प्रयासे पुष्पैः विकाशो करणे आदर शसति सूचयति ।) अहं रथाङ्ग-

(१) P. om. तुम, A. om. इम, B G. T. om. तुम इम (२)
B G. T. P. A. om भावि, P. A. असाअकुसुमसोद. (३) P. A.
कट (४) P. A. add भमाद्य.

(प्रविश्य)'

कञ्जुकी—जयतु जयन्तु देव । अमात्यो विज्ञापयति । तस्मिन् विदर्भ-
राजोपायने द्वे शिल्पकारिके मार्गपरिश्रमादलघुशरे इति कृत्वा न प्रवे-
शिते । सप्रति देवोपस्थानयोग्ये । तदाज्ञा देवो दातुमर्हतीति ।

राजा—प्रवेशय ते ।

कञ्जुकी—यदाज्ञापयति देव । (इति निष्क्रम्य ताभ्या सह प्रविश्य ।)
इत इतो भवत्यौ ।

प्रथमा—(ननान्तिकर्मे) हला मदणिं^१ अपुल्ल इम राअउल
पविसन्तीए पसीदादे मे हिअअ^२ । (क)

द्विताया—^३ओसिणीं^४ आथे वल्ल लोअप्पवादो^५ आआमि सुह दुक्खं
वा हिअअसमवत्था कहेदि ति । (ख)

(क) सखि मदनिके अपूर्वमिम राजकुल प्रविशन्त्या प्रसीदति मे
हृदयम् ।

(ख) ज्योत्स्निके अस्ति खलु लोकप्रवाद आगामि सुख दुःख वा
हृदयसमवस्था कथयतीति ।

स्यादि । (अहरथाङ्गनामा चक्रवाक इव । मेमम प्रिया मालविका सहचरीव ।

(१) P. A. (तत प्रविशति रजुनी, A. कलुत्थेय for कजुती), (१)
N विजयती, I जयति, जयति, A जयतु. (२) N. add देव. (४) N.
om. and I add सल्ले. (५) P. A. N. °विशयो° (६) Po. A.
and T. (as in alternative) दारिके. (७) P. A. अलसशरीरे.
(८) N. पुत्रं (९) N. add सल्ले. (१०) B. G. T. om. (११)
N. om. (१२) N. om. (१३) P. A. रअण्णि. (१४) P. A.
अच्चदसरो अण्णा, B. G. I. अच्चर (B. G. अच्च.) सगरो अण्णा.
(१५) P. A. add ह जे. (१६) P. A. add मरुवि एव एव, B. G.
T. मरुवि एव. (१७) Pu. लोअवायो.

प्रथमा—सो' सन्नो दाणिं होदु । (क)

कञ्जुकी—एष देव्या सह देवास्तिष्ठति । उपसर्पता भवत्यो ।

(उभे उपसर्पतः ।)

(मालविका परिव्राजिका च चेष्टयौ दृष्ट्वा परस्परमवलोकयतः ।)^४

उभे—(प्रणिपत्य ।) जेदु भट्टा । जेदुं भट्टिणी । (ख)

(राजाज्ञया उभे उपरिष्टे ।)^५

राजा—कस्या कलयासमिर्विनीते^६ भवत्यौ ।

उभे—भट्टा समीर्दे^७ अभिविणीदे^८ ह्य । (ग)

राजा—देवि गृह्यतामनयोऽन्यतरा ।

देव्यौ—मालविए इदो पेक्ख । कदरा दे समीदसहआरिणी^९ रुच्चइ ।

(घ)

(क) स सत्य इदानीं भवतु ।

(ख) जयतु भर्ता । जयतु भट्टिनी ।

(ग) भर्तः समीतेऽभिविर्निते स्वः ।

(घ) मालविके इतः पश्य । कतरा ते समीतसहकारिणी रोचते ।

वक्राङ्गक्येव निकटस्थैवेति ध्वनिः । धारिणी नौ अवयोरननुज्ञात-
सपर्का अनन्युपगतसंयोगा रजनीव प्रतिबोधिकेति शेषः । नानुज्ञातः प्रति-

(१) B. G. T. om. सो (२) P. A. add जो. (३) B. G. T. उपसर्पताम्. (४) B. G. T. मालविका परिव्राजिका च दृष्ट्वा &c. (५) B. G. T. repeat. (६) P. A. add राजा-स्वागतम् इतो निपाद्यन्तम् T. add राजा-निर्वाद्यन्तम्, राजनिर्देशात्; B. G. प्रविष्टे. Po. A. om. राजाज्ञया. (७) P. A. अभियोगो भवत्यो (८) B. G. N, T. P. A. सगादइ (९) B. G. N. T. P. A. अज्जवे. (१०) B. G. T. इत्थं इति for देव्य कत्रा. (११) P. A. B. G. T. सहादो.

उभे—(मालविका दृष्ट्वा ।) अहो भट्टदारिआ । (प्रणिपत्य तया सह वाप्यं विकिरतः ।) (क)

(सर्वे सविस्मयमवलोकयन्ति ।)

राजा—के वौ भवत्यौ । का वेयम् ।

उभे—देवै अह्माण भट्टदारिआ एसा । (ख)

राजा—कथमिव ।

उभे—तुणादु भट्ट । जो सो भट्टिणा विअअदण्डोहँ विदब्भणाहँ वसीकरिअ बन्धणादो मोइदो कुमालो माहवसेणो णाम तस्स इअ कणी-असी भइणी^१ मालविआ णाम । (ग)

देवी—फहँ राभदारिआ इअं । चन्दणं क्खु मए पादुओवँओएण दूसिदं । (घ)

राजा—अयात्रभवती कथमित्यंभूता ।

(क) अहो भर्तृदारिका ।

(ख) देवअस्माकं भर्तृदारिकेया ।

(ग) शृणोतु भर्ता । यः स भर्त्रा विजयदण्डैर्विदर्भनाथं वशीकृत्य बन्धनान्मोचितः कुमारो माधवसेनो नाम तस्येय कनीयसी भगिनी मालविका नाम ।

(घ) कथं राजदारिकेयम् । चन्दनं खलु मया पादुकोपयोगेन दूषितं ।

पिद्धः संपर्को यस्याः । पक्षे मुनिशापात् प्रतिपिद्धः संपर्को यस्यामिति विग्रहः ।

(१) Po. A. B G. T. मट्टि°. (२) B. G. T. जेदु जेदु महिदारिआ (इति प्रणिपत्य...विमुक्ताः), N. (इति प्रणम्य) जेदु जेदु महिदारिआ । (तया सह &c.), Po विमुक्तः . (३) Po. A. om. (४) Po. A. च for वा, Pn. वेयना. (५) B. G. T. om, N. भट्ट (६) P. इअ; B. G. T. om. (७) B. G. T. बहिणिआ. (८) P. A. अहो. (९) B. G. T. अपरेतेण, P. A. परिपोएण.

माल०—(निःश्वस्य । अह्मगतम् ।) विहिंणिअएण । (क)

द्वितीया—मुणादु भट्टा । दाआदवधंगदे अह्मणं भट्टदारए माहव-
सेणे तस्म अमच्चेण अज्जसुमहिणा अह्मासिं परिअणं उज्झिअ गूढं
आणीदो एसा । (ख)

राजा—श्रुतपूर्वं मयेतैत् । ततस्ततः ।

द्वितीया—भट्टो अदोवरं ण आणीमो । (ग)

परिब्रा०—अतः परमहं मन्दभागिनीं कथयिष्यामि ।

उभे—भट्टदारिणं अज्जकौसिहं विअ सरसंजोओ । (घ)

माल०—णं सा एव । (ञ)

उभे—जदिवेसधारिणो अज्जकौसिहं दुक्खेण विभावीअदि । भग-
वादे वन्दामो । (छ)

(क) विधिनिपेगेन ।

(ख) शृणोतु भर्ता । दायादवधं गतेऽस्माकं भर्तृदारके माहवसेने
तस्यामान्येनार्यसुमतिनास्मादृशं परिजनमुज्जित्वा गूढमानीतैषा ।

(ग) भर्तः अतः परं न जानीमः ।

(घ) भर्तृदारिके आर्यकौशिक्या इव स्वरसंयोगः ।

(ञ) ननु सैव ।

(छ) पतिवेषधारिण्यार्यकौशिकी दुःखेन विभाज्यते । भगवति वन्दा-
वहे ।

(१) P. A. विहिणो. (२) N. om. मुणादु मट्टा, and read मट्टा-
आह &c. (३) B. G. T. N. om. (४) P. A. अणंग. (५)
Pn. एतद्व and om. तस्मत्त. (६) P. A. विअ एव for महा.
(७) B. G. T. जाणामि. (८) N. ततः तत् and om. अह. (९)
Pn. °माया. (१०) N. om. (११) Po A. अज्जाए कौसिहं. (१२) P
add मुणंजदि, B. G. T. take णं सा एव । here and read below.
मालविस अहं हि. (१३) B. G. T. णमो दे.

परित्रा०—स्वस्ति भवतीम्याम् ।

राजा—कथमाप्तवर्गोऽयं भगवत्याः ।

परित्रा०—एवमेतत् ।

विदू०—तेण हि कहेदु भअवदी अत्तहोदीए उत्तन्तावसेसं । (क)

परित्रा०—(सवैकुण्ठम्^३ ।) श्रूयतां तावत् । माधवसेनसचिवं सुमतिं^४
ममाश्रजमवगच्छ ।

राजा—उपलक्षितम् । ततस्ततः ।

परित्रा०—स इमा तयागतभ्रातृकां मया सार्धमपवाह्य भवत्संबन्धा-
पेक्षया पथिकस्यैव विदेशागामिनमनुप्रविष्टः ।

राजा—ततस्ततः ।

परित्रा०—स चाटव्यन्तरे निविष्टो गताध्वा वणिग्जनं ।

राजा—ततस्ततः ।

परित्रा०—ततश्च ।

नूणीरपट्टं परिणद्धं भुजान्तराल-

मापादिगलम्बिशिखिर्वहकलापशोभि^५ ।

(च) तेन हि कथयतु भगवत्यत्रभवत्या वृत्तान्तावशेषम् ।

भेदः । अतः परं न जानीमः । नूणीरपट्टेत्यादि । (नूणीरपट्टेन परिणद्धं

(१) P. A. भवत्या . (२) B. G. N. T. वृत्तन्त (B. G. T. add दाव असेस) (३) B. G. T. (सवैकुण्ठम्), (४) B. G. T. Interchange (५) B. G. T. उपलक्षितः, P. A. उपलब्धम् . (६) B. G. om. (७) N. सार्ध . (८) P. वीर्या . (९) B. G. गन्तव्यमन्तरेण, P. A. अग्न्यवे . (१०) P. A. add अण्वधमातो विभ-
मितु, T. इव विभक्तिमात्रम् . (११) N. B. G. द्विवाच्यत् । विभुभूय .
(१२) T. add द्विवाच्यत् . N. om. च . (१३) P. °बन्ध . (१४) N. °परिवर्त्त . (१५) P. °वर्ण . (१६) P. N. विच्छ . (१७) P. A. N. T. °शक्ति .

कोदण्डपाणि निनदत्प्रतिरोधकानां-

मापातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् ॥ १० ॥

(मालविका भयं रूपयति ।)

विदू०—भोदि" मा भवहि । अतिक्रान्तं खलु भववती कहेदि । (क)

राजा—ततस्ततः ।

परित्रा०—ततो मुहूर्तं बद्धयुद्धास्ते पराङ्मुखीकृताः सार्धपादयोद्धार-
स्तस्करैः ।

राजा—भगवति" अतःपरमिदानो" कष्टं श्रोतव्यम् ।

परित्रा०—ततः सं मत्सौदर्यः ।

इमां परीप्सुर्दुर्जति" पराभिभवकातराम् ।

भर्ताप्रियः प्रियैर्भर्तुरानुनयमसुभिर्गतः ॥ ११ ॥

प्रथमा—"हो गदो तादो मरणं (॥)

(क) भवति मा विभेहि । अतिक्रान्तं खलु भगवती कथयति ।

(ख) अहो गतस्तातोमरणम् ।

भुजान्तरालं यस्य । आपात्पि पाप्मिपथतं लम्बिनं दोलायमानं शिखिनीं
मयूरस्य पिच्छानां वर्हाणां कलापेन शोभि । कोदण्डपाणि धनुष्पाणि
प्रतिरोधकानां दस्युनिशेषाणामनीकं सैन्यं आपातदुष्प्रसहं प्रबलसंयोग-
मात्रेण अत्यंतदुःसहं यथा तथा निनदत् शब्दायमाने सन् आविर-
भूत्) । भवति मा विभेहि । अतिक्रान्तं पुनरत्रभवती कथयति । इमा-
मिच्छादि । दुर्जति आपदि पराभिभवकातराम् परेषां शत्रूणामभिभवं

(१) N. विनदत्. (२) Po. A. om. (३) B. G. T. अतहोती;
N. ततहोती. (४) T. (alternative) मुखयोदारः T. B. G. N.
यन्वायुधा. (५) B. G. N. T. भूताः, P. A. take तस्करै here
after this (६) N. हत, T. add हत. (७) B. G. T. अतः, N.
इतःपरं. (८) N. इत्यत्र; कष्टतरमिवानीय. (९) N. समति. (१०) Po.
A. B. G. T. दुर्जति. (११) N. Po. हो (N. अहो) इमे सुमनी,
E. G. T. ओ हा इमे सुमनी न, इदं तादो अजन्ममुमदी अस्मान्.

द्वितीया—अदो क्खु भट्टिदारिआए इअ समवत्था सवुत्ता । (क)

(परित्राजिका वाप्य विकिरति ।)

राजा—भगवति^१ तनुभूतामीदृशी लोकयात्रा । न शोच्यस्तैत्रभवा
न्सफलकृतभर्तृपेण्डैः । ततैः ।

परित्रा०—ततोऽहं मोहमुपगता यावत्संज्ञामुपलभे तावदियं दुर्लभ
दर्शना सवृत्ता ।

राजा—महत्खलु कृच्छ्रं^२भूतं भगवत्या ।

परित्रा०—ततो भ्रातैः शरीरमग्निसाकृत्वा पुनर्नवीकृतैर्वैधव्यदुःखया
मया त्वदाय^३ देशमवतीर्यमे काषाये गृहीते ।

राजा—युक्तः सज्जनस्यैषा पत्न्याः । ततस्ततैः ।

परित्रा०—तत इयमप्याटाविकेभ्यो वीरसेन वीरसेनादेवीं गता देवी-
गृहे लब्धप्रवेशया मया पुनैर् दृष्टा । इत्येतदवसानं कथायाः ।

(क) अतः खलु भर्तृदारिकाया इयं समवस्था सवृत्ता ।

आक्रमण तस्मात्कातरा दुःखितामिमा मालविकां परीप्सुः पर्याप्तं परित्रातु-
मिच्छुः । ' आप्तपृथग्धीनम् ' इति त्वम् । अत्र ' लोपोऽप्यासस्य ' इत्य-
भ्यासलोपः । पर्याप्तिः स्यात्परित्राण हस्तधारणमित्यापि । इत्यमरः । भर्तृ-
प्रियः स्वामिभक्तः । प्रियैरिष्टैरमुभिः प्राणैर्भर्तुरानृण्यमनृणत्वं गतः प्राप्तः

(१) B. G. T. तयो. (२) N. विमृजति, B. G. T. मृजति.
(३) Po. A. om. (४) B. G. N. T. ' त्वया. (५) Po. A. शोचि
तव्य, N. शोच्य. (६) भर्तृप्रवित्त, B. G. T. add वरसा. (७) P.
A. B. G. T. om.; N. तवस्त्व. (८) N. लभे, T. प्रातिलभे, B. G.
प्रातिज्जमे. (९) N. मयवृत्ता. (१०) Po. वट. (११) B. G. T. त्वम्
व्या, (१२) Po. A. मानु. (१३) N. ' मृत, B. G. T. om. वैधव्य.
(१४) N. त्वदायणे. (१५) B. G. T. om. (१६) B. G. N. T.
सेनागविष्टेभ्यो वीरसेन वीरसेनाय (B. G. T. om. व) देवीं गता । देवादे
लब्धप्रशया (B. G. T. add मया) दृष्टव्यवसान इयाया. (१७) N. om.

माल०—(आत्मगतम् ।) किं पुनरु संपदं भट्टा यणादि । (क)

राजा—अहो परिभवोपहारिणो विनिपाताः । कुतः ।

प्रेष्यभावेन नामेयं देवीशब्दक्षमा सती ।

स्नानीयवस्त्रक्रियया पैत्रोर्णं वोपयुज्यते ॥ १२ ॥

देवी—भगवति तुष्ट अभिजनवर्ति मालविभं अणाचकखन्तीए असं-
पदं किदम् । (ख)

परिब्रा०—शान्तं पापं शान्तं पापम् । कारणेनं खलु मया नैभृत्यै
मवलम्बितम् ।

देवी—किं विभ तं कारणम् । (ग)

परिब्रा०—‘ इयं पितरि’ अतिरिक्तेनापि स्त्रेणपात्रागतेन सिद्धादेशेन
साधुना मत्समक्षमादिष्टा संवत्सरमात्रं प्रेष्यभावमनुभूय ततः सदशभर्तृगा-
मिनी भविष्यतीति । तदवश्यं भाविनमादेशमस्यास्त्वत्यादिशुभ्रूपया परिणी-
मन्तमवक्ष्य कालप्रतीक्षया मयी साधुकृतमिति पश्यामि ।

(क) किं नु खलु संपदं भर्ता भणति ।

(ख) भगवति त्वयाभिजनवर्ती मालविकापनाचक्षमाणयासंपदं कृतम् ।

(ग) किमिव तत्कारणम् ।

अहो हतः सुमतिः । प्रेष्यभावेनेत्यादि । देवीशब्दक्षमा देवीशब्दयोग्या

(१) B. G. परिभवप्रहारिणो. (२) A. पैत्रोर्णं. (३) B. G. N. T. om. one शान्तं पापम्. (४) N. देव च कारणेन. (५) B. G. N. T. कैर्यग्यम्, कैर्यग्यम्. (६) Po. A. अव. Pa. (एष). किं वा कारणम्. (७) P. A. add सजा—यदि एकस्य तात्पर्यम्. (८) Pa. add भूयवा. (९) परिचिन्त्यन्ती for पितरि जीवति. (१०) B. G. N. T. देव. (११) B. G. T. शिवादेशेन, N. सिद्धादेशेन. (१२) B. G. T. न्यामिष्य, N. समादिष्य. (१३) B. G. N. T. take इयं here. (१४) N. तदेव भाविन, B. G. T. om. from this upto विहारपति in कवुसी's speech and read his remaining speech along with this. (१५) N. परिणत. (१६) P. A. add न्.

राजा—युक्तोपेक्षा ।

कब्रुकी—देव कथान्तरेणान्तरितम् । अमात्यो विज्ञापयति । विदर्भग
तमनुष्ठेपमवधारितमस्माभिः । देवस्य तावदभिप्रेत श्रोतुमिच्छामि ।

राजा—मौढ्यं तत्रभवतोर्ध्वोर्ध्वसेनमाधवसेनयोर्द्वेराज्यमिदानीमव
स्थापयितुकापोऽस्मि ।

तौ पृथग्बरदाकूले शिष्टामुत्तरदक्षिणे ।

नक्तं दिवं विभज्योभौ शीतोष्णकिरणाविव ॥ १३ ॥

कब्रुकी—देव एवममात्यपरिपदे निवेदयामि ।

(राजाङ्गुल्यानुमन्यते ।)

(निष्क्रान्त कब्रुकी ।)

प्रथमा—(जनन्तिकम् ।) भट्टदारिणं दिष्टिर्भा भट्टदारजो भट्टरज्ये
पडिह गमिस्सदि । (क)

(क) भर्तृदारिके दिष्ट्या भर्तृदारकोऽर्धराज्ये प्रतिष्ठा गमिष्यति ।

सतीय मालविका प्रेम्पभावेन परिचारकत्वेन उपयुज्यते किल । पत्रोर्णं वा
धौतकीशेषमिव । वेत्युपमायाम् ' उपमाया रिकल्पे वा ' इत्यमरसिंह ।
स्नानीयवस्त्रकियया स्नानीयवस्त्रकरणेन ॥ भगवति त्वयाभिजनवर्तो माल
विकामनाचक्षाणयासाप्रतमयुक्तं कृतम् । तौ पृथगित्यादि । तौ यज्ञ
सेनमाधवसेनी पृथग्नपार्थक्येनोत्तरदक्षिणे बरदाकूले । बरदा नाम तत्रत्या
नदी तस्या कूले उभे तीरे शिष्टा रक्षताम् । भर्तृदारिके दिष्ट्या भर्तृदार

(१) N. वीक्षा. (२) P A. प्रविश्य रुद्रा &c. अतर्तितमिदममात्यो
&c. (३) B. G. T. उपस्थितममृत । (अन्वधारितमस्माभिः), N
अनुष्ठितममृत and om. अस्माभिः (४) Po. A अभिमल, B. G N
T. अभिप्राय. (५) B G om. (६) B. G. N. om. (७) Pn.
इषोराज्य स्थापयितुमिच्छामि (८) B G T. वि. (९) B. G T
Pn. विज्ञापयामि (१०) N. add भविष्या (११) N. गमयिष्यते.

माल०—एद' दाव बहुमन्तव्वं जं जीविदसंसयादो मुतो । (क)

(पुनः^३ प्रविश्य ।)

कञ्चुकी—मिजयतां देवः । देवं अमात्यो विज्ञापयति । कल्याणी देवस्य बुद्धिः । मन्त्रिपरिषदोऽप्येतदेव दर्शनम् । कुतः ।

द्विधा विभक्तां त्रियमुद्वहन्ती

धुरं स्यान्वाधिव संग्रहीतुः ।

तौ स्यास्यत्तस्ते नृपतीनिदेशे

परस्परावग्रहनिर्धिकारौ ॥ १४ ॥

राजा—तेन हि मन्त्रिपरिषदं ब्रूहि । सेनापतये^४ नगरसेनाय लिं^५ ख्यतामेवं क्रियतामिति ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य संप्राभृतकं लेखं गृहीत्वा पुनः प्रविश्य ।) अनुष्ठिता प्रभोऽज्ञा । अयं पुनरिदानीं देवस्य सेनापतेः पुष्पमित्रस्य सकाशान्तर्प्राभृतको लेखः प्राप्तः । प्रत्यक्षीकरोत्वेन देवः ।

(क) एतत्तावद्बहु मन्तव्यम् यज्जीवितसंशयान्मुक्तः ।

कोऽर्धराग्ये प्रतिष्ठां गमयिष्यते । द्विधा विभक्तामिस्यादि । (उक्त-प्रकारेण द्विधाविभक्तां संग्रहीतुः संयन्तुः धुरं स्यान्वाधिव त्रियं वहन्ती धारयन्ती तौ यज्ञसेनमाधवसेनौ नृपती परस्परावग्रहे युद्धादिना आक्रमणे

(१) Pn. एविअ. (२) B G. N. T. मणिद्वय. (३) P. A. om. पुनः (४) P. A. om. and B. G. T. देवस्य after अमात्यो for देव. (५) Pn. add अहो. (६) Pn. एवमेवदर्शनं. (७) B. G. A. T. Po. om. (८) T. नृपतेः, B. G. N. नृपते. (९) N. जगद्. (१०) B. G. N. T. सेनापते. (११) N. T. लेख्यता B. G. कथ्यता. (१२) Po. A. तथा for the sentence (१३) B. G. N. प्रविष्टः. (१४) B. G. N. T. om. पुनरिदानीं. (१५) B. G. N. T. शेषोत्तरीयदाम्पत्य &c.

(राजा सहस्रोत्थाय सोपचार परिगृह्य प्राभृतकं परिजनायार्पयति ।
लेख च नाट्येनोद्दिष्टयति ।)

देवी—(आत्मगतम् ।) अहमे तदोमुहं एव णो हिअअ । सुणि-
रस दाव गुरुअणस्से कुसलाणन्तर वसुमितस्स वुत्तन्तं । अहिआरे खलु मे^१
पुत्तओ सेणावदिणो णिउत्तो । (क)

राजा—(उपविश्य वाचयति ।) स्वस्ति । यज्ञशरणात्सेनापतिः
पुष्पमित्रो वैदेशस्थ^२ पुत्रमायुष्यन्तमग्निमित्र स्नेहात्परिष्वज्य अनुदर्शयति ।
विदितमस्तु । योऽसौ राजसूययज्ञदीक्षितेन मया राजपुत्रशतपरिवृत वसुमित्र
गोक्षारमादिभ्यः सबत्सरोपावर्तनीयो^३ निरर्गलस्तुरगो^४ विसृष्टः स सिन्धोर्दक्षि
र्भरोधसि चरन्नश्वानीकेन यवनानां^५ प्रार्थितः । तत उभयोः सेनयोर्महानासी
त्समर्दः ।

(क) अहमे ततोमुखमेव नो हृदयम् । श्रोष्यामि तावद्गुरुजनस्य
कुशलानन्तर वसुमित्रस्य वृत्तान्तम् । अधिकारे खलु मे पुत्रकः सेनापतिना
नियुक्तः ।

निर्विकारी द्वेपरहितौ सती ते तव निर्देशे आज्ञायां स्यास्पतः) । अहमे
इति हर्षे । अतिभारे खलु पुत्रकः सेनापतिना नियुक्तः । यज्ञशरणा-
दिस्थादि । अत्र राजयज्ञो नामाश्वमेधः । राजपुत्रशतपरिवृत राजपुत्राणां

(१) Pc. A. सहस्रोत्थाय प्राभृतक (A. प्राभृत) सोपचार शिरसि ध्या-
परिजनायार्पयति । लेख च नाट्येनोद्दिष्टयति, B. G. N. T. उत्थाय प्राभृतक
सोपचार गृह्यत्वा लेख (B. G. सलेख, N. लेख after सोपचार) परि-
अवयति । परिजन उद्गायति, उद्देनयति. (२) P. A. B. G. T. गुरुअण-
६. (३) B. G. T. अग्निमित्रे, N. अग्निमित्रे (४) B. G. N. T.
om. मे. (५) B. G. T. सेनावदी. (६) N. add लेख सोपचार गृह्यत्वा.
(७) N. वैष्णवस्तव्य. (८) N. add हृद (९) B. G. N. T.
राजयज्ञ. (१०) B. G. T. सब सत्ताय निवर्तनीयो, N. सबसत्तोरा-नियमो.
(११) B. G. T. तुरगमो, A. तुरगो. (१२) B. G. T. विसृष्टः.
(१३) B. G. T. यज्ञिणे गोधर्मा, (१४) B. G. N. T. यज्ञेय.

(देवी विषादं नाट्यति ।)

राजा—ऋषभारक्षं संवृत्तम् । (शेषं पुनर्वाचयति ।)

ततः परान्परराजित्य वसुमित्रेण धन्विना ।

प्रसह्य न्हियमाणो मे वाजिराजो निवर्तितः ॥ १५ ॥

देवी—दाणं आस्तसदि मे हिअअं^१ । (क)

राजा—(लेखशेषं वाचयति ।) सोऽहमिदं नमिंशुमतेवै सगरः
 पीत्रेण प्रत्याहताधो यक्ष्ये । तत्खिदानोमकार्लहिनं विगतरोपचेतसा भवता
 बधूजनेन सह यक्षसेवनापागन्तव्यमिति ।

राजा—अनुगृहीतोऽस्मि ।

परित्रा०—दिष्टया पुत्रनिजयेन दम्पती वर्धते^२ । (देवी विलोक्य)^३ ।भर्त्रासि वीरपत्नीनां श्लाघ्यानां^४ स्थापिता धुरि ।

वीरसूरिति शब्दोऽयं तनयास्वामुपस्थितः ॥ १६ ॥

(क) इदानीमभ्यसिति मे हृदयम् ।

शतेन परिवेष्टितम् । तथा च श्रुतमश्वमेधप्रकरणे ' शतेन राजपुत्रैः सह'
 इति ॥ ततः परानिस्थादि । (न्हियमाणः परैरिति शेषः । मे मम वाजिरा-
 जः अश्वश्रेष्ठः अश्वमेधाप्यवल्लणाक्रान्तत्वान् श्रेष्ठत्वं । प्रसह्य बलेन निवर्तितः
 प्रत्याहृतः इत्यर्थः) । अनेनाश्वस्तं मे हृदयम् । भर्त्रासोत्यादि । (भर्त्रास्वामि-
 ना अभिमित्रेण वीरपत्नीनां वीरः पतिर्यथातासा श्लाघ्यानां स्त्रीणां धुर्यप्रे स्था-
 पितासि । तनयाद्देतोः वीरसूरिति वीरमातेत्ययं शब्दः त्वामुपस्थितः प्राप्तः)

(१) P. निरुपपत्ति, A. रुपति. (२) B. G. T. om. शेष. (३)
 B. G. N. T. आस्तासदि मे हिअअं. (४) N. शेष पुनर् &c. (५) N.
 *अशुमता सगरपुत्रेण &c. (६) P. A. कालहिन. (७) P. A. सगर्वाय.
 (८) N. वर्तते. (९) B. G. N. T. om. (१०) P. A. *श्लाघ्यानां.

विदू०—होदि परितुष्टोऽस्मि ज पिदरं अणुगदो वच्छो । (क)

परिवा०—कलभेन यूयपतिरनुकृतः ।

कञ्चुकी—देव अयं कुमारः—

नैतावता वीरविजृम्भितेन

चित्तस्य नो विस्मयमादधाति ।

यस्याप्रधृष्यः प्रभवस्त्वमुच्चै-

वेहेरपां दग्धुरिचोरुजन्मा ॥ १७ ॥

राजा—मौद्गल्य यज्ञसेनश्यालमुररीक्षित्य मुच्यन्तां सर्वे बन्धनस्या ।

कञ्चुकी—यदावापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

देवी—जयसेने गच्छ । इरावंदिप्पमुहाण अन्तेउराण पुत्तस्स वुत्तन्त
णिवेदेहि । (ख)

(क) भवति परितुष्टोऽस्मि । यत्पितरमनुगतो वत्सः ।

(ख) जयसेने गच्छ । इरावतीप्रमुखेभ्योऽन्तःपुरेभ्यः पुत्रस्य वृत्त-
न्तं निवेदय ।

। भगवति परितुष्टोऽस्मि । यत्पितरमनुजातो वत्सः । नैतावतेति । (एतावता
शत्रुपराजयपूर्वकाश्वाहरणरूपेण वीरविजृम्भितेन शूरचेष्टितेन नोस्माकं
चित्तस्य विस्मय न आदधाति । अविस्मयाधानकले हेतुमाह । अप्रधृष्यः

(१) B. G. T. धारिणी-भोटि &c. and om. मे. N. देवी-भअरति
परितुष्टास्मि अणुजातो मे वच्छओ. (२) B G N. T. P. A. राजा-
मौगल्य (B. N. G. T. ननु) कलभेन (P. A. कलु) यूयपतिरनुकृत
(३) B. G. T. यूयपते (४) B. G. T. P. A. om. दे
अयं कुमार (५) पुत्रस्य. (६) B. G. N. T. अग्नेः (७) B G. N.
T. ऊर्जास्व. (८) N. मोच्यता. (९) Po A. तथा for यदा...हे
(१०) B. G. T. मेळक for इरावति (११) P. A. add विजय.

(प्रतीक्षारी तयेति प्रस्थिता ।)

देवी—एहि दाव । (क)

प्रती०—(प्रतिनिवृत्त्यै ।) इअं स्मि । (ख)

देवी—(जनान्तिकम् ।) जं मए असोअदोहल्लणिओए मालविआ-
ए पइण्णोदं तं से अहिज्जणं अ णिवेदेअ मह वअणेण इरावदि अणुणे-
हि । तुए अहं सञ्चादो ण ढैभंसइदव्वेनि । (ग)

प्रती०—जं देवी आणवेदि । (इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्यै ।) भट्टिणि
पुत्तमिअभिमित्तेण परितोषेण अन्तेउराण आहरणाण मञ्जूषा स्मि संवृत्ता ।
(घ)

देवी—किं एत्थै अञ्चरिअं । णं साधारणो ताणं मह अ अअं अ-
ध्मुदओ । (च)

(क) एहि तावत् ।

(ख) इयमस्मि ।

(ग) यन्मयाशौकदोहदनिषेगे मालविकायै प्रतिज्ञातम् तदस्या भ-
भिजनं च निवेद्य मम वचनेनेरात्रतीमनुनय । त्वपाहं सत्यान्त श्रद्धा-
तव्येति ।

(घ) यदेव्याज्ञापयति । भट्टिनि पुत्रविजयनिमित्तेन परिवारेण-
पुराणामाभरणानां मञ्जूषास्मि संवृत्ता ।

(च) किमत्राश्चर्यम् । साधारणः खलु तासां मम वानन-
द्वन्द्वः ।

अन्पैर्धर्षयितुमशक्नो यस्य पीरस्य अपावद्गुणैर्भवेत्तद्वन्द्वं तद्वन्द्व-
न्या ऊरुतो जन्म यस्य स जीर्णकृपिः । अथ च उद्वेगं कृत्वा यस्य

प्रती०—(जनान्तिकम् ।) भक्षिणं इरावती उर्णं विष्णवेदि । सारि-
सं क्व पृहवन्दीए दे वअणं पुढमसकप्पिदं ण अज्जइ अण्णहा कादुं
ति । (क)

देवी—भवदि तुए अणुण्णादा इच्छामि अज्जसुमादिणा पुढमसं-
क्पिदं अज्जउत्तस्स मालविकां पडिवादेदुं । (ख)

परित्रा०—इदानीमपि त्वमेवैस्याः प्रभवसि ।

देवी—(मालविकां हस्ते गृहीत्वा ।) इमं अज्जउत्तो पिअणिवेदणाणु-
रूपं पारितोसिअं पडिच्छदु । (ग)

(राजा सखीदं जोपमास्ते ।)

देवी—(सखितर्म् ।) किं अवधीरोदि मं अज्जउत्तो । (घ)

(क) भक्षिणि इरावती पुनर्विज्ञापयति । सखीं खलु प्रभवन्त्यास्तव
वचनं प्रथमसंकल्पितं न पुज्यते न्यथा कर्तुमिति ।

(ख) भगवति त्वयानुज्ञातेच्छाम्यार्यसुमतिना प्रथमसंकल्पितमार्य-
पुत्राय मालविका प्रतिपादयितुम् ।

(ग) इदमार्यपुत्रः प्रियनिवेदनानुरूपं पारितोषिकं प्रतीच्छतु ।

(घ) किमवधीरयतिमामार्यपुत्रः ।

तथाभूतत्वं च प्रभव उत्पत्तिकारणं उत्पत्तिस्थानं । एतादृशोत्पत्तिकार्य-
वीरचोदितं उचितमेवेति न विस्मयाधानकत्वं इति भावः । यत्तसेनशालमु-
रीकृत्य गृहीत्वा तेन सहेत्यर्थः । तस्याभिनवबद्धत्वात् पृथगुक्तिः । अत्र
किमाश्चर्यम् । साधारणोऽन्तःपुराणां मम चायमभ्युदयः । भाट्टेने इरावती

(१) P. A. om. (६) P. A. G. T. cm. (१) N. देव
पृहवन्दीए । तुइ नअण सखिण्णेण &c; B. G. T. क्व पृहवीए पृहवन्दीए व
अण । सखिण्णेण &c; Po. A. क्व देवो विष्णवेदि पुढम सकप्पिद &c;
(२) Po. A. B. G. T. अणुमद, अणुमद (३) B. G. T.
दिदं. (४) B. G. T. om. एव. (५) P. A. add मालविकां. (६) B.
G. N. T. योढी नारयति (७) P. A. add त. (८) B. G. N. T. om.

विदू०—भोदि एसो लोअन्ववहारो । सन्नो नववरो लज्जातुरो-
होदि । (क)

(राजा विदुषकमेवेक्षते ।)

विदू०—अहवो देवीएँ पणअविसेसं दिण्णदेवीसदं मालविअं अत्त-
भवं पदिग्गहीदुं इच्छदि । (ख)

देवी—एदाएँ राअदारिआएँ अदिजणेण एण्व दिण्णो देवीसदो । किं
पुणदत्तेण । (ग)

परिब्रा०—मा भैवम् ।

(क) भवति एष लोकव्यवहारः । सर्वो नववरो लज्जातुरो भवति ।

(ख) अपवा देव्या प्रणयविशेषं दत्तदेवीशब्दां मालविकामत्रभवा-
न्प्रतिग्रहीतुमिच्छति ।

(ग) एतस्या राजदारिकाया अभिजनेनैव दत्तो देवीशब्दः । किं
पुमरुक्तेन ।

विब्रापयति । सदृशं खलु प्रभवन्त्यास्तव वचने प्रयमसंकल्पितं न
पुज्यतेऽन्यथाकर्तुमिति । इदमर्यपुत्रः प्रियनिवेदनानुरूपं पारितोषिकं माल-
विकां प्रतीच्छतु । अत्र प्रीत्युत्पादनास्पृष्टादो नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति ।
भवति एष लोकव्यवहारः । सर्वोपि नववरो लज्जातुरो भवतीति । अपवा देव्या
प्रणयविशेषं दत्तदेवीशब्दां मालविकां तत्रभवान्प्रतिग्रहीतुमिच्छति ।

(१) T. अतिथ क्खु लोअण्ववहारो सन्नो जणो नववरो लज्जातुरो होदिचि,
B. G. एसो लोअण्ववहारो लज्जातुरो होदिचि, P. A. एण्वं लोअण्ववहारो &c.
(२) P. A. add चि, P. A. लज्जातुरो, (३) G. T. add ति.
(४) N. अवेक्षते. (५) add देवी—एण्वं विअ. होदि एसो लोअण्ववहारो
सन्नो नववरो लज्जातुरो होदिचि । (६) B. G. N. T. अह, A. इम देवीएँ
दिण्णदेवीसर; Po. अहवा इम देवीएँ पणअ &c. (७) B. G. N. T.
read एण्व विठण्णजं &c. (८) B. G. T. add अ, (९) B. G. T.
एण्व after दिण्णे.

अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता ।

जातरूपेण कल्याणि नैहि संयोगमर्हति ॥ १८ ॥

देवी—(स्मृत्वा ।) मरिसेदु भववदी । अब्भुदअकहाए मए ण
खवित्थद । जअसेणे गच्छ दाव । कोसेअपत्तोण उवणोदि । (क)

प्रती०—अ भट्टिणी आणवेदि । (इति निष्क्रम्य पद्मोर्णं गृहीत्वा
प्रविश्य ।) देवि एदम् । (ख)

देवी—(मालविकामवगुण्ठनवतीं कृत्वा ।) अज्जउत्तो दाणीं
इमं पडिच्छद्दु । (ग)

राजा—देवि त्वच्छासनादप्रत्युत्तरा वयम् ।

(क) मर्षयतु भगवती । अभ्युदयकथाया मया न लक्षितम् । जयसे
ने गच्छ तावत् । कौशेयपत्नोर्णमुपनय ।

(ख) यद्भट्टिनी आवापयति । देवि एतत् ।

(ग) आर्यपुत्र इदानीमिमां प्रतीच्छतु ।

अप्याकरसेयादि । स्पष्टोऽर्थः । अत्र लब्धार्थस्य स्थिरीकरणात्कृतिर्नाम
सध्यङ्गमुक्त भवति । मर्षयतु भगवती । अभ्युदयकथयोचितं न लक्षितम् ।
जयसेने गच्छ तावत् । कौशेयपत्नोर्णमुपनय । इन्त हर्षे । प्रतिगृ

(१) N अप्याकर. लब्धो मणिजातिपुरस्छत्, B G. T. अस्मान्मात्तव
भीणमणिजातिपुरस्छत् (२) B G N. 1 सहि (३) P A. om. (४)
N. उद्द for मृद्, T. पद्म अवगुह्मि, B. G. पद्म ण &c. (५) N
एवोणमुअल, T. एत्तोणमुअल, B. G. कोसेअ; (६) Po. A. तद् for
the sentence, N. देणी for मणिणी (७) B. G. N. T. A. निष्क्रान्ता.
(८) N. add पुन (९) A. इवि इय हि (१०) Pn add त (११)
Pn अवगुह्म, (१२) P. A. interchanging (१३) B G अज्जउत्त
इअ पडिच्छिआ, T. अज्जउत्त इअ पडिच्छिअद्दु P. A. om. इम (१४)
B G. N. T. त्वच्छासनात् (N. पश्चा एव, B G. T. प्रत्यनुत्तरा) एव ।
(अरवार्य) इत्त (N. प्रतिगृहीता, B. G. T. प्रतिगृहीत).

परित्रा०—हन्त प्रतिगृहीता ।

चिदू०—अहो देवी अत्तहोदो अणुजलदा । (क)

(देवी परिजनमवलोकयति ।)

परिजनः—(मालविकामुपेत्य ।) जेदु भट्टिणी । (स)

(देवी परित्राजिकामवेक्षते ।)

परित्रा०—“ नैतस्मिन् त्वयि ।

प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते सर्ववत्सलाः साधवः ।

अन्यसरितां शनानि हि समुद्रगाः प्रापयन्त्यधिर्म ॥१९॥

(प्रविश्य)

निपु०—जेदु भट्ट । इरावदी विष्णवोदे । म उवभारादिक्कमेण
तदा भट्टिणी अपरेद्ध त सअ एव्व भट्टिणी अणुजल णाम मए आ-

(क) अहो देव्या अत्रभवतोऽणुकूलता ।

(स) जयतु भट्टिनी ।

हीता पशीकृता । अत्र वाञ्छितावाप्तेरानन्दो नाम सध्यद्गुमुक्त भवति ।
प्रतिपक्षेणेत्यादि । (भर्तृवत्सला स्वाम्याराधनतत्परा नार्यः प्रतिपक्षेणापि

(१) B. G. N. T om. (२) B. G. T. add परिणी (इति
परिजन &c. omitting देवा), A. om. from देवी परि &c. upto
देवी परित्राजिता &c. (३) B. G. T. repeat. (४) N. निरीक्षते.
B. G. T. निष्पद्यते. (५) B. G. T. add देवि. (६) A. om.
(७) B. G. N. T. अवि जल (T. त्व as alternative), (८)
B. G. N. T. अधिर्म (९) B. G. T. Repeat. (१०) B. G.
T. add हि (११) N. अवस्था; Po. A. अहं अवस्था; B. G. T.
अहं मणिणे अवस्था (१२) B. G. T. न सो अत्तणो मत्ता ह अणुद मट्टिणी
अणुद एव्व मए आत्तादि । सपद पुण्णमणोहो मत्ता जणो सपसदमेवेण &c. Pn.
त मट्टिणी अणुद न मए &c. Po. A. om. from व. &c. & read
सपद पुण्णमणोहो मत्ता । अहवि &c., Pn. add अहवि before मट्टिणी.

अरिदं । संपद पुण्णमणोरहेण भट्टिणा पसादमेत्तेण सभावइदव्व ति । (क)

देवी—णिउणिए अवस्स ताए सदेस अज्जउत्तो अणुजाणिस्सिदि ।
(ख)

निपु०—अणुगृहीदस्मि । (ग)

परिव्रा०—देवी अहममुना भवत्संबन्धेन चरितार्यं माधवसेनसभाज-
पितु इच्छामि यदि मे तव प्रसादः ।

देवी—भगवदि न युक्तं श्रद्धे परिचरदु । (घ)

राजा—भगवति मदीयेषु लेखेषु तत्रभवतस्त्वामुद्दिश्य सभाजना-
क्षराणि पातयिष्यामः ।

परिव्रा०—युवयोः स्नेहेन परवानयं जनः ।

(क) जयतु भर्ता । इरावती विज्ञापयति । यदुपचारातिक्रमेण तदा
भर्तृपरराद्ध तत्त्वयमेव भर्तुरनुकूल नाम मयाचरितम् । साम्प्रत पूर्णमनो-
रथेन भर्ता प्रसादमात्रेण सभावयितव्येति ।

(ख) निपुणिके अवश्यं तस्याः सदृशमार्गपुत्रोऽनुशास्यति ।

(ग) अनुगृहीतास्मि ।

(घ) भगवति न युक्तमस्मान्परित्यक्तुम् ।

सहायै तृतीया । प्रतिपक्षास्त्रिया सहापि पार्ति सेवते । तत्र दृष्टान्तः समुद्रगा

(१) वसुधे सेविइ अज्ज' &c; T. N. दे सेविइ, P. ताए सदेस. (२) N. जमि
स्सदि; A. ताए सेविइ जाणिस्सदि अज्जउत्तो. (३) P. A. न देवी आणसेदि । (इदि
निष्पन्ता ।). (४) om. जे, N. देव अमुनापुक्कसव' &c. T. देव अमुकरसव
&c. B. G. देव तवुक्का तवस &c; (५) तवोत्तया इत्थं नयनसाकृत्यं कृतानि-
प्यामि; N. समानयिदुं गच्छाम (६) N. मअवरीए and Po. A. add
to this अवसिइक्कजाए (७) B. G. N. T. add एव. (८) B. G.
T. सभाजनानि पातयिष्यामि. (९) B. G. N. T. स्नेहात्.

भरतवाक्यम् ।

आशास्यमोतिविगमप्रभृति प्रजानां

संपत्स्यते न खलु गोवरि नाग्निमित्रे ॥ २० ॥

(इति निष्क्रान्ता सर्वे ।)

इति श्रीमत्कालिदासकृत मालविकाग्निमित्र नामनाटक समाप्तम् ।

रनिमित्रस्य कथनं तत्कालराजोपलक्षणमिति मन्तव्यम् । इति श्रीकाट्य
वेमभूपावेरचिते कुमारगिरिराजीये मालविकाग्निमित्रव्याख्याने पञ्चमोऽङ्कः ॥

श्रीनरकदयवेमस्य कृतिर्विज्ञानशालिनः ।

कुमारगिरिराजीया जीयादाचन्द्रतारकम् ॥

NOTES.

ACT I.

P 1 मालविकाग्निमित्रं आयेक्यौ वास्मस्तन् मालविकाग्निमित्रं गायकम् । For particulars vide introduction

(1) May that lord—who though established in sole (highest) supremacy which yields manifold blessings to supplicants himself wears skin garment, who, though his body is united with that of his beloved (though united in body with his beloved), stands at the head of ascetics whose minds are averted from worldly objects, in whom there is no self conceit though he supports the whole universe with his eight forms, may he remove your state of darkness in order to enable you to behold the path of good. संप्रसादः.

As a मन्त्री, according to the writers on rhetoric, ought to consist either of eight or twelve पदा (feet) Professor Taracatha does not call this as मन्त्री but a mere invocation of the tutelary deity (मन्त्रावर्णनं). But the rule about पदा is optional (पदान्वयमोपि वा). Hence his objection is not valid. Besides if we take the verse to be a mere मन्त्रावर्णनं, मन्त्रावर्णनं would have no meaning. The poet here, as in most of his other works addresses his benediction to शिव which leads us to suppose that he must be a devotee of शिव in spite of the traditional belief that he was a worshipper of फालि. Yet his devotion to मन्त्रा and विष्णु does not appear less; but he has nowhere shown any signs of his being a votary of the goddess शक्ति from whom his name is supposed to be derived vide. Introduction of almost all his works. The real opposition in this verse consists in प्रणववृद्धे एतैरवयवैः स्थितोऽपि & यस्वय कचिवासा , वा वासमिश्रदेशोऽपि and अस्मिन् &c , and अष्टाभिः &c. and यस्य नाभिमान , though there is verbal opposition in एक and बहु एतैरवयवैः &c.— शक्ति (superhuman power) consists of eight faculties viz —आग्निमा , जलमाप्राप्ति , प्राणायाम्य महिमा तथा । ईशित्व च वशित्व च तथा कामवसायिता ॥ cf—

विक्रमोत्थाय I 1 'यस्मिन्नीचर इयमन्यविषयो' &c. The reading नन
 फलो &c is not preferable as the propriety of नीच as well as of
 the whole line is lost thereby cf 'तृदिगारटे भियता' शाकु IV 18.
 But Dr Bhandarkar seems to have preferred it, छतिवाता —
 refers to the skin of a panther or elephant which शिव is supposed
 to wear कौतामनिभ &c. refers to the one and duality of शिव
 and his consort the right portion of the body being male and the
 left one female cf अम्भारानन्तर अम्भाराश &c. अविषयमनसा &c—
 विषय An object of sense or sensual pleasure. This shows a con-
 trast with कौतामनिभ &c. पुरस्तात् Foremost परस्तात् Far beyond
 is another reading which is preferred by Dr Bhandarkar cf
 पक्षौ शाकु राजते विद्यमानाश्चक्षुःशरी हर । नाशापु जने विमुल्लसन्तौ न
 यस्मान्तर ए — शाकुतल I. 1 पुनविषयश्च &c p. 1 'अराभि' &c The
 eight forms are the five elements (earth water fire air and
 ether or sky) the sun the moon and the sacrificial priest
 (पृष्ठा जज्ञ तेज वायु — न सूर्य चन्द्र, & यजमान) यजमान—Probably
 a person who employs priests to perform a sacrifice hence a
 celebrant, a spiritual client cf — शाकुतल I. 1 also cf —

जल वहिस्तथा यदा स्नानायमसी तथा ।

आवारा वायुरवनी मृतया जी निगदित ॥

also cf — भविष्यपुराण —

शिवाय नमिष्यते नम । भवाय जलमनये नम ।

इन्द्रायाम्बुमनये नम । उमाय वायुमनये नम ।

भामायाऽगमनये नम । यमनये यजमानमनये नम ।

महात्माय सामनये नम । इशानाय सूर्यमनये नम ।

समाधाय &c.—In order to enable you to see the path of good,
 (the path of good is either the path of virtue that we have to
 lead in this world or the path of absolute or final beatitude) In
 माता, the commentator शक्यम् also supposes the lurking idea of a
 kind of dance or de Com and this is in accordance with the rule
 that the नाट्य should be शक्यम् (cf सद्यसाय मयुरे शक्ये स-
 न्यायमूरै' &c) as hinting at the dancing performance that forms
 the chief incident of the play But this is perhaps far fetched Mr
 Pandit would prefer the reading न only when माता is understood
 in this sense and not in the ordinary one But I cannot see any ob-

jection to prefer the reading generally. तामसी(तम इति तामसी)-Belonging to the तमम् property—one of the three मय quality of goodness, तमम् quality of passions and तमम् quality of darkness—properties of the world, supposed to have resulted by the admixture of तम and मय with a greater part of the latter and consequently causing illusion. तम, तम्य and तमि—The tripod of the Hindus, represents these qualities respectively. This verse illustrates the figure विशेषाभास.

पदो(पद)— Benediction or a form of prologue - (पदमि देना पद) Def,—

आशीर्वात्क्रियास्तु. श्रोतः सत्यनुपेक्षित (सत्यार्थमुपदृष्ट) ।
 नास्ति तस्यने प्राप्ति एवास्तिनयोऽपि वा ॥
 अर्थन. भजनो वासि मनास्यार्थमुच्यते ।
 मना-यथापरासम्भवोर्द्धमस्तस्मिन् ॥
 एवाटानिर्वाहानिराटानिरेव वा ।
 द्वाविधाया एवास्ति सा नास्ति प्रसीतिवा ॥

From this it will be noticed that Taranath's objection has no real foundation.

नायके-नायक इति वा सूत्रधारः सूत्र धारयते यस्तु सूत्रधारः न उच्यते(प्रधानम्. or एवास्ति)-The director of the stage business, the stage manager. He ought to be a Brahmin. नेत्रम् (ने- The eye & त्रम् -Agreeable)-What is agreeable to the sight, hence (1) turning room, or (2) dress or embellishment, of 'उभयतःसम्भूता रति.' Here it means the former. मारि (मृ- to bear patiently)-A respectful term by which the सूत्रधार addresses his assistant (पारिषद्-वेद), who in his turn addresses सूत्रधार as भाव (मना नेत्र भावने नेत्रायै मारिने च). पारिषद्-स्वर्ग (पारि शस्वै or पारिषद्-स्वर्ग इति सूत्रधारान्वितम् नः)— An assistant to the manager of the play. P. 3 पारिषद् पारिषद् originally meant the place about the stage. पारिषदिति अस्यानिनि. The place where men sit, hence audience. From the tone of the सूत्रधार towards the audience, the omission of विद्म before पारिषद् in many Ms. appears a mistake of the copier. कश्चिन्नेन यद्वि वस्तु दन्त । वस्तु- (अनिर्देश) subject matter, plot, of —काव्य where the author talks of the differences between the several kinds of dramatic compositions

due to differences in वस्तु of — वेणासहार 1. 'उदात्तयावस्तुगौरवान्'

नाटक—This is one of the ten kinds of दृश्य or अभिनेय काव्य viz

नाटक च प्रकरण भाण प्रहसन डिम ।

व्यायोसमवाकाशौ धीष्यकेहामृगा दश ॥

Def — नाटक एवातवृत्त स्यात् पञ्चसहितमचित ।

विलासव्यादिगुणवत् युक्त नानाविभूतिभि ॥

In a नाटक some one sentiment must be predominant and the others subordinate. Here the predominant sentiment = शृंगार (love) For fuller particulars about it vide Critical notes on नाटक in the introduction of — चारुशृंगारयोरेव प्रधानं यत्र वर्ण्यते । प्रख्यातनाय कोरेत नाटकं तदुदाहृतम् ॥

वसन्तीत्सव — The vernal festival to welcome the advent of spring which annually comes on the first day of the dark half of चैत्रगुण and seems to have been formerly enjoyed by the public in general especially by women in a most decent form The same appears to have been abused in these days by vulgar classes in the form of Holi obscenities The observances enjoined for this festival were — (1) To touch a Mahār and then to bathe to secure freedom from all sins, sorrows and diseases, (2) To worship a holy spot to secure the destruction of all pain, and (3) eat the mango blossom mixed with sandal wood to secure the highest happiness, by reciting the following मन्त्र—अस्मितासि मुरे द्वेण ब्रह्मणा शक्रेण च । अतस्त्व पाहि नो देवि भूते भूतिप्रदा भव ॥ वृत्तमग्र्यं वसन्तस्य मासदहसुम तव । सचन्त विदाम्यद्य सर्वकामायसिद्धये । निगम्यसिधु । Also compare the opening of the first act of रत्नावली Of course this corresponds to the modern Holi festival.

Bollensen inserts नव before वसतो सवे श्रयोऽहस्य—should be acted (represented) स्मिता (स+गातरु) —The exhibition of singing, dancing and Music. I have taken the reading भाव for मा तावत् from a reliable Ms. The reading मा तावत् (Let it not be acted, not so) appears objectionable in as much as the परिपात्रवत् being subordinate to सूत्रधार cannot contradict him in such flat words especially when he is told by the सूत्रधार that it is (the special request of the audience to whom it was the duty of both to please. अर्थेन यशो ये पा तेषा—Of established renown honoured. पाण, धर्मिष्ठ & रुक्मिण— are the names of ancient poets but nothing is known of the dates when they flourished and also of their compositions. Taranaṭh and

the German edition read धावन् in place of भाव which enables us to fix the date of वाल्मीकि, if this धावन् be the author of नागानन्द, रत्नावली and other works which he allowed to pass off in the name of his patron धीरव who flourished in the 7th century? But Taranath is not sure of this धावन् being the same as the author of नागानन्द &c

निम्न—Worthy श्रवण (श + वच्) —Composition, work. आतिरूप्य—Passing over, or disregarding वदमानवति —A poet of the present day Modern poet. बहुमान —Regard The reading वृत्ति किं रत्नो बहुमान (परिचय) —Why does the audience show greater regard for the composition &c

विशेषो विधातो यस्मान् तद् तथा (निष्ठातस्य परनिर्वात) —An irregular बहुवाहि वा आहितयापि शब्देषु । In words like आहित यदि &c. the members of the compound may be put first or last, as मध्यात or पौनस्य । अभिहितम्—&c. You have spoken thoughtlessly, your remark is wanting in critical acumen

(2) Everything (composition) is not good simply because it is old 'Nor is a composition unworthy of praise (or fit to be condemned) because it is new The wise (critics), having made a due examination adopt the one or the other The block-head has his judgment guided by the conviction of others इदमत्रा

पुराणवति पुराण—Which was new formerly, hence old इति—Because. अवयम्—Not fit to be spoken of, hence fit to be condemned एवमेतन्मूलं originally to praise. P 4 एवमेवनेन नेशा वु विषय, परिच्छेद—To see round carefully, hence to examine आपनिष्ठा—The honourable ones, (Honourable spectators) आपनिष्ठा &c (पूजार्थे निवृत्त) —The honourable spectators are the authority (best judges) This does not refer to सूचक तनादि So then, when you show reliance in their judgment

(3) I long to execute (perform) the order of the audience (spectators) already received with bowed head, as this servant of the queen धारिणा, very prompt in attendance, (longs to perform her order) आप—

अप—Pointing to the character that is just entering the stage चेष्टया कृतम्

This mode of introducing a character on the stage is known as प्रयोगातिशय—One of the five kinds of प्रस्तावना in which a part or performance is supercoded by another in such a manner that

is a past participle and what is required here is a noun, so the reading appears to be wrong. The reading पुराकृत (an old and legendary story) is correct and yields good sense. परिभ्रमति—Walks about (on the stage) सन्नीतार्यं गाल.

आभरण हन्ते यस्या सा हला—A term of address to low persons of —इडे इडे हलाह्वाने नीत्ता चेयं सर्वा शनि.—‘Halloo’ इत &c—Why are you so pre occupied धारता meaning ‘gravity, seriousness proceeding from the absorption of the mind towards something अतिसामन्ता—Passing इतो &c—Do not cast a glance in my direction अहो—A particle showing surprise (Oh, why, bless my soul) शिल्पिन्—An artisan, used here for a goldsmith संमुद्रासनाथ—Almost all manuscripts read ग्राभं (नाभ) for सप्य (सर्प)—With a seal on which a snake is engraved This ring plays an important part in the fourth act, when विदूषक pretends to have a snake bite शिथिल—closely निश्चायती—looking at, contemplating, cf चिर निश्चयी द्रुत स गोदृष्ट and निदयुरर्कपुगपयना इव. P 6 स्थाने &c—justly your gaze is rivetted on a proper object जडितरिण-पंसरण (जडित्वा रिण एव रेतरा यस्मात्)—From which filaments (a stream) of rays breaks forth कुमुदित इव—As if in blossom. (कुमुदमस्य सजात इति । तदस्य सजातमिति तारसदृश्य इतच्. It is an उपेक्षा.) अग्रहस्त (हस्तस्य अग्र-तत्पुरुष) —The fore part of the hand, i.e. The fingers उपश्रम्यहने &c—In receiving instructions 2. e What sort of pupil she has shown herself P 7 उद्देशेन व्यासरेण—By such employment, i.e. engaging मालविका in dancing &c under गणपति and thus keeping her off the King's sight असनिहितानि—Though kept out of the way (of the King) दृग्गच्छि &c—She was seen, they say (छिड इति एतदेव — ‘They say in English) वाम्. means that though the queen had done her best to keep मालविका out of the sight of the king yet she was seen by him आम्र—An interjection of assent—Oh yes’ cf —विक० III ‘आम्र तस्मिन्नुक्त्या वचनं स्पष्टं मासान्.’ शानु III. ‘आम्र ज्ञान.’ वार्षे मवा वार्षगता—By the side वर्णना समूह—ग्रन्थ—A collection of ribs चित्रशाला—The painters studio. प्रथमशरणा दिवलेखा—The picture on which the hues of the colouring were (still) vivid (fresh) उपचारः (उपसृति पस्मिर्निर्ति)—Salutation, customary eloquence of शानु. III. ‘नोपचारमर्हति’ &c I ‘उपचार तावदतिपद्यस्व.’ Also स्पृ. III 2. ‘उपचारावलिचिह्नस्तथा.’ परिश्रममयनता-

Drawn in the midst of queen's attendants. P 8 अर्वा—Mr Pandit, and Pr Tawney render this by 'New one, one not seen before (न पूर्व दृष्टा) But it may mean The like of which did not exist before, extraordinary, wonderful' I do not see any necessity of taking it in the sense of Mr Pandit कालिदास has used अपूर्व in several places, cf — शाकु. I 'अभिज्ञानरात्रितुल नमोऽपूर्व नास्त्यप्रयोगेऽधिक्यवान् ' Also infra III. अपूर्वोऽयमुपचार 'These will bear out our meaning clearly The other reading अपूर्वस्या gives the same sense but it is too open for the king to say so and it expresses his passion for her very flatly आहृतिनिरोधेषु &c — Good forms attract attention, admiration naturally follows lovely forms.

(पद क—to take place naturally आकृति विरोधा)विरोधाच्च ता आकृत्य (or आकृत्य विशेष or विशिष्टा आकृत्य —Extraordinary (special) forms. of —अतिथिविशेष. अर्थादतिवचन —अवधारित वचन एवम् ॥ —Find question अनुवदु (9 P)-To 63—' पुन पुनश्चानुवदयमाना Also as &c, is less common in Sanskrit literature The form निवर्धितु (found in many editions) is not correct as the root वर्ध् belongs to the list of अनिट् roots. वसुधैव कुटुम्बकम् was the younger sister of भारिणी आरुत (मगिबोरति) —The sister's has hand) cf S 6 सदा सत्तु &c —It is quite in keeping with child nature That is child nature all over सदा may be used with the genitive or instrumental सविशेषम्—With special care or precaution. भर्तृदरानयात्—out of the range of the King's eye, ablative is used here because it was the source of fear (मायायां भयहेतु). P 9 अनुतिष्ठ आ मनो &c —Look or attend to your own duty, attend to your business. of —शाकु. I 'स्वनिर्णय अरूय दुः' occurring in many places in dramas अनुतिष्ठस्व occurs in some editions. The root though belonging to उभयपद generally appears in परस्मैपद. दशवामि—Present used for the immediate future. वृत्तविद्या (वृत्तगत विद्या)—Hereditary learning (lore) बहुमता—(Is) highly prized, prized much न पुनरस्माक—In my case however, yet again cf विक IV 'वयसि न पुनरस्ति विश्वास'. निष्ठा गौरवम्—False (groundless) importance, vain respect

(4) Sages regard (mention) this a lovely (favourite) eye-sacrifice to gods This is exhibited (divided) in two different ways by शिव in his body which is blended with that of उमा (or the unity of which is brought about by उमा. Here (in it) is seen the

(whole) conduct of the world which arises from the three (prime) qualities and marked out by various sentiments. Scenic art is the only (chief) amusement of men of diversely varied tastes. शास्त्रविस्मृतिः.

By मुनयः we are to understand मरु and others, the professors of scenic art. आ + म्वा—Lat. to dictate, to lay down in sacred texts, hence, to regard. cf. :—कुमार. II. 13 'वानामनति प्रवृत्तिं दुस्पापं प्रवर्तनीं,' also V. 18; मही.—XVIII. 5. महावीर. IV. 30 बाक्षुष—वक्षुषानुपायं—Fit to be enjoyed by the eye. कर्ति कर्तुं बाक्षुष—Which pleases gods as much as a sacrifice does, the only difference being the absence of animal slaughter. From the attributes वृत्त and बाक्षुषं Mr. Pandit infers that the passage refers to a period when animal sacrifice had come to be regarded with disfavour as being horrid and disagreeable to the eye—a time, that is to say, when the Buddhistic ideas of the Vedic sacrifice predominated. The reading शाव (quiet, without any slaughter) also goes to prove the same. P. 10 उमाकनन्यतिकरे—This refers to the duality in unity of शिव and his wife, the left side of शिव being the same as पार्वती, i. e. his left side is female while the right one is male. This implies his extreme love for his beloved, cf. 'वातासमिषदेः' in the benediction. वि + अति + कृ—To unite. शिव's fondness for dancing and music is well known. He is represented as dancing and singing with his consort thus united with him. स्वये &c.—The style of dancing invented by पार्वती, (confined, according to Monier Williams, to attitude and gesticulation, with a shuffling motion of the foot, seldom lifted from the ground) is called लास्य. It is opposed to ताड्य the more boisterous style of dance of शिव, and his followers.

cf. :—दशरूप १० 'मसुरोद्धममेवेन तदय द्विविधं पुनः ।

लास्यताडयस्त्वेव नाट्यं वाच्यमस्मिन् ॥'

त्रिगुणोद्भव (त्रयाणां गुणानां समाहारः त्रिगुणमेव त्रैगुण्यम्.)— Arising from the three principal qualities (सत्त्व, रजस्, and तमस्) of nature. नाट्य— अवस्थामित्यत्र. रस.— Taste, sentiment. As an object of poetry, 8 रसाः are generally enumerated. (१) प्रेम—Love, (२) वीर—Heroism, (३) करुण—Tenderness, (४) रौद्र—Wrath, (५) हास्य—Mirth, (६) भयानक—Terror, (७) अद्भुत—Surprise, and बीभत्स—

Disgust. शान्त—tranquility or वात्सल्य—Paternal tenderness is sometimes considered as the ninth. बहुधा—To be construed with भिन्नत्वे.

P.11 मदे— Good lady. आये देवी पृच्छति is another reading, which is also good. क्रिम् (4 generally A, rarely P.)—To be tormented or troubled and (9 P.)—To torment or trouble. Both the senses are applicable here. The former is intransitive and the latter is transitive. The former would be better विशास्यता—Let her be informed. विमा-यताम् is another reading. The former is preferable, because विमाय् means 'to bring one into a certain condition of knowledge' and then 'inform.' But its natural meaning is 'to put a thing before one's mind' किं बहुना—Where is the need of saying much, to put the matter concisely

(5) In the sphere of dramatic representation (by way of acting), whatever sentimental acting (movement expressive of sentiment) is taught to her by me, that, the child, as it were, teaches to me in return by improving upon it अर्थात्

The force of अवि after वात्स is implied प्रयोगविषये (प्रयोगार्थे) भाविक (भावय हित)—Whatever is calculated to bring out a feeling is called भाविक. प्रत्यक्षा इव यद्वाचाः कियन्ते भूतभाविकः। तद्भाविक। वाच्यः P. 10.

P.12 अतिशयमती &c— I see her cutting out (अतिशयमती) इरावती; i.e.—I think she will surpass इरावती. इरावती was the second (uncrowned) queen of the king Pr Taranath explains इरावती by अप्सरी विशेष । This is उद्देशा. उद्योगा (उत्तिनी)—जनातिरिक्तम् (Indiclinable)—Aside (to another) . Def —

उक्तस्याध्वनं तायांस्वार्थं स्यात् जनातिरिक्तम् । (पाठ)

or. लिखिताः स्त्रियाणां नपुंसकानाम् ।

अप्यो-थामेव न परस्याज्जनान्ते तज्जनतिरिक्तम् ॥ S.D 425.

Mr. Paddit's explanation of जनातिरिक्तम् does not appear quite natural. It is but natural that चरुहासलिरा should exult in the success of her friend but would not like to display that feeling of hers before गणराज. अपवाहित—अपवाहितेनापवाहित— Apart, aside, to another (opp. of समीप). It is more confidential than जनातिरिक्तम्. It is speaking in

such a way that only the person addressed may hear it.

Def.— निगूढभावस्तु मन्त्रातिवक्तुं भवेत् । (भात)

तद्वेदवार्ति । इत्थं तु यदनस्य परावृत्य प्रसारयेत् ।

त्रिष्वकृतेणान्यमन्त्रातिवक्तुं ॥ D 6

प्रकाश—Aloud, audibly कृतोद्योः यस्या यया or सा कृतार्थ—Successful
Incky यस्या— Either locative or instrumental गुरुवदन (कर्मभार्य) .

सा विवा पातातासा—Persons of her kind or description, like her असुल

माद—Rarity देव्या, better पात्र— Worthy object or person

तदात्र—Refers to मालविका वर्णावर (वर्णनावर)— Of inferior caste

वर्णा are four in number ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य & शूद्र. Of these a

person of higher order could marry a girl of his own caste as well

as a girl of any of the inferior castes. Thus a Brahmin could

marry a girl of a Brahmin and even a girl of the क्षत्रिय, वैश्य or

शूद्र caste, a क्षत्रिय, one of क्षत्रिय caste and even one of

वैश्य or शूद्र caste, and so forth मनुस्मृति III 12 13. So वीरतेन

appears he be born from क्षत्रिणी's father of a वैश्य or शूद्र mother ;

अवतलदुर्ग (अवत—frontier, पाल—Guard दुर्ग—fort)—A fort in charge

of a frontier guard A fort on the frontier of one's territory.

मगदिनी (मगदिनी अङ्गुलिनि)—Usually represents the Ganges or a

feeder of it before it reaches the plains. cf.—रघु, XIII-48 &

मेघ—67 According to वायुपुराण it is an independent river flow-

ing from Kiksha mountain. cf. विष्णुपुराण P 184. But

here it is neither the former nor the latter मगदिनी of the pre-

sent passage is a river rising from the विष्णु range and it was

a river of the Deccan. It is also probable that according to the

usual practice of the Hindus all over India of designating any

sacred river by the most sacred name (as we do कृष्ण by

गङ्गा at present), it might be used here for तप्त as Dr Ehandaker

seems to think शिल्पाविमल (शिल्पस्य—शिल्पविषयकोऽधिकार) Fitness for

the occupation of art. Finding the girl fit to learn &c.

द्वारिका (दृ+ण्वृट्)—A girl उपायन (उ+ह+हण् गती)—A present.

P 13 आरुतिविनयप्रयत्न (आरुतिविनयप्रयत्नोऽधिकार) आरुति

A good form, विनय—Polite conduct, good manners)—Judging

from her good form and polite conduct, I consider her to be not of an

inferior staff. cf.—शाङ्क. 'आरुतिमनुमृद्विति गुणा' also 'यथाहवित्तन गुणा

वसति.'न (ऊन— Inferior. वस्तु—stuff, material of which [a thing is made quality, decent &c) न ऊन वस्तु यस्या स्तादृर्हि मयापि &c.— I am sure (destined) to be successful. Notice the construction.

(6) The art (skill) of a teacher imparted to an excellent recipient attains greater excellence, as the water of a cloud, (dropped) into a sea-shell acquires the nature of a pearl आर्या.

आरम्भाति आधानं. cf ' विसरतिमुखं प्राप्ते विद्या ययैव तथा जडे ' &c. उत्तररामचरित. जलमिव &c.—Refers to the notion, that drops of rain, fallen into the sea shell under the auspices of the asterism Arcturus (स्वाति), produce pearls. cf —मर्तुहरे—'स्वात्या सागरशुक्तिमव्यपतित समौक्तिः क जायते.' पञ्चांगभिनय—Acting exhibited by (consisting of) five parts अभिनय—Acting = the imitation of condition which is of four kinds, (1) Gestural, conveyed by bodily actions, (3) Vocal, conveyed by words, (3) extraneous, conveyed by dress, ornament &c. (4) Internal, conveyed by the manifestation of internal feelings, such as perspiration, thrilling &c. For Definition &c. vide Commentary अभिनय—Acting in which the mind, the eye, the eyebrow, feet, and hands are equally employed (Tarauath) It is also explained as a movement consisting of five parts, two of which are dancing and singing विश्रम्यताम्—Take rest Passive imperative दारिद्र्या &c (दारिद्र्याया अपलोदन परमात्माया गवाक्षं गता)—Gone to the window that overlooks (commands the view of) an artificial lake गवाक्षं (गा+अक्षि इव or गवाना किरणाना अक्षीव)—A window, probably originally circular in size like the eye of a cow. प्रथमं प्रथमं वातस्तम् or प्रथमं वातं यत्र तम् The first mode is appropriate here. अग्रवात or पुरोवात are also good. अग्रवात—Front wind, fresh and free air cf. 'प्रवातशयनस्या दश' भा. IV 4, where however the other sense 'an airy place ' is more appropriate. ओसेवमानं तिष्ठति—Is enjoying दारिद्र्या . तिष्ठति— cf Canonbury House , ' She sat down at the open casement to inhale the freshness of the breeze &c. ' & ' The Canonbury House overlooked the piece of water ' . से (अस्या) may either be taken as an objective genitive qualifying निवेदन or a possessive qualifying उच्चार. आर्यं &c.—By informing her of your honour's satisfaction. वयदादि—वय् I. A. (but P. also in the second future Aorist and Conditional, and also in Deacidative). वरे (The prima

tive from) will also do यावत्पुस्तनिपातयोः लृट् (पा.)—The present is used in the sense of immediate future with पुस्त & यावत्. यावत् भुङ्क्ते, पुस्त भुङ्क्ते. The two indeclinables show certainty P 14 लब्धक्षणे—(लब्ध, क्षणे निश्चायारस्थिति येन)—That has got leisure of—आहुतल—‘ लब्ध पोऽस्मि ’ (विद्.), cf—This with Marathi ‘सुग’ For fuller particulars about this word vide Infra note on गृहीतक्षण—act II. निष्क्रान्त—Exit (pl. exuent)

विष्कम्भक (विष्कम्भ)—An interlude at the beginning of an act of a drama and performed by one or more characters, middling (मध्यम) or inferior (नाच) who connect the story and the subdivisions of the plot by briefly explaining to the audience what has occurred in the intervals of the acts or what is likely to happen later on E D Defines it thus —

वृत्तगतिप्यमाणानां कथाशान्ता निर्वर्णक ।
सक्षितार्थस्तु विष्कम्भ आगमनस्य रक्षित ॥
मध्यमेन मध्यमाभ्या वा पात्राभ्या सन्नयोजित ।
शुद्ध स्यात् स तु स्पर्शा (मित्र) नाचमन्यमकलित ॥

भरत as quoted by जगद्गुरु in his commentary to मालवीमाधव defines it thus —

वृत्तौऽपि स्वेच्छया प्राप्त सवदेभोभयोरपि ।
विष्कम्भक ■ विज्ञेयो यन्तु वाच्यार्थसूचक ॥
विष्कम्भस्तु दिक्षा सोऽयं शुद्ध सरीर्ण एव च ।
शुद्धो मन्व्यमगादेन सरीर्णो मन्व्यमाधमि ॥

प्रवेशक —The introducer. An interlude acted by inferior characters (such as servants, buffoons &c.) for the purpose of acquainting the audience with events not presented on the stage, but the knowledge of which is essential for the proper understanding of what follows, like the विष्कम्भक it connects the story of the drama between two acts. This is a मित्रविष्कम्भक.

The difference between विष्कम्भक & प्रवेशक —

- (1) विष्कम्भक may come at the beginning i. e. before the first act or between any two acts, but प्रवेशक never occurs at the beginning of the first act or at the end of the last act (अरहयत्नार्थम्).
- (2) विष्कम्भक is acted by characters either middling or middling and inferior together, but never by the inferior characters alone.

while प्रवेशक is acted by inferior characters alone, and thus there is no distinction — शुद्ध and मिश्र in प्रवेशक. S. D. defines it thus —

प्रवेशकोऽनुदातोक्त्या नाचपात्रप्रयोजित ।

अवदपात्रविज्ञेय शेष विश्वम्भके यथा ॥

Com अनुदातोक्त्या नाचोक्त्या नीचेनैव नाचाम्या वा पात्राम्या प्रयोजित ।

एव कारणे सतीर्णप्रवेशकच्युदास ।

जगद्ग in his com to मालती. defines it thus —

यत्तु प्रयोगनाहुत्पात्रके ऽर्थो न समाप्यते ।

बहुवृत्तातोऽन्वयैः स विधेय प्रवेशकौ ॥

अकानामवराहलेपे सक्षिभायप्रयोजनै ।

भूषणैः कथाबद्धो वित्तेषोऽय प्रवेशकः ॥

एतदस्य (एतत्स्थित) परिजानो यस्य—With his retinue standing at a distance (standing apart) त्वेवो हस्ते यस्य स. (स्पर्शितवत् बहु०). अवस्थमान—Governs the accusative, cf सू I 56 'अवस्थान्तमवस्थान्त' &c अनुवाच (causal)—To read to oneself (before reading aloud) cf विक० 'अनुवाचय तावत्'. वाहय—The name of the minister प्रतिपद्य (& A.)—To behave or act towards, किं प्रतिपद्यते—What does he propose to do what does he say in reply of — मुद्रा. II 18 'निर्वाह प्रतिपन्नवस्तुषु सत्तामेव दिगोचरवत्'. also शाकुतल. IV 'म जान किं ताव प्रतिपद्यते (say in reply) इति.' प्रपद्यते—What steps is he going to take? विरुध—The modern Behar in मालवा was the capital of अग्निमित्र. It was situated on the bank of the वेन्नवती modern वेग्वा. आमविनाश (प्रतिपद्यते) — (He says in reply) His own destruction is his reply will involve his own destruction निदिश्यते इति निदेश —Lat. instruction, specification. Here, simply contents or communication. The same as त्पेश. Tara-nath explains it by 'एष, अभिसादि'.

P 1st इट—Stands for the following contents of the letter From 'शितुन्वयुक्तो मेवायं य इति' is the (अनुवाद) recapitulation of अभिमित्र's letter to the king of विद्रुध, addressed before and the following up to यन्मात्र is his reply to it. शितुन्वयमानुदमातामहरीता महा स्ते निपाता । निपात is a word formed by itself without any etymology शितुर्भाकारित्यत् । न्य is added to शितु to show the brother of the father प्रतिभूत सखावनस —Who had promised (to enter into) a matrimonial alliance (with अग्निमित्र). अनरा On the way. अन्तराग्रेन—Frontier guard अग्ररुद्ध—Attacked गृहीत—Taken prisoner. मदोक्षया—Out of regard form (अग्निमित्र). न वो म

विदित—It is not unknown to you & you positively know this. Such construction is common with the author cf. *Infra*. 'न च न परिचितो न चाप्यगम्य' &c. 1 11 The reading of Mr Pandit & that of the commentator is तत्र वो विदित where the negative is understood by the commentator as नानु (A negative used in such a manner that it implies the contrary & a. affirmative as in the question appeal) च Plural is used showing respect नृत्याभिजनेषु (नृत्योऽभिज्जनेषु येन तेन. नृत्यवशेषु)—Persons sprung from equally noble family as माधवसेन & myself

न चो &c—You only too well know the conduct of kings towards persons sprung from the equally noble family वैदर्भ means that आक्षिपित should not be partial to माधवसेन Tamnath reads तत्र वो न विदित यत्तु याभिजनेषु भूमिवरेषु राणा वृत्ति & explains thus—माधवसेन अस्माकमेकादज तत्र ज्ञातिभि सह वैर विशेषतो नृपाणा भवयेव—Co sharers sprung from the same family would naturally be on inimical terms with one another, especially this would be applicable in the case of kings So you need not interfere in our matter Mr Pandit's reading in the new edition would mean 'Do you not know that the conduct of kings towards persons of the same family is like that of the earth (impartial) सर्वेसदा वसुमती &c There is no name for the earth showing impartiality It is सर्वेसदा—Tolerating every thing But I would prefer the first मध्यस्थ—Neutral सार्या (सोररा)—समानमुग्र यस्या सा cf. रघु XV 26 com. 'समागोरे शयिता सौर्व्या' ग्रहण विलम्ब—The confusion of capture विनष्टा—Disappeared अयावय &c—Now if your Majesty wishes that माधवसेन should be caused to be set at liberty without fail. माधवसेन is caused from मुञ्च having for its causal agent एज्येन (आक्षिपितेन), & मया वैदर्भेन for its primitive agent अभिज्ञाते—Terms, conditions

P 16 (7) If your Majesty will set my brother in law the minister of the मौर्य kings (मौर्यसचिव) free that has been imprisoned by you, then I too shall immediately release माधवसेन from confinement:

आर्या.

The commentator supposes मौर्यसचिव to be the proper name of the brother-in law सचिव—One who is always with the king, from सचि friendship & द to go. Mr Pandit observes that if the

supposition were not correct and he was the Minister of the मौर्य king of पाण्ड्यपुत्र, it might be probable that he was imprisoned by अग्निमित्र to prevent him from exciting the people to rebel against his (अग्निमित्र s) father — पुष्पामित्र — that had murdered the last of the मौर्या—बृहद्रथ, and usurped his throne in his son's favour, and that the imprisonment of माधवसेन, the intended brother-in-law of अग्निमित्र by his cousin, the king of the विद्या was only a retaliation for his brother-in-law's imprisonment by अग्निमित्र.

सयन (सयम्)—Fettered cf वेणी 1 मोक्ष—According to commentator (कर्मणि लुट्)—Passive first future माधवसेन मया मोक्षः s मोक्ष्यते माधवसेन will at once be set at liberty by me The full reading being मोक्ष माधवसेनस्ततो मया वचनात्तच्च , मुञ्च (॥ U)—To liberate to deliver from captivity The Form मोक्ष can either be, (1) first future or (2) A noun in तृद denoting agent (I also on my part, am a deliverer of माधवसेन). For the use of the accusative instead of the genitive (माधवसेनस्य अहं मोक्षं &c. cf प्राणिनि 637 (न लोकाभ्ययानिष्टात्तत्पञ्चगाम्) In the case of these words the accusative and not the genitive is used (तच्छब्दे ननु पक्षे विन्तु द्विताया) रायचिनिम्बेन &c.—Does the foolish fellow bargain with me about, the exchange of services. विनिमय (वि+ नि+मे 1 A)—Exchange, barter व्यवहृ—To deal Words meaning to deal with, behave, take the locative of the object, cf शत्रुः 'हम्यात् स साधुनावा.' अनात्मज्ञ (न आत्मानं जानाति स)—That does not know himself of —शत्रुः VI 4 मा तावदनात्मज्ञे इवेन अनिदिधेः ॥ ३११ &c प्र ह्यपमित्र —com प्रहत्यामित्रस्य विषयाभिरसात्—He is a natural enemy because his territory is close to mine, cf —अपरप्रेतः. विषयान्तरोरा वा शत्रु — 1 king who is an immediate neighbour is an enemy (अन्तर not distant from Hence अन्तरात्—Neighbourhood, proximity विषय —Domain, territory प्रहृत्यमित्र (हृत्या अमित्र) ; cf 'प्रहृत्यमित्रा हि सतामसाश्च ; also 'तत्प्रमित्रा-पमित्रास्ते.' अमित्र is always used as masculine. प्रातरूलवारी—One that sets himself in opposition to me यात भ्यामा (यातु योग्याना) पक्षे शिथलस्य (वैद्यस्य)—Who belongs to the party that make themselves liable to be attacked, i. e. who has now assumed an attitude of hostility पृथक्स्थित may be taken as an adverb modifying उन्मूलनाय or an adjective qualifying दृढचरन The

first interpretation will be supported by connecting it with इदमेव निमित्तमादाय (Vide King's speech below). उमूच्यते— To root out, to be taken with स्थितस्य वीरसेनः प्रमुखो यस्य वत्, वंद्यत अनंतेषु रडाः सेन्यानि तेषां वरुं समुदायम्—The division of the army.

इदो यमे यानयेते लगुडे दमसैत्ययोः ।

चुदयेते प्रकलेऽन्वे यौगर्मयानपोरि ॥

अभिमाने ग्रहे दहन्डासौ पारिगर्भके । इति विन्धः ।

यः कोके पुमान्नीचं वदे सैन्यरथगयोः ॥

राष्ट्रे वंयाते कुम्हारोपहरणारूपोः ।

जलाक्षेत्रि । इति मेदिनी ॥

or we might take रडा एव चकम्, अयना—Or, but. रात्रौ (नीतिशास्त्रेणार्यसा स्त्रेण च) इत्यम्—रात्रौ इहं यथा तथा वा (obj to आह or adv. modifying आह) —What is in accordance with (political) science. What you have said is just in keeping with political science.

P. 17.(8) Because of his not having taken a root in (the hearts of) his subjects, an enemy, that has taken possession of a kingdom lately, is easy to root out, like a tree loose on account of its only being newly planted.

आर्षा.

apparently a fool he does not altogether want sense.

Def — कुतुम्बवस्तुतावभिष पुर्णवपुर्वेवभाषाये ।

हाम्पुनर कलहरविविद्वक स्यात् स्वकर्मज्ञ ॥ S. II 79

यथा & इति (both, together) — To this effect उपाय—Expedient. पदच्छेपा

दृष्टा प्रतिष्ठितिर्यस्या सा—Whose picture was seen by me by accident

प्रयत्न दर्शन यस्यास्तादृशी — should be personally seen तत्— His

request. तथा—Refers to the execution of the king's request by

विद्वक. कार्योत्तर &c अयत्नार्थे कार्योत्तर, तत्र साधिव (नमसाधिव)—A mini-

ster in a different affair [love affair]. P 18 स्रित वपुः —With a nod

of the head कश्चित् is used in introducing a question. of —रु V उ

योरायवर्शते &c—Is your mental eye engaged [or I hope &c] in find

ing out means for the object of desire? The reading

वपायैष्य &c means 'Is your eye able to receive the sight of that

approachable by means p प्रज्ञाया चक्षु— Mental eye. As a बहुवादि

(महा एव चक्षुर्नयस) it means a blind man आ— Why, where is the

necessity of asking that question विद्वक takes it an insult to his

ability that the King should ask him the question 'Whether he

has been able to find out &c.' आ an angry contradiction of.

मुरासतस । 'आ क एव मयि स्थिते.' Also वेगवतश्च । 'आ दूयामलरादक' ।

प्रयोगसिद्धि—Success of the scheme विद्वक means that the King

should not ask him whether he has been able to find out the

means, but should ask him about its success प्रयोग is used in

three different senses by the poet in this work, (1) Exhibition,

action, of —Infra. ' प्रयोगप्रधान हि नायशास्त्र ' , (2) Plan, device

scheme, (p the present passage) (3) The practice or experimental

portion of a subject, Infra — ' तद्व्यवधानिमा माच शास्त्रे प्रयोगे च विमुक्तान्.

P. 10. सायु—Well, well done, very nice, brave निरूप—Cleverly, skilfully.

उपक्रम—Begun. दु मेवाभिमन्युत इति दुरभिगमा, दुरभिगमा सिद्धिर्यस्य तस्मिन्—

The success in which is difficult to attain आरम्भ — Undertaking

of रु I. 15 ' आरम्भस्तुगोदय ' , also रत्नावलि—'आरम्भेस्मिन् स्वाभिनेषु बुद्धि

ती.' वय— The king talks of himself in the plural here. आरास्—

To hope.

(9) Only that person who has a companion is able to attain a purpose, beset with obstacles. A man though furnished with eyes does not perceive an object which is to be seen, in darkness without a light.

आरां.

प्रतिपक्षेन सहित. प्रमु — प्रभवति. Or it may be construed as प्रभुरसि सतिवचमर्थमविगतु सहायवानेव (सहय यया) सवधुसि सतमत् दृश्य द्रष्टु दीवानेव (योय). This illustrates what is known in rhetorics as अवयव्यतिक (two kinds of propositions, one positive and the other negative) This is a complete दृष्टान्त, भेद्ये — Behind the curtain, in the tiring room, the postscenium. अलमल &c—A truce to excessive boasting of—'अभ्युपया गृहीत्वा' &c— I. 20 अङ्गण समीरे समस्त (अभ्युपयाभावा) . नातिहास — The tree of intrigue नाति may be taken in a slightly ironical sense of politics अधस्त्योत्तरस्य वा न्दहि — The decision of inferiority and superiority (It will be decided which of us is inferior & which superior) न्दहि cf — रु I 10 उद्दिन — Shot forth, broken forth, germinated कजुरी (कजुरोऽस्यास्तावि) —A chamberlain (an important character in dramas)

Def — अत पुरचरो वृद्धो विदो गुणगणावित । ,

सचकार्याभ्युदल कुर्वी यभिधीयत ॥

(He must be a Brahmin very old &c. Cf — V III I 8 V 3) 'विषासासारिणितरहो सोऽनु कथोऽभिचार' । P. 20 प्रभोराज्ञा—Refers to the order of the king to the minister about the sending of a detachment against the king of विन्ध्य. To take इति after आज्ञा is better, as this much is the request of the minister, while the latter part is the independent information given by the कचुदी to the king. Several editions read verse 10 as a prose passage along with हरत गणराजौ &c पौ पुन —

(10) While here are the two preceptors of, acting, each eager for the victory over the other, wishing to see you, in person, who are as if were the incarnate forms of two mental emotions. अनुद्व

The other reading would be translated as — While here are हर. & गण who wish to see you in person, both preceptors of dramatic representation and intent on getting victory over each other, as if they were sentiments incarnate. The अलमल in this verse is उद्देश. (प्रवृत्त्योत्कम इहा) . cf उद्देश III 4 प्रवेश्य नौ— Introduce them, show them in इरावत (इतिरावतयितुं योग्य) — Difficult to be approached राजसाहिमा — Splendour of the king

(11) Not that he is not familiar to me, nor is he stern, still with awe I approach his presence (aid) Like the great store of water (ocean), every moment he appears to my eyes new पुष्पिता also called औरच्छदिक.

न च न &c.—cf Sn 2 तत्र च न विदित and the note thereon—
P 21 पुष्पोऽविकारो यस्य तत्—Resembling in a man. अविकार (अवि-
करण) —A place. महत्सु पुष्पाविकारमिदं ज्योति — महत्सु पुष्पाविकारमि-
दं ज्योति, महत्सु पुष्पाविकारमिदं ज्योति.— Great indeed is this lustre
in the form of a man Of the two readings पुष्पाविकारम् is better
अविकार—स्थान. अविकार is not generally used in the
sense of अविकारण.

(12) I, whose entrance was allowed by the person (guard)
appointed at the door, while advancing (towards the king)
with the attendant that (always) moves about his throne,
have been repelled a second time by his effulgence that
has averted my gaze वसन्तिलङ्

For द्वारे निपुङ्गवो द्वारे ताराचार्या's explanation in the commentary
विनिवर्तितो (repelled) दृष्टिपातो (glance) येन द्वारं । पुनरपि — And
again (once more) The first occasion of his being repelled being at
the door by the door-keeper, this is the second आत्मे तारं—
Just have two seats &c It is rather strange that the king should
be made by the poet, to order seats himself उपसर्गम् is wrong
because neither सुप् nor उपसर्गम् is At शिष्योपदेशनादे —at
a time when you ought to be instructing your pupil युगाद्—Simul-
taneously आचार्याभ्याम्— Is not better P 22 तीर्थे (गुरु) —A preceptor
(दायते अनेन वा) — तीर्थे शास्त्राभ्यासेनोपायनारीरम् सुन । अथादत्तार्थजुष्टानु-
पाशे शास्त्राभ्यासनिष्ठ (द्वारे मेरु) . दत्तार्थोऽस्मि—I have given lessons in
the art (of dramatic representation) I am an experienced teacher Tar-
anathabreadi ॥ दत्तार्थोऽस्मि देवता and its explanation 'दत्तेन दत्त द्यो-
तयामाधिरार' (I had the preceptorship conferred upon me by your
majesty) is queer and not good and natural. वसिष्ठान —Favoured
or patronised साधुम्— That I, I, a man with such antecedents
प्रधानपुरुषसमक्षे— In the presence of the principal persons (of the court)
The reading अदि gives some force here—अविदित—Insulted. दरिदरारः

—engaged in the abuse (of me) एतिवद्—to speak disparagingly of
 रघु V 21-मा ' भूदसीवा'न्मात्राद ' Took liking to abuse me एतिवा'कर -
 Took or had a fancy for abusing me. अवमवत a horse used for गणराज
 in a slight & ironical sense. विरोधत may be taken either as an adject-
 ive or as a noun. (1) Critical, (2) Critic or connoisseur
 प्राप्तिर (from प्रच्छ प्रश्ने, सूत्र)—An umpire, judge of —Isra अहो प्रयो
 गान्तर प्राप्तिर II. or तद्वगव वा प्राप्तिर &c समवे प्रसिद्धत—Well proposed,
 a fair proposal प्रयत्न कृत. (कल्पने इत्येति),—A very good (best)
 alternative. कृत्य—an alternative rule, hence a proposal or suggestion
 of.— मन्त्रमृति III 147 ' एष वै प्रयमक प प्रदाने इत्यवश्ययो ', also
 शाङ्ख्य VII ' उगा' कृत्य ' Hence the best course to follow विदुः
 &c—Let it be (stand) for a while, wait a moment पक्षरात -
 Partiality मन्वेते for मन्वेत 'considers—L s would (surely) consider '

Here it will be remembered that हस्वत was patronized by
 the king and गणराज by the queen, so the king, wishes to
 avoid any suspicion by the queen. The dancing masters also appear
 to have been taken into full conspiracy by विदुः, but to
 show his apparent indifference, the king asks the presence of
 the queen and the learned कौशिकी, who was also included in
 the plot, as will be seen here after Though apparently this
 कौशिकी is called merely as a learned person and better fitted to
 decide in such matters, yet the real object in calling her was that
 she should assist the king wherever the queen would bring any
 obstacle, by giving apparently just advice which was however
 to be favourable to the king How does Mr Pandit conclude
 from the fact that these masters were patronized by the king and
 the queen respectively, that each had given a pupil of his own to
 each of them is a question न्याय्य—(नियति अनेन इति)—
 Just, proper : न्यायादनेते यत् तदधाम्य पाणिनि — 1650 धर्मम्यध
 न्यायादनेते व्यवहार —Trial, investigation, of —मृच्छ. 9 ' अल
 लजया व्यवहाररुता पृच्छति. ' व्यवहार न्याय्य—The trial will be
 proper or just P 23 प्रदान —(प्र + स्तु) —Affair, case, a lent
 matter at issue, or occasion (पक्षस्थित वस्तु). सारम—Contest
 परपति—Think अल—Cease स्ववक्षस्य अवसादस्य शय्या — Fearing

that your protege will be defeated परिहीयते (परिहा passive)—
To be inferior, to fall short of, cf —IL 'न निच्छात् परिहीयते
स्वयमभिरता. It takes the ablative of the object. व ल न वा
जीयते केनविगणत is too simple. P 24 राजपरिह—Royal favour, the
favour of the king. से (अस्य)—refers to हस्वत्. प्रधानव—Superiority,
advantage उग्रहति (उग्रह)—to offer, present, give, used with
the dative or genitive. The reading अग्रहति would mean
'Will deprive him (गणत) of his superiority.' The queen means
that though गणत is actually superior to हस्वत्, he will be
defeated on account of the partiality of the king for हस्वत्.
राज्ञी प्रभाजन—The holder of the title of queen, adj qualifying
आत्मान—(a pronoun used in the masculine form for all genders)

(13) The fire attains extreme brilliancy by the
favour of the sun, while the moon also being favoured
by the night acquires greatness (shows great excellence) आर्षा.

Here the king, हस्वत्, the queen & गणत are respectively
compared to the sun, the fire, the night & the moon अतिमान—
मात्रानिहात or अतिशयिता मात्रा (प्रमाण) यस्य तत्, अतिमान च तदा
स्वतः च. अतिमान—Exceeding the proper measure, inordinate, excess-
ive, beyond measure. भास्वर (भास् + वृत् as in हस्वर, स्थार)—
Shining V L भास्वर (भास् + वृत्) is given as an equivalent of भास्वर
by मठिनाय of रेणु V 30 (भवभासविद्यो वृत् पाणिनि 3141 भगुर, भगुर
मेरि). परिग्रहात् &c.—This refers to the common notion that the
sun transmits its lustre to the fire at sunset. Cf रतु IV 1 'दिना
न्वे निहिते तत्र सविनेन हुनाशन' and the commentary thereon. सौर तत्र
सायमर्गि सवमने । 'आदि यो वा अस्त यन्निमग्नानिराति । आर्षि वा आर्षित्य साय
प्रविराति' । इ यदिभुतिप्रमाण व ल मानु परिग्रहात्. is preferable, because in
the reading we have adopted, अन्तः & चन्द्र and मानु & निरा will be
the pairs between which the contrast is shown. But the more
usual, as well as, more appropriate word to show contrast with वृत्
is सूर्य. In the case of मानु परिग्रहात्, &c. also there is one ob-
jection that we have to compare अद् (a neuter word) with
हस्वत् (a masculine word) But such cases are not unusual. For
example it may be found that the word मृदु is compared to वृत्,

In this reading the meaning is very natural. But notice the objections of Taranath, vide Com. The अल्पाङ्ग is इष्ट.

अरिहा अरिहा—An interjection showing surprise. Vide Taranath's Com. Some also render it by अरिहा—'Help, help; take care, be cautious, 'as a caution against danger to the king विदूषक by this tells the king to be careful, how he behaves before the queen. The latter explanation appears good as there was nothing of surprise in the coming of the queen. पाटमर्—One who assists the hero of a drama in securing his mistress, so पाटमर्का is a lady who assists the heroine in securing her lover. The reader of this play will easily find that it was through her assistance that the king's love for मा-दिहा was developed, and it was she who informed विदूषक of the imprisonment of मालदिहा by the queen. (IV)

Def— दूतानुवर्तिनिम्यावस्य प्रासंगिकेतिहपु ।

किञ्चिद्दृग्गहीनं सद्यपरमस्य पाटमर्कस्य ॥

Or— पाटमर्कं स्त्रीरस्य चर्यालोचनयद्विह

Or— पाटमर्कानुवर्तिन्यस्य परमस्य विवक्षितम् ।

वस्यैवानुवर्तिन्यस्य किञ्चिद्दृग्गहीनम् ॥ अक्षरपरि. 11 10

The readings सद्यपरि पाटमर्कं or पाटमर्कं are not good.

■ 25 (14) एवमादि, &c.—I see her who, auspiciously decorated and in company of केशिकी clad in the garb of an ascetic, appears as if she were the incarnate triad of the Vedas attended by the Metaphysical lore in bodily form अनुष्टुप्.

मगलं यथा वया अलङ्कृता यथाणा समाहारं त्रयी (cf — त्रयी वै विद्या त्रयो यन्त्रि तामानि), आत्मन सद्यः [आत्मानि अदि (इत्या) वा, अप्या मा व सा विद्या य अप्या न विद्या—The knowledge of the holy (Supreme) spirit (इह) अद्याम्—The Supreme spirit manifested as the individual self, or the relation between the individual and the Supreme soul. अस्या मद्य परम स्वमात्रोऽप्या मनुष्यते । Bṛ 8. 3 (स्वम्येष ब्रह्मण एव अशतया जायते न मातो भवनं स ज्ञात्मानं देहं अधिकृत्य मोक्षुर्नेन वतमानं अप्या मयाज्जायते), Brahman = the Supreme, the indestructible, its manifestation (as an individual self) is अद्याम्—Telang's The अल्पाङ्ग is उद्देशः.

(16) Be you for a hundred of years the lord of पाटमर्क (the

queen) and also of भूतधारिणी (the earth—the supporter of the creation), of whom both, the productions are of great vigour, and who have the same degree of forbearance (patience) अनुर-

प्रसव—Offspring production (oft. at the end of a compound) cf.—
 विनमो. V I कैवल वीरप्रसव मय. The imperative has the sense of the benedictive The attributes महासागरप्रसवयो & सद्यस्तमयो to be understood both with the queen & the earth सद्यस्तमया ययोस्तया भारिणा च भूतधारिणा च तयो. Mr Pandit thinks that these attributes are used to flatter the queen to avoid any suspicion about her conduct—supposition which appears to me rather far fetched.
 शब्द—A year; cf —रघु. X I I think it better to apply the adjective महासागरप्रसवयो as a whole अभास्तेर dissolving it thus —महासागरो रिपते यस्य स महासागर, महासागर प्रसवो यस्या सा. The other way suggested by Mr Parab brings in a little dependence in the case of the earth, because to say that the earth yields crops by ample rain is hardly any compliment. पृथिवीं शासनस्तस्य . . शस्त्रमायुर्व ययौ. त्व जीव शरच्छब्द also पठ्यते. I 15 शब्द more generally means ' autumn ' II may have come to mean ' a year ' from the peculiar mode of reckoning the years among the ancients. Even at the present time illiterate persons reckon their time by season cf.—
 सौर—' परयेन शब्द शतम् जायेम शब्द शतम् ' &c Also cf —मा तुष्ट्यारेहा शब्द पावसादे ग्यास्त पादिले आहते. शरच्छब्द is accusative of time cf —
 माहिनाय, रघु II 8 ' शब्द चकार. ' देशकालान्तरगत्या कमसज्ञाप्रक्रमक्या, पानी नि 555 स्वागत—Welcome, governs the dative. P 20 ज्ञानस्पर्शन—
 A dispute about superiority in knowledge. ज्ञानिद्वन्द्वे &c —You should occupy the position of a Judge (umpire) or the judgment seat,) अल &c. spare taunts पतने &c.—When a town is accessible, do men go to a village to get their jewels tested? Here कौशिकी, out of modesty compares herself with a village and the king with a town. पण्डित &c —You are certainly the learned कौशिकी Here the predicate पण्डित is not given a prominent place so this will come under अविमृष्टविषयसादोः. (अविमृष्ट प्रारब्धना-
 निर्वर्तते विषयगतो यत्र वत्) cf — ' पण्डितैक्यात्मनस्तद्वदमता ' &c पण्डित-
 पारिवन्—Partial औ गुणस्तद्वत् &c.—Would be pleased to measure

us with reference to (i. e. pass a judgment on) our merits and demerits v. l. गुणदोषौ नः &c.— To measure our merits and demerits is wrong as the preceptors being two, they would not put us for two. प्रयोगः प्रधानं (chief. thing) यस्मिन् तत्र or प्रयोगः प्रधानः (chief)-यस्मिन् तत्—The science of dancing chiefly consists of representation वाच्यव्यवहारः (वाचा व्यवहारः)—Verbal controversy. कथं वा &c.—The speech should be in continuation of the speech of परिजाजिका as we have taken, because the following answer of the queen is to परिजाजिका and not to the king So Mr. Pandit's reading here appears wrong P. 27. न मां देवीं समानविद्यतः परिहोमनमनुमति— You ought not to consent (allow) to my being (supposed) inferior to one who follows the same profession with me. cf.—विष्. III. 'ओजस्वितया न परिहोयते शय्या.' Also Intra III. न प्रतिष्ठं शान्तिर्होयते भस्या मवुता. 'Mr. Pandit reads देवि न मां अभिनयविद्यतः परिभवनीयं ननु अहंति.—Please, do not consider that I am one capable of being beaten in [the art of acting. G. and B. read देवि न मां समानविद्यतया परिभवनीयमवगमयितुं (T अवगन्तुं or अवगमन्तुं) अहंति— You should not make me attain contempt by thinking me to be equal in point of learning by the side of one (who follows the same profession as myself) The reading न मां देवीं समानविद्यतः परिभवनीयमनुमति— I hope the queen will not consent to my being looked upon as capable of defeat by one who follows the same profession with myself.' Dr Bhandarkar would prefer. 'देवि न मां...विद्यतः परिभवनमनुमति— It is not proper for you to regard me as capable of being defeated by one &c. उरग्रसदात—The contest between two rams. उरग्रः (उद+ग्रमति or उना शमुता रभ्यतेः कञ्जति वा)—A ram. मेदोरभोरणोर्गायुर्मेदवृणाय एतदे (अमरः) . सदात— (Contest) could be used with उरग्र and not सदात, hence Mr. Pandit's reading cannot be accepted here. Of course विश्वरू— here calls the two dancing, masters ' rams ' in his usual jocular way. उरग्रमि. &c.—Would be also a good reading. पेटन—Both (1) salary & (2) means of subsistence Mr. Pandit thinks that Marāṭhī पेटन might probably have been derived from this. पेटन, however, is transferred into Marāṭhī without any change in form or meaning. This speech is quite in keeping with the definition of

विदूषक, cf साहित्यदर्पण, 'कुसुमवस्तुताद्यभिर्द कर्मवपुर्वेषमापाद्यै ।

हास्यकर कलहरति विदूषक स्या स्वकर्मज्ञ ॥

भोजनकर्मज्ञ कलहप्रिय - Taking delight in squabbles. चडी - A passionate or angry woman. It is often used by a husband to his mistress as a term of endearment कालिदास uses the word in the latter sense very often. cf - विक. IV 38 'चडी मामवभूष पादपाति जातानु-तापेव सा. Also Infra. III. 20 V 20 रघु 12 5 मेघ. 104 विदूषक rather takes too much liberty in addressing the queen by the term चडी. कलहप्रियो - (कलहोन्मियो सनात इति कल-हर्ता) - That take to quarrelling, that are fighting एवस्मिन् &c - Until one of them is quelled down by the other Taranath reads कलहप्रियाणां in the plural, but dual is preferable स्वगौणैवामिन्य- (स्वगौ सौष्ठवनामिन्य) - The beautiful gesticulations exhibited in their own persons सौष्ठवातिराप - The excessive grace in their own person. प्रत्यापयितव्य - (from प्रति + ह can) - To convince. किमत्र पर &c - In what more should they convince you now, what farther assurance should they give now ? तदेव &c - This is the point I am going to speak about.

(16) The acting of one is excellent as resting in his own person while the power of imparting it to another is marked with distinction in another. He, of whom both are good, must certainly be placed as the head of teachers.

इदमज्ञा.

क्रिया - Possession of some art (such as acting, dancing &c), knowledge कालिदास uses this word in various places in different senses, of - (1) doing, execution - 'प्रयुक्तं हि प्रणापि सुतामीन्दि-तायदिषेव' मेघ. 114 (2) Business, undertaking, 'प्रणविक्रिया' - विक. IV 13 (3) Teaching 'क्रिया हि वस्तुविद्या प्रसासते.' रघु. III 29 (4) Composition - 'भुजुत मनोभिरसादितं &c' विक. I 2 Also कतिमतस्य क्रियायां - मालवि. I (5) The above one. विशेषणयुक्त - Is marked with distinction. P. 28. विहित (collected, summed) अयं - This is the meaning on the whole, this is the gist of it निगम - Decision परमुक्ति न - It suits me very well. एव स्थित &c - Then thus it stands ? परा पुनरपेसादिनी &c - If, however, a dull headed pupil brings disgrace upon the instruction, then should that be considered a blame of the teacher ? न has an interrogative sense.

The reading *सम्भवे* is worth considering उपपद्यते — Even as you say, just so आपद्यते or आपवति — 'Happens' is equally good विनेतु &c.—The very acceptance of a bad pupil shows the sharpness (superiority) of a preceptor as giving a proof of the confidence in the power of his imparting instructions (बुद्धिनाथ — सूक्ष्मबुद्धि as opposed to बुद्धिनाथ). Taranath & others read विनेतु एव बुद्धि &c and explain ' The improvement in (favouring) a dull headed pupil shows the quick intelligence of a teacher, ' which comes to the same thing But he and some others make it a part of the king's speech above, which is not good as it would be too flat in the king to express himself thus. Our reading might also be interpreted as ' The very acceptance of a bad pupil shows the want of judgment in a preceptor, ' which is not a compliment for him, so the interpretation is not good P. 29. देवी &c— In this speech I have followed Mr Pandit in adopting the stage directions. The stage directions given in all others present some difficulty or other, too plain to need any explanation If प्रकाश is not taken before विरम, then it would be inexplicable विरम could not hear the speech and give the following answer nor can we take the whole speech प्रकाश as she cannot say अल अरज &c in the presence of the king Some take क्व गच्छे अथवायं which may be done क्व गच्छे — How now? What shall I do now? उत्साह &c—The desire which will increase his zeal or which will serve to encourage him. निरयकारमातु — From useless undertaking An undertaking which will not be profitable even though you were to establish your superiority, nor disadvantageous if you were to be defeated

सर्गावादेशेन &c — As you are eating the sweetmeats offered to सरस्वती, on the pretence of (being a teacher of) dancing, what have you to do with a contest in which you may easily be defeated?

सर्गावादेशेन—Under the pretext of your being a teacher, as a teacher सरस्वत्युपायन &c—The gift of मोदका (A kind of sweetmeat) offered to सरस्वती, when any person is newly initiated in any art or learning by the person so initiated and given to the preceptor उपदेश — Pretext, plea. उपदेश— Initiation, communication

of an initiary सूत्र or formula. सुलभमिदं (or सुख &c) - In which defeat could be had with ease

अर्थ - Implied sense अवसरप्राप्तम् - (अवसर प्राप्त - Adj. used as a noun) What is adopted or suited to the occasion or what is necessitated by the occasion प्राप्त & आपन्न may be used either first or last in a compound

P. 30. (17) Who shrinks from a contest on the ground that he has secured a position, and who puts up with the censure (aspersions) cast upon him by others and to whom his knowledge only serves as a means (source) of subsistence, him they call a Banis, having knowledge as his ware (that traffics in knowledge.) इदं वज्रम्.

इति - With the thought वित्तिसमाप्तस्य - स्वार्थे सन् and not सन्नर्थे. सन् as in the case of गुप्, तिज्, & कित्. After परेण supply कृतम्. In the other reading केवल would be redundant as it has no force where there is एव. So our reading is preferable ज्ञानमेव पण्य. अविरोदनीता-उपनीत or उपनयन means आचार्यवरण in Panini's language i.e. making over a pupil to a teacher for being initiated (instructed) अपरिनिष्ठितस्य &c - It is not proper to show forth that instruction which is not firmly fixed (or which has not struck its root &c -) cf - ऋ. VIII. 10 प्रतिष्ठित &c - The reading अविरोदनीतापि &c would mean, ' The manifestation or representation of the instruction taught to a pupil who is newly given in charge is unjust. Some put this speech into the mouth of विद्वक् in which case it must be understood ironical. अतएव &c - It is for that very reason that I am so importunate निर्वैध - Importance or persistency of - शाकु. III सहि अतो ज्ञेय निर्वैधो । सहजम् &c (सहि अतएव निर्वैध । एतौ ज्ञमसविमर्श द्विदु स सत्यवेदनं भवति) . P. 31. सर्वज्ञस्यापि &c - The undertaking of giving a decision by one, without any assistance, though he were omniscient, is liable to be faulty निर्णयाम्युपगम (निर्णयगौरवम्) - Taking upon himself to decide Understand कल्पते after दोषाय. मूढे &c - Though I am wide awake, why do you think me asleep? i. e. do you take me to be ignorant of your intentions? The queen by her remark (तेन हि द्वावपि &c) wanted to keep the king along with herself absent at the performance, but परिमार्जित् brings in another reason for the king's presence. From this as well as from other

remarks of the queen (viz १ अलमार्पयस्व उत्साहराण &c. २ प्रम-
विप्यामि आमन परिजनस्य, ३ यदिराजकार्यत्वं, &c २ अहो अविनय आय
पुत्रस्य &c) it will be clear that the queen had a strong suspicion
about the intrigue by which विद्रुक् &c others wanted to bring मालविका
in the king's presence But she does not openly say so. Tarnath a
explanation here is too nice, vide com. सासूय—Angrily, jealousy.
परावृत्ते—Tarns aside

ॐ ।

(18) Why, oh moon faced lady do you turn your face from
his honour without a cause? House wives, though they domineer
over their husbands want some reason for being angry आर्या.

परावृ (परावृ) — Turned away; averted परावृत्ति मुख पस्या सा or
परावृत्त (परावृत्त परावृत्त मुखं) यस्या सा. प्रमू I P — To have control or
power over, prevail over (usually governs genitive, but some-
times dative or locative) of - शासु I. ४ ' यन्ति प्रमविप्यामि आमन &c ,
मालता. IV ' प्रमवति निजस्य ' यकाञ्चनस्य महाराज , ' वेणी. II ' त प्र
मवति अनुशातने रैवा ' मनु . 2—१४ ' विवितां न येन्य प्रमवति '
also below ' प्रमवति आय विप्यजनस्य. ' प्रवृत्तु—The locative is here
वैपयिक. कारणेन कोसो याता ता An irregular बहुव्रीहि अविद्यमान निमित्त
यथास्वायदा. P. 32 नुशिक्षितोऽपि—Even the well-trained becomes clever
by exhibiting instruction एव ज्ञानो &c—Thus will people interpret you
(19) If you do not permit me who am desirous of showing the pow-
er of imparting instruction in acting in this context, then, (I must say)
I am given up by you अनुत्तर.

का गति — What help The reading प्रमवति आश्रया &c would
give it general sense अयम्—Wrong place अयम् &c — My doubts
were out of place, (ill founded, groundless) निमग्नरागविताऽस्मि—
Long I was afraid of your refusal राजा अस्य सकला इति भवति ।
तस्य सजाता इति ताम्रादिभ्य इवत्. as तारहित नम . अधिमयवस्तु—Subject
(matter) of dramatic representation अभिनयवस्तु— Subject mat-
ter to be acted or dramatically represented. P. 33 विद्वत्—confident-
ly, fearlessly, without reserve

मनु प्रमवि &c is a particular proposition while the reading
प्रमवति प्रमू &c is a general proposition, मयम् &c—Say over me
also. A fine stroke of gallantry! P. 3 Tarnath's other explanations

given in the foot note are far-fetched and out of place. चतुष्पदोद्भव (चत्वारि एवमित्यस्य वस्त्रादुद्भव)— Arising from or consisting of a verse made up of four पदाः (lines). भगवती ' चौपाई ' is a corrupted form of चतुष्पद. चलित— A kind of dance in which a dancer while acting the part of another gives expression thereby to her own sentiment. उदाहरति—Call. प्रचार्यसुभष (प्रचार्य. सुभषो यस्य)— Having the same subject, with regard to the same subject. उपदेशात्तात्पर्य— The relative worth of their instruction (where we can have the use of तर & तम—Better and best). Vide Com. द्वौ अति वौ— Even both the parties. The reading वर्णपेक्षागृहे is, I think, a mistake arising from writing the word वर्णा and वेस्त्रागृहे as one word and ण and ग being very similar. प्रेक्षागृह—The representation-hall, theatre. The reading ' न हि &c. ' that we have selected is natural and good and at the same time very forcible, but in this गृहि is to be taken as a quite independent clause in the sense of ' certainly not '. P 31 विजय &c.—I shall not be an obstacle in the way of your honor's success, i. e. I shall not be hostile to your success. This is said to assure गणराज who looks at her with doubt, for her approval. The reading of Taranath ननु विदयाम्यार्थिनी &c— I am certainly anxious (desirous) about your success श्रवणे अस्या अस्मादि म्यार्थिनी. विजयस्य श्रवार्थिनी or विजय श्रवार्थयते सा. Note the different readings at the foot of the page. निर्गयाधिकारे—In virtue of my office of the judge. सर्वाणां अवातां सौष्टवस्याभिव्यक्तये—For the display (exhibition) of the gracefulness of all limbs. विगत &c—Stage-dress, cf — II नेत्र नेष्ट्यसर्गादिकं & the note there-on. विरल &c— would mean without heavy stage-dress. नेष्ट्य &c— we are not required to be told this also. प्रेक्षागार—The place of exhibition. वर्य — Party. वर्य — One that belongs to the party. वर्यादिगृह—The house where the dressing and colours are done. A third room. This reading is not good.

P.35 (20) Enough with judging wrongly. This is not arranged by intelligent lady, by me. Generally persons of equal learning are jealous of one another's fame. आपा.

अपवा गृहीता— judging me wrongly, putting an unfavorable construction upon my conduct. श्रवः &c— A general

proposition. पुरोमागः—Fault finding, jealous (From पुरोमाग Lit.—The act of asserting one's own case first, hence jealousy.) cf:—सु. XII. 22. 'दियोरमोमविदेव पुरोमाग्यमिवानरन्'. कालिदास has also used this word in राकुं. V. in the sense of 'self-willed', cf:—'किं पुरोमागिनि स्वातन्त्र्यमलभते.' 'शैवेकदृक् पुरोमागः' (अमर) (पुरः पूर्व पत्रते सेवते इति घञ्).

(21) The deep मायूरी sound, which proceeds from the high-pitched middle note of the drum, responded by the Peacocks with their necks upturned suspecting it to be the rumbling of the cloud, gladdens the mind. प्रहार्षणी.

जीमूत &c:—Peacocks are supposed to dance cheerfully when they hear the rumbling of rain-clouds. मयूरी:—These must be domestic Peacocks as kings used to rear such animals. पुष्करः (पुष्पाति पुष्पते अ-मेन वा + कृन्)—A drum. निहारिनी—Deep. उच्चितः (मयूरस्वरानु-नादनेन बहुलिखितः), मध्यमस्वरः तन्नामधेयः स्वरस्वरस्वरुत्या—उद्गता). उ-च्चित—Gathered together, developed, hence high pitched. This reading is better than the other.

निषादमगांवारवद्भ्रममध्यमधैरताः ।

पंचमधरेनी सह तंत्रीकटोत्पिताः स्वराः ॥

(1) वज्र (ता) said to be produced by peacocks, (2) कवच (री) by cows, (3) शिखर (ग) by goats, (4) मध्यम (म) by cronechaa. (5) पंचम (प) by cuckoos, (6) धैरत (ध) by horses, and (7) निषाद (नी) by elephants. ह्य is keeping time in music, which is of three kinds:—(1) द्रुत (quick), (2) मध्यम (middle), and (3) विलंबित (slow). मारजना—The beginning stroke of music (what is called in Marāṭhī 'मृंगावर याव दहली.') मय्यदि—Gladdens. The reading मादयति (Intoxicates) is not suited to the metre nor does it give a good sense.

P. 36. सामानिधः—Belonging to the party. 'Let us join the assembly'. सामयिकाः (समयः प्राप्तिः अस्व्य or समयमनुवर्तते इति उप)—Conforming to the agreement; keeping an appointment. सामवादिधः—Means the same as our reading. अपवार्ध is still more confidential than जनार्दिकम्. It refers to some secret thought avoiding the other people. शीत—Calmly, slowly. मा शतु विस्मयविषयि—Lest she will cause you

to be disappointed (of course by thwarting your plan) of —
 शाकु. VI 'रमणाय सत्त्ववति विविता विसृज्यति' Terapath reads
 तत्रभवती धारिणा विसरावसिष्यति—Will make you a traitor of your
 self will detect your deceit/ विसृज्यति—Will withdraw her
 consent This is also a good example of —विष्णु II 'निमि
 दानं तत्रभवती उवरी भवतो मनारयानां कुसुमं कसिना कले विसृजति—'
 Will she disappoint you to the extent?

मा—A particle of prohibition (rarely of negation) usually
 joined with the imperative also with (a) the imperfect (b) the
 aorist (c) the future and (d) the potential mood in the sense
 of 'Lest that not' compare for the future शाकु. II 'मा वः
 स्वानि तरदिक्क इन्दुदीर्घमिषविकम्पारस्म इस्ते पतिष्यति.'

(22) Though I put on gravity (attempt to be calm) the
 sound of the drum makes me hasten like the noise of my own
 desire descending the path of fulfilment. आर्या

This speech should have been preceded by the stage direction
 जनातिक्रम But as it is a reply to the speech of विदूषक which is
 itself जनातिक्रम it is implied that it is so. A similar case also
 occurs in Act II verse 5 in the king's reply to विदूषक

For the pun on the word मनोरथ (Lip the chariot of the
 mind) of —राघु. II 72

श्रीधरभिरामध्वनिना रथेन स धमधमलीलहित महिष्णु ।

ययौ अनुदातमुक्तेन भारी रथेनैव पूर्णेन मनोरथेन ।

P. 37 The closing part of this act is called अक्तावतार When an
 act hinted by persons at the end of the preceding act is brought in
 continuously with the latter it is called अक्तावतार १० अक्तावतार
 prepares the audience for the next act. Def —साहित्यदर्पणे—

अक्तावते सूचितं पार्श्वे तत्कस्याविभागत ।

यत्रात्रोद्भूतस्यैव अक्तावतार इति स्मृतः ॥

व्यास Defines —

अक्तावतारस्तत्काले पादोद्भूतस्याविभागत ।

एभिः समुच्येत, मुख्यं दुःखमूर्तिं प्रदर्शयेत् ॥

For example यद्वा शाकु. VI and महावीर II end

ACT II.

P. 38. संगीतरचनायां &c— After the orchestral (Theatrical) arrangements had been completed. विमलत (विमलानुष्य.) परिवारः— The returns in order of their rank. तन् &c— I think though their position with respect to knowledge is equal, i. e. though they are equal in learning. वयोभेदात्— On account of his being older in age. पुरस्कार &c— Deserves precedence. cf.— Supra note on अमृतित आमनो नियोग &c— Act I. शर्मिष्ठा—The daughter of वृषपर्वा, the companion of देवयानी and the wife of ययाति. She was the authoress of the piece which मालविका was going to exhibit. She is well known in 'महामारत. cf— शाकुन्तल IV. 6. 'ययातिरिव शर्मिष्ठा मनुर्बहुमता भव.' इय—मध्यम or ह्रस्वमय (medium time) is preferred for love songs. For further particulars vide com. cf— Supra II. 9. चतुर्व्ययस्तुत प्रयोग— The exhibition of a piece consisting of four feet (or lines). The मात्रा here are 30 and the ending syllable is long. एकमत्रा—एकस्मिन्मत्रा इति. An irregular बहुनीति. बहुमानात्— Out of great respect for the preceptor (for you). बहुमानात्— May also refer to the author, of the piece.

P. 39. (1) My eye, eager to behold her, who is in the turning room, through impatience, is as it were ready (dearous) to draw up the curtain. आर्षा.

नेत्राग्रदू = better. तिरस्कृतिषु (तिरस्कृते अनया + ह्युद् or तिरस्कृतांति + णिनि)— A curtain. सनिहित &c— (सनिहिता मक्षिका यत्र)— The bee is near. पारिणी is compared with मक्षिका (bee). As a person wanting to approach honey must be careful about the bees on the bee-hive, so निद्रु tells the king to behave carefully in the presence of the queen. अद्रमत्— Without losing the balance of your mind, cautious. च—But आचार्यप्रत्यक्षेय &c—

With the gracefulness of her limbs being looked into by the preceptor of — शाकु. VI. 'प्रत्यवेक्षिता प्रमत्तवन्मूर्ध्ना' प्रतिच्छद्यत् &c—

• Her loveliness does not fall short of the picture

P. 40. (2) My heart had doubts whether the beauty of her as drawn in the picture would be found inconsistent with her reality. Now I consider the artist who drew her as having an imperfect concentration. आर्या.

विष &c—When she was seen by me in the picture. विसवाद—Disagreement सिद्धिः समाधिरस्य—Whose concentration towards the object to be drawn was not perfect. The king means to say that he thought the reality was much short of the picture but now he thinks the reality has exceeded the picture. Taranatha's explanation 'अनिगुणलेश्यसामर्थ्यो मये । तस्या कवितिलेखने वा वा सामग्री अपेक्षिता ना तस्य भासादिति मये । समाधि may be taken to mean कारण सामग्री—Materials of—शु. 2. 29 'तवेष्टा विष्टे मून महाभूतसमाधिन्' समाधायते उ राचते अनेनेति नमति मुक्त सा-वर यस्या सा मुक्तसावर भाव—Dismiss your fears मुक्तसा-यसा मय (Let your fear be lovely) yields no sense सचे स्वभावे प्रसी वा तिष्ठताति सवस्थ—Composed undisturbed. सतो भाव सव—That which does not allow the mind to be excited अहो &c—Oh the faultlessness (perfection) of beauty under all conditions of—शाकु. VI 'अहो सवासवस्थामु रानणोपकम् आ उगिर्विशोपायाम अवस्था—State अवस्थान—Adjustment (of limbs), स्थान—Position The last is better

P. 41. (3) Her face has got long eyes and has the splendour of the autumnal moon her arms are curved at the shoulders, her chest is compact and has protuberant breasts her sides are as if it were planed off her waist may be measured by the hand her hips are sloping (elegantly rounded), and her feet have toes slightly curved, her body has been moulded just as to suit the fancy in the mind of the dancing master. शादूलविकाटित

अस्योरसमागयो पार्श्वे &c—They were so smooth that they appeared &c पाणिमित—पाण्युपलक्षणेन मुष्टिमित, मित is used in the sense of मेय The reading अमित च जघन—(The hips are wide) is also a good reading नित्य—Slope We take the last line as

'नर्तयितुमनसि यथैव उदस्याम्ना उतु निष्प्रमल्लि'. उदस्य and उतुगान mean in music 'preliminary singing,' humming a tune before beginning to sing aloud. करोतु—A mode of holding the hands together, clasping of the hands by way of saluting.

P. 42. (1) The one beloved is hard to obtain, be thou, oh heart, without any hope with respect to him, ah, the outer corner of my left eye throbs on some account. How is this one, seen after a long time, to be approached? My lord, dependent as I am, consider me to be ardently longing for thee.

अप्राप्ते &c—The throbbing of the left eye in the case of women and of the right one in the case of men is supposed to portend some good omen ईदृशम्—For some cause which I cannot perceive &c she means that the throbbing must bring some good for her which she has no hope of getting under the present circumstances. This verse displays four feelings in the four lines viz—(1) निराशा (dispair), (2) आशा (hope), (3) महत्तम (attempt), and (4) आत्मसमर्पण (making oneself over). इति यथास्त—With these words (while singing) she gesticulates according to the sentiment. The reading क्व यथास्त &c—After the singing was over she &c. This is also in accordance with the practice of singing any song first and then dancing with gesticulations expressive of the sentiments of the song. By इति we must understand here अभिगच्छति इति.

sense. द्वारीकृता = not correct. चतुष्पदावस्थाः—वत्वारि पदानि एव चत
 शोऽवस्था यत्र तादृश पद्य (to be understood) or अनुपदे स्थिता अवस्था —
 Making the composition consisting of four lines indicative of
 four different states, as the medium त्वयि &c—Her ladyship
 has as it were thrown herself at you : = made herself over to
 you. एव &c—Such is the state (relation) of our heart , & a.
 just as I have conceived love for her , so she on her part is
 attached to me.

(5) सन्तु ' नाय इमं जलमनुक्तं शिद्धि ' इति वचनं मेये स्वाभिर्देशपूर्वं
 भविष्यत्या तया धारिणासन्निवर्पाद्यणयगविमदृष्टा मुकुमारप्रार्थनाभ्याज (यथा
 यथा) अहमुक्त इव.

(5) ' Know, oh lord, that this person is attached to you, ' while gesticulating these words by actions of her own limbs I was as it were addressed by her under the pretext of a gentle request, not knowing an opening (outlet) for her love owing to the neighbourhood of धारिणी. मालिनी.

वचनं &c—Representing the words in the song, accompanied by the indications of her limbs. स्वस्यागस्य निद्रा पूर्वं यथा स्यात्तथा—Expressing the sentiment by her limbs

P. 44. मुकुमारा प्रार्थना एव व्याजं यस्मिन् कमणि यथा तथा.

(1) विविक्त् (विमरि) वो विस्मृतं कर्मभेद —Some (particular) action is forgotten to a certain extent.

Different readings —

(1) विविदिस्मृतं कर्मभेदेन—' You have forgotten something by way of the breach of some act (to be necessarily performed) ' appears a proper reading, where the instrumental case is प्रकृत्यर्था वृत्तीया (An instrumental case of identification)

(2) विविदिस्मृतं कर्मभेद —Some particular act is forgotten by you This is also good विविदिस्मृतं कर्मभेद —' You have forgotten some particular usual order ' will also do But ' विविदिस्मृतं कर्मभेदेन ' is indefensible There is no कर्मभेद whatsoever in the whole story Here the case would be हेतुव्या वृत्ताया which it is not evidently, as कर्मभेद is not the cause of विस्मृति. In the second and third readings ' भेद ' is to be interpreted by ' particular '

meaning विशेष as in 'पुष्पभेद.' उपदेशविगुत्रौ &c—You will go when your exhibition of instruction is declared to be pure (free from fault) The reading 'उपदेशविगुत्रा वास्यसि'—Go when you are declared free from fault in the instruction (imparted to you). स्वहो &c—Oh, her beauty gains charms in all attitudes (conditions) वाहता is the physical appearance (natural beauty) while शोभा is the external appearance (accidental state) शोभातः (अचैव शोभा) —Indescribable beauty.

P. 45. (6) Far lovelier than her dancing posture is her standing posture, in which the long (upper) half of the body is kept straight, and in which she, after placing on the hip her left hand with the bracelets collected round the wrist (clinging motionless at the wrist) and making the other, resembling the branch of a रयामा creeper hang down loosely, has let fall her eyes on the pavement, the flowers on which are slightly pressed by the thumb of her feet

महाकाया.

तस्या इन्त नित्ये न्यस्य स्थित—Here the agent of न्यस्य and रुवा is सा out of तस्या which is an example of क्तस्तिप्ठी. न्यस्य here is पूर्वकालनक्षिया and स्थित अरकालीनक्षिया. सरी स्तिभितानि वल्ल्या नि पत. सत्तनुह—आरी सत्त.पश्चात्मुक्त (विशेषणोभयपद्वन्मशाय) or स स यथा तथा मुक्त—Letting down the other so as to hang loosely. Taranath explains this by 'सत्तानि मुक्तानि यस्मात्—From which the pearls have' fallen' not a very good idea रयामाविगद &c.—रयामा is commonly identified in this part of India with वा. घाटी. A woman is generally compared with this creeper, cf —भेद. 104 'रयामास्का-उत्तरयामि', also रघु. III 18 'रया मालता कुसुममालिन्यवालाः । सांता हरति धृतभूषणगह्वरान्निम.' पञ्चुच त्पायत राव वनवत् आयताथे, (cf कुमार. III. 45, पर्यन्तवस्तिरपूर्वकार्यं अग्रायत सत्तमित भयासम्,) seems to be applied here to the trunk of the body from the neck to the waist. We might take either अलुलित or अलुलित, but the former is better, it being quite in keeping with the nature of young girls that they will be doing something with their thumb when standing thus पाविर्भेदानीं परिमस्त-पाविदास. स्थितम्—See पाणिनि 30J0 'तमुभे भावे क । द्वौचतविधिः

भावे कामसामाये क स्यद् 'as जलित, शयितम्, हसितम्, आलिखितम्
 हृदये क (अक्सा)-To pay heed to ननु-It is really astonishing
 or strange ननु-Do you take seriously the words even of गौतम.
 The queen means that मणदास ought not to have detained मालविका
 by the words of विदूषक who is a mere trifler and buffoon
 Observe the anxiety of the queen to keep मालविका out of the
 sight of the king as far as possible प्रत्यय-Conviction, that which
 leads to a certain belief (प्रतीये) ज्ञायत अभिनेति, देवप्रत्ययाद्- Judg-
 ing him by his majesty's standard : as he is a constant com-
 panion of the king it is possible that he may have learnt acute-
 ness (of perception-सूक्ष्मदर्शिता) from him cf—Sopra आकृतिप्रत्ययात्
 &c I also शास्त्र. 1 आमन्यप्रत्यय वेत् &c Bollensons explanation
 'owing to the confidence which the king reposes in विदूषक (रेवेन
 निहिताप्रत्ययात्)' does not appear to be a correct one रेव
 प्रत्ययात् is also not a good reading.

(7) Even a dullard attains cleverness by the contact of a
 wise person as turbid water is made clear by contact with the
 mad d spears ng fruit. अनुद्वय.

विषयित—A wise person, of रघु III 29 अथोरणीत निवि
 वद्विप्रभिन 1 एक छिनतीति पक्वच्छिद्र also called कृतक. II
 is known in Marathi by the name निवळी, whose dry fruit
 rubbed with muddy water (commonly used in Bengal) occasions
 a precipitation of the earthy particles diffused through the water
 and removes them निवळ - Rubbing निकर्दण - By squeezing आ-
 विल (आविलति द्रष्टुं स्तृणानि)- Turbid, dirty, generally applied to
 water cf—'कृषोऽनच्छाविल (अमर). cf—रघु. I 36 'तस्याविलाम्भय-
 शुद्धिहेतु' also VIII 35 P. 16. विवक्षित (past participle of the Desider
 of वच्) - Lat ' what is intended to be said. साक्षिन् - साक्षी १४
 साक्षी-साक्षाद्गति सत्ताया इति ' पाणिनि 1891 The eye witness generally
 Here it means umpire or judge यथा शास्त्रं &c - All that is in accord-
 dance with the rules of art, was faultless To take it as ' all was in
 accordance with science and faultless,' there ought to have been च-
 The readings यथाह्य as also यथादर्शित are better. अनुद्वय-Of Sopra
 I 2 ' नवारी काव्य नवमित्यवयव '

(8) By her limbs full of language the sense (intended to be conveyed) was clearly indicated; the tread of (her) feet was in accordance with musical time, (was in perfect time); there was absorption in the sentiments (to be expressed), the gesticulation produced by the movements of hands was gentle; while in its successive developments one feeling displaced another (while) the same interest holds on account of the same permanent sentiment.

मगना।

अतर्हिदिवचनैः = (As if) words were hidden in them, hence expressive of the sense of the song. पाठ्यात्तो ङो—cf. मराठी 'निवा राय वालार पडव होवा.' तमपाव ङो—She fully represented the sentiment that was expressed by the song. शान्ता (करः) योमिय-स्य वाहसः (अभिनयः)—Arising from or as expressed by the hand. वाहवेम takes शान्ता in the sense of नृहस्तानां मान्यवारः—Manifestation of the movements of the hand at the time of dancing. I think शान्ता may be taken in the sense of 'hand' in which sense however it is rarely used. Dr. Bhandarkar seems to interpret शान्ता by fingers. वदिकलानुवृत्तौ वत्स (अभिनयस्य) विरहस्य (भेदस्य) अनुवृत्तौ—As one acting followed another. अभिनयः (Acting) S. D. defines thus—'मनेरमिन्मोडस्यानुसारः स चतुर्भिः।

आर्त्तादो वाचिकश्चैव माहायः साविद्रस्तथा ॥'

Acting is the imitation of condition. Far better says मडिनाय 'अभिनयो, रसमात्रादिन्यनङ्गवेदाविरोधः'

अन्यद्वावाच्यं नृत्तं नृत्ताल्लयाभयम्।

आद्यं पदार्थाभिनयो मानो देशो उभावरम् ।

Distinct therefrom (from नृत्तं, which he defines as रसाद्यं—as having sentiments for its 'basis') is pantomime, grounded on externalisation of the feelings and still different is rhythmical movement which is regulated by the marking of the musical intervals and time. Each of these is two-fold, gentle and vehement, as exhibited in the ह्रास्व & in the लङ्घ्य and they are subordinate to नाट्य & the real मायो भाव विपदात् नृत्ति—One feeling drives another from its resting place and itself takes seat there.

According to Rhetoricians certain feelings (भावः), are either स्थायी (primary, fixed and permanent) or व्यभिचारिणः (subordinate transitory or accessory). The former are eight or nine which are developed in the course of composition and give rise to रस each रस having its own स्थायीभाव, while the latter are 33 or 34 in number which rise in the course of a composition often feeding and strengthening the prevailing sentiment. The व्यभिचारिभावः are made manifest by विभाव, अनुभाव & सहचारिभाव.

विभावनामुपोन व्यक्तं सहचारिणं तथा ।

रसगमेति रसादि स्थायीभावः स चेत्तत्राम् ॥ S. D. 76.

विभाव—Any condition which produces or develops a particular state of body or mind (रसायुद्बोधनं लोके विभावः काव्यनामधेयो). Its chief subdivisions are आलम्बन & उद्धारन, the attending circumstances which assist the रस (sentiment). आलम्बन is that on which a रस as it were hangs—person or thing with reference to whom or which a sentiment is produced the natural and necessary connection of sentiment with the cause which excites it and उद्धारन is any aggravating circumstance which gives poignancy to a feeling or passion (उद्धारनविभावस्तु रसमुद्धारयति वे. 12 S. D. 160). And अनुभाव is an external manifestation of a feeling (भावः) by appropriate symptoms, such as by look, gestures &c.

भाव मनीगत् साक्षात् स्वगतं व्यजयति यः ।

तेऽनुभाव इति ख्याता । यथा प्रभुः कोपस्य व्यनक्ति ॥

उत्प्लुतं कारणैः स्वैः सैव हि भावः प्रकटयन् ।

लोके यः कायस्थः सोऽनुभावः काव्यनन्दयति ॥ S. D. 163

Vide Dr Bhandarkar's note on भावलो. IX. 35. The व्यभिचारिभाव assists to produce the स्थायीभाव—the producer of रस. For instance in अयोध्याविश्रामशृंगार a lovely woman in the moon light garden is the cause of the permanent feeling of love produced in the mind of a youth, accompanied with certain transitory feelings, such as joy, dejection &c, and the pleased or dejected

countenance is the effect and external manifestation of them. So here the king अग्रिमित्र, seen at the time of singing, is the cause of the feeling of love produced in मालविका accompanied by the transient feelings of hopelessness, joy, contemplation and helplessness, and the weeping, heaving, breathing &c are the effects and external manifestations of them. विषयात् may be construed with मावो माव &c, as मावो विषयात् नृपति—one emotion drives another from its resting place (विषय), or with the last sentence as विषयात् सारथ्यं स एव—The continuance of interest (सारथ्यं) was the same on account of the same permanent sentiment (विषय). From the above explanation it will be clear that it is better to take विषय with the latter clause in the sense of स्थायाभाव. रञ्जने मना परिमदिति सा. P. 47. स्वरत्ने (स्वरक्षविषये) शिष्योऽभिमानो येषां तादृशा Our high opinion about our protegee (इत्यत्र) has been slackened. निमित्तं being predicated of स्वरक्षभिमान. It is better to read शिष्यस्वरक्षभिमाना. Mr Apte quotes this passage as शिष्यि &c in his Dictionary, though this is not to be found in any Manuscripts or printed copies that are available to me. अहं—Today &c when my performance is pronounced faultless by the persons competent to judge

(3) The wise regard that teaching of a teacher to be faultless which does not turn black (prove faulty) in the opinion of you as gold in fire अनुपपन्नं.

For similar idea of — रघु I 10 हेमन् सख्यते क्षमो विग्राहे रया निरालि वा, also शत्रु I 2 आरतिवशद्विदुषा न क्षाम्ये प्रयोगवित्तान् also कुमार, VI 20

लोहितरयाम्भुजानि हर्षमनुमानि च ।

मुखा निद्रा ह्या भूमा वरुणा निष वमनी ॥

लोभ्य स्पर्श । रयामा भवति रयामायते, परीक्षाराधन — Satisfaction or gratification of (given to) the judges of — उत्तर I. 12

'पदि वा पानशीमवि आशान्नाय लोभना मुक्ती नास्ति मे व्यथा' इति— Success, advancement, rise of — शिशुपाल I 'परवृत्तिमसति मनो वि मानि नः' P 48, वो विस्मृता—The genitive is used for the instrumental

here: प्रयोगेऽभ्यतर (प्रयोगशास्त्रानुगुण) . अभ्यतर = used either with locative or sometimes with genitive, but generally in compound of —Infra V ' समातरेऽभ्यतरे स्व ' also रामु III ' अनभ्यतरे आवा मदनगतवृत्तस्य. अहो प्रन — How closely is the question connected with representation. The reading प्रायिक — would mean Oh the questioner has gone deep (into the very heart) of representation. The speech of विदूषक given below as a retort to this appears to me objectionable on several grounds, viz.

(1) The position of the speech as given by काट्यवेन is not correct (2) Its language does not suit to the usual smooth flow of कालिदास's language (3) The retort is too sharp even for the character of a buffoon towards a person like the कौशिकी who was so much respected by the court, especially when विदूषक had to get his object accomplished through her assistance (4) If we suppose him so very sensitive, he makes no reply to कौशिकी's calling him a fool elsewhere, and allows the rebuke pass off quietly of — विदू—तेव हि पण्डितपरिवेषप्रत्यो मूढजाति &c परिभा.— एवमेव. (5) The use of भी is incorrect which a scholar like कालिदास cannot be supposed to make. By adopting this reading (अयि पण्डितमन्दे &c) the wit loses its happiness at once & only becomes too rude. Besides our reading is in full harmony with विदूषकः मया नाम &c. पण्डितमामान मयत इति पण्डितमन्य — Fancying oneself to be learned, a conceited person भाषयति ought to be भाषयति भी can (1) भाषयते or भीषयते — To frighten e. g. मुहो भीषयते, (२) भाषयते — To frighten any one with any one e. g. कचुकिना एव भाषयते. आतसार — The eye has grasped the real essence from its object (चक्षुषा) आत सारो यस्मात् यस्य वा आतसार is used predicately विदूषक — An object of &c so These are five corresponding to the five organs of sense, — शब्द, स्पर्श, रूप, रस, & गन्ध corresponding to the ear, skin, eye, tongue, & nose. So here the विषय of the eye is दृश्य, i. e. any visible object and therefore मालविका is the विषय of the eye.

(10) यदनेन &c—Since by it was seen the smiling face of

the long-eyed one, the face appearing to advantage by the teeth partially displayed (visible) like an opening lotus with its filaments partially visible. भाषा.

अमेन सदिन (सदिन) समय, न समय असमय (यथा तथा)
हृदयानि तेसाणि वस्य वन् .

P. 49. नेम्यमगानम् is explained by some as ' a concert in the tuning room ' i. e. a concert in private. We would have worshipped you who deserve to be worshipped had it been नेम्यमगानम्, but this is a सगगानम्, a concert on the public stage. But I would rather interpret it as ' A ceremonial concert in the stage-dress. ' Had it been such a one we would not have forgotten to worship &c. ' It must have been the usual practice in old times, as it is even at the present day, to worship any tutelary deity and to offer her some entables that are afterwards given to any worthy Brahmin, before commencing any public exhibition. तसि means to say that as this is a private exhibition only undertaken for establishing his superiority, the usual practice observed at the time of public exhibition is not followed here. Pr. Tawney explains it by ' An inaugural rehearsal in the tuning room ' . रामानुज reads it as ' न चतु द्यम् नेम्यमगानम् - This sacrifice in the form of musical representation is not the first of its kind, otherwise how should we not have worshipped you who deserve the sacrificial donation (दानम्). This reading also is not bad. The word द्यम् refers to the general practice of worshipping a tutelary deity and of offering something to a worthy Brahmin at the time of initiating any person into any new art or science मन्त्र नाम &c— I forsooth like a silly चान्द, longed for a drink of water in the sky rumbling with empty clouds i. e. as the चान्द, incompetent to distinguish rain-clouds from empty ones, is anxious to get water from each and every cloud that appears in the sky, so I incompetent to distinguish नेम्यमगानम् from सगगानम् longed to have my share from each and every concert. The चान्द kind is supposed to live on rain drops, hence its eagerness at the sight of every cloud.

हृदय, though the sense is clear and not confounded. वृत्ति - Happiness, pleasure, cf.—रु III. 10 ' पुनश्च वीरासुखी &c. विस्मो. II 8. ' न चञ्चलाति वृत्ति. ' It may be taken also in the sense of 'cheerfulness or courage.' The reading निरम्बन्ध is better than निरम्बन्धि as the comparison stands more between two acts than two objects परिः आनुर. &c.—Like a poor patient, you desire the medicine to be brought by the doctor himself विप्रक seems to mean that the king wishes that the whole trouble required to effect a union between himself and मातङ्गि should be taken by him while he himself should do nothing P. 51. अस्तित्व (अस्तित्व) — Ended. दशमस्याय — The object to be seen or the motive of seeing अस्तिमन् &c. may either mean 'The object to be seen is no more or the motive of my seeing is ended (over).' गच्छिष्य अद्वय — Putting on (a garb of) politeness. अनुहावीप्सि— I am much obliged to you. This means nothing more than 'I thank you' for your being anxious &c. विवाहिक—(विविध वार विनाश देन कृति व्यवहारि वा इति इह ॥

A bard, a minstrel whose business it is to announce the time of the day उदयः मध्याह्न (उदय मध्याह्न) The midday has arrived.

(12) The geese have their eyes half closed under the shade of the leaves of the lotus-plants in the (pleasure) lakes, the palaces have their roofs such that their acquaintance is shunned by the pigeons (the contact of the roofs of the palaces is shunned by pigeons) owing to excessive heat. The peacocks desirous of drinking the particles of water (continually) flung out, are hovering about the revolving water wheel. The sun possessed of (accounted with) all his rays is blazing as thou with all thy princely qualities.

रत्नरा.

हंस. (हन्+अन्, वागम) — The goose The bird is the object of frequent allusion by the Sanskrit poets. It is supposed to be the vehicle of the God नन्दन्, & is also said to fly to the मानस lake at the approach of the rainy season and gilded with the pe-

cular power of separating milk from water cf—शाकु. VI. 27
 'हवो हि क्षीरमादत्ते तमिना चर्जयत्यर.' मेघ. I. 11 सौव (मुखा निर्मित) —
 Let a white washed mansion, hence a palace or any large
 house cf—रघु. XIX. 2 'सौववासमुग्जेन विस्मृत सावित्राय फलनिम्बहस्तार.'
 वलभि—मी (वत्यते आच्छादने वल्+अभि वा ढीप्) — The sloping roof
 or the wooden frame of a thatch cf—विष्णु. III. 2 'धूमैकालविनि-
 सृतैरलम्ब्य सावित्रारावता ।' परिचय— Acquaintance, familiarity Tara-
 nath's reading विगृहेत्तारात् will have to be construed with परिवद-
 ति—Hovers about &c, because it throws out water-particles from
 it. This is not a very good reading समग्रैः to be taken with नृ-
 गुणैः सप्त सप्तयो यस्य स—One that has seven horses, the sun. P. 52. आश्वा-
 विदे note on the same act I. Some read it अरिहा (अरि—a parti-
 cle of grief and हा a particle of surprise) in the sense of ' oh
 wonder &c ' but I think that the same meaning that is given to
 अरिहा in the first act would be applicable here cf—विष्णु. II
 ' वि०—अविहा अविहा । भो हिनु स्वदुस्तद् भुवान्निर्मोकमिव समुत्ते नो निरावितम्.'
 also शाकु. VI. (नेत्रये) ' नो वपस्य अरिहा अरिहा.' It will be seen
 after comparing the various readings at the foot that the reading
 preferred is a better one The cunning विदूषक naturally takes ad-
 vantage of the opportunity & puts forward an excuse in order to re-
 lieve the king of the unnecessary task of hearing हरदत्त.
 पचितशालाति&c — Wh is the usual time (of dinner) is trans-
 gressed the physicians find fault with it—नान्वि &c — There is no
 room for my words Taranath explains his reading 'अन मध्याह्न
 समये अयस्य वचनस्यावशाशोऽन्वावि वाग्ना प्रश्न' which is not very good
 Taranath's reading विस्मयता भवान् is wrong It ought to be either
 विस्मयता भवता or विस्मयतु भवान्—'वो द्रष्टव्यम्—From the speeches of the
 two maids in the third act, we are led to conclude that the exami-
 nation was conducted the next day and the decision was in favour
 of गङ्गास

The reading मञ्जुषाविहिम् (मध्याह्नविधिम्) appears to me better
 than मञ्जुषाविहिम्. When the queen asks the king to go
 through the midday ceremony, of course विदूषक's anxiety
 for getting dinner soon (as he is represented as

an epicurian) makes him request the queen to expedite especially the dinner soon. ह्यदि &c—may be rendered either by 'मन्ता वि-
शेषेण पालमांजन त्वरयन् or मन्त्रविशिष्टेण पालमांजन त्वरता. आदि-
होषा—Unrivalled.

P 53. (13) while noting her artless beauty with lovely intelligence, the creator has rendered the arrow of the God of love besmeared with (dipped in) poison. आर्ति

The अलङ्कार here is मिथ्याना, cf—शु 1 2 'स्वमुनयमनोका' &c भाव. 1. 16 'इह द्रिष्टवानमोहं वरु । वरुणं सागपितु य इच्छति' भवन्ति. 'इदमिह मनस्य जयेदमन्त्र' &c cf also 'Nature unadorned is adorned the most.' विनयितव्योऽग्नि—You ought to take my helpless condition into your consideration. cf—शाकु. VI 'राना—सत्ये धामस्य माम्.' In the case of potential P P. the agent is put either in the genitive or instrumental अहनीर &c.—The विद्वन्. in his jocular way asks the king to take his helpless condition into consideration. Mr Parash's explanation, 'That in finding a remedy he would be detected by the queen and then the king should save him from parliament' is not good. विज्ञाने (M & F. पणु— to transact business)—Market place. कुरु & m (रुद्रगने— रुद्रः सरोरध इति कुः)—An oven, an iron pan. उपस्थान्यतर—The interior of my belly. हृत्पान्यतर is not a good reading रुद्रेद &c—As you are expeditious about your meal so you should be about your friend's business.

गृहीतव्यं — दण (लग्नादि दृग् + अच्) — Lit. that breaks down pain, hence leisure. This word occurs very frequently in श्राद्ध ceremony where the वज्रपात्र (host) requests the Brahmin invited for the ceremony to give his leisure to him by the words 'आमने दणः यद्व्यः,' which is complied with by the Brahmin by saying 'उया.' गौतमस्मृति has the formula thus:—

‘गृहीतामृच्छार्मस्यामृन्नोत्स्य चामुक्ते ।
 आद्रेनु क्वेवदेवाये कृष्णाय ॥ क्षयस्तथा ॥
 इत्येव आददन् मूढान् त प्राप्नोतु भवानिति ।
 स वदेद्यावन्निति इतरस्तथ्यति दिनः ।
 विनाशस्तथ्यति च त्रात विदिता दिज्ञान ॥’

Mr Pandit also quotes दृष्टस्मृति. ७. १६. 'उदयास्तमयं पात्रं
 क्षणिकं भवेत्' and नगोजीमठ's comment there on 'क्षणो नि
 व्यापारमियतिस्तद्युक्तो न भवेत्.' Hence गृह्यतक्षण must have been
 very common among the Brahmins of that class in the sense
 of 'my leisure is at your disposal' or 'I pledge my word to do
 your work. Even now 'ब्राह्मणाला क्षण देजे' and क्षण देजे is a common
 technicality in Marathi with respect to व्रात ceremony of—
 शाकुतल. II 'किं मायकवडिकाया ! तेन हि अयं सुगृहीतक्षण' also Supra
 I. लब्धक्षणं स्वगृहं गच्छामि.

P 54. शूना (स्त्रि अधिग्रहे ऋ सप्र वीच)—A slaughter-house आमिप
 (1) A bet an object of enjoyment (2) Flesh आप्यातुरो &c.
 —I like (am amused) to see you soliciting the success of the
 work being very much distressed of—Marathi मला तुझा
 मोठा मौज वागते

(14) That lovely-eyed one has become the sole object of
 my affection whose heart is diverted from all the occupations
 with respect to the women of the harem आर्या

With the reading व्यापार प्रति, प्रति will have to be taken as an inde-
 pendent indeclinable governing व्यापारं. निरुत्त (परादनुसामूत) —Turned
 as do एष अयमन्त—The sole resort The closing part of this
 act is called विद्रु—'The remaining part of the link of a drama
 which is abruptly broken by a digression'

ACT III.

P. 55. उगायनापेऽ उगायना - For presenting it. For देव्या उगायनायै

many of Mr Pandit's Mas read देवस्तु सभाजनमर्थे - For honoring his Majesty (the king) But there is no reference in the sequel to this interview, and to introduce it here without any motive would be meaningless. So the reading adopted by Mr Pandit in his new edition : = ours is a good one, as we shall find in the sequel that वनिनामिन् had an actual interview with the queen to inquire after her health in the fourth act. Mr Pandit seems to have an objection to the word अथरति : which is also not groundless. वात्रै पूयत इति वाजसुक् (इ is a disjunctive termination)—A citron fruit known in Marathi by the name महादुल. द्रम्यन् - द्रम्यन्तां वन or द्रव्यन् मनौ वन द्रम्यन्, द्रम्य च तदन च द्रम्यन्. In the case of words ending in आ & इ the final आ or इ is shortened in a compound when the compound is used as an epithet or when it occurs = Vedas. cf तावत्, रु IV 'पिंहितवो ह्यन्वित्रे.' नममिव पात्र नमपाप तस्य विचार , नमपाप-वासी अगाह Gold like (yellow) अगाह. सनावपाहि (To pay respects to) is too big a word for the maid servant. उरसगामि (I shall approach her) appears natural here. अरि मुन्ता &c - Are you going on well with your garden duties. मृदु आत स्वात-Welcome. P. 56. ननु Indeed As for &c. तावत् - First. सप्रतिपद्यो - Vying with each other (स+ मृद् - To vie, to compete) चिन् - They say, we are told. आत्मोऽ-स्वास्तानि (आत्मिन्-आमि Lit Any traditional lore handed down from ancestors)— learned. सिन्ध्याय गुणविरोधेण - By reason of the special merit of the papal उद्गमिनः - Was declared superior (as opposed to अवहनः). किमिति &c - How is it that we hear a scandal &c. कीलन - Scandal, rumour, (दुष्टागतम् - That belongs to a family, or की पुण्या ल्योऽहति - that which degrades

a man in the opinion of the public) cf मेघ. II 2 'मा कौलीनाच्चवित-
नयने मय्यविश्रान्तिना भू' &c सम्मिलाय (अभिलाषेण सहित्) - Attached.
P. 57 प्रभुदेव - His independence his power to do any thing Mr Pandit
renders it by 'the strength of his passion for मालविका' which
does not appear to me good here ऐश्वर्यतर - Nicer than this समा.
means that in return for the fruit that मधु. had given, she would
get a nicer fruit (that of happiness in the next world)

चिरायमानकुसुमोद्वमस्व (चिरायमान कुसुमोद्वमो यस्य) - Whose flower-
bearing is delayed (चिरायते अस्ती इति चिरायमान). दोहनमिति - As
regards the fulfilment of the condition of blossoming दोहव
(दोह आकर्षं ददातीति) - Longing This fancy perpetually recurs in
Sanskrit poetry For the different दोहदास of different trees of -

छायां स्वशाप्रियं गुर्विषसति वकुल सधुगश्चसोदात् ।

पादाघातादशब्दस्तिलकनुरवकौ वाक्षणाङ्गिनाम्याम् ॥

मशरो नमवाक्यापटुमृदुहसनाक्षपको वक्त्रवाता ।

चूतोगाताम्रमेरु विवसति च पुरो नवनादवर्णवार ॥

also of मैत्र III 21. 'महोदहा दोहदत्तेवशठेराकालिक दोरकमुद्रिरानि.'
also मेघ 78.

प्रवेशक - An interlude vide Sugra P 13 & 14

* It can never come in the beginning of the first act.

P. 58. पामपमानाम् अवस्था इव अवस्था यस्य (An irregular बहुव्रीहि) -
In a state of a person smit with love, in a love sick state

(1) The body may be lean if there is no pleasure of the
beloved & embrace the eye may be full of tears because she is
not seen even for a moment, you have never been separated from
that fawn eyed one why then, oh heart, do you suffer agony
when the highest bliss is so near you. शिशिरिणी.

स्यात् - It may be & it has reason to be so प्रसक्त (प्र+सज्ज) -
Let closely adhering, uninterrupted, cf - रघु. XIII. 40 'प्रसक्तगत-
मृदगघोष.' मालता. IV & Dr Bhandarkar explains it by 'प्राप्ते निर्वा-
णस्य प्रसंगे सति' - When satisfaction exists or when there is occasion

for satisfaction निर्वाण (निर् & वा - To blow)—Originally final extinction, highest bliss. There is an apparent contrast (विरोध) in निर्वाण and परिताप.

अले &c — Away with giving way to lamenting having laid aside all strength of mind. अले in this sense governs either the instrumental or the gerund in त्वा. For similar idea cf—विह.

II 'दिदू-अले परिमेविने । अविने ते इत्थंश्रयिता &c.' सरस्वती- A helpless pitiable person. cf—गाङ् IV 'सततश्चिन्तो निर्मा भवतु.' P. 59. वा

रक्षित इव निवि—Like the treasure taken care of by the serpents. This refers to the supposition that the whole wealth hidden in the earth is taken care of by the serpents. A miser is supposed after his death to become a serpent and seat himself on the treasure hoarded by himself. We have similar legends in Greek and Roman Mythologies—Dragons and serpents guarding golden girdles &c. The reading मुनिरेव would refer to the general notion

of the serpents having a jewel in his head. This reading is not good as in that case रक्ष्यमाण loses all its sense and कालिदास rarely uses any word without any propriety सुप्र (Ad)—Easily.

घयिन्यामि—Shall brag about is better than वतिष्ये, as the king under the present condition requires some positive assurance which विदूषक would be the last person to disappoint him in.

सम्प्रयोनि (सङ्गो योनिर्गम्य)—The thought born one of—supra II. 8. 'शास्त्रायामि.' प्रविश &c—Having applied or directed (the heart of) persons towards objects though beset with obstacles. अभिनिरेय—cf—सिगुरल. I. 15. कालान्तरस्य क्षम. &c—So as to make him unable to brook delay.

(2) Where the heart-tormenting agony and where thy weapon which inspires confidence What is known both soft and sharp at once, is here, oh heart-tormentor, seen in thee विदालय.

क-क (दीकसरी महदन्तर सूचयत)—Show difference, 'what great difference is there between the two ? How disproportionate they are ?' 'दृश्य प्रमथनीति दृश्यप्रमाथिनी. प्रमथ-मनो मध्यस्ताति or नो मन्त तानि—

cf शाकुमार. 'मन्मथो मां मथन् निजनाम सान्धय करोति.' For parallel idea cf —शाकु 'कुतस्ते पुंसमायुधस्य सख्यैर्दृश्यम्.' P.63 तस्मिन् &c—I have made a beginning with regard to the object to be gained एवं. स्थापय—To compose oneself सस्तभयतु cf विक्र० I चित्रलेखा—हला पयव स्थापयमानम्. उचित व्याख्यानसमुच्चयेन चेतसा—Having my mind turned away from the usual functions of शाकु. VI 'इदं विनोदस्थानं तत् मेव मार्गमोदशय.' प्रथमावतारसुभगानि—Charming on account of their first appearance. Mr Pandit's reading here does not give so good a sense Besides there would be a repetition of ideas in that with वसन्तावतार &c वसन्तावतारदर्शने—Under the pretext of the advent of the spring of विक्र० II 'विदूः—इयं भवान् वसन्तावतारसूचकमभिरामं च प्रदत्तस्य. 'दोला—Swing अभिरौहण—Mounting क्षम—Possible P.61. नितर्गनिगुणा (नितर्गन निगुणा—Shrewd by nature cf —शाकु. 'ज्ञानामरिहितवद्वत् &c' अपस्रान्तहृदयम् (अयस्या सकान्त हृदय यस्य)—One whose heart has been transferred to another : o who is attached to another A pronoun in a compound is used in its original base (सर्वनाम्नो यत्तमाने पूवपदस्य पुषद्वाच) hence अन्य which o herwise ought to have been अस्या. उरलाहप न्तमरि—Though I were to fondle her ते सखी—Your friend my wife cf —मेघनू 85 'निधिनोरा सखी ते.' and 78 'एव सख्यास्तव सह मया.'

(3) It is better to cut short the usual attention, since many causes for doing so can be seen (assigned) But external attention without affection, even greater than before, will not do in the case of proud women

माल्यभारा.

The first two lines are explained by many by ' It is better to re-ise the proper request, for, many causes have been seen for doing so '—an explanation which does not suit the following two lines, nor does it yield so good sense as ours, though in रतु the same idea is expressed in the same terms cf रतु II 53 'तद्वतनायानुम नादेसि सखिनो मे शयय विहनु ' वर (युज्यते) serves the purpose of predicate (कवित्रिरातिनाप्यभिधानं भवति), cf —शाकु. 'एव न आलिलितु शस्यम्. 'अत्र कुमार. II 55 'विद्वद्भ्योऽपि सख्यं स्वयं चेतुम सादयम्.' संदमहेतव—विद्वन्महेतव—There could be put forth many plausible causes for doing so. उपचारविधि A form of courtesy

hence a mere show of courtesy of—मुद्राशय. 'अनुक्ति उपरारो हृद-
यस्य परिभवाग्निं दृ सुमुपाव्यति.' मनस्विनीनां—Is used here as objective
genitive. भाव—Affection, cf—कुमार V 31 'ममार् भावैररसे मन
स्थित.' cf—विक० II. 29 'प्रियवचनपातोऽपि योक्तिं दयितजनानुनयो रसाहते ।
प्रविशति हृदय न तदिदं मणिरिव रुमिरागयोजित.' पूर्वार्थार्थिक is explained
by Iarnath as पूरे अवर्धित—Before excessive but now void
of passion

माहति &c—Your honour will do well not to throw aside the
politeness at barem. प्रतिष्ठित (निरुद्ध)—firmly fixed नक्षिणस्य भाव
शक्तिर्य—It is thus defined—'शक्तिर्य चेत्या वाच परवित्तमुत्तमम्.'

P. 62. पवनवल्लिभि—Shaken by the wind वर-इंपत्
cf—शाकु 'वातरितामि पाद्वान्गुलिमिहवस्यति मा केसरद्वय.' सरसे क्यपिवा
Showing that he felt the touch of the wind अभिमत—Nobly
born Mr Pandit quotes the following from भर्तृहरि on the mean-
ing of this word—

प्रथम प्रच्छन्न गृहमुपगते सद्यमिवि
निक्षेप्तो लक्ष्यामन्मभिभवसारा परकथा ।
मिथ क्वा भौन सवसि क्यन ताप्युपछे
भुतेत्य तस्मिन् पुष्टमभिवाप्त क्यपति ॥

Where he has अनभिभवभा & ताप्युपछे which I have chang-
ed to "सारा & न" as occurring in many manuscripts of भर्तृहरि and
suing the meaning (sense)

(4) By cooings agreeable to the ear of cuckoos slightly
intoxicated, as if asking sympathizingly if the love-melody is bear-
able the spring is as it were stroked my body with the palm of his
hand of close touch in the shape of the southern wind
fragrant on account of the mango-blossom. मराकोता.

पमत्ताप is not good इवमवा आमत्ता सीवा सद्यता-सोदु योग्यता,
bearableness of Infra IV 'राजा-देवि अवि सदा वे वेदना.' Also मुद्रा. 'आवे
सदा ते शिरोवेदना.' दक्षिणो मासत—Southern breeze proceeding from the
मध्य mountains It is usually represented by poets as being fra-
grant with sandal particles of sandal trees which the mountain is

supposed to abound with cf विक्र० ' प्रत्युद्यतो भवानाप्तुको दक्षिण-
मास्तेन । The wind is here likened to the hand of the
spring and he is represented as touching the king with
the hand in order to show his sympathy, because he
was ' nobly born The songs of the cuckoos, the king
considers to be the words of the spring, asking him
sympathisingly ' Whether he could endure the pain.
सानुशेष-अनुकोशेन सहित यया स्वासया-Sympathisingly The wordsymp-
pathy is very appropriate here अनु-after and कुरु-To cry To cry
with or along with another Sympathy (syn together and pathos
feeling) rather expresses exactly the same thing

P 63. विलोभः-Desirous to attract you. युवतिदेष्टुः-that would
put to shame the dress of a young woman विस्मय-Wonder

(5) The red dye (lac-dye) of the nether lip (of women)
has its colour excelled by the lustre of the red अशोक, the black
white and red कुरवक sets aside the painting on (their) faces,
also the mark on the forehead is surpassed by निलक flowers to
which is attached collumn in the shape of bees. (Thus the)
vernal beauty as it were looks down upon women's mode
of decorating their face.

The poet here personifies Vernal beauty to a young
woman. विशेषितगुण Has the quality (of redness) surpassed
of -मृच्छरुगि IV ' किं त्व एतेम पदानि विशेषयन्ती ' &c Also
' मदनमहि गुणीशेषवती रतिरिव मूर्तिमती विभानि वैयम्. ' विशेषित
गुण & प्रत्याख्यातविशेषक are predicates. विशेषक -The arrange-
ments of colours or painting on the face of a woman.
ह्रीं रेफौ वणविरोगौ यस्य स द्विरेफौ अमर लघाश्च ते द्विरेफाश्च लघादि
कास्त एवाजन येषु (or लघानि द्विरेफाजनानि येषु) , of -कुमार III 30

' लघाद्विरेफाजनमिदं मुखे मधुभास्तिलक प्रकारम् ।

रागेण बालारण्यमलेन चूत प्रवालोटमलवकार ॥

तिलक-A mark of beauty, also a kind of flower

निर्वर्णयत -Observe, mark carefully दृष्टुमुक्ता-Ubsey, sick at

heart, pensive on account of love **P. 64.** अविज्ञातदृश्य, cf —शाकु, III. 'तव न ज्ञानं दृश्य.' This is the usual diffidence of lovers with respect to the love of the opposite party मृगत (मृगत) ought to be मृगत (मृगत), as the king is simply the lord of मालविना, not her husband अभिलषन्तु—Longing for. आत्मनोऽपि &c—I am ashamed even of my own self. वि पुन. &c—How much less have I power &c The communication to friends is for the sake of lightening the agony of suffering, cf शाकु II. 'स्मिन्मनसापिपक हि रुचि सद्यश्चैव मयाते, ' Also तादृशते, 'आमावि म यस्य जज्ञास जनपाते, ' विमद—Power अग्रति-कारुणी (अविज्ञान प्रतिज्ञात पस्या सा, अग्रविज्ञात अत एवगुणी)—Heavy = having no remedy, great because irremediable चारु-—Bashness, mischievous playfulness of —रुमार, 'दिशातेभवाद्भयप्रचारत, ' पान्तरा, 'स्वचित्तचित्तिरेव चारुभ्यो निशरणाय, ' परिप्रेक्षा—Fallen down. दोहद (राह—desired object दृष्टोति)—Satisfaction पंचरात्रमन्तरे (पदानां रात्राणां समाहार पंचरात्र तस्यामन्तर)—Within five nights. अन्तरा नि-स्वस्य—Sighing in the interval मालविना stops here and gives out a heavy sigh before completing the sentence because she thinks that the fulfilment of the queen's promise to gratify her desire was quite improbable, and naturally a host of conflicting ideas came in her mind before she could utter the word अमिलासूरद्वय (अभिलाषसूरद्वय), अभिलाषसूरद्वय—That would gratify her desire नियोगमूढि—To the place where I have to execute my commission, appointed place. अनुदद (पदानां पश्चात्) &c—She shall follow me निवृत्त—Freely.

P. 65 सधुयानो &c—Here is fine sugar (ready) for one whom satiated by liquor-drink. On this Mr Pandit has the following note—

'By सधुयानोवेनिअस्य &c. विदुः means that the king who is intoxicated or maddened by his passion for मालविना, will now be assuaged, when he sees her alone, just as a man that is intoxicated by drink and is helpless under its influence is cured by eating मालविना or sugar मालविना is a kind

of fine sugar more refined than purified lamp-sugar (धौतगुड) and less refined than खंड or सिता sugar. It is soft and yellowish-white like sand and is so called because it is composed of globules resembling in size the eggs of fish (मत्स+अण्ड). cf. the following from the वैशेषिकः—

मत्स्यण्डिका खंडसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः

पयापया हि नैर्मल्यं मधुरत्वं तथा तथा ।

शालुकेन भृशं सूक्ष्मा मुस्मिन्धा तित्तिविगला

मत्स्यण्डाच्छित्तादपयोग्यमत्स्यण्डिका स्मृता ॥

also वाग्भट 1. 5. 49, इष्या. क्षतक्षीणाक्षिता रक्तपित्तानिलपद्माः

मत्स्यण्डिका खंडसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः ॥

Sch मत्स्यण्डिकादपत्तयो इष्याः तथा क्षीणक्षनहीना रक्तपित्तानिलापद्माश्च ।
तथा क्रमेण गुणवत्तमाः ॥ धौतगुडादपि मत्स्यण्डिका गुणकरा निर्मलतरत्वात् ।
ततोऽपि खंडो गुणवत्तरः । खंडादपि शर्करा गुणवत्तमा निर्मलतमत्वात् ॥

The use of sugar as an antidote against intoxication by liquor is borne out by the following verse from अजीर्णाभृतमजरी by केशिनाथः—मदयति नहि मद्य जातु विव रीतमयं ।

पिबति घृतसमेता शर्करामेव सदा ॥ २२ ॥

And by the following from the योगरत्न (मदावयवचिकित्सा)

मद्यं पीत्वा यदि वा तत्क्षणमेव लेह्यात् (sic तत्क्षणमवलंबेति) शर्करा सघृता ।

मदयति न जातु मद्य मनागपि प्रथितवीर्यमपि. '

सीधु (सिध् + ङ) — Spirit distilled from molasses. cf.—रघु XVI. 52. उद्वेजित (causal. P. P.) — Disgusted cf.—शाकुं. II. मत्स्यण्डिका (मत्स्य + अण्ड + इका) In compounds with words beginning with a vowel, the vowel of words of शक्यु classes is dropped; as शक + अण् शक्यु &c. Taranath has the following explanation on this sentence. ' मद्यपानाकिहलस्य यथा मत्स्यण्डिका क्षणितमुष्करत्वं तथा मदनादुरस्य तत्र स्वयमुपगता (अनार्कितमुपस्थिता) शालुकिना. अपि (प्रश्ने) — A particle of gentle inquiry. cf.—चुमार. IV. 3, ' अपि जीवितनाथ जीवासि, ' नातिपराधिवेषा — Not fully

depressed पयंसुता - Uneasy, low sick, of - विक्र. II 16, 'पयंसु
कां वयसि स्थिता ता । आर्ते न वयसि वृत्तस्य कार्य ॥' &c एक
अन्ताति एसाविनी - One who goes alone वय - A particle
showing surprise अयं हि - Yes, exactly (so) शक्य &c - It is
possible now to sustain life आरंभितु = used passively, of -
उचित दणयो वर विहृत & our note there on

(6) having learnt from you that my beloved is near, my
depressed heart has taken breath like that of a traveller wishing
for water after knowing from the cries of cranes that a river
surrounded by trees is at hand इतिविलम्बित.

उच्छ्वसित - Has taken breath : & become comforted of - एवमेति
धी उच्छ्वसतां येत ' . आरंभित - Making a sound, used in the active
sense : सरस - The idea expressed by these two lines must be,
familiar to many observers of nature. It is a beautiful idea beautifully
expressed सारि is better than सारि, because it keeps up a complete
simile सरसः सारि उरसि Part present participle used in an
active sense P. 66. वरानि - Its grove of trees The word वर has
directly come into our language without any change of form.

(7) Broad at the region of her hips, slender in the waist,
prominent at the breasts, long in eyes, here comes my life आर्त्ता.

In निवर्धने विष = taken in the sense of ' region '
part. equal to ' वर '

अवस्थान्तर &c - Has reached (attained) a condition different
from his previous one वृत्तमात्र is used absolutely - When he saw
her last time.

(8) With her cheeks white like the stalk of शर grass and
with but few ornaments, she appears like the मुद creeper
bearing a few flowers and leaves ripened by the spring आर्त्ता.

This is an example of पूर्वाभा. शर is a kind of white
grass, its inner part being still more so of - रघु XIV 26. 'मुलेन

सौता शरपाङ्गणे ' &c स्थल has the same sense as देश, प्रदेश or दिक्
यातपयानि कुसुमानि यस्यां सा. माधवेन परिणतानि एवाणि यस्यां सा.

मदनव्याधि — Love sickness. परिमृष्ट — Affected सौहार्दमेव
परयति &c—Friendship alone sees so You think so on account of
your affection for me

P.67. ललित &c—Desirous of lovely gratification of his longing,
of—Infra verse 17 ' वृथा बहसि दोहद ललितकामिसाधारणम्. ' ल-
लित दोहद अपेक्षित इति. अगृहीत &c. — That has not put on the dress
of flowers &c. मालविका means that she is uneasy on account of
the non fulfilment of her desire like the अशोक प्रच्छादता या पत्र प्रच्छाद
प्रच्छाद अत एव शीतल —Cool by its thick shade of —' प्रच्छादतुलभमिद्रा '
&c in शाकुन्तल. ज्वलित — Love sick प्रसन्न —clear of मालवी
' प्रसन्नप्रायस्ते तर्ज . '

(9) Carrying with it the कुरबक pollen and charged with the
particles of water received from the opening of the folds of tend-
er leaves, the मलय breeze produces uneasiness in the mind even
without a cause

आर्षा

विस्तलयपुग्धेदाद निगता सावरा (मयमरलोपी) पुग् — Cavity वेद-
Opening अविद्यमान निमित्त यस्यां सा अनिमित्ता, अनिमित्ता च सा उरसा
मलय is supposed to be the present निमित्ति समध्ये — I fancy
(guess) कमलिनी &c.—The elephant does not care for an alligator
having seen a lotus The king means that he would care for noth-
ing while मालविका is near him Here also is seen the inaccu-
racy of the poet It appears from this speech of विस्तृष्ट
that he as well as the king had a knowledge of the presence of
the queen, yet the whole scene goes on as if they even do not
dream of her presence and again when she appears all of a sudden
they are confused ग्राह (मुण्हातीति ग्राह) A shark, an alligator
मत्तगज (मत्तग्राहयेज्जात इति)—Elephants are supposed to descend
from the sage मनम The elephants love for lotus is proverbial,
cf — ' रवितमो गज पद्मास्तद्व्याम् नाधिनु ध्रुवः सरो विराति न स्वादु,
गजस्मान हि निष्फल. नालिनी is explained by some by ' Collection

of lotuses ' a sense which is not required here. P. 68. निरन्वयम्—That has no support. अदेत्ते—Looks significantly वामना स्नेहस्य—Perverseness (or crooked nature) of love. Love never takes one by the right path, it always acts indirectly

(10) You do not disclose the cause of your uneasiness, guess has not the rare happiness of perceiving the truth, still, oh love, whose thigs are like the stalk of a plantain tree, I make myself the object of these wailings. इदं वचा.

तत्त्वव्यापकबोधो व्यक्तो यस्य स . तत्—The characteristic property- तत्त्वबोध—Knowledge of the truth, of शाकु. IL 2 ' कामी स्वता पश्यति. ' The knowledge of truth is not the only characteristic of guessa here; a guess or inference is not always true

नि सहाय (निहित सहायो यस्मिन्तत्. Generally निहित सहायो यस्मिन् कमलि पया तथा)—Generally an adverbial compound, very rarely used as a noun For example , शाकु. IL ' क्व भवति निमित्तिक ' where निमित्तिक is similarly used. If we accept the reading नि सहाय , it must be taken as a तत्पुरुष compound which we are not authorized to do नि सहाय —सहायस्य अभाव .

अर्पितमन्त्रसंदेश (अर्पितो मन्त्रसंदेशो यस्यै)—To whom your love-message is entrusted P. 69. तादृक्—Of so much importance. योग्यतया नियुक्ता—You have been appointed on account of your fitness of fulfilling the longing Mr Pandit and some others explain as ' you have been invested with the equality with the queen ' Of course अस्मिन्नाभिप्राये is to be understood. देव्या ङ—देव्या धारिण्या समतया युक्ता (धारिणा समारुतासि) , which does not appear to me correct , and good सन्पूर्व ङ of — कुमार III 26, ' वादेन नारीक्षत सुवर्णा सार्वमासिचित्तनूरेण. ' मुक्तिवत्या अल—Do not deem yourself happy because ङ. मृत्युमह्न—funeral ornamentation. This refers to the custom of decorating virgins and married women after their death when they are burnt Mr Panch thinks, it appears from his notes, that मूलवर्णा's anxiety proceeds

from the fear, that in case the अशोक does not put forth flowers she would be sentenced to death. But this does not appear to me natural. The idea is that she is love sick, and under the present state any externally gratifying circumstance would be to her more painful than death. Her mind appears to be disturbed at the thought of certain disappointment of her expectation even if अशोक were to put forth flowers, as the queen would be far from granting her wishes even though she had promised her to do so, cf. कुमार. IV 22 P. 70 आरभ—An undertaking of रघु 'आरभस्तशोष्य'. अल दुर &c—Would not have made her wear (her own) harem dress. The reading भ्रमकारणात् is worth noticing. It is quite in keeping with the intriguing nature of विदूषक that he should have purposely misused the fall of घारिणी from the swing.

अपि शरारतासि &c—You are (as dear to me as) my own lady () of शाकु V. 'मेवशतवर्षेन शरीरभूता शकुतला.'

(11) See, oh friend, this wet line of colour which is placed (painted) on the end of the foot of my beloved, and which is like the first putting forth of the leaves of the tree of love burnt by हर.

मालविका.

सत्ता—Wet. हरद्वय—This refers to the burning of cupid by शिव when he tried to seduce the God's mind towards पार्वती for the birth of a destroyer of the Gods from the demon तारक. अविहार—The duty of kicking the अशोक tree. The reading अलवार is not at all good here. हर शोदीए—It is better to understand तन्मवया for देया (as the agent) taking तन्मवया मालविकायां understood than to understand the Instrumental for the Locative.

P. 71 (12) With the fore part of her foot, whose colour is like that of tender foliage and which shines by the lustre of nails, it becomes the lady to smite the two, —This अशोक not bearing flowers being conscious of the fulfilment of its long age, or the lover who, having committed a fresh fault, has bowed down his head before her. मालिनी.

याल—A young lady. प्रणमित is better than प्रणिदिन, प्रणिश
 'To arrange' gives no meaning here आर्द्र—Fresh, therefore re-
 cent, new of —' कामीनां राराच स रामपति इतिव शोभते वा शरादि ' .
 It may also mean 'gentle' or 'slight,' प्रहरिष्यति &c—Her lady-
 ship will strike you who will have committed a fault This appears
 to me a better reading than the one accepted by Mr Pandit.
 प्रतिगृह्यतम् &c—I accept the words of a Brahmin that foresees suc-
 cess This notion viz a Brahmin's words are sure to be fulfilled
 does not refer to any particular knowledge on the part of
 विष्णु, but to the general notion prevailing among the Hindus
 of—विष्. II. ' सना—विष्णुर्ज्ञानं प्राप्नुयन् ' Also addressed to विष्णु-
 ष. Al-o रु 1 44 ' अमोरा दानादुत्तमौ अय्यामुदयतिव ' . युक्तमदा (यु-
 क्तो मो दस्य सा or मदेन युक्ता)—In a state of intoxication (which
 may be supposed to have caused both by youth and drink)—
 युक्त is generally used in the sense of ' proper, fit ' But here
 it may be understood in the sense of ' with ' in which
 it is rarely used विशेषमदन—Special ornament (as serving
 to set women to advantage) लोकप्रवाद —Popular opinion, cf.
 कुमार IV 12, ' अस्तनि त्वनि वाणीमर प्रमत्तानामधुना विदधमा. '
 P. 72. अह &c—Away with this talk of affection अलङ्कि-
 तम्—Lion the unbroken, unchanging, used in the general
 sense When the reading मद्भिणौ (मत्तु) is accepted it
 means ' from the unbroken love of his majesty to-
 wards you. ' मद्भिण in love matters means ' disappointed, cross-
 ed in love ' and is generally applied to males मध्यम्य &c—
 Speak like a third person (by stander) मये वितताति मन्त्रस्य .
 वस गोपयन् &c—Refers to the custom of worshipping a Brahmin
 and offering him estates on the occasion of the advent of spring
 of—स्वस्तिवाचनमोदकै &c Infra IV २३ एतवति लोप —Lit. ' one
 who is anxious to snatch away something, ' hence greedy कुम्भमान.
 Drooping राने—स्थानाय, Locative is used for the dative, of —
 ' यमणि दाहिम हवि, ' न प्रसरत (अस्लग्न अग्रसरत)—Do not
 move forward P. 73. ननु—Why It has a corrective force परिहास
 निमित्त—For the sake of joke परित्वि—Entangled, surround-

ed वृत्ताकुर &c—While searching for a mango sprout, we are bitten by ants (used metaphorically), i. e. while seeking after pleasure we have a mishap here, i. e. while we are searching for the king we have the unpleasant sight of मालविका and her companion. Why this sight should be unpleasant cannot be told unless it be that they also had some suspicion about the king's love for मालविका and it will appear from इरावती's speech below that they had it; cf 'इरावती ह ज्ञे आशक्तिरस्य तावन्नतमामिष्यामि' and further on 'स्थानं बहु शक्ति मे हृदय' &c. Mr Pandit has the following note on this. It is doubtless the red ants living on trees that are meant here. They are known in वाक्य by the name हुमले. The mango tree is a very favourite abode of them. They configure its leaves into hollow globular nests for themselves. The प्राद्व 'विशालिआवसन' may be rendered into sanskrit by विषालिकावशन or विषालिआवशन. The former reading is preferable चण्डालहार निवृतपति—i. e. performing the decoration of मालविका's feet. P 74 अभूमि &c. This is not a proper place for मालविका to be present, cf—शकु VI 'अभूमिरियमविनयस्य.' अनुज्ञा—To allow

महती खलु &c—Great indeed is this honour to her of—शकु VI 'अनुगृहातीमि अनया मयत सभावनया' also रघु V II 'मातोऽसि सभावनिनु वनामा' This is said simply out of jealousy प्रदत्त—To proceed मनो माविशरयति—Intoxication renders me unable to go. The reading मनो मां &c—My mind is in doubt my mind makes me pause and think आशक्तिरस्य &c.—I must first get my doubts cleared स्थाने—Said with respect to मालविका वातर—Confused From which our मराठी 'कावरा' seems to be derived रंगरेखाविषास —The placing of the red lines, colour painting P 75. प्रसाधन—The art of decorating अभिविनत Trained The addition of अभि does not alter the meaning of—verse 5 'सावज्ञं मुखप्रसाधन' &c अत्र &c.—As the question of मालविका was not a very serious one बहुलावलिना takes advantage of it to introduce the topic about the king's love and jocosely says that she was taught the art by the king also indirectly hinting thereby that what she

was about to speak was regularly taught to her by the king गुरुदक्षिणायै (गुरुवे देया दक्षिणा or गुरोर्दक्षिणा used as objective genitive) दिव्यः—Happily (The instrumental of दिग्—fortune). It is used in the sense of an adverb like यदृच्छा. तित मे दीप (दूया कर्म)—This undoubtedly refers to the commission with which she is charged by विदूषक. Observe the intrigues of विदूषक throughout the play बह्विधिका means that she has done her duty by keeping मानिका in a condition fit for the king's interview. The reading 'तितो मे द' is not preferable. केवल &c.—All that is necessary is to blow the wind of the mouth (for the purpose of drying the colour) रुक्मिण्यै (स्वायम्भिन्). The causal is here used in the preterite sense. प्रकटो वातो पत्रं दाश श्याम—The place is exposed to the wind.

P. 76. (13) Certainly an excellent opportunity to serve her has presented to me in the shape of fanning by the breath of my mouth, her foot the red dye on which = wet. आया.

प्रथमः (उष्ट) —Where the comparative termination तद् does not alter the sense, as मूय —greater is generally translated by great वीजिपिन्—To fan.

अनुशय —Painful feeling, regret, of —मानसी. VIII. 'ननु शयस्थानमेतद्.' शाङ्. VII 'वाप्यप्रमृज्यविरातानुशयो भवेत्.' अनुशय Lit. means 'regret or sorrow felt at the commission of what ought not to have been committed or at the omission of what ought not to have been omitted' निदुःख does not seem to be very accurate in its use here अदृशतपत्र—Red lotus तस्या मर्तु रस्यविरतिना मत्र—By all means repose on the lap of his majesty. मत्र is used in the sense of मूया. अके &c cf —शाङ्. III. 18. 'अके निराय वस्त्रोह यथासुखं ते । सवाहयानि वरणावृतं वज्रताश्री.' आशी —Blessing, desire अववन्नाय—What ought not to be said, both on account of its impossibility and impropriety) मुञ्चितव्य—What deserves to be said, also what has to be said (she is commissioned to say) दिया खलु &c cf —supra. 'अत

स्नेहमणिते' &c P. 77. अभिविज्ञेति—F ring (the mind) on, attracted to, cf—रिमो. I 'जने खलु दुर्भगिनिरेणे मय' . खलु—Stands for 'ments' taken collectively इत्यसिंहदुर—A little pole, दयन भणित—Targit (learnt) singly, learnt by rote. मुनि found in some Ms. has the same meaning इत्यसिंह—Whose ropes are dashed down, hence a wretch अनुभागे &c—Make true (or justify) the saying of the good, वर 'Love should be tested by love.' इति + इय—To seek. सुखमयम् is better than सुखमयि. The conduct of the wise has nothing to do here Here बहुमन्त्रिणा indirectly asks मन्त्रिणा to love the king : return P. 78 दयनमयानि—Fall of love. The reading दयनमयानि is due to 'Gentle on account of love.' विद्वत्तरितानि—With the only difference of form or person. In this case the king's own words are transmitted through बहुमन्त्रिणा अवतरित—Something between the two things. Indirect. It may also mean related as through the medium of विद्वत् which is possible as it is विद्वत् who is managing this who's affair cf—शिव. II माह्वत्तमिनीरक्षो Mr Pandit explains it by 'An exact image of, reproduced exactly,' छन्देन According to your own fancy (whim) न मे हृदयं &c—My heart feels den't at it this. The reading न मे हृदयस्य दमयिष्यामि—I am not master of my own heart, I cannot do what I wish to do इमरतवद् &c—Because bees cling to it इमरतवद् &c—Because there is no hesitation from bees सगत—Att., encountering The first reading is better. वत्नास्तारसर्वस्व—The all in all of the advent of spring सर्वस्व—An object dearly prized This is generally used in its own gender सर्वस्वम्—The all property (स्वम्). बहुमन्त्रिणा means that मन्त्रिणा should not lose the opportunity of securing the king for fear of the queen. स्व तावन् &c—Oh you stay one, be my helper upto the last अपन—Upto last, cf—'नयननि.' दुर्नय—In abusive terms of endearment दुर्नय may also mean 'In difficulty' Then the whole would mean, 'Be my helper in this difficulty upto the last. महर्षिणा being a modest man cannot do any thing herself and

therefore, wants वृत्तावधि to assist her not only when she is in distress, but always. वृत्तावधि also understands it in the same sense as will be clear from her reply. Mr. Pandit and others take it in the latter sense and explain that it is altered by वृत्तावधि in one sense while understood by वृत्तावधि in the other. Yet we find that the poet has used the same word in the latter sense in his other works, cf. — विक. II. 'विन्द्या—नम मुनिमने इति मयरात्र पत्र गगन आनन्द,' ख. XIII 72 'दुर्लभवद्वन्द्वद्वन्द्वद्वन्द्वद्वन्द्व' &c. where मन्त्रिय explains इति by 'इति वन्दन शक' इति विन्द्या, and this leads us to believe that the word might have been used with the double entendre here. The Saradit reading in the Bengali edition इति &c. (Assist me in a difficulty upto last) is rather absurd.

विन्द्यावधि &c.—Here वृत्तावधि plays upon her name. She means that as वृत्त garden gives out more fragrance the more it is squeezed (worn), so she would be more and more serviceable to वृत्तावधि the more she is addressed in familiar (abusive) language. Mr. Pandit explains this by विन्द्यावधि—Fragrant (helpful) in distress. विन्द्या—Pressure, squeezing of —वृ. V. 65, 'वृत्तावधि विन्द्यावधि'.

(14) By the speech which is introduced after knowing the state of her heart (feelings) and by giving a proper reply when contradicted, she has been made to act according to her instructions. Rightly it is that the lives of lovers rest with the go-between.

राजिनी.

चाप—Heart, sentiment. वृत्तावधि—When contradicted. May be understood either as locative absolute or mere locative इति युक्त उत्तरेण. P. 19. स्वास्ति स्वं निर्वि—As rendered by Dr. Bhandarkar, 'She (मन्त्रिय) is made firm in the purpose she (वृत्तावधि) had in view' निर्वि (From निर्वि—To point out)—Let me say what is pointed out, hence instructions or direction. cf. —वृ. IV. 'पुं गगन निर्वि,' which has the same idea. Some Mss. have निर्वि for निर्वि which means 'Commenced, entrusted work.' And निर्वि also may be taken in the sense of instructions (given

to her by विदूषक). अधीन (आधि—ईन)—Dependent on, or अधिगत ईनम् अधीन—One who is in a subordinate position अधोतर व्यास अलंकार.

कारिद &c—मालविका has been made by बभ्रुवालिक्ता to take a step already एव has the force of already. १ e वरु. has already induced माल. to enter upon the step of trying to become the king's wife, which इरावती infers from the speech of माल. 'व सावद् दुनति' &c of —शाकु. IV 'येनासत्यसधे जने सखी एव कारिता.' निर्विकारस्य &c.—I would rather explain this as '(This) teaching would produce restlessness even in the mind of one free from passion,' than take it as a general proposition in the sense of 'Teaching produces desire &c' as many seem to have done, though there is no word for 'this' it can be taken understood. But to take it as a general proposition here has not any great propriety. जसुहवजनक is not a very good compound as the words ending in त्व are not generally compounded.

गृहीतोऽर्थो यथा स गृहीतार्या—When I have got at the facts. of — विक्र. 'यदि भवनीय भवेद्गृहीतार्या भवामि.' अनंतर s equal to अनंतर नय—What is to be done next परिक्रमन् Decoration (especially of the feet) of — कुमार. IV 19, 'विदुर्धरेति यस्य दारुणै असमाप्ते परिक्रमणि स्मृत' आमुच्—To put on विकारायितृह (same as विवारायितरम्)—Calculated to cause the अशोक to flower P 80 भवतु इदानीं—Let it be now १ e Now I can bear her being here to certain extent. Mr Pandit explains स्मृत &c by 'It is heard to be the queen's order' and भवतु &c by 'There let it rest [she wants to know no more]' and concludes therefrom that इरावती had been suspecting शरिणा to have been at the bottom of bringing about the love affair between मालविका and the king and that her suspicion is confirmed by the speech of बभ्रुवालिक्ता. From the words as they are in the text I do not think that conclusion, though possible, yet quite necessary I would merely understand that by 'स्मृतो &c' she draws attention of her maid to the fact that her suspicion had

not any strong ground and that मालविका had been there by the order of the queen to execute her commission.

जालन्दरम् (जालन्धरा मांनि रत्नम् न यत्नम्.)—[1] As applied to the king, 'Whose love has matured or developed', [2] As applied to पद्मवृक्ष, 'Whose redness is increased.' उद्योत is better cf—act V L उद्योतस्य क्षम—In a condition fit for enjoyment. This sentence is purposely so worded as to be applicable both to the king and the tender sprout of अपाङ्ग as to cause misunderstanding in the mind of मातृ. so as to test her passion. पद्मवृक्ष—Bunch of tender leaves पद्मज्जावना—It is sufficient [for lovers] मालविका's asking the question किं भना would be a sufficient guarantee for her love towards the king cf—शिक्षा II. 'मुन न तुल पद्मज्जावना हृत्पद्म' पद्मज्जावना or पद्मज्जावना पद्मज्जावना are better, but they are to be found in no Ms

[15] To me there is no delight even from union brought about between two persons one of whom is indifferent and the other anxious. Better is even the loss of the bodies in the case of parties equally affectionate but hopeless of getting [securing] each other.

उद्योतवत्त्वा.

The king means that as he has known the heart of मातृ. pining for him he would not care even if he were to die without ever being united with her in wedlock. अनान्द &c is a bad reading अनान्द simply shows 'not showing respect and cannot be contrasted with 'उद्योत' at all. शिखिपुत्रा—Bringing about or effecting (successfully) P. 81. अवतम—Ornament in general, सुहृन्—Gracefully, playfully

(16) Having taken a sprout for her ear from the अशोक tree she presents to it her foot From the similar interchange between them both, I consider myself to be deceived (duped) आया.

अत्र is used for अभिमुख—To it वात्सल्यवति—Gives her foot i. e. touches (or kicks) it with her foot. सङ्गतिनियम—Consists in the interchange of similar things (the sprout and the foot

both being red) वन्—To deprive one of what is due to one, hence to have lost the pleasure of &c. cf —रघु VII 18 'तद्वन्ति वामनेत्रा' समानुरागयो, cf —विक्र० II 14 'तुल्यनुरागरिधुन' इत्यस्ति &c—Friend it will be no fault of yours if this अशोक having received the honour of this sort by means of your foot is slow in putting forth flowers, he must be devoid of any good quality The Bengal as well as some other printed editions add before this the speech of माला, given at the foot in our text But it is to be found in no MS Even Mr Pandit's reliable MS G & K do not give it Dr Bhandarkar rejects it on the ground that माला being a modest girl would not likely have any confidence in her own power (greatness) But it would be very difficult to count for the remark of वत्सला unless it were occasioned by some such remark of माला as is given in the text at the foot.

P 82 (17) Having been honoured by this lady whose waist is slender, with her foot as tender as a fresh lotus and tinkling with its noisy anklets, if, oh अशोक, you do not bear flowers at once in vain it is that you bear (have) this long ug common (to you) with graceful lovers
पुष्पी.

मुखर &c—मुखरी मुखरी ताभ्यामालत इति &c र in मुखर shows possession मुख परवास्तीति—Whose mouth is ever talkative of—'मां मुखरी श्रोति' तुमुनि सरस्यसे, cf —'पुष्परीषे सदन' ललित (कसनगादा) ग्रमिकलोपा साधारण; ललित—Graceful lovely gallant. Mr Pandit explains A desire common to persons fond of the graceful actions of young women. वचनावसरार्थ—वत्सावसर पूर्व यस्मिन्ममणियया स्यात् तथा बहुनाहि Compound used adverbially So as to have an opportunity to speak Compare the very similar scene in शाकुन्तल III 'अवसर एतयमाभान दशकिन्तु' परिहासयिष्यामि—I will play a joke at her यस्मिन् &c. shows the surprise of निगु at the sudden appearance of the king, while इरावती in reply says that there is nothing surprising in it as her heart had already that misgiving नम is used here simply to emphasize the question दाहयितुं पुन—Is it proper to kick of —Supra III and the note thereon The reading of Mr Pandit 'न पुन' does not appear

natural as well as good **P. 83** गृहीतायया—Who knew the fact that the अशोक belongs to his majesty, the king of—Sapra. 'गृहीतायां अनतरं विनयिष्यामि.' अशिनय—Rude act, ill-bred act. ब्रह्मन्धु Is used here as a sort of contemptuous term ब्राह्मणन्धु ननु कम्पा बन्धु—Professing to be a Brahmin but not characteristically so of—हसन्धु—A क्षत्रिय only in name not in action. Also of—अस्मत्पुलीन अननूय (not having studied the Vedas) ब्रह्मन्धुरिव भवति. Def—विश्रचाररहितो निचकर्मशरी जायस्त्रि इति ब्रह्मन्धु ' of—मराठो 'भट्ठा'. स्वस्मिन्नतिक्रमे &c—In this transgression (in the shape of licking the tree that belongs to his majesty) she is dependent of another (of the queen) चकुला means that if any body is to be blamed for this fault it must be the queen and not माळः **P. 84** मानयिष्या—Must be honoured (respected)

[18] Oh beautiful—thighed and charming [sportive] lady, I hope your left foot as tender as a sprout has no pain at present from being placed on the hard trunk of (this) tree. आयां.

विलासः यस्य सन्ताति विलासिनी. विलास—Playful or lovely movement, amorous gesture बाधा—Pain नयनातद्वद्वय—How soft like butter is the heart &c नव नीत नवनात—Newly brought from the butter pot, hence figuratively 'butter' as पद्म &c. नवनीतद्वद्वय— is better than नवनातद्वद्वद्वय. उपनावसर आधिच &c—First please hear my request for which an opportunity has presented itself (has arrived) उपनावसरो यस्य वत् प्रावदाल आधिनो भारोऽधिच आज्ञापयन्—May you be pleased to direct Whatever comes from the lips of a superior person is आज्ञाधि while that coming from the lips of an inferior person is विसाधि.

P 85. (19) This person also has not for a long time put forth similar flowers in the form of comfort Fulfil, therefore, the longing of him also who does not like anything else but the nectar of your touch मरिका

भृतिपुष्प &c—This person does not feel comfort पुष्प here is the gratification to be got by the king by मरिका's com-

plying with his request धृति —Def — ' ज्ञानाभीष्टागमाद्यैस्तु
संपूष्णहता धृति ' — The state of being fully satisfied by know-
ledge and it is a more permanent feeling than satisfaction,
cf.—वि. II. 8 ' न चक्षु र्ब्रूयाति धृति रदृशालो न दुःखिनिम्न. ' अन्य &c—
न अन्यस्या रुचि or न. अया रुचि यस्य तादृश —Who does not like
anything else or who does not love any other lady अशोक &c—
The (ordinary) अशोक will only bear flowers while this one
(The king) will not only put forth flowers but fruits
also The putting forth of fruits has a sly reference to
the children that मातृविद्वा would bear from the king It
is more of jealousy than coarseness [as Mr Pandit takes it]
that prompts this speech इरावती here wants to give a taunt to the
king Dr Bhandarkar has the following note on this —

The Bengal edition reads अशोकं कुमुदं न वर्धयति । अयं सल्लु पुन
रुत्तमिह एव ॥ उपमिश्र—Impatient. This reading is preferable because
what इरावती wishes to do is to taunt the king of —उत्तरराम
' पुण्यद पुण्यरवातिवो ' &c

प्रतिपत्ति —Recourse From प्रतिपद्—To take steps वा
&c—What is to be done now जङ्घावत्—The strength
of legs Taking to heels बद्धा—Is the thick part of legs, P. 86
के आवां &c—Who are we for the favour of the king's love? परिग्रह
—Favour प्रणयप्रसङ्गस्य (प्रणयस्य प्रसङ्ग प्राप्ति) के आवां . प्रसङ्गम्—
Who are we to come in love with the lord? अहो अविश्वस्तनीया
पुरुषा —How untrustworthy (faithless) are men? Pr Paranjpe
translates ' प्रणयप्रसङ्ग ' by confidential seraglio

मया सल्लु &c—Believing in the words which were intended to deceive
me, and unsuspecting, as I was, I did not know this like an
antelope that is greatly charmed by the tunes of hunters

Taranath reads ' आत्मनो वनवचनं प्रमाणीकृत्याविदिताया श्रिय-
गुरिण्या हृदयगत्य उव । एव न विज्ञात मया श्राव्यनगृहीतविज्ञाया अनिराज्ञाया
रिण्या इव विज्ञा इति '—He has prepared an arrow for the heart

of a beloved wife who is enticed by believing in the words intended to deceive her. I did not know that there was this ruin like an unsuspecting antelope whose heart has been allured by a hunter. Our reading is preferable to this अनुमनः stands for दृष्टव्यम्. It is to be taken with the word वचना in the compound. As a general rule a subordinate word in a compound should not be connected with an independent word. = ४ 'कदम्बस्य राज्ञस्य' which is not allowable. The present inaccuracy is however accounted for on the ground that, where the meaning is clear such an inaccuracy may be allowed of — 'देवदत्तस्य गुरुकुल' Also मनुजैरि रीत्यम् — 'सन्नेषु ससर्गमुक्ति'. प्रमाणादित्य — Having relied upon. P 87. प्रतिषोक्त्य विनाशि—Denise something परमगृहीतेन &c—A thief caught in the very act (of house-breaking) should say that he simply intended to learn (he is the student of) house breaking कर्मगृहीतेन—Caught in the very act, caught red handed दूभीतर—A thief शिष्यक (शिष्य इति) A learner, a student. It may also be dissolved as शिष्यपति इति—A Teacher—a sense not applicable here कर्मगृहीतेन &c—As a thief caught red handed has to invent some such excuse that he is a practiser of the art of house-breaking and not a professional house breaker so you invent here something to lude this act of yours Mr Pandita long note on this appears to me unnecessary and out of place cf— विक. II—'विदुः—लान्देन गृहातस्य पृथीत्यस्यास्ति वा प्रविचन' Taranatha's reading here is not very good.

मालविनाया &c—I have no object as regards माल or I have no interest whatsoever in माल मालविनाया is वैषयिक सद्मा विरापसि or निरापसि—You delayed. विनो—To amuse, divert. विनोसनायासि—You are fit to be trusted of course said ironically विनोन्वस्तु—Object of amusement मर्यादित्वा—Unfortunate as having the love of my lord transferred to another एव—Thus i. e. by my unwelcome presence here The Bengal edition reads 'अविनोसनायोऽसि । न मया विज्ञातमोक्षो विनोन्वस्तु आयुषेणोरलम् इति ।

अन्यथा दुःखव्यापारिण्येन न करोमि । You are not fit to be trusted. I did not know &c. Neither is a very satisfactory reading
 मा अवभवतो &c. Your ladyship ought not to consider (say) his
 honor's politeness his fault. The reading उपरोध—Detension,
 trouble, or obstacle is not a good reading समावृत्तिदृष्ट—Seen by
 chance or accidentally अत एव &c—Then in that case you are the
 best judge (authority) P. 88. सरसा—Conversation, talk अपराध-
 ह्याप्यते—Is reckoned [set down] as fault. विमिति—Why [uselessly]
 सदानित (सदान-सदा-अस्य सनातमिति)—Fettered, engirdled, entangl-
 ed सदानित &c—Though her feet are entangled by the girdle.
 This reading is better than सखि. प्रणयिन &c—(This) indifference
 towards a suppliant (प्रणयिन्—One who makes a request)
 cf—रुमार. III 66 ' प्रविगृहीतु प्रणयिप्रियत्वात् ' शाङ्ग. VII 17
 ' अयावयप्रणयिस्तनयावहत् ' also ' प्रणयिषु वा साक्षिण्यम्. ' शठ—
 A rogue It has peculiar meaning in dramatic science ' शठोऽयं
 मेकनयद्रमावो यो दक्षितवद्विनुतागोऽभिप्रियमन्यत्र गूढमाचरति । —One who
 acts unkindly towards another person while externally professes
 to show affection. cf—रघु. VIII 49 ' ध्रुवमस्मि शठ. शुचिस्मिन्ने
 विहित ईतववसलस्त्वव. '

(19) You may show (Let there be) your usual disregard
 (expressed by the word) ' Rogue ' towards me But, oh angry
 one, you do not give it up though entreated by this girdle of
 yours falling at your feet (dangling about the feet) भद्रिना.

The King means that differing as he was in sex with her, द्रावती
 might show disregard to him but when she was entreated by
 one of her own sex (मेघला) not to do so, it would not be
 becoming in her to disregard her friend (the मेघला). Here
 मेघला appears to be personified in the sense of ' female friend
 and adviser ' From परिचयवयव &c—We can get both परिच
 पवदो or परिस्पवनि—The former qualifying अवधारण while the
 latter qualifying मयि. I have interpreted it in the former way
 as yielding better sense. It would be more appropriate to say ' your
 usual disregard ' than ' your disregard towards me who am

familiar' &c—as showing good contrast between सुखि and देव-
लया. अवधीरणा—Disregard. चडि—Oh angry one. It may be
interpreted as 'oh, beloved, love,' but it is not appropriate
here. चडि—Angry (with a sense of endearment involved in it).
चंडनी is rather a bad reading. मेरुदयावि—The force of अवि
being that though she belongs to your own sex. इरावती (इरा
is a Vedic and Latin word for anger); hence इरावती—A woman
that becomes angry at the least cause). इरावती—Cursed one.
An abusive term.

(21) This angry lady, with a stream of tears (in her
eyes) (raining tears) is about to strike me angrily with the
string of the golden girdle which has accidentally fallen down from
her hips, as the hoar of cloud strike the दिव्य mountain with
the flash of lightning. रात्रिनी.

P. 89. वाप्यान्ममसारी घन्या वा (An irregular बहुव्रीहि). धोणीदिव
(धोणीदिवस) cf. Sopra. 7. 'निर्वाण' अववेक्षा—Carelessness. To take
चंड as an adj. qualifying मं does not give any good sense.
समन्—Wreath, garland (hence the zigzag of a lightning). किं मं
मूयोसि &c—Why do you make me commit another fault? Why
do you drive me into transgression again. मूयोसि has reference
to 'राजाय वदामिन् इच्छति' above. अलं वदे—Holds up.

(22) Oh curly-haired one, why do you withdraw the
intended punishment from me who am guilty? You increase
your fascination, still you are angry with your slave. अपार्ग.

उद्यत—Intended. मुदित—Curls. विलसित—Playfulness,
amorousness. वयं वसि &c—You seem both playful and angry with
this your slave III once. च (यु.)—And yet. मुदितानी &c—
Certainly here (now) I am favoured. The king means that
when he prostrates before her his fault would be surely forgiven.
And this quite agrees with विदूषक's joke below, viz.—'अतस्तानोसि.'
Mr. Pandit reads आपगत before this speech and renders it
by 'Surely it is permitted at this time,' i. e. it is permitted

resumes its regular course During this period of its retrogressive course it is said to exercise evil influence in general. cf—
महापत्र III 20

मौमस्यास्तादृशवस्तुनिर्बुध्नीय कमात्स्यात्

मार्ते वैदे (२) स्वर्णमिर्ते (२) लोचनाया (२) ।

च मिमि (१०) ।

About its evil influence during this period when in different asterisms of—बृहस्पति. VI. and मूर्धन्य XIX 5.

वक्रतोऽप्यद्रमर्गजग (७) वसु (८) नवमेऽपि त्रिनेत्रोऽप्यद्रो

ह्युग्मेऽतोऽहिभा स्यामुच्चतमवरोऽप्यप्योऽयोरभीवि ॥

भय (वृषाकल्भुनी) ह्युच्चतमवरो (वराहादा) तुमिल

इह क्रमेऽ (रोहिणी) स्यवक्रत्रिभ्य (मय) वने

विषमद्व (रोहिणी) द्वि (विगाता) प्रति खलु य—

लहानुवेदि (भवण-गदाया) मय सन् ॥ ५ ॥

Though all the other planets likewise turn retrogressively during the course of their revolution, nothing either about their good or bad influence seems to be specially mentioned in any work Hence naturally the evil influence of the planet Mars has become proverbial विदूषक means nothing more than that her return would portend some evil to the king Mr. Paudit thinks that this evil would be the difficulty in the way of courting मलविदा if he were reconciled to इरावती. But instead of it taking in this sense, I think it would be better to apply the general sense here, i. e. as the Mars is ominous in his retrograde course so she would give him (the king) greater result if she were to return There is also slight appropriateness in comparing इरावती with the planet Mars as she is represented to be hot-tempered while the planet Mars also is red.

(23) I, whose heart is attracted by my beloved मलविदा consider her slighting of my prostration as a piece of service

ACT IV.

P. 92 वृंलुनः (मनसमानावस्थः) — Love-love, very anxious.
cf. — Sopra III. 'कमलमानावस्थ'.

(1) May the tree of love, which has found its root with regard to her through the means of my attachment (to her) when she came within the range of my ears, which put forth sprouts in the shape of love when she came within the range of my eyes, and which at the touch of her hand, put forth buds in the shape of the hair (distinctly) standing on end, may that tree make me, who am languid, taste the flavour of its fruits. मरुकावत्.

आभाव—With regard to, इत्यसौ तव. स पूव प्रकाश. व्यक्ती रोनोन्नयो यस्य सः (तस्य भावः). If we take it as कर्मभाव, the termination it would be unnecessary. इत्यसौ &c. of — विह. I. 12. 'स्युः सतो-मरिचिभमरुति मनसिनेनेव.' रुपाव (आशवाया लिङ्). — The potential is here used in the optative sense रुपाव् is understood as a question by some which is not correct. The reading दाव of Tarasath has not any great propriety. This is इव and not उव. सवे गौतम shows the absent-mindedness of the king who is wholly absorbed in the thought of मरुकावत्. P. 93. जयसेने &c. — Observe the mode of sending away a character that is no more required. वा — Also. उवज्ज &c. — How is she beginning herself, on account of her foot being disabled. cf. — शाकु. III. 'क नु मन्वाभ्याम विनोदयामि.' VI. 'त्वाम् इति विनोदयामि.' also 'क यमाम्भान विरहादुन्मत्ता विनोदयामि.' यो &c. — The same as that of a female Cuckoo caught by a cat. विह. means that she is in as miserable condition as that of a Cuckoo &c. परंनिर्वस्य सा (अ-वायं यत्र), उरालिनी (अनुकम्पा) — The poor lady cf. — भाष्ये, 'बाहो.' लिङ्गस्या (विहले अही यस्या सा) — The brown-eyed one, विहल — A combination of yellow, black and red,

referring to the queen पारिणी. Mr Pandit says that this attribute is used here to show her angry temperament. But पारिणी has nowhere shown to possess angry temperament. On the contrary she is always cool and conciliatory. She consented to the exhibition of गणेश's skill in her pupil and the imprisonment of her maid was also to satisfy इरावती as will be seen further on. cf —*Infra* IV 'वेग—देवी मणति न मे एव मसरस्य कलः । तव खलु' &c. सारमाडूमिहूहे (सारमूतानि च मीडानि—सारमाडानि, भूमौ or भूमेरतुहम्, सारमाणिना मूमिहूहम्)—A cellar in which valuable things are kept. सार—Excellency. मनु &c.—Was it due to her knowledge of my contact (with her). ननु—यत्रे. अयं किम्—What else. P. 94. विमुख (वित्त or निवृत्तमुख यस्य स)—Having his face turned away from, ill disposed विह्वल—Helpless, overpowered. हजा &c.—Whose foot is rendered helpless by the pain. The reading हजायमाणवरणम्—Who has a pain in her foot. मुखगृष्टिम् (मुखं गृष्ट्वाति)—Lit. as an inquirer after her health. किं न हस्तिवो &c.—Why was not the dear one seen? मने वा &c.—This is either on account of intoxication or (mere) formality that you put me this question, though you are aware of the love towards your servant (मल्लः). इरावती attributes to पारिणी the knowledge of the king's love affair. This is quite in keeping with the irascible disposition of इरावती. The reading मने वा उन्मार्त &c.—Would mean your civility towards him is vain as you do not know the love transferred to your servant or it may also mean 'Light is the respect paid (by the king) to you &c.—निर्भेदात् &c.—Without an open disclosure this insinuation makes any one entertain suspicion with regard to मालविद्या. निर्भेद. Explicit statement. मालविद्या—वैदिक सत्तमा. उन्मार्त—Statement. P. 95. अनुबध्यमाना—Being pressed, cf.—L P 5 'ननुला—वताञ्जकारित &c—अनुबद्ध प्रवृत्त' and the note thereon. अविनयमन्तरेण—With regard to your impolite act, cf —L P 2 'नाम्य अतरेण' and the note thereon परिगृहिताया—Was informed ईवरोपता—The long continued resentfulness. निगलन्त्यो—Being in fetters. अरटमूर्ध्नि (न हट मूर्ध्नि यत्र)—Where the rays &c. पाराज रास—Residence in the nether world. Humourously applied &c.

cellar. *सगराज्यका इव*—Like the daughter's of the Nagas, a race of fabled beings distinguished for their beauty and supposed to live in the nether regions (पाताल).

(2) The sweet singing cuckoo and the bee that alighted on the opened mango blossom, have been driven in the hollow by an untimely shower accompanied by a violent front gale *आर्वा*.

विमुद्र (opened) *वृत्ते सजत* or *विमुद्रनूतस्य सगो दयो*—अद्याल-
 इदम्—अविद्यमान पाले पस्याः सा, अद्याल चासी वृष्टिः. प्रबलपुरोगतया (पुः
 पत पुरोगत, an irregular दलुबन्ध, प्रबल पुरोगत परिमन्) cf. —पु.
 XVII. 38 'आमः पुरोगतमवाप्यमेव.' अप्यव—Can any device be used
 in this matter (of relieving them)?' *उपक्रम*—Any thing begun,
 remedy सारभाहे व्यापुन—Who is in charge of the treasure house P. 96.
विम्व प्रतिकर्तव्य—What remedy can we adopt in this case? स.
 द्रिक्पेम्—With a glance. अदृष्टं ज्ञोति—Will over hear प्रपुष्यतां सिद्धये—
 Let it be put into operation for the accomplishment (of the
 purpose) *प्रवातशयने निवण्णा*—Lying in the bed (on a sofa) in
 the open breeze. *प्रवात* (प्रकरो वाते परिमन्)—An airy place. A place
 exposed to the current of wind of,—'प्रवातनीलोत्पल' &c चरणेन—
 परलक्ष्मीं तृताया. रक्तपद्मधारिणा—Besmeared with red sandal which is
 without any fragrance. Slight wounds and bruises are supposed
 to be healed when besmeared with it. Yet the principal effect
 secured by its application, is the relief it gives. *वस्त्रावस्त्र* &c.—cf —
 शाकु. I 'अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितु.' P. 97. *अरिक्पाणि*—Having some-
 thing in the hand, cf. III. 'अरिक्पाणिना अस्मात्तजनेन &c.' also
 'अरिक्पाणिर्न परयेत् तजान देवतां मुदम्.' तदेव—Having commu-
 nicated with. *व्यावस्तु*—The subject matter of the story Mark the use
 of *वस्तु* by वाल्मिश्र in this as well as in his other works. I 'वाहिदास-
 पथिववस्तु. अनूनवस्तुया. II. 'वृण्यवस्तुत्वं विवातवस्तु.' विक. I. 'सदस्तुपुद-
 वस्तुमायत्.' शाकु. I 'कालिदासवस्तुवस्तुला.' स्तु. VIII. 48. 'किं वस्तु.' V.
 18 'किं वस्तु विद्वन्मते प्रयेव.' P. 99. *उपचारवर्णा*—The trouble (Lit.
 constraint) of observing ceremony. *वर्णा*—Force, compulsion, trouble
 or anguish from compulsion This word is generally used in the
 neuter. *वन्*—A binding, *वन्वन्*—An additional weight or binding.

(3) Oh sweet-voiced one! it does not become you to

trouble your aching foot, which is placed on the golden pedestal, and which was never (before) without anklets, and also ma.
आर्या.

अनुचितो नृपस्य विरहो यस्य तादा—It was so aching that the anklets had to be taken off तदनादस्य विकारं तदनीयं, तदनादस्य पादकं अवलम्बन इति. परीत (परि + इ)—Encompassed by pain. कलमादिनि—कल मापत इति तत्पञ्चमी—अरिं वृद्धा येना—Is the pain bearable? अस्ति मे विरोध—There is change (for the better), of — शाब्द० III., ' शकुन्तला—अस्ति मे विरोध '. सन्नत—Confused क परि वीत—Where, have you been wandering? P. 99 आवापुष्पाणि &c—आवापार्ये पुष्पाणि—Ceremonial (customary) flowers of —सु० II. 10 ' अवाकिर्याल्लता प्रसूनाचारलार्जविरारिण्या ' जावितसरायनिमित्त—The cause of danger to a Brahmin's life. सारादे निमित्त, of —यत्तुहिरि सरे कारणम्. Mr Pandit's reading अग्रहस्त for दक्षिणहस्त may be taken to mean ' the forepart of the hand ' or ' the right hand ' (अग्रभा-सौ हस्तश्च) There is no propriety in saying ' forepart of the hand. ' According to the Hindu notion the left hand is considered to be impure and consequently unfit to any good thing वसतिरे &c—Locative absolute. The reading दशन for दन् may mean either ' Tooth ' or ' bite. ' दददृते—Marks of teeth. Observe that a serpent bite leaves two marks &c it bites twice. दाच्छर—Cutting of the bite. पूर्व कर्म पूर्ववत्—The first (best) thing to be done

(4) The cutting of the bite or burning it or taking out blood from the wound—these are the remedies for the saving of the life of those who are just bitten.

अनुपुर्

The remedies suggested here are such as a person of ordinary experience of the world is supposed to know, and रत्नानिका must have thought of suggesting these as being very common, but Mr pandit concludes that they were so suggested (first) to avoid any suspicion of her being privy to the plot and (secondly) to show that she was a woman of high learning. The first of these is utterly groundless because though रत्नानिका is concerned in the main plot of bringing about the

union of the king with मालविद्या, there is no clue in the drama to suppose that she was acquainted with this scheme of विदूषक which was offhand, nor is it necessary to connect her with each and every intrigue in the accomplishment of the desired object. The second argument though possible is not quite necessary. Compare the following from

वाग्भट — ' हृत्मात्रो व्योरागु तमेव पञ्चाग्निः ।

(तेन सर्वे विष याति यतो मुदाग्ने विषम् ॥

लोध महीं वा व्यनीकिका वा चानु सप्तमम ।

निष्ठावेन समालिपेदा कणमलेन वा ॥

अथ मङ्गलिनीं मुक्तां शितलश्याव्यापर ।

प्रतर्पितलोदाद्यैश्च देवाग्नून्मुक्तेन वा ॥

कराति मर्मसाक्ष्यो बद्धिं क्षिप्तान् न क्षणात् ।

निष्ठाद्विधानूदरेक्षक ममसम्पद्यत तथा ॥

॥ आपते विषाक्षेणो चाग्निपरादिषां सुर ।

विदे प्रविमृते विद्वेष्टिका वा परमा क्षिया ॥

शिरास्वद्व्ययमानानु योस्या गृह्यन्तीवसः ।

Also वैपश्चित्त — आग्नीं नु चावयेदकं शिवा शस्त्रेण दशत ।

वर्दिगोष्ठे रक्ते विष तस्मादिनस्पति ॥

उप्यस्येतोनुगे क्ष्वेद न भज्जा नैवधिरिया ।

हितावेगादयस्त्वस्याग्नौमास्यो ब्रह्मसून् ॥ '

Also compare the opinions of European surgeons. Thomas Bryant in his surgery says—'Locally the aim should be to arrest the absorption of the poison by fastening a ligature firmly on the cardiac side of the wound, by the excision of the wounded part and by the application of nitric acid, carbolic acid or the nitrate of silver.'

Fayrer records that the natives of India apply a ligature not only just above the bite but at several places on the limb at intervals of some inches they then place a red hot coal upon

the wounded part. The danger and difficulty lie in not applying the ligature quickly enough. The ligature must also be tightened to the utmost till the circulation is entirely arrested and the part is livid with retained blood. The punctures should then be scarified to allow the blood to flow freely and the cautery or caustics afterwards be applied.

इष्ट एव इष्टमात्र . आयुष्या प्रतिपत्त्य — Remedies for the preservation of life आयुषि हिता आयुष्या — Good (wholesome) for the preservation of life. This reading is bet'er than आयुष &c. of 'शरणे साधुशरण्या,' मात्र shows immediateness P. 100 सप्रति &c— Now = the work (necessity) of a doctor who treats the cases of poison विषप्रतिकारायैवे वैद्यास्ते विषवैद्या . पारमे—Wicked, cursed तिमिसिमायति—An imitative (onomatopoeic) word expressive of convulsive feeling of — मराद्यै ' शिवशिवणै. ' विषवेग—Working of the poison ह्री—An interjection showing 'sorrow' often repeated in theatrical language. आरिष्य दर्शित विकारेण—The pain (bite) has shown an increase (stronger effect) The प्राकृत 'अमुह इतिद विभारेण' may be rendered by 'अमुव दर्शित विकारेण—The convulsions show pain' or by 'अमुव इष्ट विपारेण—The serpent has cruelly bitten' An impersonal contraction There is also a reading 'अशुभ' &c.—The bite has shown bad symptoms Bollensohn reads 'अविचारेण—Without delay' and Taranath 'आविकारेण—Without neglect, without being troubled or without any change in your conduct योगक्षेम वह—Look after the welfare &c योग—Acquisition, wealth, and क्षेम—Keeping or preservation. योगक्षेम (समाहारद्वय) —Lat 'keeping safe of property' But generally it means 'welfare, well-being' cf—मगधद्राता. IX. 22 'तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेम वहाम्यहम्'. P. 101. चिकित्से (चिन्त्)—Will cure (you) Desiderative in form. The present is used here for the immediate future. वयस्र —A eunuch, an attendant on the women's apartment रणति पति वा+अर् । or वयस्य रेतवातस्य वर. 'येनल्पसखा प्रयामा ह्यावाभ री स्वभाविन । जायान दुष्टा जार्यु ते वै वयस्र स्मृता ' ॥ or it may have come from वर (strong) and वर (boat) and have been used ridiculous

ly. Hence सर्वज्ञ would mean a man possessed of best manly powers.' प्रतिगृहीत—Supported. अराद्ध—Faults I may have committed of you असाह् is used with the genitive or locative द्रष्टव्यार्थ—Naturally timid. भुवनेदे. &c—Has no confidence even in the success of भुवनेदि whose name is literally true. यथास्तोत्रं यस्य तत्रयथे, यथार्थे नम यम्य स यथार्थनामा.

इहोपाख्यानम् ३०—It is doubtful if जदनेश ever went to the poison-doctor. Under the false message विदूषः seems to have been taken to some other place where the ring is carried to him which was to be useful to him in liberating मानसिद्धा and her companion. There appears no necessity of implicating भुव-सिद्धि and तद्विमानिष्ठ in this plot yet the passage below पयाद्वय माने &c leaves slight doubt that वसिष्ठानिष्ठ may have been taken into confidence by विदूषः. P. 102. The शब्द 'उत्तुम्भिराने' may be interpreted either as 'उत्तुम्भिराने' or 'उत्तुम्भिराने' उत्तुम्भिराने—For the performance of the prescribed rite of उत्तुम्भ (Water jar, jar filled with water) उत्तुम्भिराने—For covering (Putting over) the mouth of Water jar. But the reading उत्तुम्भिराने must be rendered by उत्तुम्भिराने—By the ceremony of उत्तुम्भ. Here the rendering उत्तुम्भिराने would give no sense. उत्तुम्भिराने &c—Something with a serpent-mark is to be used (or the ceremony of उत्तुम्भ). The locative is here used to show object or purpose, cf.—मदमां 'वर्मनि दंडनि इति'. or it may also be interpreted in the ordinary sense 'In the ceremony of उत्तुम्भ something having a serpent mark is to be used.' The following quotations will give an idea about this—

रगुराजपति— भाग विधाय मनिमानप्रुभारगद्वर्द्धम् ।

भाष्य गद्येण संपूर्णं च मनोनेपासिक्वचरेत् ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः ।
 नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः ।
 नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः ।
 नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः । ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

एष प्राणप्रतिष्ठा वै कृत्वा नाम निधानयेत् । उक्कुम्भमुखे रम्ये पात्रे ताम्रमये शुभे ॥
सर्वं पूरिते रक्तपूजवेदितवधे । स्थापयेदक्षस्तेन ससृग्म्य मनुमुचरेत् ॥

अथ मंत्र । ॐ ह सर्वकुलधिपतये आनामयामृतमूर्तये ह्रुह्रुह्रु सर्वविष
शमय शमय नमस्ते स्वाहा ।

इति मनेनाभिमुख्य चाष्टोत्तरशत सुधी । नागमुदी सत कृत्वा पूजयेत्सस्तुषात च ॥
नागराज नमस्तुभ्य गरुडोपनिबहण । मूतेशाभरणभेद विष सहर ते नम ॥
तत उद्वाह्य त नाम तायेनानेन सेचयेत् । विष निर्विषता याति सर्वं दृश्यताक्षुणात् ॥

This is known as नागमुद्राविधान Also भैरवतंत्र —

शम्भेक समादाय धूम्रं चाम्रं शुभ । कथावर्तितसूत्रेण वेष्टन तद्गठे चरेत् ॥
कोशातम्यमिक पाठा सूर्यचन्द्रमृतामयो । शेलु शिरिष किण्वा हरिद्रे क्षौद्राङ्गवा ॥
पुष्पमंश त्रिकटुक बृहद्यौ सारिषे बला । कक्षमेवा कुमाराब्ध रसेन परिक पयेत् ॥
घातलेपयेत्तम बहिर्भागं तु धूयेत् । तद्वन्मन्त्रमनुस्मरन्नेसरपद्मै ॥
मर्मैश्च जलमाहूय नद्यास्ताम्रधनेन च । त घ्न पूरयेन्मन्त्रमिममुच्चार्य धरत ॥
ॐ नम पुण्ड्रसिंहाय नमो नारायणाय च । यथासौ भाभिजानाति रणे कृष्ण पराजयम् ॥
एतेन सत्प्रवाक्येन सलिल चाभूतापताम् । हस्तेन त घ्न स्पृष्ट्वा उत्तराभिमुख स्थित ॥
एतेन मन्त्रादेन जलं तदभिमुखेन । नमो वैद्यूर्यमाते ह्रुह्रुह्रु रक्ष मा सर्वविषेभ्य
गौरि गांधारी चांडालि मातंगि स्वाहा ॥

अमूर्धनुनाय विनतानक्षाय वायुपाप पक्षिराजाय नातापणवाहमायाभूत
हाणाय । ॐ नमो गण्डायेद जलममृतकव रुच रुच र्वीरतापतिलपद्मगाना विष
सहर । ॐ नमो नारायणायेति ॥

विष्णोः श्यामक मासी क्षूर रुद्रवत्तथा । पञ्चवल्गवरायष्टा प्रपुष्पैर्लवालुकम् ॥
जीवन्मयमक्षीरं सिताम्रममु पलम् । पुमार्गा स्नातया रुभे क्षिप्तपूज्यं भैरवि ॥
मुरतामार्कवकुशशिरीषावुदमिचरे । चटूर्त्वेन तच्छाप सेचयेच्छतवारम् ॥
सर्वं दृष्टं तु मन्त्रेन पठन्पुन । अन्वयन्तु इत्यादि पावकोमचहपणम् ॥
विषमुक्तो भवेज्जन्तु रतक्षणेणापि हरि व । अपमृदुविनाशार्थं सिंहा छरसि मानव ॥
सर्वाधाद्रासनं विषरोगनिवारण । उद्वन्मविधान ते मया दधि प्रशस्तिम् ॥

From these two quotations it will be clear that what brings on cure is water charged with charms and sprinkled upon the person bitten and something bearing serpent Mark

and others are mere accompaniments. The reading we have selected serves this purpose better than any other reading and creates no necessity of taking कल्पविद्युत् in the rare sense of 'to be made fit by means of a ceremony' i. e. to be charmed into an antidote, in which sense Mr. Pandit has interpreted it. Whether the remedies suggested above could be effectively tried by each and every person or only by those that have attained magical (supernatural) powers (मन्त्रसाधक), is a question, though from the passages and the following verses in the same works it appears to be a general remedy in those days. Mr. Pandit, though he prefers the reading in his first edition adopts K's reading in his new edition.

कायसिद्धी—When the purpose is accomplished i. e. as soon as गौतम feels better it has also the implied sense 'When मालविका is liberated'. cf मुद्राराक्षस. IV. 'वर्मसिद्धाचारमुत्तिष्ठामाय'. कायसिद्धी &c—May also mean 'When the business is done bring the healing talisman back quickly'. (इतिवृत्ति-Instrument) But this does not appear quite natural. Taranath renders इतिवृत्ति by 'to the proper place i. e. into the queen's possession'. इतिवृत्ति—Intelligence. यथाहृदयमाचरे—As my heart divines (tells). This speech of वरिवाजिका creates slight suspicion about her being aware of this intrigue of विदूष. when we take into consideration her share in the conspiracy though otherwise it would have appeared quite natural. निर्विष—Free from poison. i. e. cured of the effects of poison. Mr. Pandit and some others seem to understand 'There is no poisonous effect on विदूषक i. e. the bite is not a venomous one'. It does not appear natural and good. His further remarks on this same also appear to be based on the supposition that वरिवाजिका was a party to all विदूषक's intrigues. निर्विषनिषेध—Free from the effects of poison, the force (violence) of poison having ceased. महतिरय (प्रसूतौ विहताति)—Is all right (again). P. 103 स्थिरा वनमायाम्नु कान्तिम्—It is well that I am free from blame—blame of having been indirectly the cause of the death of a राज्ञः. एव पुन &c—This also appears to be a contrivance of जयसेना to bring this

interview to an end and to take away the king to the appointed place (rendezvous) मन्त्रयितव्य—To be consulted आतङ्कित (आतङ्केन कोत-आकृत)—Exposed to the sun of —‘ आतङ्कित ’. उरेण —Placo शीतयित्वा &c.—Cool treatment is advisable in this case. बालिका—Maid servants. दत्तं अमृतिप्रदं—Carry out or execute the orders &c गूढमार्गेण—by secret path. This clearly shows that jayasena's message of the minister was a mere excuse. अनु समादृत्य —Has he accomplished his purpose (of liberating मालविका) ? v. l. अवि समादृत्याप्यौ गौतम—Has he accomplished his desired object ?

P. 104. (5) Though I know the device to be necessarily effective in securing the desired object, my timid mind, being diffident of success is still in doubt. आपां.

इष्टादिगमो निमित्तो यस्य स—Having for its object the attainment of the desired object. एतत्तत्तान्य (एतन्नेन—निमित्तेन साधयितुं योग्य) v l साधु would simply mean extremely good, but the meaning would be very vague, while साध्य does not give a wide idea यावत्—An attributive adjective qualifying चेन . मङ्गलकायाणि—Your auspicious business. The affair that would bring on good luck to you. मङ्गलकर्मणि are religious works intended for the prosperity of the performer. Marriage ceremony, sacred thread ceremony and similar others are therein included. v l मम कायाणि—Affairs entrusted to me नियोग &c.—A mode of sending her away of —note on II ‘ राजा-नेन हि ..स्वनियोगमगम्य तुह. भुक्ता—Mean or weakminded न चक्षुः &c—Did she not make any inquiry (before liberating मालविका) ? Or it may mean ‘ मालविका is dull headed She must not have made any inquiry (but must have liberated them at once) ? The first interpretation is natural न खनु &c.—I do not speak about the seal. परिजनमतिरम्य—In preference to her attendants प्रष्टव्यम्—She should have asked. पुनरेतस्य &c—Notwithstanding that I am a dull headed person, I had a ready wit therein. विद्वद्. calls himself मूढ only with modesty v l. प्रत्युष्टमनिना—I with a ready wit answered P. 105. वैश्विनः—An astrologer, a soothsayer शीतलो &c.—Your asterism is attended with portents, your

asterism is exercising a malignant influence over your destiny
 अपसर्गण सहित सोपसर्गे. सर्ववधयोस्तु —The release of all that are confined.
 इरावतीचित् रक्षया—Wishing to spare इरावती's feelings, not to give
 pain to her mind. Thus as well as धृतिजो's speech in the 5th act
 'यन्मयातोऽदोहलनियोधो' &c, Supra. 'ततो सा देवा पुता किं न लक्षि-
 तो जनो बहुभो इति' &c—Infra. 'देवीं प्रणति । न मे ऽप्य भवतास्य कालो'
 &c. shows the real character of the queen राजाविलि &c.—I am
 sent here to show that it was the king who was releasing them.
 युज्यते—It is all right तया संपादितोऽर्थः—She did what we wanted
 समुद्रगुहम्—A house situated in the midst of an artificial lake like
 जलमन्दिर.

(6) Not only by the mere force of intellect does one see
 how to promote the interest of one's friends. The narrow path
 (that leads) to the accomplishment (attainment) of the
 (desired) objects is discovered by affection also अनुदुम्.

गुण—Force virtue. अयं—Object to be accomplished of विक्र.
 II ' अति स्नेहं कुरु कार्पण्यं '. P. 106 स्थापयित्वा—Having placed.
 प्रचुवत—Come to meet or receive. of -रुचु. II 20 ' प्रचुवता वार्धिव-
 धर्मपत्न्या. 'अहमेना &c—Here I go to receive her. The present
 used for immediate future पुस्तुमांश्चये न्यर्था इत्थं वस्था सा—whose
 hands are engaged in collecting flowers भित्तिमूढी (भिषगुनी)—
 Concealed behind the wall रुमाकै &c—Thieves and lovers
 should avoid चन्द्रिमा (Moonlight) Of course विश्वक here puns
 upon the word चन्द्रिमा, which was the proper name of the
 maid of इरावती. कथं—How, in what manner, (how anxiously)
 यथाज्ञमाश्रित्य &c—Let us go to this window and see P 107. प्रगम
 मर्तार—This refers to the likeness of the king that was in the pleasure
 house—पार्श्वत—By your side, near you, पृष्ठत—Behind विषाद—Dejec-
 tion, disappointment, despondency.

(7) The face of the lovely faced one has, in a moment
 assumed the two conditions of a white lotus—the one it is in at
 sun rise, and the other at sunset. आया.

1. After वा understand समवस्थ—Similar state P. 108. उदा उत्पन्न

&c— Being then flurriedly anxious I was not so much satisfied with the sight of the king as I have been to day looking on him attentively in the picture मालविका means to say that her maiden bashfulness did not at that time allow her to take a full view of the actual king as she could do now, while viewing him in the picture. तदा refers to her actual meeting of the king in the garden when she had gone there for kicking the अशोक. This passage like several others has so much suffered from the hands of copyists that none of them agrees with the other Mr Pandit's reading though a simpler one does in no way appear to be closer to the original विभावय—Look attentively on me closely अनिमेषचक्षुषा दर्शनं विभावन. It has a slight shade of contemplating also of विक IV ' दशविभारिनिधि ' विने एवा इदो न तथा इदो भवान्—You were not seen so (satisfactorily as you are done (seen) in the picture, i. e. your picture could give her greater satisfaction than the reality मुखा इवानीम् &c—

Construe ' यथा मनुष्या सनमोऽ मुखा वहति तथा त्व यौवनमपि इथा वहति—' In vain do you now bear the pride of youth, just like a casket bearing the treasure of jewels As the jewels contained in the casket are of no use to the casket itself, so your youth is of no use to you as it has failed to create a favourable impression on मालविका, of—माद्यै ' साखरेष्व गोप्या वैलक्षिणे पाद्यै ' कुतूहलवानपि—Though full of curiosity निरुपशान्ति—Naturally bashful.

(8) Although they desire to study completely the features of those whom they meet for the first time still the eyes of the long eyed ones do not fall fully on their lovers उदे-द्वयम्.

च-च or च-तु Means ' Although—yet निवर्णयितुं—To study closely, examine carefully तदेव पूर्वं यस्मिन्मणी यथा तथा तत्पूर्वं, तत्पूर्वं समागता, तदेव पूर्वं समागतं चै स्तेषां or ताभि पूर्वं समागतानां. of रूप II ■ ' तत्पूर्वसंगे वितथप्रपन्न ' v 1 तत्पूर्वसमागमानां—स एव पूर्वं समागम वेरतेषां P 109 अत्रेण सहितं समाग, समग्र यथा तथा वतवर्ति समयपातानि—Fall off fully (Predicate) There is विशेषाभास in आयतलोचनानां & समग्रपातीनि, though आयतलोचनानां is a complimentary epithet स्निग्धया &c—A common expression with the author of Supra I

'स्मिन् निन्दयति' &c and शब्द II 2 स्मिन् चत्ते
 रनन्दतो'ति' &c अनुनि Encourteon निन्द्या-To the exclam. of.
 वदन्त-Has he been excited on. वनस्पत (or वनस्पते) गृह्या-
 Taking him to be true. cf शब्द II 10 'परिहासयितुं सत्वे व-
 नादेन न 'द्वो व.' चादिभ्याम्-I will play a joke. वदन्त-Speak-
 heart अनुना-गुरु वनस्पतद्वयम्.

P. 110. (9) While turning away her face from here jealously as
 as to break the सिन्धु mark (on it) by the knitting of the eye-
 brows and to make the lower lip quiver, she has, as
 it were, shown the instruction of the preceptor in the graceful
 jestulation appropriate in fits of anger at the faults of
 a lover
 वसवसिन्धु.

यन्मित्र मित्र निष्क यस्मिन्मित्रा यथा वया. स्फुरितो शरीरो य
 स्मिन्पया यथा इव-From this direction, यन्मित्रारार्थं कृतितानि तेषु-
 Proper or appropriate to be displayed when they find that
 their lovers have committed a fault कृतारार्य may also be dis-
 solved as कृता अग्रावस्तं Lovely or gentle faults (committed by
 lovers in love affairs) कृति is used as an abstract noun in the
 sense of दत्त विन्ने-Subjective genitive. Imparted by the pre-
 ceptor 'लक्षणाभिप्रायस्य-Objective genitive शिक्षा (शिक्षा)-Instruc-
 tion. अनुमदसज्ज (अनुमदार्थे सज्ज)-Ready for propitiation
 द्रव्यान्- To take back, withdraw द्रव्यान्पदो को is better on the
 ground that the kug is introduced on that account.

P. 111. (10) Why are you, oh lotus-eyed one, angry in this
 manner, simply for an action represented in the picture? Surely
 here I am in person your slave not common to others (exclu-
 sively devoted to you)
 आपा.

विनार्थित &c—cf शब्द II 31 'विचारितव्यम् इति वस्तुते.' त्रिमे
 यमदि should be rather taken as हि एव आर्थि because हि एव यदि
 violates the rule of syntax, कृत् usually requiring मध्य (Dative)
 न व्ययन साधारण अन्यसाधारण—cf शब्द IV 'उपलब्धसाधारण परि-
 दापमनुभवामि.' Also वाद. 'वेनृ वा अन्यन सद साधारण वसामि इ.ए.'

ममकातये—Nervousness of love सदासीन इव—Seem so apathetic, indifferent unconcerned अत्र मयस्याम्य तवाविश्वास—Do you distrust her lady ship much?

P 112. (11) Coming frequently within the range of my sight she disappears in a moment, thy friend having come within the grasp of my arms slips off suddenly tormented thus as I am, by the pain of love under the delusion of union how can my mind repose any trust in her ? हरिणी

स्थिरा स्थिरा—Shows the frequency of the action There is no propriety in saying 'अवला सती' as the king merely wants to point out the grounds for mistrusting her समागममायया may be construed with क्षिप्रस्य (Tormented by means of &c) or with विमर्श (in consequence of the delusion) Of course the king is supposed to describe his experience in the dream इदानीं तावत्—Now at least आती तरा, स्वप्न समागमोऽपि दुर्लभ &c—Mālawikā means to say that she could not dare to see the king even in a dream on account of her fear of the queen By this she represents how pitiable her position was See देव्या भवेत् &c P 114

(12) Where is the necessity of answer ? In the presence of the fire of love I have given this very self to your friend, not as her master but as her servant in secret आर्या

पचबाणा यस्य स पचबाण पचबाण एवाग्नि पचबाणाग्निरेव साक्षा यस्मिन् कमलि यथास्यात्तथा (बहुवाहि used as an adverb) The five arrows of cupid are 'अग्निविदमसाकं च चूतं च नवमाहिता । नास्तेष्वलं च पर्वते पचबाणस्य सायका ॥' This refers to a rite in the marriage ceremony by which the bridegroom takes the hand of the bride in the presence of fire, P 113 एव बालारोक &c—Compare similar withdrawal of characters on a similar occasion in शकुन्तल, III 'अनुसूये, ययैव इतो दत्तदृष्टिस्तुको मृगशोतको आतस्मविष्यति । एहि सद्योजयाव एनम ।'

लक्षयति—Browses upon एव—Thus as you are careful to protect the sprouts, v 1 रक्षणसूत्रे—With respect to the engagement

notwithstanding their heart is fixed on a particular lady.
 कुलव्रत—A family vow or observance that cannot be neglected
 अनिमित्त means that gallants regard this (attention to women)
 as sacred and inviolable as if it were a family observance
 त्वारा निवृत्तानि येषां ते स्वयानिवृत्तानि—Dependant on my hopes
 of getting you, i.e. I keep up my life only on the hope that
 I shall get you. सुलेखमुद्रणयति—Acts embracing, shows that he
 is going to embrace. रमणीय &c—Charming indeed are the move-
 ments (actions) of you & women prompted by love

(15) She, trembling wards off (my) hand, the fingers
 of which are eager for the occupation at the girdle, while being
 embraced perforce (against her will) she makes her hands
 cover her breasts, while I raise her face having eye
 lashes, to kiss it, she turns it away. Thus even under
 pretence of refusal she brings about the happiness of the
 fulfilment of my desire.

शास्त्रविनीतः.

पक्ष्मलक्षुरान्न पानुमुत्तमयत (वद) साची करोति. पक्ष्मल—Having
 long eye lashes स्यानेन—Under show of refusal i.e. pretending
 to refuse my request she gives me as much pleasure
 as she would have by granting my request. निवेद्यति (स
 वाप्याति) —Accomplishes, brings about. सत्य एव &c—Were you truly
 informed of—किं II. 'इत्थे निगुणिके सत्य तया धनितमिह लतागुह
 प्रविशन्नार्यमाणदहसहाय आर्पणुनो दृष्ट इति' परितापार्थ—Made known the
 state of things. आलिङ्ग—Terrace or raised seat before a house.
 P 116 सहायमु—Rescued from peril (risk to life), referring to विष्णु
 एक's late escape from death by snake-bite. अ might be equal
 to च or it might be rather a part of अणञ् (अचञ्) as इरावती's
 speech is incomplete सारोपनि—Appears as if were incomplete
 (unfinished) of—'शृणु सारोप मे वच'—Hear me to the end
 विव्रगत &c—Refers to the picture of the king in the summer
 house. पादस तादृश &c—Both are the same, there is no material
 difference between the image and the reality चरचाततिरूपे रमा
 ममादमारम्—This attempt (on our part) is to atone for the trans-

gression of proper ceremony (उपचार), उपचार—External show of form, ceremony of वि. IV 'श्रापेर्वदे लिङ्गम् राजोरचार . ' The उपचारक्रियम् refers to इरावती's haughty behavior towards the king at the end of the third act, when the king attempted to reconcile her by prostrating before her

P. 117. न मे एषो मसरस्व राज्ञः &c.—This shows the real character of शारिणी. As she is shown to have suspicion about the king's love for मालविका from the very beginning, she has by this time, it appears, made up her mind to gratify the king's desire by uniting them together, even at the risk of having a co-wife. But at the same time, she does not want to offend the feelings of इरावती. Mr Pandit's supposition here that the king had requested the queen शारिणी to liberate मालविका and यकुमालिका, is groundless. The queen simply seems to imply that she is prepared to sacrifice her interest to please the king, otherwise the word मसर (jealousy) would have been too strong here. त्वं &c.—To increase your importance. यदि अनुमनस्ये—If you permit, (my intercession on your behalf) then I shall request the son of the honored one for you (to pardon you for your haughty behaviour) Mr Pandit supplies 'यमस्ता सहिष्णु मागविभ्रातृ भोजन' meaning 'if you permit the setting free of मालविका and her companion, ' which does not appear to me natural

नागरिक—Lit. Townsman as opposed to a villager. A man of some education, a man of taste. The word nearly bears the same meaning as the English word courtesan. Hence नागरिका—a gentle and courteous lady. It may be also a proper name here. कः कः &c.—Who are we to direct the queen. निमग्न—Confining अनुग्रह—Favour अयं जन—Refers to इरावती herself. P. 118. दारोक्षे—On the threshold. विदधिगत &c—Like a bull in the market place. This may refer to the bull let loose on some sacred purpose. He is known as शेर in Marathi. He is allowed to wander anywhere and eat

anything he likes Usually he is well fed by religious persons and found in market places feeding himself to his fill on the charity of people. Very little change appears to have taken place in this system since the time of कालिदास. अपाहित—Lat. Something very serious, Alas, a mishap. (महाभावे) न खलु—I hope &c सावशेष—With remnant अस्य &c.—No danger should be apprehended to him कस्य &c.—Who should confidentially entrust any work to him? As इरावती had not entrusted any work to विदूषक, the remark is to be understood generally V L 'कस्य एव आत्मनीनो इतरा—Whose party does this wretch belong? Whose friend is he?—Is preferable. आत्मने हित Devoted to आत्म, proving of use to oneself इत एव—Refers to इरावती, Fed as he is by you कुक्षि पूरय—To fill one's stomach स्वस्तिराचन—Auspicious presents (gifts on account of स्वस्तिराचन), Dr Bhandarkar thinks that in rendering the प्राक्त 'वाअण' into Sanskrit a mistake has been committed and वाअण ought to be rendered as वाचन as in पुष्पाहवाचन स्वस्तिराचन is the ceremony in which Brahmins are given दातेण to say स्वास्ति (यज्ञमावाय), the word वाचन must have come from the प्राक्त 'वाअण' स्वस्ति—The benediction of a Brahmin after the presentation of offerings, cf.—इयु II 70 'शारथानिक स्वस्त्वन प्रयुज्य, 'स्वनायते—Dreams of मालविका P 119 भुतमत्पाहित Do you hear the mishap (danger)? Here is the danger that you suspected of said slightly ironically भुतमतीक्ष्ण-विदूषक is usually represented by this poet as being afraid of serpent cf.—विक II compare विदूषक's unconsciously revealing the secret in विक II बलवधु—The wretch of a Brahmin A contemptuous term, one who is a Brahmin only in name (दक्षय वासिष्ठे) cf विक II of मराठी 'भुतां, 'ऊतप्र—The ungrateful fellow दिव्य—Sharper, roge cheat V L वरदवस्य अहति—Deserves to be teased. Mark the use of the genitive for accusative. वदकाय—वदाय इव or वदमेव वाच्य दवीक्ष्ण—A serpent दवी—An expanded boot cf विक. II 'विदू-अविधा अविधा किन्तु खलु स्वपुनर्निर्मोकमेव समुच्च अस्माक निरति ' वरदा

—Rashly, (अविचारेण) हा बिक्—Alas. सद्वत्—With a laugh वय
 —What? shows Surprise. अह पुनरिति &c.—while I thought that &c;
 —I produced a bite like that of a serpent with the pricks of a
 वेदकी thorn. This reveals विद्वद्'s plot designed for the liberation
 of माण्डिका. तमे चर्च—That has borne its fruit to me This
 refers to the theory that whatever act is done by a man brings its
 fruit to him in the next life generally—वत्—Stands for the act of
 producing a bite &c. of — 'अमृतं तु यत् चर्चते.' व आक्षिप्य—
 एक्षिते—With a toss of the curtain, tossing up the curtain आदि
 &c—I hope, the diavre of this couple to meet by day, is uninter-
 rupted (successful). नि सखो पत्युः . मरि-वत्. P. 120 ज
 पा—Showing respect, form of salutation. This is one of those
 words which the poet uses in different senses in different places.
 एषाविहासविषा (दुषकृदुपविनी —Regarding your business as
 a go-between). V L. मन्मथसारा—Your row to make मन्म.
 meet the king सखा &c.—You have made good or fulfilled
 your promise. इत्यवता knows of no special promise of वत्सा.
 to the effect. This is simply said by her tauntingly कि नपा &c.—
 His honour should be asked what I have done. Many
 Mss. omit this sentence which simplifies the speech
 and is also a good one. एतां &c.—Does the god of
 rain (इन्द्र) remember to pour down rain on the earth simply
 because the frogs croak? Is it on account of my intercession
 that his honor thinks of making love to मन्म. ? बहुलाश्रितिका means
 that it is the king's own passion and not her intercession that
 makes him love मन्म. Mr Pandit's reading 'कि एतां व्याहृतानि
 देवो एषिष्ये विस्मरति' he explains by 'whatever she and her
 poor friend मन्मथिका may have said about the king, that talk
 would have no more effect on the king's love to इत्यवता than
 the croaking of the frogs has on the love of the
 cloud for the earth.' This is rather an unnatural
 explanation. The reading would mean that 'The king would
 not forget मन्म. for the angry utterances of इत्यवता' comparing
 her to a frog. But that would be a very great insult to her

especially from a person of बभ्रुवालिना = position. Even accepting the reading Dr Bhandarkar renders the प्राञ्ज 'विमुमरोदि' by 'अवि स्मरति,' वि in प्राञ्ज being equal to अवि in sanskrit, and interpretes it thus 'Is it because the frogs croak that the god remembers &c. which comes to the same as our reading but where अवि has no very great propriety शनिपातलपन (उ चारातिक्रम) vide III. 22 प्रसारगूह, (प्रसन्नाभू or अनुनय गूह) — Lat To be clear or free from turbidity, hence 'To be reconciled' of—विक्र. 1 8 'गमारोष एतन्कलुषा गुहातीव प्रसार.' Also शाकु. VII 32 'उत्था न मुञ्चनि मलोपहतप्रसादे' &c अस्थाने &c—That your anger should be in a wrong place cannot be conceived in your case, that you will be angry without a cause will never take place in your case.

P. 121. (16) When without a cause, oh beautiful-bodied one, did your face ever wear an angry aspect even for a moment? Say how will the night have the orb of the moon obscured by the planet at an unseasonable time? प्रभावतो.

अदृशनि-एवंन्—The day of opposition or conjunction of—
राहु VII 33 'एवाप्ये सोम इवोष्णरमे . ' also विक्र. I 11 'प्र
त्यगतप्रसार चद्रमिवोपह्वामुकम्' Monier Williams understands—
एवंन् by 'The days of the four changes of the moon.
ग्रहेण कलुष मंडल एव तादृशा. This refers to the cause of the
eclipse यह may be taken in the sense of the planet earth
in which case it will be clear that वालिदास had a correct
knowledge of eclipse, or यह may be understood in the sense of the
planet राहु and ग्रहकलुषमंडला may be explained according to
the popular theory current upto this day that the
sun & the moon are touched by the planet राहु, thus
causing an eclipse, consequently this expression alone does not
prove astronomical knowledge of the poet—अन्यसकतेषु &c—
When our fortunes have gone (been transferred,) to another
person हास्या—Object of ridicule अन्यथा कल्पयति—Take it
other-wise, misunderstand it. पुन—On my part केपरधान—
The cause for displeasure

(17) On festive days, attendants, though they may have¹ committed faults, do not deserve punishment (imprisonment) So they have been released by me and they have come to fall at my feet

आर्वा.

P. 123. श्रो मया. &c—Of course दरावनी suspects धारिणी as assisting the king in releasing माण्ड, from confinement. वृत्त-पत—The partialty here referred to, is towards the king. दरावनी means 'I now come to see your partiality to the king. Mr. Pandit understands partiality to herself and takes the sentence to be uttered ironically, which rather appears to me unnatural & unnecessary क्षुरति—Has befallen. तुहद्वेन—A Domesticated pigeon रिद्र—A kite. उच्छाट्या—Seen accidentally (by chance) एव &c.—Tells the true circumstance of their release. निवृत्त—Happened अ—Concocted द्रवो—Scheme सम-कर्मिण—A minister in love matter गानि—Policy, of course said tauntingly P. 124. यदि मावे &c—If I were to learn a single letter of political science I would even forget तारनी. रिद्रक means that his memory has such a shallow capacity that it can not retain both at once. Or it may be taken as a sort of oath, meaning 'I should commit as great a sin as that of forgetting गायत्री' which is considered the greatest sin that a Brahmin should commit. This passage has also 7 more different readings. V L B means 'Then he might not have been resorted to by the king' मोक्ष—Shall I extricate &c—गोत्र—In a fight अनुसरत—Running after रुद्र—A bull रिद्रावत—Brown Coloured monkey रिद्र may be the proper name of the monkey, it being the custom of kings to rear such animals. वरव्यासिना—terribly frightened दशवर्षिणी (दावे रिद्र रिद्रावत)—Laid in great wind रुद्रि न रिद्रावते—Was not regain her consciousness, is not restored to the natural condition. P 125 रुद्र—Pity तारो &c—Timid is childhood, children are timid creatures. रिद्र—Ailment 'मा—Last of—I 'मायुध धारिणी' &c अहमेना &c—Just I shall restore her to consciousness. स्वयं—your own party समान वक्षो यस्य स—

विदूषक jestingly calls himself as belonging to the monkey race, and he really is as mischievous and trickish as a monkey of विष्णु V 'किमिति शक्यते ! आत्मवासपरदिव वि शास्त्रमृग . देवि चित्तयित्वा --Thinking of the queen, thinking what she will do to me when she hears this news अत एव--more than what we already have suffered दोहदस्य पचाने अपूर्णे एव-- Before five nights have elapsed since the fulfilment of the longing सनद्ध--Studded with, bedecked with of-- शाक्नु I 'यौषममोषु सनद्ध.' सत्यशक्तिज्ञा--सत्या प्रतिज्ञा यस्या स्ताद्वरि--True to her promise. This refers to the queen's promise given in the third act. See. यदि स पचानाम्यदरे &c.

ACT V.

P. 127. उपक्षिप्त — Thrown up, erected. **कनकसारविधेः** (कनः सत्कारविधियस्य च) — Whose honoring ceremony is performed The honoring ceremony here referred to was the kicking by the foot.

V L कृतसत्कारविधेः — The ceremony of whose purification is performed **वेदिस्थाव** (वेदिस्थाव) — Erection of a varanda (covered with a roof) **अनुष्ठितानियोग** &c — I shall inform the queen that I have executed her order. It seems that the queen must have ordered the **उद्यानगालिका** to erect a varanda around the **अशोक** when she had gone to inform her of the **अशोक**'s putting forth of flowers. **देवस्यानुकम्पनाया** — Deserves to be compassionated by destiny **तया वदोद्धत** — Made angry like that. **तया** must have reference to the anger of the queen when she was informed of the release of **मालविका** without her consent by the tricks played upon her, or to her anger when she was informed by **Irtavati** about her interview with the king in the garden. **अनेन** — Refers to the message already delivered to the queen by her **प्रसादमुनुषी** — Disposed to favour **देव्या परित्रनाम्बर** — One out of the queen's servants. The **प्राप्त** **श्रुति** is rendered by **श्रुति** by the commentators as well as by Mr Pandit and other editors which appears to me as an oversight. It ought to have been **वामरि** and I have made correction accordingly in my edition. **चर्मनुषा** — A leather box. **वर्त** — Generally means 'cloth.' So that it may mean 'a box overlaid with cloth' **जलमुद्रा** — Seal of lac. **लक्षिता** — Marked. **चतुर्गुणत** — Quadrangle (चतस्र गुणत पदम्). **वृक्ष** — Hump-backed. **P. 128. विचारारायण अनुविदता** — That are repeating the lore **अनुविदताम्** (अनुविदतां कृता) — Of those who practise some religious observance, which in this case is to

repeat the lores some fixed number of times It is either performed by the host himself or through a Brahmin in which case he is paid दक्षिणा by the host, which transfers the fruit of the observance from the doer to the host. निर्यदक्षिणा &c-Daily remuneration to be paid once in a month (either in arrears or in advance but usually in arrears) मासिना—Monthly, in a month सेनारतिना १ = पुष्पामिनेण—He is called सेनापति not because he was अग्निमित्र's general but because he was the general of the मौर्य kings, the last of whom he had deposed and put to death in B C 183, and had usurped the throne which he had, it seems shared with his son during the latter part of his reign पशुतुरगरक्षण—For taking care of the sacrificial horse that was let loose on the earth When any king performed a sacrifice a sacrificial horse was to be let loose on the earth that was to return unopposed by any other king in the neighbourhood and victorious नियुक्त—Appointed आयुषो निमित्त—For or in the interest of his life अष्टादश &c—To the amount of 18 golden coins दक्षिणाय—Worthy to receive दक्षिणा प्रतिपाद्यति—Causes them to receive मंगल्यह—A part of the house set apart for religious purposes It must be देवगृह or some such one विरमं विषयात्—From the country of विरम लिपिहार—A clerk वाच्य मान—Which is being read P. 129 विजयवट—Victorious army. Vide I शरसेन्यमुख दहवट &c—दायाद (दाय अजाति)—Kinsman, relation तेन-मादवसेनेन, महासाराणि—Of great worth रत्नवाहनानि—Vessels of gems शिल्पकारिकाभूषिष्ठ (शिल्पकारिका भूषिष्ठ यस्य स परिजगत्) —Mostly consisting of girls skilled in arts P 130 अशोकसहस्रयापृतया—Engaged in honoring the अशोक प्रमूलहंसी—The beauty of flowers प्रसून—A flower, = bud a blossom प्रत्यक्षार्थ—To witness or to see with one's own eyes धर्मानन्दम्—Judgment seat नेपथ्य (कुशलवस्तुवस्य स्थला नेपथ्यमिष्यत)—Tiring room दिष्टया—It is well happily दृष्टैव—By the mere strength of arms अरि &c—Stands at the head of enemies

(1) You, who take pleasure in gardens situate on the banks of विदिशा, in which there is the sweet (indistinct) warblings

of cuckoos, pass the spring like the god of love in form The enemy of you, oh you boongiver, whose strength is increased, is bent down together with the trees on the bank of the वरदा, which (trees) bear the marks of the ropes of your victorious elephants हरिणी.

The first two lines may be interpreted in two or three different ways (1) You, taking delight in the sweet warblings of the cuckoos, pass the spring in the gardens &c. (2) You, taking delight (delightfully) pass the spring in the gardens which &c परमहृद् &c—वलाहते व्याहारा वल-व्याहारा, परमहृदो वल-व्याहारेषु (An irregular वदुनाहि). or परमहृदो वल-व्याहारेषु. वल=sweet and indistinct अन्ना इवमवान्—Like the god of love in form or being possessed of body (अववान्) you pass the spring like one without it—A pun upon the word अन्नम् & अववान् There is also a pun on आ-रति—That has enjoyed or taken रति=pleasure or the wife of मदन. वि-निगा—The river विनिगा is in Malva on which the city विनिगा (identified with modern भिलसा) is situated वरदा—Modern वर्षा—tributary of the गोदावरी. आलानाना अङ्का रेपु वै . V L आलानाना (आलानसामनै) —Which serve the purpose of tying posts पौडो—Whose army is mighty or whose strength is increased This verse illustrates what is called सहासम् (figure) The purport of this verse is that while the king is enjoying in his own kingdom, his forces encamped on the bank of the वरदा have subjected the enemy, the king of the विजया.

P. 131. (2) The actions of you both over the वरदा, have been put into verses by learned men (poets) oh you God-like one, through their love for heroes—of you, who deprived the lord of the विजया of his wealth with a division of your army and of शीरि (कुम्भ) who took away हरिणी forcibly by his arm as strong as an iron bar हरिणी

निमित्तम् (इति श्रुत्वा पदानि पर्याणि पर्याप्तम्) —Which is related by song or is made the subject of pantyrie. It is used predicative

ly v 1 सुरोपमसूरिभि (सुराणामुपमा यदेतै) — 'By God-like poets' has not got any propriety चरित—Used as an abstract noun कथकैशिकान् मध्ये कथ स्थित—Which stands, having placed the कथकैशिका in the middle, i.e. which is common to both regarding the कथकैशिका, i.e. the exploits of you both which were achieved over them. मन्थेरुय—अभिधाय or अभिधाव. The कथकैशिक country is the same as the विठ्ठल country vide रघु. V 39 and महिनाय's commentary thereon तव and शौरि are together exegetical of उभयो, उडानामनौकै. Here अनाक means division or collection, and not 'army' परिघ इव गुहभि—Plural is used because शौरि (कुण्ज) had four arms. परिघ—An iron bar of a city gate (which is called अडसर in Marāṭhi) of —शाकु. II 15 'एक कस्मिं नगरपरिघप्रागुवाहुर्भुनक्ति.' Also रघु. XVI 84 शौरि—शूरस्य गोत्रात्पु पुमान् शौरि. Supply after this हृतवत्. इक्ष्मिणी was the daughter of भीमक, the king of the विठ्ठला. She was betrothed by her father to शिशुपाल, but she secretly loved कुण्ज and sent him a letter praying him to take her away कुण्ज with बलराम came and snatched her off after having defeated her brother in battle. From this passage it appears that in the time of कालिदास there were extant, written by learned scholars, memoirs of king अधिमित्र (चरित्राः like the श्रीहृष्यचरित्र, the विक्रमादित्यचरित्र, of चागना and बिलहण respectively,) in which his victory over the विठ्ठला was described. These memoirs were other than the accounts found about अधिमित्र in the पुराणा जयशतसूक्तिप्रस्थान (जयशतैर्न सूचित प्रस्थान यस्य स) —His movement being indicated by these words of greeting (by the shouts of victory—जयशत). The जयशत here referred to is the panegyric songs sung by herds. मुक्तालिङ्ग &c. (मुखे स्थित आलिङ्ग तस्य तोरण) —Let me put myself under the arch of the (front) terrace मुक्तालिङ्ग is the raised seat in the front of a house तोरण—Arch or gateway

P. 132. (3) Thinking of my beloved whose union is other than easy, and hearing that the king of the विठ्ठला is humbled down by my forces my heart feels grief as well as satisfaction, like a lotus struck by showers in the heat of the sun वसन्ततिलक.

सुलमेतदस्योमी (सुलभातिर सप्रयोग यस्या)—सुलभसमागमाम्. आ-
नये—In the sun, exposed to the sun इत्यप्ये—इत्या भवति.

एकान्तसुखिन—Completely happy (एकान्त—अथ, सर्वथा). प्रसाधन
मर्गे—Pride in the skill in cosmetic (cosmetic—art of decoration)
The addition पैदमर्क found in Mr Pandit's edition before विवाह &c. is
unnecessary cf—विद्वद्भाष्ये below, ' भो विवाहमेवमप्येन सविशेष
शोभने मालविहा ' सविशेष—Particularly, magnificently P. 133
मदपेक्षानुवया—On account of her obedience with regard to my
desire, (मदपेक्षानुवयानुवया or मदपेक्षाया अनुवयस्यस्यास्तया). cf उत्तर.
' वाह जनको नासि नांनुवयि नस्तवहि ' र 1 मदपेक्षानुवयाप्य—Having learnt
my intention पूर्वचरिते—By her previous acts. सौभाग्य—Beauty
मम आरम्भ—My undertaking of causing the अशोक to put forth
flowers. ननु—Of course अथ हि—Yes, exactly so ययार्हसमानसु
चित् (अहंमनविकाशो ययार्ह, ययार्ह समानस्तेन सुचित)—Made happy
(gratified) by being honoured in accordance with their merits
मालविकापुरोगेय—मालविका पुरोगा (fore-runner) यस्मिन्नाहो परि
स्तयौवम—Who has advanced in youth P. 134. यथा आह मवान्—
It is as you said, you have said the truth

(६) Here before us, the prime of this vernal season, in which
the कुरबक flowers are scattered about and the mango trees are bent
down by a number of fruits, and which (prime, therefore) is
drawing to its close makes the heart anxious. आपा

विवाह &c—विवाहानि कुरबकानि यस्मिन् कलामाम् जलेन विपश्यमाना
सहस्राभय वाचस्तद्व. तयो—वस्तवस्य, ज्ञेये may be taken also with
विकर्ण &c. When it would mean that the कुरबक flowers are
scattered on the outer side and the mango trees are bent
with the load ■ its fruits. The compound may also
be dissolved as विवाहानि कुरबककलानि तेषां जलेन विपश्यमाना सहस्रा
यस्मिन् वद—In which the mango trees were bent down by the
कुरबक fruit spread over them. But this mode is not acceptable as
कुरबक is not a creeper but a plant that flowers late in the
vernal season cf. अमर—' पवि-कुरबको ज्येष्ठो रक्त कुरबकस्मृत '. This
is known in Marathi as तावहाकोरीटी. इत नेहम्य—To whom

dress has been given नेत्रप्य—The whole collection of ornaments forming a dress. वृक्षमस्तवकै—By the branches of flowers वृक्षीयपौत्र—वृक्षीयमिवपौत्र. प्रसवमय—Slow to bear flowers (मदामो वृक्ष). यदय &c.—Since this one now presents splendour not common with others (unparalleled) न अन्यै साधारणा अन्यसाधारणा.

(5) The flowers of all the अशोक trees, which first displayed the glory of the spring, are, as it were, transferred to this अशोक, whose longing desire has been fulfilled
आर्षा.

P. 135. This is उपदेश. विषयो भव—Take courage. अस्मान्ममि हिनेवमि—Even while we are drawing near, धारिणी allows मालविका to stand nearer विषय draws the inference from this behaviour and her former one (vide act I and II) that she must have now made up her mind to give away मालविका to the king as his wife. v l अनुनयन—Goes, speaks pleasantly instructs अनुमानवति—Is taking her content.

(6) Here the queen, attended by my beloved, with respect, goes to greet (to receive) me like the earth attended by the Goddess of Wealth of the lord of lords, who, as it were, is forgotten to hold the lotus in her hand
आर्षा.

This is अनिन्दितार mixed with उन्मा लोपात् विनय or सविनय. विमृत्त इक्ष्वाकु (इक्ष्वाकु) यथा—Who has forgotten to hold the lotus on the idea of लक्ष्मी attending the king with a lotus in her hand of—रघु. IV 5

P. 126. (7) Wearing a silk garment (वस्त्र) not hanging down too far, and having only a few ornaments, she appears to me like a night in which the moon is just about to rise, together with a few clusters of stars, free from frost (मूल) इतिवदिति

उप्य &c.—उप्य उमुत्तमिनी यस्या म् उमुत्तमिनी or उप्ये उमुत्तमिनी यस्या सा, (In the first case उ being a यमुत्तमिनी termination), गत (or हत) रिम यदा ते . अमिषेत—Desired object. सजेताह—Rendezvous, place of secret meetings ; कलित (चरान्वित)—Intended or designed. तवयो &c.—तव्य एव जनस्तान्जन . तद्वान्न सहायो यस्य (बहु) or तद्वान्न जनस्य सहाय्य (तत्तु .). Though apparently तद्वान्न means young warts of the harem, there is an occult reference to मागीरिका.

P. 137. (8) It is not that this अग्रोह should not be made the object of such honors by the queen—The अग्रोह, who, regardless of the order of the vernal deity, (now) manifests his respect for your exertions by (putting forth) flowers. शक्तिनी

माय &c.—It is not &c. 2 e he quite deserves &c इशाना &c.—Of such special attention as is shown by the queen by her attempts to make him put forth flowers सत्तु—Regardless, not putting forth flowers and thus showing contempt. मादयना—Vernal Deity निपात—Order यौवनवर्ती—Notice the clever and timely remarks of निपात. Of course by यौवनवर्ती he means मागीरिका, as will be evident by the king's speech below, but questioned by the queen, he gives a fine ready witted reply सनिधिविषोय—Separation (though) in proximity

(9) I am ble's चरुवा my beloved is like its mate, and वारिणी, who does not allow our union, is like the night to us. अननुपम.

रद्यानामा—रद्याना नाम यस्य स—Whose name is a part of a chariot (1 e wheel), hence चरु or चरुवा—Ruddy goose अननुपम &c.—This refers to the supposition that the loving couple of रद्याना and

वृत्तिका birds though in quite proximity during the whole of night cannot be united of —शाकु० IV ' राहुचल—(जनातिक्रम) हल पर्य नलिनारनाततिमवि सहसरमरस्यत्वानुरा चरवास्यासौति दुष्करम्ह चरोमाति ' Also रघु० III 24 ' रयाननामोतिव भाववचन वमूव सप्रेम परसराभयम्. Also विरु० IV 18 ' रयाननामन् विद्युतो रयाभाणिविनया। अय त्वां पृच्छति रथा मनोरथशतैस्त । '

P. 133. विदभस्त्रियोपायमे (विदभस्त्रियोपायनीभूते द्वेपिते—That were sent as presents from the विदभ country It is better to take it as an adjective qualifying शिल्पकारिके than a noun in the locative as Mr Pandit seems to have taken, तस्मिन् being equal to तस्मिन् काले or सदा as showing contrast with the following सदाति—At that time, at the time when they arrived here शिल्पकारिके—Two girls (skilled) accomplished in fine arts. अलसशरीरे—Whose persons are languid (inactive) देवोदयानयोगे—Fit to visit (appear before) your majesty इति श्रुत्वा—So thinking लोचनबाध—Proverbial saying आगामि—Approaching आगामि &c—The state of mind indicates future happiness or woe अभियोग—Close application, special study It governs the locative **P. 139.** अभिविनात—Instructed **P. 140.** रदन रतु मया &c—Sandal indeed has been defiled by me by using it as a sandal (slipper) इत्यभूत्—Was reduced to such a state **P. 141** विविनियोग—Decree of fate शपान्शरादे—Having fallen into the power of his kinsman उगिष्ठरा—Setting aside, leaving aside पूर्व श्रुत श्रुतपूर्व—Heard already (before) स्वरासप्तो—Lit. Combination of several sounds, hence voice, mode of speech. cf—शाकु० V ' वाणापा हरसशा भूयते ' इत्यत्र—With (great) difficulty विधाय्यते—Is made out recognized. **P. 145.** आवरा—Circle of friends. अग्रभवत्—Before to मानसि. शेषभाग—The remaining part of her account. उद्गम—I see (understand) तयात &c—Whose brother was reduced to that condition अग्रह—Taking away, carrying. मयस्यवादिता—Having in view your connection पयिष्ठस्य—Lady of travellers. अनुदति—Joined. निरति—Encamped To be taken with विधायि as a predicate. गतोऽपि दनस ताम्ना—

That had travelled a part of the road.

(10) There appeared a shouting band of way-layers with the space between their arms widened (crossed) by the quiver straps, wearing tufts of peacock feathers hanging down upto their heels, and with bows in their hands, whose very onset was very hard to bear.

वसंतविलम्बः.

v. l. नृणांरवम् &c. means the same. v. l. आर्णं &c.—Hanging down upto the ears. P. 143. वदपुत्रा.—Engaged in fight. पदाङ्गुली स्ना—Were put to flight. सायंवाहः—Merchant-warriors. ततः स मत्सौम्यः &c.—

(11) Then this brother of me, who was dear to his lord, wishing to save her in that distress, who was afraid of any humiliation, cleared the debt to his lord at the cost of his dear life.

अनुपमम्.

परिष्णु.—Desirous to defend. दुर्वाणि.—In distress. P. 144. ममवस्था संदत्ता—Has been reduced to such a condition. तनुमृता.—Of mortals. क्षोरपाना—Course of the world. तनु &c.—This is the ordinary course of mortals. सख्यीकृतमर्नरिडः (सख्यीकृतो मर्नरिडो धेन सः)—That has turned to use the morsels (of food) of his master. मोहमुपगता—Fallen into a swoon. सत्तामुपलभे—Regained consciousness. दुर्लभ &c.—Was not to be seen. दुर्घट—Difficulty. अग्नि-सावक—To consign to fire, to burn. पुनर्नवीकृत &c.—Having the sorrow of my widow-hood renewed, i. e. I felt as much grief at his death as I did at the death of my husband. अवनीर्व—Having come. रावाय—Yellowish brown garments (worn by Buddhist monks and monks of those days resembling the dress of religious mendicants—सन्ध्यासी of the present day). पद्याः—Course. Mr. Pandit remarks here that Buddhism was esteemed at the period when the drama was written. It was not so. Vide our introduction. आगविरः—A forester. गता—Gone into the hands of. लब्धपदेश—Having got admission. अवसान—End, termination. P. 145 किन्तु क्व

६०—What may his majesty say now? Mr Pandit observes that the force of दर्पण [now] is whether the King would like to marry her or not after hearing her unprotected state in the forest. But it shows I think, nothing more than her anxiety to know the King's decision after he had heard the above history of her. cf—शाकु. V 'शकु.—विनु खलु आर्यपुत्रो भणति'

अहो—Alas! परिभवोरहारिणो गिरिगता—Calamities (विनिपाताः) bring on humilities (दुःखे) परिभवस्य उरहारिणः १ परिभवोरनिरातिन—Come near &c. १ परिभवप्रहारिण ६०—Calamities strike at disgrace, cf शाकु. VI 'रघोरनिपातिन अनर्था'

(12) Deserving the title of a queen as she is she has indeed been used like a slave, as a silk garment is used for the purpose of bathing garment अनुपम

प्रेतभावेन—As a slave पद्मोण (पद्म—Leave, उण—Wool)—Silk garment अभिजनवती—Of noble birth cf शाकु. III 18. 'अभिजनवतो भर्तृश्लाघ्ये स्थिता गृहिणारदे' शत पार—God forbid that I should be capable of committing such a sin वाणन—for some (good) reason नैमत्यम्—Since १ नैम्यम्—It leaves and नैम्यम्—Modestly, humbly लोचयानात्मन—While living in a mortal form, i. e. while living in this mortal world लोचयाना is the show of this life cf Sopra 'इदृशी लोचयाना &c. Taranath reads देवयानात्तेन शिवाशारेण' &c—By a fortunate tillugastic who had come to the idol previous to तिज्जगान (सिद्ध आग्नेये यस्य तेन)—Of infallible preternatural powers, whose tongue could not be false शाकु.—A divine personage, one possessed of supernatural powers to work, cf—रत्नामणि IV, which exactly resembles this सत्प्राप्तं &c—Would be united with a suitable husband, cf शाकु.—IV 12 'मरिचि ६०—स्वाम्यापसदश मुञ्चो त्वाम्.'

अस्य भाविन—Her prophetic, true, sure, infallible आत्मा—prophecy वरिष्ठा—Laksh effect, in effect, fulfilled तत् &c—In expectation of the proper time P 116 अवेष्टा—Waiting patiently

The stage direction 'प्रविश्य कचुकी' in Mr. Pandit's edition is superfluous. कचुकी makes his appearance when he introduces the two ladies and it is nowhere mentioned that he went out afterwards. Besides स्वयंवरेण &c clearly shows that he was listening to the account of परित्रात्रिणा and waiting for his turn to deliver his message when परित्रात्रिणा's account would be over. स्वयंवरेण अत्रनिव—Was separated or put off by a different story. The subject of this is the following message of the minister. विमर्शयन् &c—With regard to (towards) &c अनुष्ठेयम्—What is (ought) to be done. अवधारितम्—Is considered. अभिप्रेत—Opinion. द्वैराज्यम्—Double government, rule of the two. अवस्थापयितुम्—to establish.

(13) Let them rule separately over the northern and southern banks of the वरुण, as the cool-rayed one (the Moon) and the warm-rayed one (the Sun) rule, dividing between them, the night and the day. अनुष्ठेयम्.

नक्तं दिनं विभज्य—Int. After dividing (the whole day) into night and day. अन्त्यावधारितम्—Council of ministers, cabinet. प्रविष्टो नमिष्यादी—Will be established P. 117. जीवितवत्तयाप—Refers to the danger to his life while in the possession of his opponents. वरुणा—Generous, noble. बुद्धि—Mind. दृष्टम्—View, intension.

(14) Bearing up the fortune divided into two (parts) like the horses of a chariot bearing the yoke, those kingly, harmless on account of mutual check, will abide by the command of you—a charioteer. उद्दिष्टवत्त्वा.

उद्दिष्टवत्—Bearing up सहायि—One who holds the reins, hence one who checks, here applicable both to a charioteer and the king परमम् &c—परममन्यावदे निर्भयानी—Free from the caprice of oppressing each other. प्रामुख्यम्—A present, gift देवस्य &c—His lordship, the commander सुप्रसिद्ध. देवस्य is here a respectful term added to सुप्रसिद्ध. For the meaning of देवमानी see note

supra P 128. **P 148** सोरवार—With reverence उद्देयति—Opens
 ततो मुखमेव &c—Our heart is turned towards the very direction we
 are anxiously expecting news from there. अविकार—Important
 post This clearly shows that it was far improbable that
 अशिमित्र might have been angry with his father on account
 of his father having sent his son to take care of the horse
 V L अतिभार—Responsible charge यज्ञरणात्—From the
 sacrificial compound (enclosure) cf—शाकु IV 'अतिशरणम्'
 & विक. III. 'अतिशरणम् अनुशरणम्—Inform. विहितमस्तु—
 Be it known to you राजसूययज्ञ—A sacrifice perform-
 ed only by universal monarchs, attended by tributary princes

दाक्षित—Consecrated आदिर्य—Appointing स्वसरोपावर्तनीय—To
 be brought back after a year निर्गत—Free from all checks. विसृ-
 ष्ट—Was let loose यवनानाम्वाजाकै &c—Was attacked by a
 mounted army of the Greeks This incident may have a
 traditional reference to आग्निमित्रा's life extant at the time of
 कालिदास The Bactrian Greeks came in contact with the
 Maurya kings before the end of the 3rd century B C and
 settled over the Panjab and Sind In the times of Asoka
 (B C 240) there was in now what is called Hathuwar, a
 Yavana viceroy of the emperor In the early part of the
 second century B C, the Yavanas conquered India and
 were powerful about 180 B C, Pushyamitra now checked
 them but they must have remained in the frontier provinces till the
 invasions of the Indo-Scythians Pr Apte अवाजाक—Cavalry,
 horsemen रौदम—Bank शार्यत—Claimed seized attacked
 cf—रघु IX 56 तत्रार्यत यवनवाजिगेहेन राज्ञा ' &c. समर्प—Great
 conflict, fierce struggle of—रघु III 57 'बभूव युद्धं दुमलं जयं
 विजो ' &c also रघु IV 61 &c.

P. 149 (15) Then my excellent horse that was being
 carried away (by them) forcibly was rescued by वसुमित्र, the
 mighty bowman after having overcome his enemy अनुष्टुभ

आरुद्रि—Breathes freely, feels at ease अगुमत्र—Was the grandson of सगर and father of दिलीप. सगर was so called from his being born with गर (poison) administered to his mother by the other wife of his father. He performed 99 sacrifices successfully but at the time of the hundredth one, his horse was stolen by Indra and carried to पाताल. Sagar's 60000 sons were thereupon sent in search of him and they finding him in the hermitage of सरील, accused him of having stolen the horse, whereupon कर्ण reduced them to ashes. Then the horse was rescued by अगुमत्र. अश्वहान (न यत्स्य हीम हानि पया तथा)—Without delay. V L कालहान—(कालेन हान पया तथा) Without allowing time to pass away विगतोपचेतना—With your mind free from anger. Mr. Pandit here observes that the propriety of ' विगतोपचेतना ' could only be understood by supposing that अग्निमित्र had disapproved of his father's having sent out the boy वसुमित्र as a champion of the courser. But I think that the हारिष parents at least of those days would rather exult than resent at such a commission. cf—Supra. ' वारिषी—अग्निमित्रे ' & The following fact, I think, would satisfactorily explain the propriety of it. At the time of अग्निमित्र Buddhism was rather looked upon with disfavour and वसुमित्र was the champion of those that tried their best to root it out of India, vide Wilson's Vishnu Puran 377 While we have reason to believe that अग्निमित्र rather favoured the set as will be evinced from the fact that वडिवरीसिनी, a Buddhist nun, was treated with respect and was an adviser of him. Thus, I think, is sufficient cause for the feelings of each being alienated from the other. वसुमित्र—Daughters-in law Of course वसुमित्र here refers to the Daughters-in law of वसुमित्र. It means ' (your) wives वरिषी—Prosper.

(16) You have been placed at the commendable head of the wives of heroes by your husband, and the word ' hero-producing ' (mother of heroes) has come

to you from (on account of) your son

अनुदूम

P 150 वल्ग्व.—Cub of an elephant

(17) Not even by such a display of valour does he produce astonishment in our minds, whose lofty and unassailable source is thyself as और्व (the thigh born one) is of the fire that consumes water

इद्वज्जा

वीरविजमित्त (वारस्य—वायस्य विजमित्त)—By the display or exhibition of heroism Some take वारस्य विजमित्त (वेदया)—By the hero's act which does not sat here अप्रवृष्य—Irresistible unassailable उत्तम—Otherw so called और्व a son of च्यवन by his wife आर्या and a grandson of भृगु The sons of कृतवाय destroyed the descendants of भृगु in order to recover the wealth left to them by their father slew even the children in the womb आर्या in order to preserve her embryo secreted it in her thigh hence the child at his birth was called और्व on beholding him the sons of कृतवाय were struck with blindness and from his wrath proceeded a flame that threatened to destroy the world had not और्व at the persuasion of the sons of भृगु (भगवा), cast it into the ocean where it remained concealed having the face of a horse.

वल्ग्वशाल—This is the मौयसवि referred to in act I 7 वल्ग्व (आदय) 'Inclnd eg अत पुराणी—To the women in the harem
P 151 वमया प्रविज्ञात—The promise here referred to is the promise given in the third act of 'अभिलाषपूरयितक प्रसक्त वस्त्रमाप्ति' &c मम वचन उदात्तमनुनय Request (persuade) इरावती on my behalf (in my name) चरायित या Should make (me) swerve from व 1 वया व ३ अय सवाये न वृष्टव्य इति This agreement should not be broken by you मजूपा &c—Casket have I become &c : = I have received many ornaments from them. मजूपा &c—This triumph is common to them & me अम्युत्त—Joyous occurs on prosperity triumph.
P 152. सदस्य &c—It is but proper that your already intended promise possessed of power as you are, should not be made

otherwise (false). Mr. Pandit interpretes 'दमयन्ती' by 'you are so powerful that you will do what you wish, so where is the use of consulting me?' and concludes thereby that इरावती's message is not altogether cordial but a little bitter. But I do not think it to be the spirit of the word दमयन्ती. इरावती seems to be perfectly reconciled as will be seen from her message to the king further on 'पदुचातिस्येन मनुंसाद' &c. By 'दमयन्ती' she simply seems to mean that being the crowned queen and consequently possessing greater power as you are, it is not right that you should break your promise already given; & as she advises the queen on the contrary to keep her promise to माणिक्य. Only this sort of reply is natural in answer to the queen's earnest appeal to इरावती with the additional information about Milarikā's noble birth, cf. Supra. दमयन्ती अग्रेह &c, besides this is a time of general reconciliation. दमयन्ति-वत्—Already wished for or intended. cf.—शातृ. IV. 12 'संरक्षित दमयन्ति मया वरादे.' दमयन्ति—As originally intended (desired). Just the same as दमयन्ति. दमयन्ति—To offer. दमयन्ति—Even now you have full power over her. दमयन्ति governs genitive in this sense, दमयन्ति &c—In keeping with the happy news. दमयन्ति here referred to is the good news of वसुमित्रा's success. दमयन्ति—Accept दमयन्ति—Silently. दमयन्ति—Does my lord &c. P. 153. लोकव्यवहार—Course or ways of the world, general custom. नव्वर—New bride-groom. इतिरावन्ति—On whom the title of the queen has been conferred (by the queen). इतिरावन्ति—Where is the use of repetition

P. 154. (18) Jewels, produced as they are in a mine, if unpolished, do not deserve connection with gold. अन्तर्ग.

नव्वरं [जल कर]—Gold. न लक्षित—Was forgotten. इरावती means that she forgot to dress माणिक्य as a prince in the exultation at the news of her son's success. कीदोषवर्णे—कीदोष & पत्रो means one and the same thing

(silk garment); कौशेय being a generic term while पत्रोणं a specific one; cf: अमर 'कौशेयं समिकौशोत्थं' and 'पत्रोणे धीतकौशेयं' अवगच्छ—Veiling. त्वच्छासनात् &c—Your order leaves us without any power of reply, i. e. we are obliged to obey you at once. P. 155. हन्त &c—Oh! she has been accepted v. l. (अपरायं) हन्त प्रतिमूढात् (along with the king's speech) —oh! I consented to her before you gave her (रक्षणात्मा मेव स्वीकृतम्). अहो देव्याः &c—How indulgent is the queen towards his majesty.

P. 156. (19) Virtuous wives fondly attached to their husbands serve him even by (creating) a rival. For rivers convey to the ocean hundreds of other rivers. आर्या.

प्रतिपक्षेणपि—Even by giving new brides to their husbands and thus creating rivals to them. उपचारातिशयः—Transgression of civility here referred to has a reference to इरावती's disregard of the king's prostration before her.

P. 157. मनुस्मृतं न मया आचरितम्—I did not act agreeably to my lord therein. If we understand न by ननु, the sentence would mean 'I did it agreeably to your wish' प्रसारमात्रेण—Only by reconciliation. अनुज्ञास्यति—Will grant. चरितार्थे—That has got his object accomplished, that has got his desired object. समानयितुं—To pay (my) respects to (him). cf शाकु. V. 'कथयो देव समानयितुमाप्ता इति.' यदि ते प्रसादः—If you permit, if you show so much favour as to give me leave to depart. त्वामुदित्वा—I shall put in or insert complimentary words (message) from you. परवान्—Dependent.

(20) Have always, oh dear one, propitious countenance towards me. So much do I desire for the sake of your rival. While अग्निमित्र is ruling, there is not a blessing like the removal of calamities (such as ईदृति and others) of the subjects, that is not secured. वसंततिलक.

धृती—Lit. a hot tempered lady, usually employed as a term of

endearment by a husband to his wife. I see no necessity of taking it in the former (literal) sense here. Taranath. explains that her anger is always justly aroused and consequently the king requests her to be always ready for reconciliation. प्रतिपक्षहेतो - For the sake of your rival, i. e. for मालविका. P.158. आशास्यम् - Blessing (to me), or thing to be desired (by me). काश्यपेन takes it with प्रधाना and explains it by अपेक्ष्यवस्तु - ' The desired object of his subjects. ' इति - Calamity The itas (calamities) are usually said to be six, (1) excessive rain, (2) drought, (3) locusts, (4) rats, (5) parrots, (6) and foreign invasions.

Def — अलिङ्गितिरन्वापुष्टि रत्नमा मूषक शुक्. ।

प्रत्यासन्नाश्च राजानः पडेता इत्य. स्मृता ॥

Some read for the second line.

स्वयम् परस्मै च सदैवा इत्य स्मृता. ॥

Cf.—रघु. I 68. ' निरातया निसवय ' &c.

APPENDIX I.

1 What is the general Sanskrit term for all kinds of dramatic composition ?

2 In how many and which classes have dramatic compositions been divided by Sanskrit scholars ? To which subdivision does the मालविकाग्निमित्र belong ?

3 Explain the term विलम्बक and प्रवेशक What characters do act in each of the two ?

4 What doubts as to the author ship of the मालविकाग्निमित्र have been raised by Pr Wilson ? What is your opinion on these doubts ?

5 Mention some similarities between the मालविकाग्निमित्र and the other works of कालिदास both as to diction and to thought.

6 To what religious sect does the परिव्राजिका belong ? When and by whom was that sect founded ?

7 What is known from the पुराणा of the history of अग्निमित्र ?

8 What is your opinion about the age of this drama ?

9 What do you understand by the term राजमहिषा ? Who plays that part in this drama ?

10 Contrast the character of हरावती with that of शारिणी with reference to the incident described in Mālavikāgnimitra.

11 What is your opinion about Kālidāsa as a poet and dramatist ?

12 Compare Kālidāsa with प्रबभूवि.

13 Test the truth of the following remark — 'Kalidasa is the Shakespeare of India.

14 Give a general idea of Sanskrit drama as existed in the days of Kālidāsa.

15 How far is the following statement, made by Dr Wilson about this drama, true ? 'There is neither the same melody in the verse nor fancy in the thoughts, and the manners described appear to be those of a degenerate state of Hindu society.'

16 What different opinions prevail about the age when कालिदास lived ? Discuss the point from some internal and external evidences.

17 Sketch briefly the character of शारिणी, विलम्बक, हरावती, परिव्राजिका and the king.

18 Explain the terms जनीतिरम्, आमगतम्, स्वगम् (stating any difference in them if any) and अपवार्य.

19 Compare विदूषक of this play with the विदूषक of the other plays of the author

20 Sketch the character of अग्निमित्र.

21 Compare the hero अग्निमित्र with पुरुषवत्स and दुष्यन्त.

22 Give the Ganas in the following passages I. 2, 11, 21' II. 5, 6, III 1, 2, 3, 6, 14, 19, IV 11, 16

23 Name the figures of speech in the following —आमत्ताना भवन् मुनी &c I 10, 13, V 6

24 Quote instances from the मालविकाग्निमित्र which prove and those that can be attributed to the poet's acquaintance of astronomy and those that prove his knowledge of astrology

25 Translate —(I) 4, 9, 11, 12, 16, 17, and 21, (II) 1, 3 5 6 8, 12 and 13, (III) 1, 4, 5 6 8, 9, 11, 12 14, 15, 17 and 22, (IV) 1, 5, 8, 11, 13 and 16, (V) 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 14, and 17

26 Give grammatical notes on —स्वपक्षशिथिलभिमाना, अभ्यन्तर, आगामिन्, कौलीन, अल परिदेवितेन, मन्मथ, उचित. प्रणयो वर निहतु, सद्यता, सज्ज, शक्यमिदानी जीवितमवलत्रितु, न मे मालविकाया कश्चिदर्थ, मुद्रामधिकय, प्रभू, कातापराधकुपितेषु, विनेतु, कुप्यसि किमे वमयि, चाकस्मित, अग्निसात्क, त्वमेवास्याप्रभवसि, कुसुमित, माधवसेन मोक्ता अह, एकायनीभूता, श्यामायते.

27 Give the meanings of the following words as used in मालविकाग्निमित्र —

भाविक, प्रार्थित, प्रामृतक, आरभ, सिद्धादेश, अहमनीन, प्रतिपत्ति, निरस्करण, तिरस्कारिणी, क्रिया, सक्राति, सामानिक, रागवच, आराधन, परिग्रह, परिच्छेद, पर्युत्सुक, अप्पान, सभाजन, विभाज्य, सभाज्य, प्रयोग, नाट्य, कौलीन, तपस्विनी, उपलेप, पर्यवस्था पय, उपचार, प्रतिष्ठित, दाक्षिण्य, मत्स्यादिका, पीटयार्दका, लक्ष्य, परि-क्षिप्त, अभिनिर्गत, परिकर्मेन्, चंचित, धृति, उपरोध, समापात्ते, अव्य पेता, निनुद्, सारभाडभूगृह, राजविहस्तचरणा, उपन्यास, उपक्रम, सिमिसिमायन्ति, आतपक्रात, प्रत्युद्रम, समयवस्था, परमार्थ, वस्तु, उदासन, निवधना, अन्यसकावददय, निर्भेद, अत्याहित, मार्ग, उपक्षिप्त, दडचक्र,

मातव्यपक्ष, शिल्पकारिका, दड, प्रसनमथर, सकेतगृह, उपस्थान, अभियोग, स्वरसयोग, अपवह्, अनुप्रविश, गताध्वा, लोकयात्रा, परिणमतम्, विदर्भगतम्, समर्द, चरितार्थ, इति, निर्वन्दुम्, प्रवातम्

३३ Quote similar ideas from other works of the same author or from other authors to the following — पात्रविशेषन्यस्त &c I 6 । अचिराधिष्ठित &c दृश्यतमसि न पश्यति &c । पक्वच्छिदफलस्येव निकषेणाविलप्य । श्यामायते न युष्मासु (विद्वसु) य काचनमिवाग्निषु । आमत्ताना श्रवणसुभरौ &c । क्व रुजा हृदय &c । कुतो विभय रिंग्धस्य सखाजनस्येव वृत्तात्तमाख्यातुम् । कार्यसिद्धिपथ सूक्ष्म स्नेहेनाप्युपलभ्यते । निसर्गशालान स्त्रीजन । विस्मृतहस्तकमलया नरेन्द्रलक्ष्म्यावसुमतीव ।

29 Quote scenes from other works of the same author or from other authors to the following — इमं भुजगभीरुकं ब्रह्मबधुमनेन भुजगकुटिलेन दण्डकाष्ठेन स्तभातरिता भाषयिष्यामि, अपिहा अपिहा । भो दर्वीकरो मे उपरि पतितं बहुलावलिके एष बालाशोकवृक्षस्य पल्लवानि हरिणो लघयितुमागच्छति । एहि निवारपाव एनम्, प्रतिपन्न प्रथमतर सप्पति सेवावकाशोपम् । देव्या इव धारिण्या सेवादक्ष परिजनोऽप्यम् ।

30 Give notes on the following — शर्मिष्ठा, चतुष्पदा, चतुर्थवस्तुन, अयि पण्डित मन्ये &c (Mr Pandit's reading below), नपथ्यसगातकम्, गृहीतक्षण, अरिक्पाणिना न द्रष्टव्या, ब्रह्मबधु, वर्णावर शठ, दाक्षिण्य, चडी, परभृतिका, रक्तचदन, आचारपुष्प, योगक्षेम, वषवर, सोपसर्ग, पचवाणामिसाक्षिकम्, वैविक, केवलमुपचारातक्रम प्रमार्ष्टुमयमारभ, नागरिक, विपणिगतो बलीवर्द इव, स्वास्तिवायन, अपर्वणि गृहकलुषेन्दुमडला विभावरी कथय कथं भविष्यति, परित्रातरत्नया स्वपक्ष क्रयकैशिकामध्ये कृत्य स्थितम्, दक्षिणेतरेमपि नयनं बहुश स्फुरति, अहं रयागनामेव प्रिया सहचरीव मे । अननुज्ञातसपर्का धारिणा रजनाव नौ ॥ सफलकृतभतुर्पिण्ड, पुनर्नवीकृतवैधव्यदुःखया, युक्त सज्जनस्यैष पथा लोकयात्रागतेन सिद्धादेशेन समादिष्टा स सिधो दक्षिणे रोधसि चरन्तश्चानाक न यवनाना प्रार्थित, सोऽहमिदानीमशुभतेव सगर पौत्रेण प्रत्याहताशो यक्ष्ये, विगतरोधचेतसा बह्वेरादग्धुरिवोरुजमा पचागाभिनेय, चलित, पुरुषाधिकार, अध्यामविद्या, अतपाल, चतुष्पद वस्तु, याजना, अव्याजसुदरी, त्रैगुण्य

31 In the following passages state which readings you prefer and give your reasons, translating the passages where necessary

अपूर्वरूपेय (v. 1 अपूर्वेय) दारिका किनामधेयेति ।

अतिमात्रभासुरत्वपुप्यति भानोः परिग्रहादनलः (v. 1 भानुः परिग्रहा-
दङ्ग.) ।

अलस्वपक्षवसादशंकया । न पराजयते केनचिद्गणदासः (v. 1 न
परिहीयते प्रतिवादिना गणदासः) ।

ददुरा व्याहरन्तीति किं देवो पृथिवीं वर्पितु स्मरति (v. 1 ° विस्मरति
or वर्पितु) विस्मरति ॥

पस्यागमः केवलजाविकैव (v. 1, जाविकैव)

साम्त भवतो नि सक्षय (v. 1 नि.सक्षयो) भविष्यति ।

असुख दार्शित विकारेण (v. 1 ° दष्ट विपारेण)

कातासमिश्रदेहोप्यविषयमनसा यः पुरस्तात् (v. 1 परस्तात्)
यतीनाम् ।

आचार्यबहुमानात् (v. 1 आचार्य बहुमानात्) अवहितोऽस्मि ।

नेपथ्यगृहगतायाः (v. 1 ° परिगतायाः) चक्षुः &c.

द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करणम् (v. 1) तिरस्करिणीम् ।

वसतश्चरयतीति भवतमेतत्प्रमदवनं प्रविशति (v. 1 प्रवेष्टुम्) ।

सरित् (v. 1 सलिल) उद्गसितादिव सारसात् ।

प्रणहितशिरस (v. 1 प्रणिहितशिरस) वा कातमाद्रपिराधम् ।

चूतानुर विचिन्त्योः पिपीलिकाभिर्वेष्टम् (v. 1 पिपीलिकानां वर्गनम्) ।

अनातुरोक्ताठितयोः (v. 1 अनादुरोक्ताठितयोः) &c ।

एतानि दष्टमात्राणामप्युप्या (v. 1 आप्युप.) प्रतिपत्तयः ।

तदा सप्तभ्रममुत्कठिताह भर्तृरूपदर्शनेन न तपानितृष्णारिम् यथा-
यनिभान्तश्चित्रगतदर्शनो भर्ता (v. 1 सप्तभ्रमदष्टे भर्तृरूपे यथा सतृष्णा-
रिम् तपाद्यापि न मया विभावतो त्रितृष्णदर्शनो भर्ता) ।

कात्स्येन निर्वर्णयितुं च रूपमिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानां (v. 1
तत्पूर्वसमागमानाम्)

कस्य एष आत्मनीनो हताशः (v. 1 कस्य एष आत्मनियोगसंपादने
विश्वसनीयो हताशः ।)

कृतसत्कारविधेः (v 1 कृतसत्कारविधिः &c संस्कारविधेः) तपनीया-
शोकस्य वेदिकावधः ।

विद्यापारगाभिणा ब्राह्मणानामिमानि दक्षिणानिष्काणि (v. 1 विद्यापा-
रायणमनुतिष्ठता ब्राह्मणानामियं नित्यदक्षिणा मासिका दातव्या) ।

अहो परिभवोपहारिणो (v. 1 परिभवप्रहारिणो) विनिपाताः ।

कारणेन खलु मया नैर्भृत्य (v 1 नैर्भृत्य) अवलंबितम् ।

आधिकारे (v 1 अतिभारे) खलु सेनापतिना मे पुत्रको नियुक्तः ।

32 Explain the following giving the context where necessary —

त्रयी विग्रहवत्येव सममध्यात्मविशया ।

पत्तने नियमानेऽपि ग्रामे रत्नपरिक्षा ।

अत्रभवती धारिणी विसवादयिष्यति ।

असुखं दर्शितं विकारेण or दष्ट विधारेण ।

नहि कमलिनीं दृष्ट्वा ग्राहमवेक्षते मर्तंगजः ।

विमर्दसुरभिर्ननु बकुलावल्लिका ।

तप्तदाया शीघ्रमपक्रमावो यत्तदंगास्को राशिमिव सानुवकं न करोति ।

ततः सा देव्या पृष्टा किं न लक्षितो जनो वल्लभ इति । तयोक्तं । मदो

घोषचारो वा यत्ते परिजनस्य वल्लभत्वं जानत्यापि पृच्छसीति ।

सखे मदपेक्षानुवृत्त्या निवृत्तेर्प्याया धारिण्या, पूर्वचरितैः सभाव्यत एतत् ।

अहो सर्वास्ववस्थाषु चारुता शोभा पुष्पाति ।

ननु गौतमवचनमप्यार्यो हृदये करोति ।

देवप्रत्ययात्सभाव्यते सूक्ष्मदर्शिता गौतमस्य ।

किं मा भूयोऽप्यपराद्धा करोषि ।

मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ।

प्रभवन्त्योऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः ।

अलं बहु विक्रय्य राज्ञः समक्षमेवायोरथरोत्तरव्यक्तिं भविष्यति ।

त्वर्जातिपादपस्य पुष्पमुद्भिन्नम् ।

भावे भावं नुदति विषयाद्भागवन्धः स एव ।

आतसारश्चक्षुषा स्वविषयः ।

मया नाम मुग्धचातकेनैव शुष्कघनगर्जितेऽतरिक्षे नल्लपानमिष्टम् ।

तेन हि पण्डितपरितोषप्रत्यया मूढजातिः ।

अवाप्तो दर्शनार्थः ।

उचितवेलातिक्रमे चिकित्सका दोषमुदाहरति ।

नास्तिमद्वचनावसरोऽत्र ।

विपणिकन्दुरिव मे उदरसम्पतरं दह्यते ।

गृहीतक्षणेऽस्मि ।

भयनापि गूनोपरिचरो विहंगम इव अत्यातुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थ-
यमानो मे शब्दश्चे ।

शिव्यागुणविशेषेणोन्नमितो गणदासः ।

केवलं देव्याश्चित्तं रक्षन् प्रभुत्वं न दर्शयति ।

सा तपस्विनी देव्या अधिकतरं रक्षमाणा नागरक्षितो मणिरिव न
सुखं समासादयितव्या ।

उचितः प्रणयो वरं विहन्तुम् ।

उपचारविधिर्मनस्विनीनां न तु पूर्वाभ्याधिक्येऽपि भावशून्यः ।

एतत्क्षीयुषानोद्वेजितस्य मत्स्यादिकोणस्थिता ।

पूर्वस्मादवस्थात्तरमाहृदा तत्रभवती ।

तस्याववेधिकरसो न तर्कः ।

त्वं देव्या योग्यतया नियुक्ता ।

अथवा एतन्मे मृत्युमंडनं भविष्यति ।

प्रथममिव पल्लवप्रसूतिं हरदग्धस्य मनोभुवदुमस्य ।

परिगृहीतं सिद्धिदाशिनो ब्राह्मणस्य वचः ।

प्रथमं लोकज्ञद एव । अथ सत्यः संवृतः ।

संकीर्तनाशस्त्रिणा स्नेहेनालम् ।

अलं सेवया । मध्यस्थतां परिगृह्य भण ।

अभूभिरिव मालविकायाः ।

महती खल्वस्याः संभावना ।

अत्राह भर्तुः शिष्यास्मि ।

त्यस्य तावदेनां गुरुदक्षिणायै ।

इन्त सिद्धं मे दीत्यम् ।

केवल मुत्तमाहृतो लभयितव्यः ।

गुणेष्वभिनिवेशिनो भर्तुरपि ।

प्रथम भणितमिव हताशाया उत्तरम् ।

अनुरागोऽनुरागेण प्रत्येष्टव्य इति सुजनवाक्य प्रमाणीकुरु ।

किमात्मनश्छेदेन मत्रयसे ।

भर्तु खल्वेतानि प्रणयमृद्नानि बिबातरितान्यक्षराणि ।

मुग्धे भ्रमरसबाधो भविष्यतीति वसतावतारसर्वस्व किं न चूतप्रसवोऽवर्त-
सायितव्य ।

त्व तावद्बुर्जाते ममाल्पतसहाया भव ।

कारितमेव त्रकुलबालिकाया एतत्पद मालविकाया ।

निर्विकारस्याप्युत्सुकत्वजनक उपदेश ।

गृहीतार्यान्तर चितयिष्यामि ।

पर्याप्तमेतावता कामिनाम् ।

एतस्मिन्नतिक्रमे परवतीयम् ।

मवनीतहृदय आर्यपुत्र ।

धृतिपुष्पमयमपि जनो बध्नाति न तादृश चिरात् प्रभृति ।

नन्वशोक कुमुम दर्शयति । अयं पुन पुष्पयति फलति च ।

जघा बलमेव ।

न मया विज्ञातमीदृश विनोदवस्तुकमायपुत्रेणोपलब्धमिति ।

मा तावदत्र भवत्यत्र भवतो दाक्षिण्यस्योपरोध भणतु । समापत्तिदृष्टेन
देव्या परिजनेन सकथापि यद्यपराध स्थाप्यते ऽत्र त्वमेव प्रमाणम् ।

शठ इति मयि तावदस्तु ते परिचयत्यवधीरणा प्रिये ।

नूनमिदानीमनुज्ञातिम् ।

न खल्विमौ मालविकायाश्चरणौ यौ ते स्पर्शदोहल पूरयिष्यत ।

उत्तिष्ठ कृतप्रसादोऽसि ।

दिष्टया अस्याविनयस्याप्रसादिता गता ।

यो बिडालगृहीताया परभृतिकाया ।

निर्भेदादृतेऽपि मालविकायामयमुपन्यास शकयति ।

मालविकावकुलबालिके पातालवास नागकन्यका इव अनुभवत ।

अलमलमुपचारयत्रणया ।

दशच्छेद पूर्वकमेति श्रूयते ।

कार्यसिद्धावाशु प्रतिपत्तिमानय ।

वचनीयान्मुक्तास्मि ।

त्वमपि निषोगमश्न्यं कुह ।

मंदस्यापि मम प्रत्युत्पन्ना मतिरत्र ।

तथा राजा किल मोचयतीति अहं संदिष्टोऽस्मि ।

ततो युज्यत इति तथा संपादितोऽर्थः

कुंभीलकैः कामुकैश्च परिहरणीषां खलु चंद्रिका ।

मुषेदानीं मंजूषेव रत्नभांडं यौवनगर्वं वहसि ।

यदि चिरं कुपितां मन्यसे एष प्रत्यानीयते कोपः ।

अहो मुखस्पर्शिता शिलानिशेषस्य ।

प्याजेनाप्यभिलाषपूरणसुखं निर्वर्तयत्येव मे ।

तव खलु बहुमानं वर्धयितुं सहवयस्या निगलवधने कृता मालविका ।

एतन्कालं एत एव स्वस्तिवापनमोदकैः कुर्वति पूरयित्वा सांप्रतं मालविकां स्वभाषते ।

अहं पुनर्जनि पद्मपा केतकीकंटकैर्दंशं कृत्वा सर्पस्पर्शेव दंशः कृत-
स्तन्मे फलितमिति ।

अपि निर्दिष्टमनोरयो दिवासकेतो मियुनस्य ।

दिष्टया दूत्याधिकारनिषया सपूर्णा ते प्रतिज्ञा ।

भवती पुनरद्यापि प्रसादं न गृह्णाति ।

बंधनघट्टो गृहकपोतश्चिच्छाया मुखे पतितः ।

इयमस्य कामतंत्रसचिवस्य नीतिः ।

भवाति यदि नीतिरेकमप्यक्षरं पठेयं तदा गायत्रीमपि विस्मरेयम् ।

किंचित्पत्रिवृत्तयैश्च न इव वसंतः प्रमदयने लक्ष्यते ।

अस्मात्सु सनिहितेष्वपि धारिणी पार्श्वपरिवर्तिनीं मालत्रिकामनुमन्यते ।

अस्ति खलु लोकप्रवादः आगामि सुख दुःखं वा हृदयसमवस्था कथयतीति

चदन खलु मया पादुकोपयोगेन दूषितम् ।

स्नानीयवस्त्रक्रियया पत्रोर्णं बोधमुन्यते ।

तत्रभवतो भ्रात्रो ह्यैराज्यं स्थापयितुमिच्छामि ।

मंत्रिपरिपदोऽप्येवमेव दर्शनम् ।

कलभेन खलु यूथपतिरनुकृतः

पुत्रविजयनिमित्तेन परितोषेणांतः पुराणमाभरणानां मंजूषास्मि संवृत्ता ।
 यदुपचारातिक्रमेण तदा भर्तुरपराद्धं तद्भर्तुरनुकूलं न मया आचरितम् ।
 मदीयेषु लेखेषु तत्र भवते त्वामुद्दिश्य सभाजनाक्षराणि पातयिष्यामि ।
 अयि विवेकविश्रांतमभिहितम् ।
 का वयं भट्टिनीं नियोजयितुम् ।
 अनेनांगुलियकेनोद्भिन्नकिरणकेसरेण कुसुमितं इव तेऽग्रहस्तः प्रतिभाति ।
 अनेन व्यापारेणासंनिहितापि इष्टा किल सा भर्त्रा ।
 आकृतिविशेषेषु आदरः पदं करोति ।
 कार्यविनिमयेन मयि व्यवहरत्यनात्मनः ।
 कच्चिदुपेयोपायदर्शने व्यापृतं ते प्रज्ञाचक्षुः ।
 त्रैगुण्योद्भवमत्रलोकचरितं नानारसं दृश्यते ।
